INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY

Obszary o niekorzystnym gospodarowaniu w rolnictwie

Stan obecny i wnioski na przyszłość

nr 95
Warszawa 2008

Konrad Ł. Czapiewski
Grażyna Niewęgłowska
Marie Stolbova

PROGRAM WIELOLETNI 2005-2009

EKONOMICZNE I SPOŁECZNE UWARUNKOWANIA
ROZWOJU POLSKIEJ GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PO WSTĄPIENIU POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

Obszary o niekorzystnym gospodarowaniu w rolnictwie

Stan obecny i wnioski na przyszłość

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY

Obszary o niekorzystnym gospodarowaniu w rolnictwie

Stan obecny i wnioski na przyszłość

Praca zbiorowa pod redakcją
dr inż. Grażyny Niewęgłowskiej

Autorzy:
mgr Konrad Ł. Czapiewski
dr inż. Grażyna Niewęgłowska
ing. Marie Stolbova

Konsultacja naukowa
prof. dr hab. Wojciech Józwiak

PROGRAM WIELOLETNI 2005-2009

EKONOMICZNE I SPOŁECZNE UWARUNKOWANIA
ROZWOJU POLSKIEJ GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PO WSTĄPIENIU POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

Warszawa 2008

Pracę zrealizowano w ramach tematu
Polskie gospodarstwa rolnicze w pierwszych latach członkostwa
w zadaniu *Sytuacja ekonomiczna i aktywność gospodarcza różnych grup polskich gospodarstw rolniczych*

Niniejsza publikacja jest monografią szeroko obejmującą problem Obszarów o Niekorzystnych Warunkach Gospodarowania (ONW). Jest ona swego rodzaju drogowskazem wskazującym ewoluowanie programu ONW w UE, jak i ewoluowanie polskich gospodarstw rolnych położonych na tych obszarach na przestrzeni wielu lat.

Tłumaczenie I rozdz. z języka czeskiego na język polski
Marcin Filipowicz, UW, Instytut Slawistyki Zachodniej i Południowej

Opracowanie komputerowe
Krzysztof Kossakowski

Korekta
Joanna Gozdera

Redakcja techniczna
Leszek Ślipski

Projekt okładki
AKME Projekty Sp. z o.o.

ISBN 978-83-60798-65-2

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
− Państwowy Instytut Badawczy
00-950 Warszawa, ul. Świętokrzyska 20, skr. poczt. nr 984
tel.: (0 22) 50 54 444
faks: (0 22) 50 54636
e-mail: dw@ierigz.waw.pl
http://www.ierigz.waw.pl

SPIS TREŚCI

Wstęp 7

I. Ewolucja wsparcia gospodarstw rolnych na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania w krajach Unii Europejskiej
(ing. M. Stolbova)
1. Rys historyczny programu wsparcia ONW w krajach UE 10
1.1. Początki wsparcia obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW) 10
1.2. Ewolucja w latach dziewięćdziesiątych XX wieku 12
1.3. ONW w okresie programowania 2000-2006 13
1.4. ONW w okresie programowania 2007-2013 16
1.5. Problemy do rozwiązania po roku 2013 18
2. Cele wsparcia ONW 19
3. Wydzielanie obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania w UE 22
3.1. Kryteria terytorialne 23
3.1.1. Obszary górskie 23
3.1.2. Obszary inne niż górskie 29
3.2. Kryteria na poziomie gospodarstwa 39
3.2.1. Kryteria osadzone w ustawodawstwie UE 39
3.2.2. Specyficzne kryteria kwalifikowania gospodarstwa 41
3.3. Ocena klasyfikacji ONW 42
4. Powierzchnia (zasięg, zakres) ONW w krajach UE 44
5. Płatności ONW w krajach UE 49
5.1. Metodologiczne aspekty ustalania płatności 49
5.2. Łączne ramy finansowe instrumentu ONW 52
5.3. Wysokość płatności ONW 56
5.3.1. Płatności ONW na hektar gruntów rolnych 56
5.3.2. Płatności ONW na gospodarstwo 62
5.4. Kryteria zróżnicowania stawek płatności ONW 65

II. Przestrzenna charakterystyka obszarów wiejskich w Polsce z uwzględnieniem terenów zakwalifikowanych do ONW
(mgr K. Ł. Czapiewski)
Wstęp 69
1. Przestrzenne zróżnicowanie dopłat wyrównawczych ONW 70
2. Zmiany demograficzne na obszarach wiejskich 77
3. Ogólna charakterystyka obszarów ONW 93
3.1. ONW a prowadzona działalność rolnicza 93
3.2. ONW a struktura użytkowania ziemi 97
3.3. ONW a nieużytki 101
3.4. ONW a ochrona przyrody 105

4. Opinie rolników z terenów ONW i poza ONW 107
5. Obszary problemowe w rolnictwie w kontekście delimitacji obszarów ONW 115
LITERATURA 122

III. Stan obecny płatności kompensacyjnych ONW w Polsce

(dr inż. G. Niewęgłowska)

Wstęp 126

1. Analiza gospodarowania na glebach słabych na podstawie polskiej literatury przedmiotu 126

- 1.1. Wyniki gospodarowania na glebach słabych przed akcesją z UE 126
- 1.2. Wyniki gospodarowania na glebach słabych po wejściu Polski do UE 132
- 1.3. Aktualne uwarunkowania delimitacji ONW 135
- 1.4. Płatności wyrównawcze ONW w ramach Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich 137
- 1.5. Dochody rolników a płatności ONW 138
- 1.6. Obszar ONW według nowych zasad UE w Polsce 141

2. Schemat ONW: od zatrzymania depopulacji na obszarach wiejskich do promocji zrównoważonego gospodarowania na obszarach wiejskich. 143

- 2.1. Ewaluacja płatności ONW w UE 143
- 2.2. Metody delimitacji ONW zastosowane w krajach członkowskich UE 146
- 2.3. Nowa propozycja delimitacji ONW w krajach UE 148

3. Analiza gospodarstw położonych w różnych kategoriach ONW i na terenach poza ONW dla trzech kolejnych lat 2004-2006 153

- 3.1. Metodyka analizy 154
- 3.2. Wielkość ekonomiczna i powierzchnia 156
- 3.3. Pracochłonność produkcji 158
- 3.4. Zasoby kapitału 159
- 3.5. Dochód i jego źródła 160
- 3.6. Struktura przychodów gospodarstw z działalności rolniczej 164
- 3.7. Użytkowanie gruntów 168
- 3.8. Elementy kosztów na gospodarstwo różniące gospodarstwa położone na ONW oraz spoza ONW 173

4. Aneks tabelaryczny 176

LITERATURA 210

IV. Wnioski 214

Wstęp

Od kilku lat toczy się dyskusja w krajach Unii Europejskiej na temat zmian finansowania Wspólnej Polityki Rolnej (WPR). Wynika to z rozszerzenia Unii Europejskiej o nowe kraje z innymi modelami rolnictwa oraz z trwających negocjacji (runda Doha) w ramach GATT-WTO. Coraz większe wątpliwości budzą ponadto koszty realizacji WPR oraz jej skuteczność w rozwiązywaniu problemów rolnictwa i obszarów wiejskich. W latach następnych najważniejsze problemy będą związane ze zmianami klimatu (np. deficytem wody), niekorzystnymi zmianami demograficznymi oraz zagwarantowaniem bezpieczeństwa energetycznego.

Wsparcie obszarów wiejskich zmienia kierunek z prorynkowego na prośrodowiskowy. Z tego ostatniego punktu widzenia istotną staje się realizacja programu wspierającego rolników gospodarujących na Obszarach o Niekorzystnych Warunkach Gospodarowania (ONW).

Głównym celem pomocy finansowej skierowanej do gospodarstw rolnych działających na ONW jest bowiem zachowanie istniejącego krajobrazu, możliwie dużego stopnia bioróżnorodności środowisk przyrodniczych.

Analiza płatności ONW na przestrzeni ostatnich trzydziestu lat wykazała, że niektóre elementy wsparcia ONW należy zrewidować, a szczególnie należy zmienić delimitację kategorii „inne ONW" oraz „ONW ze specjalnymi utrudnieniami". Wynikło to z określenia obszarów ONW według kryteriów krajowych (różnych dla każdego kraju), traktując rozporządzenia unijne w tym zakresie jedynie jako wskazówki. Wobec tego kraje UE opracowały jednolite dla wszystkich krajów kryteria określania obszarów zakwalifikowanych jako niekorzystne dla gospodarowania w rolnictwie. Został wydzielony obszar zakwalifikowany jako ONW w 2007 roku według jednolitej klasyfikacji dla całej UE. Nowe zasady kompensacji gospodarowania na obszarach o niekorzystnych warunkach dla rolnictwa zostaną wprowadzone w Unii Europejskiej od 2010 roku. Od woli polityków będzie zależało czy wszystkie gospodarstwa położone na obszarze ONW zewidencjonowanym według nowych zasad należy objąć płatnością kompensacyjną, czy też jego część.

Z uwagi na wagę problemu oraz zmiany dokonujące się obecnie w kierowaniu pomocy unijnej do obszarów wiejskich w zakresie płatności kompensacyjnych ONW, podjęto próbę przybliżenia i wyjaśnienia tego zagadnienia w niniejszym opracowaniu.

Celem niniejszej publikacji jest wskazanie różnych sposobów określenia beneficjentów wsparcia z tytułu położenia na ONW ze szczególnym uwzględnieniem celów środowiskowych - oraz dokładne objaśnienie zmian w zasadach określenia nowych kryteriów ONW.

Autorzy na podstawie poprzednich wyników badań (publikacje IERiGŻ – PIB z lat 2005-2007) opartych na analizie polskich gospodarstw położonych na ONW oraz przestrzennej analizie ONW – postawili tezę, iż niekoniecznie wszystkie gospodarstwa położone na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania powinny być wskazane jako beneficjenci programu. Wskazanie tej tezy jest konsekwencją udowodnienia, że właściciele wielu gospodarstw położonych na ONW, pomimo naturalnych utrudnień, zdołali uzyskać wyniki ekonomiczne wyższe lub porównywalne z wynikami gospodarstw spoza ONW (szczególnie w kategorii ONW Nizinne I). Niniejsza teza wynika również z przesłanki, że skala pomocy na 1 ha użytków rolnych jest zbyt mała (nie stanowi znaczącego udziału w dochodach rolników), ażeby mogła wpływać na zmianę sposobu gospodarowania z uwagi na olbrzymią rzeszę beneficjentów objętych pomocą (750 tys. rolników). Wówczas cele, które powinny być osiągnięte w wyniku dopłat ONW nie zostaną zrealizowane.

Następnym celem pracy jest wskazanie na szczególne znaczenie płatności ONW na obszarach przyrodniczo wrażliwych (HNV – High Nature Value) o wysokiej bioróżnorodności i wysokich walorach krajobrazowych (są to obszary chronione polskim prawem ochrony przyrody i stanowią one 32,5% powierzchni kraju), gdzie rolnicy gospodarujący na tych terenach mają wiele ograniczeń w zakresie intensywności gospodarowania (skali produkcji) – wobec czego nie są w stanie dorównać gospodarstwom położonym poza tymi obszarami.

Wówczas, jeśli skierowana pomoc skupiłaby się na obszarach chronionych oraz górskich i podgórskich, beneficjenci mogliby otrzymać płatność według limitu określonego w Dyrektywie Rady UE od dwóch do trzech razy większą w stosunku do aktualnej.

Jednakże celem opracowania nie jest propozycja innej kwalifikacji Obszarów o Niekorzystnych Warunkach Gospodarowania w Polsce. Autorzy chcieli natomiast zwrócić uwagę na pewne charakterystyki obowiązującego podziału, wedle których wiele elementów struktury społeczno-ekonomicznej nie wykazuje istotnych różnic pomiędzy obszarami ONW i poza ONW. Praca niniejsza ma za zadanie wskazanie innego potraktowania tego tematu i zaproponowanie innych rozwiązań dla Polski.

Rozdział pierwszy opracowania jest zarówno przeglądem międzynarodowym płatności ONW, jak również charakteryzuje ewolucję płatności ONW z uwzględnieniem różnych metod delimitacji. Autorka wskazała, jak państwa UE korzystają z tego programu wsparcia i jak wielkie są różnice między krajami zarówno w delimitacji obszarów, jak i w poziomie płatności na hektar. Do opracowania tego rozdziału został poproszony ekspert z Czech Pani M. Stolbova z VUZE z Pragi.

Rozdział drugi przedstawia przestrzenną charakterystykę obszarów wiejskich zakwalifikowanych do ONW w odniesieniu do obszarów spoza ONW. Autor dokonał analizy realizacji celów działania ONW, wskazał na niektóre obszary zaliczone do ONW nie różniące się od gospodarstw spoza ONW. Dokonał również przeglądu różnych delimitacji polskich obszarów problemowych rolnictwa ze względu na warunki środowiskowe. Zaprezentował inne podejście do obszarów problemowych ze względu na niekorzystne warunki agrośrodowiskowe oraz wysokie walory przyrodnicze, tym samym wskazał na możliwość zwiększenia płatności przy zmniejszonej liczbie beneficjentów. Autorem tej części pracy jest Pan K. Ł. Czapiewski z IGiPZ PAN z Warszawy.

Rozdział trzeci określa wyniki ekonomiczne gospodarowania na glebach słabych i bardzo słabych oraz na terenach górskich przed wejściem Polski do UE w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku w odniesieniu do okresu po akcesji Polski z Unią Europejską. Zawiera charakterystykę wyników ekonomicznych gospodarstw w różnych kategoriach ONW w trzech kolejnych latach (2004-2006) w odniesieniu do gospodarstw spoza ONW. Autorka, porównując wyniki gospodarowania na terenach ONW i poza nimi, wskazuje na niektóre kategorie ONW nie różniące się od terenów poza nimi.

Rozdział ostatni – czwarty podsumowuje wyniki uzyskane w poprzednich rozdziałach. Wnioski wynikające z niniejszego opracowania są zadziwiające, a zaproponowany nowy sposób prezentacji obszarów o utrudnionych warunkach gospodarowania w rolnictwie (zgodny z zasadami określającymi nowe warunki delimitacji beneficjentów) jest ciekawy, ale stanowi jedynie głos w naukowej dyskusji. Autorką ostatnich dwóch rozdziałów pracy jest G. Niewęgłowska – pracownik IERiGŻ PIB z Warszawy.

I. Ewolucja wsparcia gospodarstw rolnych na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania w krajach Unii Europejskiej

1. Rys historyczny programu wsparcia ONW w krajach UE

1.1. Początki wsparcia obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania

Inicjatywa stworzenia wsparcia dla rolnictwa na obszarach charakteryzujących się niekorzystnymi warunkami gospodarowania jest datowana na okres początków Wspólnotowej Polityki Rolnej (WPR). Pierwsze dyrektywy mające na celu poprawę struktury rolnictwa zostały przyjęte w roku 1972 (Dyrektywa Rady (WE) 72/159, 72/160 i 72/161), jednak wiele gospodarstw z obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania nie spełniało ustanowionych kryteriów udzielania wsparcia. Na podstawie doświadczeń z poszczególnych krajów członkowskich UE (przede wszystkim Francji i Wielkiej Brytanii) zostały więc opracowane nowe uwarunkowania delimitacji obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania. Na skutek tego przyjęta została Dyrektywa Rady 75/268 w sprawie gospodarki rolnej na obszarach górskich i podgórskich oraz na niektórych obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (Council Directive 75/268 on mountain and hill farming and farming in certain less favoured areas), której celem było zapewnienie kontynuowania gospodarowania w regionach o trwałych niekorzystnych warunkach gospodarowania, zachowanie minimalnego poziomu populacji na tych terenach i konserwacja krajobrazu. W ten sposób stworzone zostały ramy prawne dla udzielania wsparcia finansowego na rzecz regionów ONW ze źródeł Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej (EAGGF) oraz funduszy narodowych. Dyrektywa Rady 75/268 określała trzy podstawowe typy obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania:

1. obszary górskie;
2. obszary zagrożone depopulacją oraz wymagające starań na rzecz konserwacji krajobrazu;
3. obszary o specyficznych utrudnieniach (tzw. „małe obszary“, do 4% terytorium państwa).

Powyższa Dyrektywa została następnie w celu łatwiejszej implementacji uzupełniona Memorandum Objaśniającym (Explanatory memorandum COM (74) 2222), które precyzowało limity wydzielania kategorii ONW z punktu wi-

dzenia poszczególnych kryteriów. Obszary górskie zostały zdefiniowane jako obszary, gdzie występują niektóre z następujących utrudnień:

a) wysokość nad poziomem morza (minimalnie 600-800 m) powodująca występowanie niekorzystnych warunków klimatycznych skracających okres wegetacji,
b) występowanie przy niższej wysokości nachylonych stoków (minimalny kąt nachylenia 20%), na których należy stosować specjalny sposób uprawy przy pomocy kosztownego sprzętu,
c) połączenie obu powyższych czynników powodujące analogiczne utrudnienia, jak każdy z osobna.

Obszary zagrożone depopulacją oraz obszary wymagające starań na rzecz konserwacji krajobrazu zostały wydzielone w odniesieniu do warunków produkcyjnych oraz populacji obszarów wiejskich. Niższy poziom produktywności środowiska był oceniany na podstawie wskaźników odnoszących się do: występowania użytków o niskiej produktywności, występowania obszarów o ograniczonym potencjale nadających się przede wszystkim do ekstensywnej produkcji zwierzęcej, a także wysokości dochodów rolników gospodarujących na tych obszarach (m.in. poniżej 80% średniej regionalnej lub krajowej). Zagrożenie żywotności obszarów wiejskich było następnie oceniane na podstawie niskiej liczby mieszkańców (poniżej 50% średniej krajowej gęstości zaludnienia) albo zmniejszającej się liczby mieszkańców (ujemne saldo migracji) przy jednoczesnej wysokiej reprezentacji mieszkańców utrzymujących się z rolnictwa (ponad 15% zawodowo czynnych).

Trzecia kategoria ONW została zdefiniowana jako obszary dotknięte specyficznymi utrudnieniami – podwyższone zasolenie gleby, wybrzeża i małe wyspy, niekorzystne stosunki wodne, utrudnienia wynikające z przepisów (konserwacja krajobrazu, ochrona ekosystemów wybrzeża, czy też środowiska) albo wysokich kosztów transportu w przypadku rolników gospodarujących na małych wyspach.

Na podstawie powyższych aktów prawnych zdefiniowane zostały obszary ONW w poszczególnych państwach członkowskich. Następnie zaś została przeprowadzona implementacja odpowiednich przepisów do krajowych porządków prawnych. W 1985 roku Rada przyjęła listę obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania w poszczególnych krajach na bazie Dyrektywy Rady (WE) 797/1985 o poprawie efektywności struktur rolniczych (Council Directive 797/1985 on improving the efficiency of agricultural structures). W ten sposób zostały wprowadzone dopłaty wyrównawcze, które były związane z jednostką sztuki dużej albo hektarem trwałych użytków zielonych lub uprawy pasz objętościowych.

1.2. Ewolucja w latach dziewięćdziesiątych XX wieku

W latach 1975-1997 nowelizowano Dyrektywę Rady (WE) 75/268 w formie kilku uzupełnień, lecz podstawowe zasady i kryteria wydzielania ONW pozostały w zasadzie niezmienione. Istotna nowelizacja Dyrektywy miała miejsce dopiero w 1997 roku, a następnie w roku 1999. W roku 1997 zostało wydane Rozporządzenie Rady (WE) 950/1997 *o poprawie efektywności struktur rolniczych* (Council Regulation 950/1997 on improving the efficiency of agricultural structures), które precyzowało obszary ONW w krajach członkowskich Unii Europejskiej oraz zmieniało warunki i kryteria udzielania wsparcia dla ONW w następujący sposób:

- minimalna powierzchnia gospodarstwa uprawniająca do uzyskania płatności wynosi 3 ha gruntów rolnych (2 ha na niektórych obszarach Włoch, Francji, Grecji, Hiszpanii i wysp);
- zobowiązano rolnika do gospodarowania przez okres co najmniej 5 lat od momentu otrzymania pierwszej dopłaty;
- w przypadku gospodarstw prowadzących hodowlę bydła, owiec, kóz i koni wysokość dopłaty była określana na podstawie pogłowia zwierząt;
- dopłaty w produkcji roślinnej naliczano tylko od powierzchni uprawy pasz objętościowych. Na obszarach, gdzie plon nie przekraczał 2,5 t/ha, można było uwzględniać także powierzchnię uprawy pszenicy, następnie wymiar sadów owocowych do 0,5 ha na gospodarstwo, powierzchnię winnic z wyjątkiem gospodarstw z produkcją wyższą niż 20 hl/ha, jak też gospodarstw uprawiających buraki cukrowe oraz inne intensywne uprawy rolne.

Ponadto zostały wprowadzone poniższe kryteria ograniczające:

- maksymalną obsadę zwierząt 1,4 sztuki dużej przeliczeniowej (LU) na 1 ha uprawy pasz;
- maksymalną liczbę 20 sztuk krów dojnych na gospodarstwo, z wyjątkiem obszarów górskich;
- maksymalna liczba 120 sztuk dużych na gospodarstwo (albow jednostkach przeliczeniowych na 1 ha), przy czym stawka dopłaty na jednostkę powyżej 60 jednostek w gospodarstwie została obniżona o połowę;
- minimalna stawka dopłaty wyrównawczej została ustanowiona w wysokości 20,3 EUR na 1 LU albo 1 ha uprawnionej powierzchni;
- maksymalna stawka dopłaty została ustanowiona w wysokości 150 EUR na 1 LU albo 1 ha uprawnionej powierzchni.

Określona została także wysokość redukcji stawek w przypadku przekroczenia niektórych wartości progowych uprawniających do udzielania dopłaty.

1.3. ONW w okresie programowania 2000-2006

W marcu 1999 roku została przyjęta Agenda 2000, która oficjalnie definiowała politykę rozwoju obszarów wiejskich jako drugi filar wspólnotowej polityki rolnej i tworzyła jednolitą ramę dla instrumentów dotyczących rozwoju obszarów wiejskich. Podstawową normą prawną w tej dziedzinie stało się Rozporządzenie Rady (WE) 1257/1999 z 17 maja 1999 roku o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich za pośrednictwem Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej (Council Regulation (EC)1257/1999 on support for rural development from the EAGGF), stanowiące zmianę w zakresie celów WPR, w sensie położenia większego nacisku na kwestie ochrony środowiska.

Kryteria wydzielania poszczególnych kategorii ONW, których kategoryzacja w stosunku do Dyrektywy Rady (WE) 75/268 w zasadzie nie uległa zmianie, zostały zmienione w Rozporządzeniu (WE) 1257/1999. Obszary górskie (zgodnie z artykułem 18) zostały scharakteryzowane poprzez znacznie ograniczone możliwości korzystania z gruntów rolnych oraz wyraźnie podwyższone koszty ich uprawy ze względu na:

- występowanie bardzo niekorzystnych warunków klimatycznych, wynikających z wysokości nad poziomem morza, których efektem jest zasadnicze skrócenie okresu wegetacji,
- występowanie przy niższej wysokości na przeważającej części danego obszaru nachylonych stoków, które są zbyt strome na potrzeby korzystania z tradycyjnego sprzętu rolniczego i które wymagają specjalnego, kosztownego wyposażenia,
- połączenie obu powyższych czynników, kiedy to niekorzystne warunki spowodowane jednym z nich są samodzielnie mniej uciążliwe niż łącznie oraz kiedy oba powyższe czynniki oznaczają stosunkowo duże niekorzystne warunki.

Obszary położone na północ od 62 równoleżnika oraz niektóre obszary przyległe zostały potraktowane tak samo, jak obszary górskie.

„Inne“ niekorzystne obszary zostały zdefiniowane w artykule 19. Są to tereny rolnicze, które są homogeniczne z punktu widzenia produkcyjnych warunków naturalnych i które charakteryzują się następującymi cechami:

- występowanie gleb słabych i bardzo słabych o niskiej produktywności, której nie da się podnieść w inny sposób niż poprzez poniesienie nadmiernych kosztów i które nadają się głównie do ekstensywnej produkcji zwierzęcej,

- produkcja jest wynikiem niskiej produktywności środowiska i w związku z tym jest niższa od wartości średniej krajowej mierzonej za pomocą podstawowych wskaźników ekonomicznych w rolnictwie,
- niska lub malejąca populacja, która jest zależna od produkcji rolnej, czego efektem jest postępująca degradacja tych terenów z powodu zaprzestania gospodarowania.

Obszary o specyficznych utrudnieniach określa artykuł 20. Obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania mogą obejmować obszary o specyficznych utrudnieniach, gdzie w razie konieczności i na określonych warunkach niezbędne jest kontynuowanie gospodarki rolnej ze względu na potrzebę konserwacji i poprawy środowiska, zachowania krajobrazu obszarów wiejskich oraz utrzymanie potencjału turystycznego bądź też ochronę wybrzeża.

Najbardziej wyraźną zmianą w stosunku do poprzedniej dyrektywy było wprowadzenie jednolitego systemu dopłat na hektar gruntów rolnych (już nie na jednostkę pogłowia) i powiązanie systemu udzielania dopłat ONW z realizacją krajowych „Kodeksów Dobrej Praktyki Rolniczej". Ponadto powyższa zmiana legislacyjna wprowadziła na rzecz poszczególnych krajów członkowskich większą elastyczność pod względem implementacji systemów wsparcia. Wiele z wcześniejszych, rygorystycznie określonych kryteriów uprawniających do otrzymania wsparcia stanowiło w nowym kształcie już tylko warunki ramowe i mogło być konkretyzowane zgodnie z warunkami i celami regulacji w poszczególnych krajach członkowskich. W ten sposób można było określić minimalny wymiar powierzchni uprawnionej do otrzymania wsparcia, a także możliwe było dostosowanie progowej powierzchni gospodarstwa uprawnionej do otrzymania płatności ONW, zgodnie z konkretnymi warunkami panującymi w danym państwie lub regionie. W dalszym ciągu utrzymał się obowiązek gospodarowania na obszarze o niekorzystnych warunkach przez okres co najmniej pięciu lat od otrzymania pierwszej dopłaty wyrównawczej. Pod względem wysokości dopłat wyrównawczych została zdefiniowana minimalna i maksymalna stawka w wysokości 25 i 200 EUR/ha, przy czym jednak konkretna jej wysokość miała zgodnie z Rozporządzeniem stanowić efektywny środek kompensacji istniejących utrudnień, nie zaś nadpłatę przewyższającą rzeczywistą kompensację.

Zgodnie z artykułem 15 Rozporządzenia Rady (WE) 1257/1999 niezbędne było zróżnicowanie płatności ONW w zależności od sytuacji i celów w danym regionie, nasilenia trwałych utrudnień naturalnych mających wpływ na gospodarowanie, szczególnych problemów ochrony środowiska, które muszą być ewentualnie rozwiązane przy uwzględnieniu rodzaju produkcji lub typu rolniczego gospodarstwa.

Zmiany dotyczyły również sposobu tworzenia wykazu ONW. O ile do roku 1999 klasyfikacja ONW była dokonywana przez kraje członkowskie na podstawie wniosku złożonego wraz z uzasadnieniem do Komisji Europejskiej, a wykaz ONW był przyjmowany przez Radę Europejską na podstawie wniosku Komisji Europejskiej, o tyle aktualnie decyzja o zmianie wykazu leżała już w kompetencji poszczególnych krajów członkowskich, przy czym uzasadnienie zmiany wykazu kraje członkowskie musiały przedkładać Komisji Europejskiej do oceny i kontroli. Uzasadnienie przynależności danego terenu do ONW stało się również przedmiotem kontroli ze strony Europejskiego Trybunały Obrachunkowego.

W 2003 roku Europejski Trybunał Obrachunkowy opublikował sprawozdanie, w którym zwrócił uwagę na liczne problemy związane z wydzielaniem ONW. Powyższe sprawozdanie poddało w wątpliwość samą klasyfikację ONW z powodu zbyt mało elastycznego uwzględniania zmieniających się okoliczności przy wydzielaniu tych obszarów. Sprawozdanie ponadto zwróciło uwagę na szeroki zakres wskaźników stosowanych do wydzielania głównie „Innych“ ONW, co może powodować nawet dysparytet pomiędzy beneficjentami wsparcia. Dokument ten wspominał także o braku kompleksowej oceny skutków wsparcia ONW. W niektórych przypadkach doszło do dalszego zwiększenia się dysparytetu w wyniku przyjęcia nowych krajów do UE w 2004 roku. Komisja Europejska zareagowała na niektóre zarzuty poprzez zmianę zasad funkcjonowania instrumentu ONW. Nowe warunki udzielania płatności ONW zostały uregulowane w Rozporządzeniu Rady (WE) 1698/2005. Niektóre zasadnicze wnioski Europejskiego Trybunału Obrachunkowego oraz reakcje na nie Komisji prezentuje poniższy przegląd:

Wniosek Europejskiego Trybunału Obrachunkowego		**Reakcja Komisji**
Komisja nie ma dostatecznych dowodów, iż klasyfikacja ONW jest uzasadniona. Wydzielanie nie uległo zmianie, niektóre okoliczności zaś z czasem się zmieniły.	→	Komisja w DR (WE) 1698/2005 odstąpiła od kryteriów demograficznych i ekonomicznych przy wydzielaniu „Innych“ ONW.
Państwa członkowskie stosują do wydzielania ONW szeroki zakres wskaźników, co może prowadzić do dysparytetu pomiędzy beneficjentami.	→	Komisja zaproponowała zestaw jednolitych wskaźników dla „Innych” ONW we wszystkich krajach UE.
Komisja nie ma dostatecznie wiarygodnych informacji o zasadności wysokości przyznanych dopłat wyrównawczych. Może dochodzić do wypłacania nieodpowiednio wysokich dopłat wyrównawczych.	→	Komisja wprowadziła zgodnie z rozporządzeniem Rady (WE) 1698/2005 art. 37 ust. 4 degresywne płatności ONW powyżej progu określonej powierzchni na gospodarstwo, który zostanie określony w programie przez państwa członkowskie.
Brakuje kompleksowej oceny oddziaływania wsparcia ONW.	→	Komisja zamówiła ocenę instrumentu ONW w 25 krajach UE.

1.4. ONW w okresie programowania 2007-2013

Ostatnia zmiana przepisów dotyczących problematyki ONW została zawarta w Rozporządzeniu Rady (WE) 1698/2005 w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (Council Regulation (EC) 1698/2005 on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development – EAFRD). Rozporządzenie to wprowadza wiele zmian w systemie wydzielania obszarów o niekorzystnych warunkach i ich wsparcia. Zmieniono kategoryzację ONW na dwie kategorie – obszary górskie i obszary inne niż górskie.

Kryteria wydzielenia obszarów górskich zgodnie z artykułem 50 ust. 2 Rozporządzenia Rady (WE) 1698/2005 praktycznie nie uległy zmianie. Stanowi on, iż kwalifikujące się do płatności obszary górskie charakteryzują się znacznymi ograniczeniami możliwości użytkowania gruntów i większymi kosztami pracy w związku z:

a) występowaniem, ze względu na wysokość, bardzo trudnych warunków klimatycznych, w wyniku których ulega znacznemu skróceniu sezon wegetacyjny;

b) występowanie na niższych wysokościach, na większej części danego obszaru zboczy zbyt stromych do użycia sprzętu mechanicznego lub wymagających użycia bardzo drogiego sprzętu specjalistycznego lub z powodu połączenia tych dwóch czynników w przypadku, gdy utrudnienie wynikające z każdego z czynników z osobna jest mniej dotkliwe, ale połączenie ich obu powoduje utrudnienie równorzędne.

Obszary położone na północ od 62 równoleżnika oraz niektóre obszary przyległe uznaje się za obszary górskie.

Artykuł 50 ust. 3 następnie stanowi, iż kwalifikujące się do płatności obszary inne niż obszary górskie muszą być obszarami:

a) charakteryzującymi się znacznymi utrudnieniami naturalnymi, głównie niską produktywnością gleby lub słabymi warunkami klimatycznymi oraz na których utrzymanie ekstensywnej działalności rolniczej jest istotne dla gospodarowania tymi gruntami lub

b) charakteryzującymi się szczególnymi utrudnieniami oraz na których gospodarowanie gruntami powinno być kontynuowane w celu zachowania lub poprawy środowiska naturalnego, utrzymania terenów wiejskich i zachowania potencjału turystycznego obszaru lub w celu ochrony linii brzegowej.

W odniesieniu do obszarów charakteryzujących się „szczególnymi utrudnieniami", o których mowa w lit. b obejmują one obszary rolne, które są jednolite z punktu widzenia naturalnych warunków produkcji, a ich całkowita powierzchnia nie przekracza 10% powierzchni danego państwa członkowskiego.

Do obszarów „inne niż górskie" zostały włączone dotychczasowe „Inne" ONW oraz obszary o specyficznych utrudnieniach. Ogólne warunki wydzielania obszarów o specyficznych utrudnieniach praktycznie nie uległy zmianie (litera b). Zasadnicza zmiana nastąpiła w przypadku dotychczasowych „Innych" ONW (na nowo pod literą a), gdzie zostały zlikwidowane tzw. kryteria demograficzne, czyli niska lub zmniejszająca się populacja oraz wysoki procent rolników w populacji czynnej zawodowo. Zniesiony również został warunek produktywności obszaru niższej od wartości średniej krajowej, mierzonej za pomocą podstawowych ekonomicznych wskaźników gospodarowania. Kryteriami dla obszarów „innych niż górskie", które mają stanowić odpowiednik „Innych" ONW, pozostały już tylko niska produktywność gleby oraz niekorzystne warunki klimatyczne. Tak więc od wprowadzenia płatności wyrównawczych ONW w 1975 roku cele ewoluowały od socjalnych do środowiskowych.

Z punktu widzenia zasad udzielania płatności Rozporządzenie Rady (WE) 1698/2005 modyfikuje także maksymalne stawki płatności ONW. Podniesiona została maksymalna stawka płatności z tytułu utrudnień na obszarach górskich do wysokości 250 EUR oraz obniżona maksymalna stawka płatności z tytułu utrudnień na obszarach ONW innych niż górskie do 150 EUR na hektar.

Zmiany dotyczą również ponownego, chociaż bardziej dowolnego, wprowadzania obniżania stawek w zależności od wielkości powierzchni gospodarstwa (modulacja płatności), na którą można otrzymywać wsparcie z tytułu ONW. W związku z występowaniem ryzyka wypłacania nadmiernych płatności ONW art. 37 ust. 4 Rozporządzenia Rady (WE) 1698/2005 wprowadza płatności o charakterze degresywnym powyżej progu określonej powierzchni, który zostanie określony w programie przez państwa członkowskie. W tym Rozporządzeniu Rady nie został jednak umieszczony wymóg określenia minimalnej powierzchni gospodarstwa uprawnionego do otrzymywania płatności ONW.

Komisji nie udało się jednak, nawet przy współpracy z państwami członkowskimi, w nawiązaniu do brzmienia art. 50 ust. 3 lit. a [Rozporządzenia Rady (WE) 1698/2005] ustalić odpowiednich kryteriów określających gleby o niskiej produktywności oraz niekorzystne warunki klimatyczne. Dlatego też w dalszym ciągu obowiązuje kształt instrumentu ONW zgodny z Rozporządzeniem Rady (WE) 1257/1999, jak też obszary ONW zgodnie z kryteriami ich wydzielenia,

które kraje „UE-15” musiały określić na podstawie Dyrektywy Rady (WE) 950/1997. Nowe kraje UE złożyły wykaz ONW przy wejściu do UE. Istotna reforma regulacji ONW została odsunięta do roku 2010. Zakłada się, iż Komisja w 2008 roku opublikuje sprawozdanie dotyczące ONW oraz zaproponuje zmiany kryteriów wydzielania oraz nowy system płatności w formie Decyzji Rady.

1.5. Problemy do rozwiązania po roku 2013

Po 2013 roku zakłada się wyraźne zmiany we wspólnotowej polityce rolnej. W Unii już od dłuższego czasu trwa dyskusja na temat przyszłości płatności bezpośrednich i całego filaru I WPR. Dyskutuje się również o dobrowolnej modulacji płatności bezpośrednich na podstawie decyzji państwa członkowskiego z tym że kwota pochodząca z obniżenia płatności bezpośrednich zostałaby przeniesiona do filaru II WPR, czyli na rzecz zasilenia polityki strukturalnej w dziedzinie rolnictwa i obszarów wiejskich. W ramach samego filaru II nastąpi prawdopodobnie uproszczenie procedur administracyjnych, ponieważ beneficjenci dysponują przede wszystkim niedużymi gospodarstwami, często nawet nie wnoszą o wsparcie ze względu na skomplikowane przygotowanie wniosku.

Problem nowego sposobu wydzielania obszarów o niekorzystnych warunkach, przez co należy rozumieć większe ujednolicenie kryteriów, powinien zostać rozwiązany już do roku 2010. Otwarte pozostaną jednak kluczowe problemy płatności dla tych obszarów. Niektóre kraje udzielają płatności ONW na ha gruntów rolnych[1] użytkowanych przez gospodarstwa na ONW i nie stosują zbyt dużej liczby ograniczających warunków. W tym przypadku płatności ONW mają wręcz charakter dopłaty bezpośredniej i dlatego pojawiły się uwagi o ich przeniesieniu do filara I WPR.

Z drugiej zaś strony bardzo często podnoszona jest kwestia konieczności lepszego ukierunkowania wsparcia na pełniejszą realizację jego zadań. Ponieważ celem wsparcia osi II Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFROW) jest ochrona gleby oraz środowiska, pojawiają się także uwagi dotyczące konieczności wzmocnienia środowiskowego uwarunkowania płatności ONW. W ten sposób płatności ONW stałyby się jednym z instrumentów zabezpieczających kontynuowanie gospodarowania na gruntach rolnych oraz konserwację krajobrazu w niekorzystnych warunkach gospodarowania.

W związku z tym, że analizy oddziaływania wsparcia ONW nie wykazały bezpośredniego wpływu na sytuację socjalną i ekonomiczną obszarów wiejskich, pojawiają się także głosy o konieczności przesunięcia części środków

[1] Autorka w miejsce pojęcia „użytki rolne” stosuje termin „grunty rolne”.

i instrumentów ONW do trzeciej osi EFROW, czyli na rzecz zasilenia instrumentów wspierających gminy wiejskie, dywersyfikację działalności oraz rozwój małych przedsiębiorstw na obszarach wiejskich. Jednym z punktów wyjścia dla formułowania polityki rolnej po roku 2013, a także znaczenia wsparcia ONW, będą wyniki „Health Check" przeprowadzanego w latach 2007–2008, który dokona oceny dotychczasowych instrumentów WPR.

2. Cele wsparcia ONW

Dyrektywa Rady 75/268/EEC z 1975 roku w sprawie gospodarki rolnej na terenach górskich i podgórskich oraz na niektórych obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania, będąca w zasadzie pierwszym aktem prawnym regulującym problematykę ONW, stanowiła, że celem jest wsparcie kontynuowania gospodarowania na obszarach charakteryzujących się trwałymi i najmniej sprzyjającymi warunkami naturalnymi w interesie zachowania minimalnego poziomu populacji oraz konserwacji krajobrazu. Powyższa, prosta i niedoprecyzowana definicja celu wsparcia ONW została w pewnym zakresie rozszerzona przez Rozporządzenie Rady (WE) 1257/1999 w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich ze środków Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej. Artykuł 13 rozporządzenia stanowił, że wsparcie dla obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania będzie przyczyniać się do realizacji następujących celów:

- zapewnienia kontynuacji użytkowania ziemi i przyczynienia się przez to do zachowania żywotności społeczności wiejskiej,
- ochrony środowiska (utrzymania krajobrazu),
- utrzymania i wspierania zrównoważonych systemów gospodarowania w rolnictwie, które w szczególności związane są z wymogami ochrony środowiska.

Aktualnie obowiązujące Rozporządzenie Rady (WE) 1698/2005 w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich określa ogólne cele wsparcia rozwoju obszarów wiejskich w artykule 4. Cele te są realizowane za pośrednictwem poszczególnych osi i programu LEADER:

- poprawa konkurencyjności rolnictwa i leśnictwa poprzez wspieranie restrukturyzacji, rozwoju i innowacji (przede wszystkim instrumenty osi 1);
- poprawa środowiska naturalnego i terenów wiejskich poprzez wspieranie gospodarowania gruntami (przede wszystkim instrumenty osi 2);
- poprawa jakości życia na obszarach wiejskich oraz popierania różnicowania działalności gospodarczej (przede wszystkim instrumenty osi 3).

Rozporządzenie Rady (WE) 1698/2005 na lata 2007-2013 kładzie nacisk przede wszystkim na konieczność powiązania oddziaływania poszczególnych instrumentów w planach rozwoju obszarów wiejskich. Płatności z tytułu utrudnień naturalnych zostały włączone do instrumentów dotyczących zapewnienia kontynuowania rolniczego użytkowania ziemi. Powinno to przyczyniać się do utrzymania terenów wiejskich oraz utrzymania i wspierania zrównoważonych systemów gospodarowania w rolnictwie (preambuła 33). Warunki udzielania płatności będą musiały od roku 2010 odpowiadać temu celowi.

Cele ogólne są przez państwa członkowskie UE dokładniej określane i dostosowywane do własnych potrzeb. W tabeli I.1 został zawarty przegląd celów płatności ONW w poszczególnych krajach.

Tabela I. 1

Cele wsparcia ONW w wybranych krajach UE
w okresie programowania 2000 - 2006

Państwo członkowskie	**Cele wsparcia ONW**
Czechy	– zapewnienie odpowiednich dochodów gospodarstwom rolnym prowadzącym działalność w niekorzystnych warunkach naturalnych; – przyczynienie się do kontynuacji użytkowania gruntów rolnych i ochrony pozostałych źródeł naturalnych (przede wszystkim zasobów wodnych); – przyczynienie się do stabilizacji populacji obszarów wiejskich; – utrzymanie atrakcyjności krajobrazu (charakter krajobrazu); – wsparcie systemów rolniczych przyjaznych dla środowiska.
Niemcy	– nie określa się kolejnych celów narodowych, poszczególne kraje związkowe w bardziej szczegółowy sposób określają cele ogólne (często wskazuje się na utrzymanie estetycznego krajobrazu jako cel szczególny)
Francja	– wyrównanie różnic w dochodach rolników na obszarach ONW w stosunku do rolników położonych poza ONW. Ogólnie celem jest kontynuacja użytkowania gruntów rolnych we wszystkich regionach Francji; – przyczynienie się do utrzymania mniejszych gospodarstw; – ograniczanie w zakresie ryzyka naturalnego.
Wielka Brytania	– ochrona środowiska na użytkowanych rolniczo obszarach wyżynnych w ten sposób, że grunty rolne użytkuje się w sposób ciągły; – przyczynianie się do zachowania struktury społecznej obszarów wiejskich poprzez kontynuację użytkowania gruntów rolnych; – wspieranie mieszanych systemów prowadzenia działalności w zakresie produkcji zwierzęcej; hodowla krów mlecznych, zachowanie obszarów leśnych i gruntów ornych, rolnictwa ekologicznego, niskiej obsady zwierząt (wszystko to jest rozumiane jako korzyści z punktu widzenia ochrony środowiska).
Holandia	– utrzymanie potencjału turystycznego; – ochrona wybrzeża; – utrzymanie specyfiki kulturowej.
Austria	– zachowanie gruntów rolnych oraz właściwej społeczności wiejskiej za pośrednictwem rozwoju obszarów wiejskich; – przyczynianie się do rozwoju osadnictwa oraz tradycyjnych systemów użytkowania gruntów rolnych w niekorzystnych warunkach; – rekompensata za wartość społeczną (krajobraz, środowisko, bioróżnorodność) wyprodukowaną przez gospodarstwa w ONW; – zachowanie tradycyjnej produkcji mleka w ONW.

Luksemburg	– utrzymanie struktury osadnictwa wiejskiego; – prewencja w zakresie przemiany obszarów wiejskich w „dojeżdżające przedmieścia"; – zachowanie gospodarstw rodzinnych.
Słowacja	– konserwacja krajobrazu służącego całemu społeczeństwu; – utrzymanie i wspierania zrównoważonych systemów gospodarowania w rolnictwie, które respektują wymogi ochrony środowiska; – zabezpieczenie odpowiednich dochodów rolników oraz przyczynianie się do stabilizacji populacji obszarów wiejskich; – powstrzymanie depopulacji obszarów wiejskich.
Hiszpania	– kontrolowanie pożarów i erozji.
Portugalia	– zachowanie spójności społecznej (wsparcie obszarów górskich i małych gospodarstw).
Grecja	– wyrównanie utraty części dochodów w wyniku utrudnień naturalnych aby była utrzymana minimalna akceptowalna gęstość zaludnienia i użytkowanie gruntów rolnych; – konserwacja krajobrazu obszarów wiejskich; – zachowanie i rozszerzenie zrównoważonych systemów gospodarowania w rolnictwie.
Szwecja	– wspieranie użytkowania gruntów rolnych oraz zachowanie otwartego krajobrazu na obszarach o niekorzystnych warunkach naturalnych, działanie przeciwko zalesianiu gruntów rolnych; – przyczynienie się do zrównoważonego użytkowania gruntów rolnych, co ma się odbywać przede wszystkim poprzez wypas bydła, owiec i kóz; – utrzymanie zatrudnienia w rolnictwie (podwyższenie stawek dla obszarów do 60 ha); – zabezpieczenie transportu surowców z produkcji zwierzęcej do mleczarni i ubojni.
Finlandia	– utrzymanie produkcji artykułów spożywczych i spójności regionalnej (większe wsparcie dla obszarów o największych utrudnieniach).

Źródło: Plany rozwoju obszarów wiejskich w poszczególnych krajach; An Evaluation of the Less Favoured Area Measure in the 25 Member States of the European Union; IEEP, 2006.

System płatności ONW jest powiązany ze sprecyzowanymi celami narodowymi i regulowany ustawodawstwem narodowym. Na przykład Czechy – w związku z następującymi celami: przyczynianie się do ochrony wiejskich zasobów naturalnych oraz wsparcie systemów gospodarowania w rolnictwie przyjaznych dla środowiska – stosują płatności wyłącznie dla trwałych użytków zielonych. Jednocześnie nie stosują żadnych specjalnych regulacji w zakresie stabilizacji populacji obszarów wiejskich.

Francja dla utrzymania mniejszych gospodarstw udziela płatności wyłącznie do powierzchni do 50 ha gruntów rolnych, a za pierwszych 25 ha wypłacana jest wyższa stawka.

W Anglii do osiągnięcia celu „ochrona środowiska naturalnego na użytkowanych rolniczo obszarach wyżynnych" zastosowano podwyższenie płatności na rzecz wnioskodawców, którzy spełnią określone, związane z ochroną środowiska warunki użytkowania gruntów rolnych. Uprawnione są w związku z tym wyłącznie gospodarstwa prowadzące hodowlę bydła i owiec. Utrzymaniu struktury społecznej na obszarach wiejskich ma służyć także preferowanie gospodarstw średniej wielkości (10 – 350 ha gruntów rolnych).

W Austrii dopłaty ONW mają zapewnić kontynuację użytkowania gruntów rolnych i zachowania społeczności obszarów wiejskich także w niekorzyst-

nych warunkach naturalnych. Dlatego też płatności przeznaczone są dla gospodarstw mniejszej i średniej wielkości na obszarach z utrudnieniami wynikającymi z warunków topograficznych. Pierwszeństwo ma udzielanie pomocy gospodarstwom z produkcją zwierzęcą opartą na uprawie pasz własnych. Rolnik musi użytkować wszystkie grunty rolne. Wprowadzona jest progresywna redukcja stawek w zależności od wielkości gospodarstwa. Do rekompensaty za konserwację krajobrazu – stawki dotacji dla bardzo małych gospodarstw (2-4 ha) na obszarach ekstremalnych mogą przekroczyć nawet maksimum ustanowione w Rozporządzeniu Rady (WE) 1257/1999.

Grecja wspiera użytkowanie gruntów rolnych o małych utrudnieniach w gospodarowaniu, jak na przykład trwałe użytki zielone. Wspierane są także uprawy roślin strączkowych ze względu na ich pozytywny wpływ na środowisko. Wyższe stawki są stosowane także w ramach wsparcia:

- zrównoważonych systemów gospodarowania w rolnictwie,
- poprawy struktury wieku osób pracujących w rolnictwie,
- podniesienia poziomu wykształcenia (przyznawane młodym rolnikom, nabywcom w przypadku wcześniejszego odejścia poprzednika na emeryturę, rolnikom posiadającym odpowiednie wykształcenie).

Innym przykładem dostosowania dopłat do gospodarstw na ONW do celów narodowych jest Szwecja, gdzie w ramach wspierania użytkowania gruntów rolnych i zachowania otwartego krajobrazu są na obszarach ONW udzielane wyższe stawki dla powierzchni uprawy zbóż, ziemniaków i traw na gruntach ornych. W celu utrzymania zatrudnienia w rolnictwie preferowane są powierzchnie gospodarstw do 60 ha.

3. Wydzielanie obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania w UE

Do wydzielania obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania kraje UE stosują wiele wskaźników, za pomocą których wyrażają ogólnie ustanowione kryteria charakteryzujące poszczególne kategorie ONW zdefiniowane w Rozporządzeniu Rady (WE)1257/1999, czyli „górskie ONW", „Inne" ONW oraz „obszary o specyficznych utrudnieniach". Podstawową jednostkę terytorialną, dla której ustala się przynależność do ONW, stanowi w krajach UE gmina samorządowa według nomenklatury statystycznej NUTS 5. W przypadku występowania niehomogenicznych warunków na jej terytorium Komisja dopuszcza w wyjątkowych sytuacjach włączenie do ONW tylko części terytorium gminy.

Uprawnienie do otrzymywania wsparcia ONW zostało zdefiniowane na dwóch poziomach – terytorialnym i gospodarstwa. Kwalifikacja gospodarstwa do otrzymywania wsparcia w ramach instrumentu ONW jest z jednej strony uwarunkowana jego lokalizacją na obszarze sklasyfikowanym jako ONW na podstawie kryteriów wyznaczonych przez właściwe przepisy, z drugiej zaś spełnieniem kryteriów, które są ustanowione na poziomie krajowym lub regionalnym dla poszczególnych gospodarstw w interesie realizacji celów polityki ONW.

3.1. Kryteria terytorialne

3.1.1. Obszary górskie

Rozporządzenie Rady (WE) 1257/1999, jak też Dyrektywa Rady (WE) 1698/2005, w ogólny sposób definiują obszary górskie jako obszary, gdzie w wyniku niekorzystnych warunków klimatycznych, wynikających z wysokości nad poziomem morza lub występowania nachylonych stoków, ograniczona jest sama możliwość korzystania z gruntów rolnych. Za obszary górskie automatycznie uznaje się obszary położone na północ od 62 równoleżnika i określone obszary przyległe.

Wartość progowa wysokości nad poziomem morza dla zaklasyfikowania terytorium jako obszaru górskiego jest w poszczególnych państwach członkowskich uzależniona od ich położenia geograficznego. W większości państw minimalna granica wysokości nad poziomem morza znajduje się w przedziale od 500 do 1000 m n.p.m. Państwa południowe uznają za obszary górskie terytoria położone na wysokości od 800 do 1000 m n.p.m., region Salzburga, Słowacja oraz Czechy od 600 m, Polska od 500 m, w Szwecji i Finlandii jest to całe terytorium położone na północ od 62 równoleżnika bez względu na jego rzeczywistą wysokość nad poziomem morza. Ogólną zasadą jest, iż w związku z szerokością geograficzną dochodzi do zmniejszania minimalnej granicy dla kryterium wysokości nad poziomem morza od południa w kierunku północy.

Poziom drugiego kryterium, czyli występowania zbyt nachylonych stoków, jest ustalany na podstawie stopnia dostępności powszechnie używanych maszyn rolniczych. Standardowa mechanizacja jest obliczona na 12 stopni nachylenia stoku (21%). W przypadku większych stoków niezbędne jest korzystanie z górskich wariantów maszyn, przede wszystkim do uprawy i zbioru roślin oraz górskich wersji traktorów. Z niektórych maszyn (np. do zbioru buraków cukrowych, do sadzenia ziemniaków) nie można w ogóle korzystać, dlatego też niektórych płodów rolnych nie można uprawiać na nachylonych

stokach. Dostępność stoku dla standardowej mechanizacji rolniczej została podana w załączniku 2.

Kryterium samego występowania nachylonych stoków na przeważającej części terytorium położonego na niskiej wysokości nad poziomem morza jest stosowane przez dziewięć państw członkowskich, a minimalna granica znajduje się w przedziale od 20% do 25%. Połączenie kryterium wysokości nad poziomem morza i nachylenia stoków jest stosowane przez 12 państw członkowskich (wszystkie państwa, które wydzielają górskie ONW z wyjątkiem Finlandii i Polski). Definicje kryteriów wydzielania obszarów górskich zostały zamieszczone w tabeli I. 2.

Tabela I. 2

Kryteria wydzielania obszarów górskich w krajach EU

Kryteria zgodnie z RR 1257/1999 Art. 18	**Występowanie bardzo niekorzystnych warunków klimatycznych, wynikających wysokości nad poziomem morza, których efektem jest zasadnicze skrócenie okresu wegetacji, bądź**	**występowanie przeważającej części danego obszaru nachylonych stoków, które są zbyt strome na potrzeby korzystania ze sprzętu rolniczego i które wymagają specjalnego kosztownego wyposażenia,**	**bądź kombinacja obu powyższych czynników, kiedy to niekorzystne warunki spowodowane jednym z nich są samodzielnie mniej uciążliwe niż łącznie oraz kiedy oba powyższe czynniki oznaczają stosunkowo duże niekorzystne warunki.**
Czechy	≥ 600 m n.p.m.	nie stosuje się	≥ 500 m n.p.m. przy nachyleniu ≥ 7° (12,3%) min. na 50% gruntów rolnych
Niemcy	≥ 800 m n.p.m.	nie stosuje się	≥ 600 m n.p.m. przy poziomie występowania stoków ≥ 18%
Grecja	≥ 800 m n.p.m.	≥ 20%	≥ 600 m n.p.m. przy poziomie występowania stoków ≥ 16%. 80% terytorium gminy musi spełniać przynajmniej jedno z kryteriów (może być obniżone nawet do 50% w przypadku gmin przynależnych do tego samego obszaru górskiego)
Hiszpania	≥ 1000 m n.p.m.	> 20%	≥ 600 m przy poziomie występowania stoków ≥ 15% (dla danej gminy otoczonej obszarem górskim poziom występowania stoków może być obniżony nawet do 12%)
Francja	≥ 800 m n.p.m. na obszarze Alp ≥ 700 na innych obszarach górskich 600 m n.p.m. w Wogezach	> 20% albo różnica między najwyższym i najniższym punktem na obszarze jest większa niż 400 m	≥ 500 m n.p.m. przy poziomie występowania stoków ≥ 15% na przeważającej części obszaru
Włochy	≥ 700 m w środkowych i północnych Włoszech ≥ 800 m n.p.m. w południowych Włoszech	> 20%	≥ 700 m w środkowych i północnych Włoszech ; ≥ 800 m n.p.m. w południowych

Kryteria zgodnie z RR 1257/1999 Art. 18	**Występowanie bardzo niekorzystnych warunków klimatycznych, wynikających wysokości nad poziomem morza, których efektem jest zasadnicze skrócenie okresu wegetacji, bądź**	**występowanie przeważającej części danego obszaru nachylonych stoków, które są zbyt strome na potrzeby korzystania ze sprzętu rolniczego i które wymagają specjalnego kosztownego wyposażenia,**	**bądź kombinacja obu powyższych czynników, kiedy to niekorzystne warunki spowodowane jednym z nich są samodzielnie mniej uciążliwe niż łącznie oraz kiedy oba powyższe czynniki oznaczają stosunkowo duże niekorzystne warunki.**
			Włoszech przy poziomie występowa
			nia stoków 15%
Cypr	≥ 800 m n.p.m.	nie stosuje się	≥ 500 m n.p.m. przy poziomie występowania stoków ≥ 15%
Austria	≥ 700 m n.p.m. ≥ 600 m n.p.m. w regionie Salzburga	> 20%	≥ 500 m n.p.m. przy poziomie występowania stoków ≥ 15%
Polska	≥ 500 m n.p.m. na więcej niż połowie obszaru	nie stosuje się	nie stosuje się
Portugalia	≥ 700 m n.p.m. położone na północ od rzeki Tag, ≥ 800 m n.p.m. na południe od Tagu	≥ 25%	≥ 400 m n.p.m. przy poziomie występowania stoków ≥ 20% na północ od Tagu, ≥ 800 m przy poziomie występowania stoków ≥ 15% na południe od Tagu
Słowenia	≥ 700 m n.p.m.	≥ 20%	≥ 500 m n.p.m. przy poziomie występowania stoków ≥ 15%
Słowacja	≥ 600 m n.p.m.	≥ 20%	≥ 500 m n.p.m. przy poziomie występowania stoków ≥ 15%
Szwecja	wszystkie obszary położone na północ od 62 równoleżnika	≥ 20%	≥ 500 m n.p.m. przy poziomie występowania stoków ≥ 15%
Finlandia	wszystkie obszary położone na północ od 62 równoleżnika		

Uwaga: Belgia, Dania, Estonia, Irlandia, Łotwa, Litwa, Luksemburg, Malta, Węgry, Holandia, Wielka Brytania nie wydzieliły obszarów górskich.

Źródła: Working Document: Less-favoured Areas and Compensatory Allowances, STAR Committee, 1998, Programy rozwoju obszarów wiejskich krajów UE 200–2006 (kraje UE-10 2004-2006), Výzkumná studie"Podpora méně příznivých oblastí v zemích EU–25", Institut pro strukturální politiku, Praha 2006.

W niektórych krajach istnieje od dawna specjalne ustawodawstwo dotyczące obszarów górskich. Chodzi o takie państwa, jak Włochy, Francja, a spoza Unii Szwajcaria, z bardzo dobrze opracowaną polityką wobec obszarów górskich. We Włoszech obszary te zostały po raz pierwszy wydzielone w 1971 roku, a w roku 1994 weszła w życie specjalna ustawa. We Francji zaś pierwsze wydzielenie obszarów górskich miało miejsce w roku 1961, a specjalna ustawa została przyjęta w roku 1985. W Hiszpanii natomiast dopiero w 1982 roku zo-

stała przyjęta ustawa o gospodarowania na terenach górskich. W Austrii w 1979 roku została przedstawiona "Specjalna Inicjatywa na rzecz Obszarów Górskich", chociaż istnienie specjalnych programów wsparcia dla rolników gospodarujących na tych obszarach datuje się w Austrii już od 1972 roku.

Porównanie kryteriów wydzielania obszarów górskich zgodnie ze stanem na rok 2006 zostało przedstawione na wykresach I.1 i I.2. Pojedyncze kryteria wysokości nad poziomem morza oraz poziomu występowania stoków zostały przedstawione na wykresie I.1, przy czym państwa zostały uszeregowane według poziomu minimalnej wysokości nad poziomem morza niezbędnej do zaklasyfikowania terytorium do obszarów górskich.

Wykres I. 1. Kryteria wydzielania obszarów górskich w krajach UE – wysokość nad poziomem morza, poziom występowania stoków

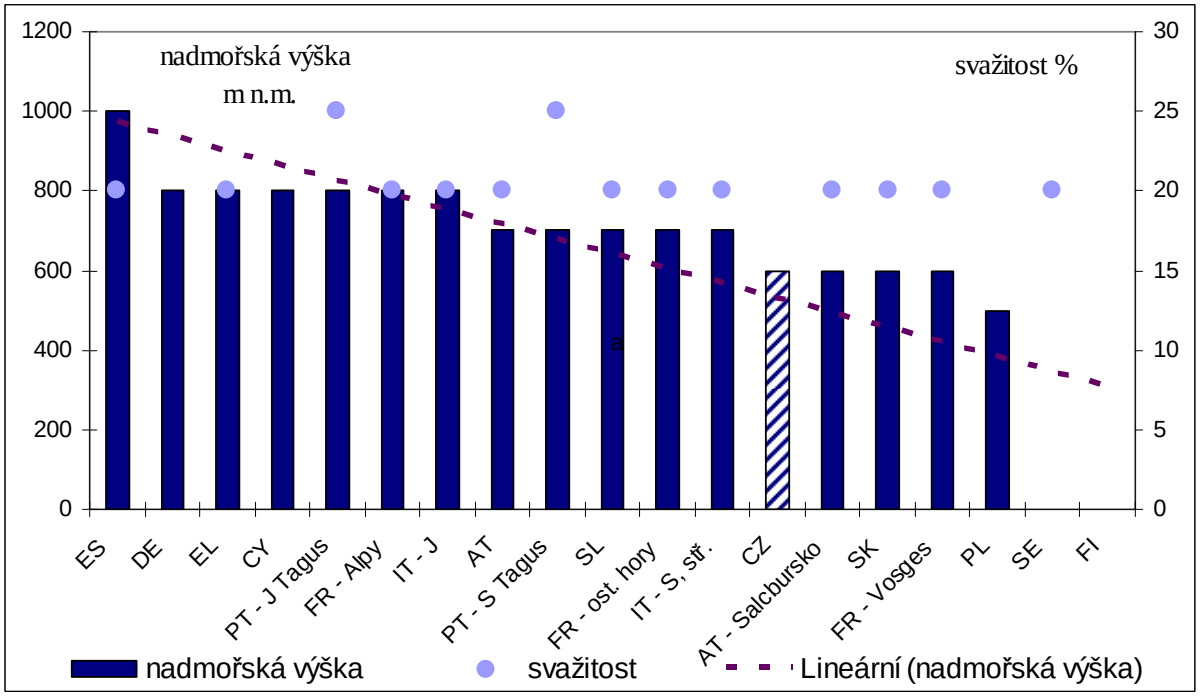

Legenda: IT-J = regiony południowe Włoch, IT_S-stř. regiony północne i środkowe Włoch, PT_S Tagus Portugalia na północ od Tagu, PT_J Tagus Portugalia na południe od Tagu
nadmorska vyska – wysokość nad poziomem morza m n.p.m.,
svazitost – nachylenie stoków (%),
linearni – liniowy.

Na podstawie pojedynczego kryterium wysokości nad poziomem morza można stwierdzić, że poszczególne państwa można przyporządkować do trzech podstawowych grup w zależności od ustalonego poziomu wysokości nad poziomem morza (800, 700 i 600 m nad poziomem morza). Tylko dwa państwa stosują to kryterium poza tym zakresem, jedno to Hiszpania z minimalną wysokością nad poziomem morza dla obszarów górskich 1000 m n.p.m., drugie to

Polska z 500 m n.p.m. Czechy stosują tę samą wartość kryterium wysokości nad poziomem morza, co austriacki region Salzburgu, francuski masyw Wogezy położony na północnym wschodzie państwa oraz Słowacja (600 m n.p.m.).

Tylko kilka państw stosuje pojedyncze kryterium poziomu występowania stoków na obszarach położonych na niższej wysokości nad poziomem morza. Oprócz Portugalii granica poziomu występowania stoków została w tych krajach określona na poziomie ponad 20% na przeważającej części wydzielonego obszaru. Kryterium występowania stoków do wydzielania obszarów górskich nie jest samodzielnie stosowane w Niemczech, Polsce, Czechach i na Cyprze. Szczególny przypadek stanowią dwa kraje północne – Finlandia i Szwecja, gdzie do obszarów górskich zostały włączone wszystkie tereny znajdujące się powyżej 62 stopnia szerokości geograficznej. W Szwecji na pozostałym terytorium wydziela się obszary górskie również na podstawie poziomu występowania stoków powyżej 20% na przeważającej części danego terytorium.

Z wykresu I.1. wynika, że ilościowe definiowanie kryteriów dla obszarów górskich jest związane z położeniem geograficznym danego państwa członkowskiego, ponieważ jest tu wyraźna różnica pomiędzy państwami południowej i północnej Europy. Wyraźnie widać, że wartość progowa wysokości nad poziomem morza konieczna do zaklasyfikowania danego obszaru jako górskie ONW zmniejsza się z południa na północ. Wyjątek stanowią przede wszystkim Niemcy, gdzie wartość progowa wysokości nad poziomem morza – 800 m jest ustanowiona tak samo jak w Grecji, południowej Portugalii, południowych Włoszech, regionie francuskich Alp i na Cyprze. Podobna sytuacja ma też miejsce w środkowoeuropejskiej Austrii (z wyjątkiem regionu Salzburga), która pod względem samodzielnie stosowanego kryterium wysokości nad poziomem morza zalicza się do położonych bardziej na południe państw Europy. Do grupy tej należą także północna część Portugalii, północne i środkowe Włochy, Słowenia oraz pozostałe (poza Alpami i Wogezami) obszary górskie Francji. Na przeciwnym biegunie znajdują się, z wyjątkiem francuskiego regionu Wogezów, państwa Europy Środkowej i Północnej, przy czym skandynawscy członkowie Unii Europejskiej charakteryzują się stosowaniem kryterium północnego położenia.

Połączenie obu kryteriów (wykres I.2.), dotyczy sytuacji, kiedy niekorzystne warunki spowodowane jednym z nich są samodzielnie mniej uciążliwe niż łącznie oraz kiedy oba powyższe czynniki oznaczają stosunkowo duże niekorzystne warunki. Zdecydowana większość państw UE-25, które stosują kryterium wysokości nad poziomem morza i poziomu występowania stoków, ustanawia dla połączenia wartości progowe wysokości nad poziomem morza na poziomie 500 lub 600 metrów i uwzględnia nachylenie stoków na poziomie 15%,

ewentualnie 16% (zob. niebieski punkt na wykresie I.3.). Pod względem liczbowym kryteria zostały ustanowione w ten sam sposób w przypadku Francji, Cypru, Słowenii, Słowacji, Szwecji oraz Austrii (włącznie z regionem Salzburga) – minimalna wysokość nad poziomem morza 500 metrów przy poziomie nachylenia stoków większym bądź równym 15%. Hiszpania, północne i środkowe Włochy oraz Grecja stosują przy granicy 600 m n.p.m. poziom występowania stoków 15%, Niemcy stosują bardziej zaostrzone 18% kryterium poziomu występowania stoków.

Wykres I. 2. Kryteria wydzielenia obszarów górskich w krajach UE – połączenie wysokości nad poziomem morza i nachylenia stoków

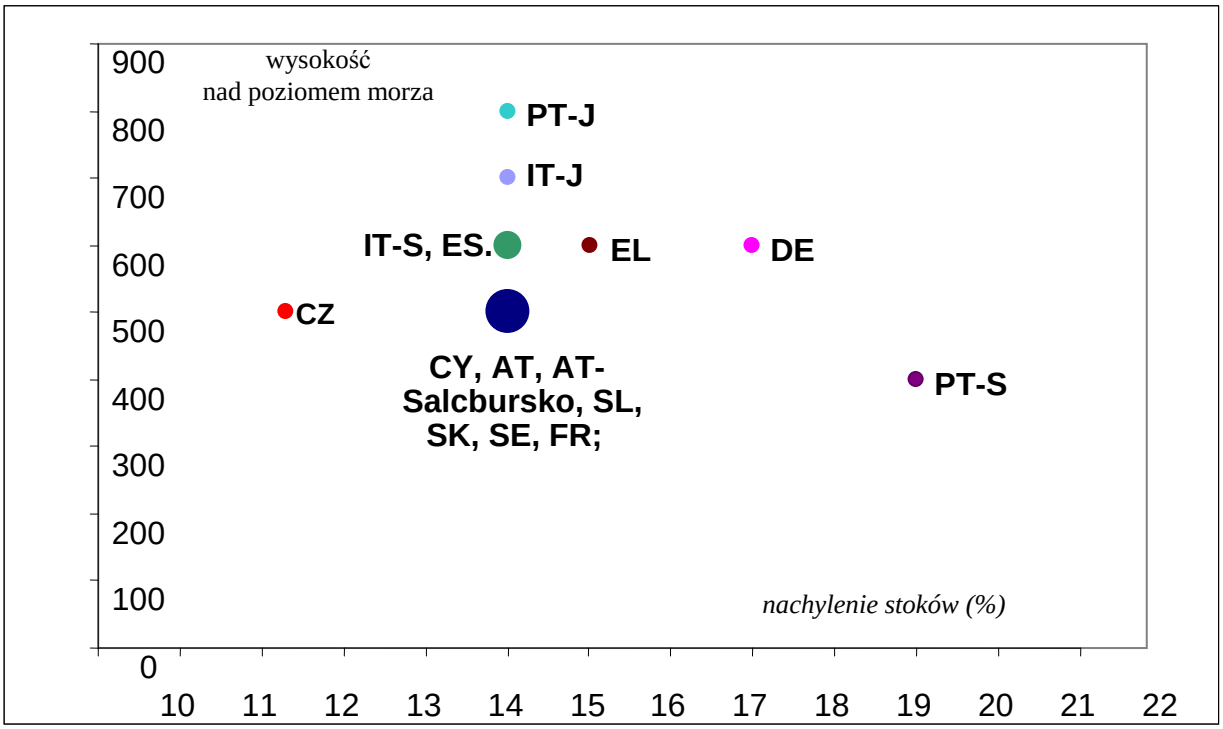

Legenda: IT-J = regiony południowe Włoch, IT_S-stř. regiony północne i środkowe Włoch, PT_S Tagu Portugalia na północ od Tagu, PT_J Tagu Portugalia na południe od Tagu.

Podobnie, jak w przypadku pojedynczego stosowania obu kryteriów wyższe granice wysokości nad poziomem morza stosują państwa południowe (południowe regiony Włoch i Portugalii). Wyjątek stanowi północna część Portugalii, gdzie przy stosunkowo niskiej wysokości nad poziomem morza (400 m), jako „obszary górskie" klasyfikuje się terytoria o nachyleniu stoków powyżej 20%. Na przeciwległym biegunie pod względem tego ostatniego kryterium znajdują się Czechy z wartością poziomu występowania stoków 12,3%. W przypadku natomiast łączonego kryterium Czechom udało się wynegocjować wyjątek w wyniku braku danych źródłowych na potrzeby ustalania poziomu występowania stoków zgodnie z zasadami UE. Przy wydzielaniu w Czechach obszarów

o niekorzystnych warunkach gospodarowania w roku 2001 zamiast nachylenia stoków oznaczonego procentowo został wykorzystany wskaźnik nachylenia w stopniach, zamiast zaś udziału stoków w łącznej powierzchni obszaru (gminy, obrębu geodezyjnego) został ustalony udział gruntów rolnych z nachyleniem powyżej 7 stopni (odpowiada to wartości 12,3%) zgodnie z reprezentacją jednostek ekologicznych klas bonitacyjnych gleby (BPEJ[2]) w gruntach rolnych gminy ewentualnie obrębu geodezyjnego. Czechy stosują od roku 2007, przy połączeniu obu kryteriów, poziom nachylenia stoków 15% odnoszący się do całego terytorium (gminy, obręby geodezyjne), co jest zgodne z praktyką większości krajów wydzielających obszary górskie.

3.1.2. Obszary inne niż górskie

ONW należące do kategorii „obszary inne niż górskie“ obejmują zgodnie z Rozporządzeniem Rady (WE) 1698/2005 modyfikację pierwotnych „Innych” ONW i stanowią analogię dla obszarów o specyficznych utrudnieniach. Jednak zgodnie z artykułem 93 Rozporządzenia do 1 stycznia 2010 roku obowiązują regulacje ONW zgodnie z brzmieniem Rozporządzeniem Rady (WE) 1257/1999.

„Inne” ONW

Duże problemy ze zdefiniowaniem kryteriów wydzielania „Innych“ ONW miały przede wszystkim nowe kraje UE. Dla ustalenia niskich dochodów rolników brakowało w nich bowiem szczegółowych danych empirycznych. Wydzielono więc te obszary na podstawie niskiej produktywności gleby, oraz niskiej lub zmniejszającej się populacji, stosując różne połączenia szczegółowych danych obejmujących: wykorzystanie użytków, plony, topograficzną charakterystykę terenu, obsadę zwierząt, wskaźniki dochodu na gospodarstwo lub pracownika, produkcję rolną brutto, koszty produkcji oraz inne. Kraje te konstruują też różne indeksowe i punktowe systemy jakości gleby. Poziom kryteriów demograficznych, który prezentują przede wszystkim państwa założycielskie UE jako wskaźnik zastosowany do wydzielania „Innych” ONW sygnalizuje oderwanie od rzeczywistej aktualnej sytuacji. Szczegółowy przegląd kryteriów stosowanych do wydzielania „Innych” ONW w UE został zamieszczony w tabeli I.3.

[2] Czwarta cyfra z kodu BPEJ oznacza połączenie nachylenia i ekspozycji. Wartość 4 i 5 oznaczają nachylenie 7-12°, wartość 6 i 7 nachylenie 12-17°, natomiast wartość 8 i 9 nachylenie 17-25°.

Tabela I. 3

Kryteria wydzielania „Innych" ONW w krajach EU

Kryteria zgodnie z RR 1257/1999 art. 19	**Występowanie gleb słabych i bardzo słabych o niskiej produktywności, której nie da się podnieść w inny sposób niż poprzez poniesienie nadmiernych kosztów i które nadają się głównie do ekstensywnej produkcji zwierzęcej.**	**Produkcja, która jest wynikiem niskiej produktywności środowiska i w związku z tym jest niższa od wartości średniej krajowej mierzonej za pomocą podstawowych ekonomicznych wskaźników dla wyników w rolnictwie.**	**Niska lub zmniejszającą się populacja, która jest zależna od produkcji rolnej, czego efektem jest postępująca degradacja tych terenów z powodu zaprzestania gospodarowania.**
Czechy	Produktywność gruntów rolnych poniżej 34 punktów (80% średniej) dla homogenicznego obszaru "Innych" ONW w ramach powiatu		Gęstość zaludnienia < 75 osób na km^2; ≥ 8% czynnej zawodowo populacji pracuje w rolnictwie (ustalone dla obszaru „Innych" ONW w ramach województwa)
Belgia	Przynajmniej 80% gruntów rolnych stanowią trwałe użytki zielone. Więcej niż połowa terytorium znajduje się powyżej 400 m n.p.m.; liczba dni bez mrozu nie przekracza 150 w roku; produkcja bydła na ha jest niższa od 70% średniej krajowej; plony zbóż są poniżej 80% średniej krajowej	Indeks obrazujący dochód gospodarstwa na jednostkę pracy < 77% średniej krajowej	Gęstość zaludnienia < 76 osób na km^2; ≥ 15% czynnej zawodowo populacji pracuje w rolnictwie
Niemcy	W celu określania wpływu środowiska na ekonomiczne wyniki produkcji stosuje Rolniczą Liczbę Porównawczą (LVZ) określoną dla obszaru gminy; średnia LVZ wynosi 40. Na obszarach północnych kryterium LVZ wynosi <15 albo <20 przy trwałych użytkach zielonych > 40% albo < 25 trwałych użytkach zielonych > 60% gruntów rolnych. Na pozostałych obszarach kryterium LVZ wynosi <28. Przedgórze Alp: LVZ < 32,5 i trwałe użytki zielone > 80% gruntów rolnych. Nowe kraje związkowe : LVZ<28 albo LVZ < 32,5 trwałych użytkach zielonych > 80% gruntów rolnych		Gęstość zaludnienia < 130 osób na km^2; ≥ 15% czynnej zawodowo populacji pracuje w rolnictwie z wyjątkiem 2 stref z udziałem 7,7% i 12,1%
Estonia	Stosowany jest punktowy system oceny produktywności gleby. Średnia wartość punktów na obszarze jest niższa od średniej krajowej.	Średnie podatki w gminie płacone przez osoby pracujące w rolnictwie < 80% średniej krajowej. Dane dotyczące gruntów w gminie < 80% średniej krajowej.	Gęstość zaludnienia < 15,6 osób na km^2 (50% średniej krajowej) albo spadek populacji o 0,5% rocznie; ≥10% czynnej zawodowo populacji pracuje w rolnictwie.
Irlandia	Grunty orne < 7,8%; gęstość bydła < 1 LU na ha roślin pastewnych	Dochód pracownika gospodarstwa mężczyzny < 80% średniej krajowej	Gęstość zaludnienia < 27 osób na km^2 ; ≥ 30% czynnej zawodowo populacji pracuje w rolnictwie.
Grecja	Produktywność ha < 80% średniej krajowej; Pastwiska na > 30% gruntów rolnych	Dochód gospodarstwa na jednostkę pracy < 80% średniej krajowej.	Gęstość zaludnienia < 45 na osób km^2 albo roczny spadek populacji 2% ≥50% czynnej zawodowo populacji pracuje w rolnictwie.

Kryteria zgodnie z RR 1257/1999 art. 19	**Występowanie gleb słabych i bardzo słabych o niskiej produktywności, której nie da się podnieść w inny sposób niż poprzez poniesienie nadmiernych kosztów i które nadają się głównie do ekstensywnej produkcji zwierzęcej.**	**Produkcja, która jest wynikiem niskiej produktywności środowiska i w związku z tym jest niższa od wartości średniej krajowej mierzonej za pomocą podstawowych ekonomicznych wskaźników dla wyników w rolnictwie.**	**Niska lub zmniejszającą się populacja, która jest zależna od produkcji rolnej, czego efektem jest postępująca degradacja tych terenów z powodu zaprzestania gospodarowania.**
Hiszpania	Na obszarach na północy indeks produktywności poniżej 30; Na obszarach nizinnych udział gruntów ornych <50% gruntów rolnych .	Na obszarach na północy koszty pracy < 80% średniej; wielkość gospodarstwa poniżej średniej na obszarze. Na obszarach nizinnych nawadnia się <20% gruntów ornych a nieużytki > 20% g. o.	Gęstość zaludnienia < 37,5 osób na km^2 albo roczny spadek populacji >0,5% ; ≥18% czynnej zawodowo populacji pracuje w rolnictwie.
Francja	Ostateczna produkcja rolna na ha gruntów rolnych < 80% średniej krajowej albo > 50% gruntów rolnych stanowi trwałe użytki zielone i użytki pod uprawę roślin pastewnych z gęstością < 1LU na ha tych użytków.	Dochód gospodarstwa brutto na jednostkę pracy < 80% średniej krajowej.	Gęstość zaludnienia < 50% średniej krajowej albo roczny spadek populacji >0,5%; ≥15% czynnej zawodowo populacji pracuje w rolnictwie.
Włochy	Plon pszenicy z ha < 1,65 t/ha albo > 50% gruntów rolnych przeznaczonych jest pod uprawę pasz z plonem siana poniżej 2t/ha	Wynik ekonomiczny gospodarowania znacznie poniżej średniej krajowej, jest obliczany za pomocą indeksów w stosunku do obsady zwierząt <0,65 LU na ha roślin pastewnych.	Gęstość zaludnienia < 75 osób na km^2 albo roczny spadek populacji >0,8%; ≥15% czynnej zawodowo populacji pracuje w rolnictwie.
Cypr	Oznaczenie jako "obszar nieurodzajny" na „Mapie Właściwości Gleby“. Gminy z minimalnie 50% powierzchni zostały scharakteryzowane jako kategorie 4 i 5 i włączone do tej klasyfikacji.	Dochód gospodarstwa na jednostkę pracy ≤ 80% średniej krajowej.	Gęstość zaludnienia < 55 osób na km^2.
Łotwa	Indeks produktywności gleby < 38 punktów	Podatek dochodowy od osób fizycznych żyjących na obszarach < 77,5 LVL.	Gęstość zaludnienia < 18,1 osób na km^2; ≥15% czynnej zawodowo populacji pracuje w rolnictwie.
Litwa	Plon zbóż z ha < 80% średniej krajowej.	Wysokość produkcji rolnej brutto na osobę < 80% średniej krajowej.	Gęstość zaludnienia < 50% średniej krajowej albo roczny spadek populacji > 0,5%; >15% czynnej zawodowo populacji pracuje w rolnictwie.
Luksemburg	Pasze są produkowane na ≥ 90% gruntów rolnych, a obsada zwierząt wynosi ≤ 1,9 LU na ha uprawy pasz albo plon pszenicy z ha poniżej 3, 1 t/ha.	Wartość dodana netto na pracownika niższa od 80% średniej krajowej.	Gęstość zaludnienia <75 osób na km^2; ≥15% czynnej zawodowo populacji pracuje w rolnictwie.
Węgry	Produktywność gleby < 80% średniej (stosowany jest 100 punktowy system oceny gleby).	Produkcja brutto i dochód brutto < 80% średniej krajowej.	Gęstość zaludnienia < 50% śr. kraj.; >8,5% czynnej zawodowo populacji pracuje w rolń.

Kryteria zgodnie z RR 1257/1999 art. 19	**Występowanie gleb słabych i bardzo słabych o niskiej produktywności, której nie da się podnieść w inny sposób niż poprzez poniesienie nadmiernych kosztów i które nadają się głównie do ekstensywnej produkcji zwierzęcej.**	**Produkcja, która jest wynikiem niskiej produktywności środowiska i w związku z tym jest niższa od wartości średniej krajowej mierzonej za pomocą podstawowych ekonomicznych wskaźników dla wyników w rolnictwie.**	**Niska lub zmniejszającą się populacja, która jest zależna od produkcji rolnej, czego efektem jest postępująca degradacja tych terenów z powodu zaprzestania gospodarowania.**
Austria	Stosowany jest indeksowy system oceny produktywności gleby i wyników ekonomicznych; wartość indeksu ≤ 30 (70% średniej krajowej), na obszarach z udziałem trwałych użytków zielonych > 80% gruntów rolnych wartość indeksu ≤ 35.		Gęstość zaludnienia <55 na km^2 albo roczny spadek populacji > 0,5%; istotny udział czynnej zawodowo populacji pracuje w rolnictwie.
Polska	Stosowany jest indeks jakości gleby, wydziela dwie strefy: strefa 1- gminy o wartości indeksu od 52 do 72,5 punktów strefa 2 – gminy o wartości indeksu do 52 punktów.		Gęstość zaludnienia <75 osób na km^2; ≥15% czynnej zawodowo populacji pracuje w rolnictwie.
Portugalia	Przynajmniej 50% gruntów rolnych dotkniętych jest istotnym utrudnieniem.	Obsada zwierząt < 0,2 LU/ ha uprawy pasz..	Gęstość zaludnienia <56 osób na km^2 albo roczny spadek populacji > 0,5%, ≥15% czynnej zawodowo populacji pracuje w rolnictwie.
Słowenia	Stosowanych jest 6 kategorii potencjału gruntów rolnych. Niska produktywność gleby jest dana stosunkiem kategorii od II do VI względem kategorii I i II.	Dochód katastralny nie może przekroczyć 15 500 SIT/ha.	Gęstość zaludnienia <50 osób na km^2 albo roczny spadek populacji > 0,5%, ≥14% czynnej zawodowo populacji pracuje w rolnictwie.
Słowacja	Produktywność gruntów rolnych < 27 punktów albo plon zbóż z ha < 80% średniej krajowej albo trwałe użytki zielone TUZ> 50% gruntów rolnych i obsada zwierząt < 1 LU/ha.		Gęstość zaludnienia <72 osób na km^2; ≥8% czynnej zawodowo populacji pracuje w rolnictwie.
Finlandia	Stosowany jest rolniczy Indeks porównawczy potencjalnej produktywności gleby (Nikula index). Indeks ≤ 440 albo TUZ > 70% gruntów rolnych		Gęstość zaludnienia <50 osób na km^2 albo roczny spadek populacji > 0,5%, istotna część czynnej zawodowo populacji pracuje w rolnictwie.
Szwecja	Stosowany jest indeks standardowych rocznych plonów płodów rolnych i WDB na roczną jednostkę pracy, oba indeksy ≤ 80% średniej krajowej. Indeks nie jest brany pod uwagę tam, gdzie TUZ > 70% gruntów rolnych		Gęstość zaludnienia <50 osób na km^2 albo roczny spadek populacji > 0,5%, istotna część czynnej zawodowo populacji pracuje w rolnictwie.
Wielka Brytania	Obszary łąkowe > 70% gruntów rolnych Obsada zwierząt < 1 LU na ha uprawy pasz.	Dochód gospodarstwa na jednostkę pracy ≤ 80% średniej krajowej.	Gęstość zaludnienia < 55 osób na km^2 ; > 30% czynnej zawodowo populacji pracuje w rolnictwie (z wyłączeniem obszarów przemysłowych i zurbanizowanych).

Źródła: Working Document: Less-favoured Areas and Compensatory Allowances, STAR Committee, 1998, Programy rozwoju obszarów wiejskich krajów UE 2000-2006 (kraje UE-10 2004-2006), Výzkumná studie „Podpora méně příznivých oblastí v zemích EU–25", Institut pro strukturální politiku, Praha 2006.

Z powyższego przeglądu wynika, że istnieje duża różnorodność stosowanych kryteriów, a ustalenie spójności między poszczególnymi państwami członkowskimi w dziedzinie kryteriów wydzielenia „Innych" ONW jest problema-

tyczne. Niektóre z kryteriów nawiązują do specyfiki narodowej (np. indeksy jakości gleby), inne zaś umożliwiają dokonanie międzynarodowego porównania (np. plony). Kolejnym problemem jest fakt, że nie wszystkie kryteria są ściśle związane z rolnictwem i produktywnością gruntów rolnych (np. łotewskie kryterium podatku dochodowego osób żyjących na danym obszarze). W tabeli I. 4 zamieszczony został przegląd kryteriów wykorzystywanych do wydzielania „Innych" ONW oraz krajów, które je stosują. Kryteria zostały pogrupowane w taki sposób, aby ustalić pewne podobieństwa między systemami kryteriów wydzielania „Innych" ONW w poszczególnych państwach członkowskich, co pozwala na wyciągnięcie ogólnych wniosków dotyczących kategorii jakości i produktywności gleby, jak też stosowania kryteriów demograficznych.

Tabela I. 4

Zbiorczy przegląd kryteriów wydzielania „Innych" ONW

Miara jakości i produktywności gleby	**Kraje członkowskie UE**
Udział łąk (albo powierzchni uprawy pasz)	Belgia, Francja, Włochy, Grecja, Luksemburg, Wielka Brytania, Słowacja, Niemcy, Austria, Finlandia, Szwecja
Plony z hektara	Belgia, Grecję, Francja, Włochy, Litwa, Luksemburg, Węgry, Słowenia, Słowacja
Indeksy miary jakości/produktywności gleby, mapy gleb	Niemcy, Estonia, Cypr, Łotwa, Czechy, Słowacja, Polska, Słowenia, Finlandia, Węgry, Austria, Szwecja
Poziom gruntów ornych	Irlandia, Hiszpania
Wysokość nad poziomem morza	Belgia
Obsada zwierząt	Irlandia, Francja, Włochy, Portugalia, Słowacja, Wielka Brytania, Luksemburg
Obszary nawadniane i obszary odłogowane	Hiszpania
Liczba dni z temperaturą poniżej zera	Belgia
Dochód gospodarstwa na jednostkę pracy /pracownika	Belgia, Francja, Irlandia, Grecję, Cypr, Wielka Brytania
Wartość produkcji brutto	Węgry, Litwa
Wyciąg wartości z katastru	Słowenia
Koszty produkcji, Wartość dodana netto	Hiszpania, Luksemburg
Wielkość gospodarstw	Hiszpania
Wysokość podatku społecznego płaconego na pracownika w rolnictwie	Estonia
Podatek dochodowy od osób fizycznych żyjących na danym obszarze	Łotwa
Podatek gruntowy	Estonia
Kryteria demograficzne	**Kraje członkowskie EU**
Gęstość zaludnienia i procent mieszkańców zatrudnionych w rolnictwie	Belgia, Czechy, Niemcy, Irlandia, Łotwa, Luksemburg, Węgry, Polska, Słowacja, Wielka Brytania, Polska
Gęstość zaludnienia albo zmniejszająca się populacja i procent mieszkańców zatrudnionych w rolnictwie	Estonia, Grecję, Hiszpania, Francja, Włochy, Litwa, Słowenia, Finlandia, Portugalia
Niedookreślony procent mieszkańców zatrudnionych w rolnictwie	Szwecja, Finlandia, Austria
Gęstość zaludnienia	Cypr

Źródło: An Evaluation of the Less Favoured Area Measure in the 25 Member States of the European Union; IEEP, 2006.

W kontekście pozostałych państw członkowskich UE Czechy zaliczają się do państw, które ustalają poziom warunków glebowych i produktywności rolnictwa na podstawie indeksowej oceny urodzajności gruntów rolnych.

Wykresy I.3 i I.4 dokonują porównania deklarowanego poziomu kryteriów demograficznych ze stanem faktycznym w roku 2004 w danym kraju UE. Aktualna średnia gęstość zaludnienia na km^2 i aktualny udział zawodowo czynnej populacji zatrudnionej w rolnictwie w łącznej liczbie osób zawodowo czynnych w danym kraju są porównane z kryteriami, które dany kraj deklaruje jako warunek wydzielenia „Innych" ONW.

Wykres I. 3. Porównanie aktualnej średniej gęstości zaludnienia na km^2 z deklarowanym kryterium wydzielenia „Innych" ONW w krajach UE

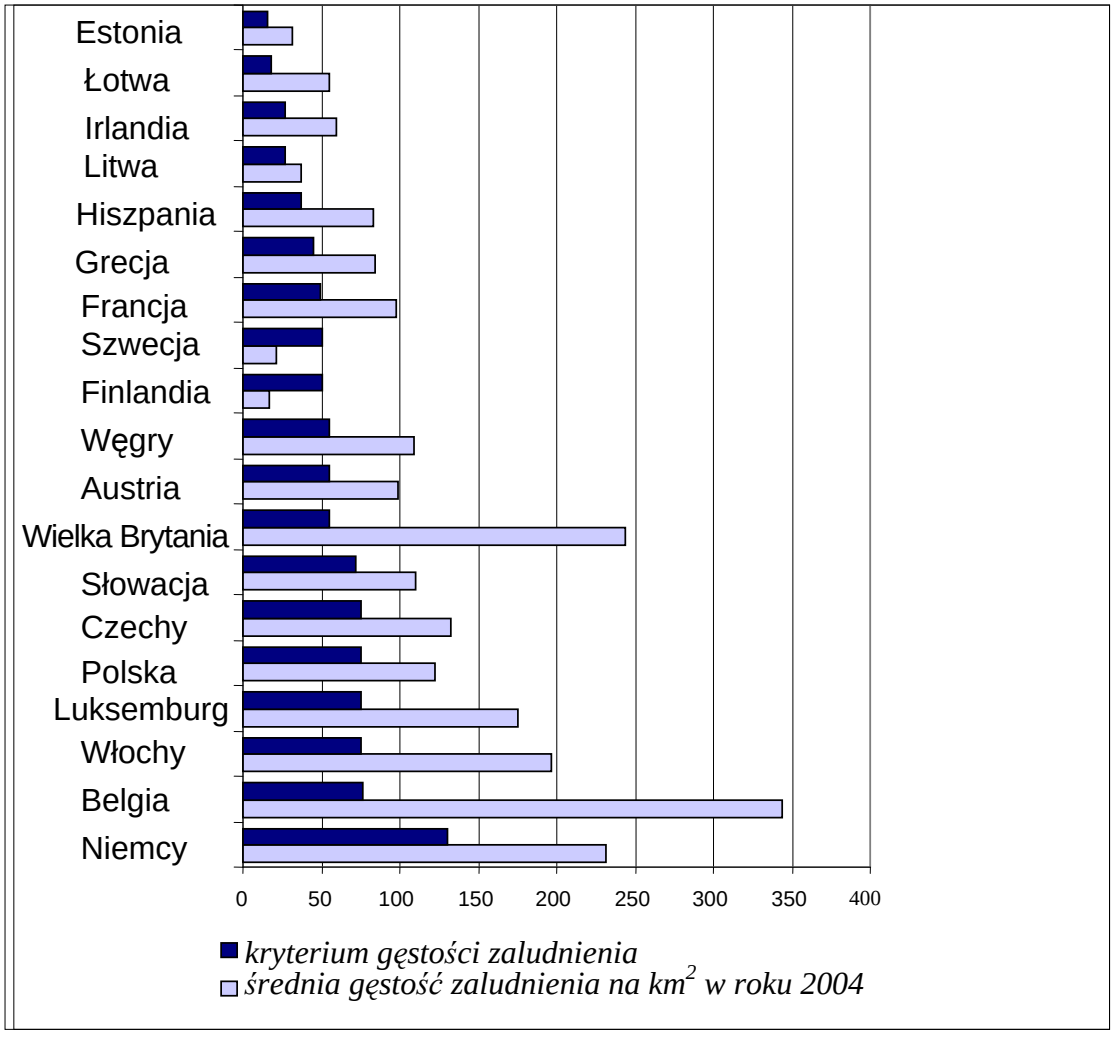

Uwaga: Gęstość zaludnienia w Anglii, Francji i Hiszpanii – dane za rok 2003.
Źródło: Komisja Europejska - Agriculture in the European Union - Statistical and economic information 2005, Eurostat.

Kraje zostały uszeregowane zgodnie z wartością kryterium określającego niższą od średniej gęstość zaludnienia w „Innych" ONW. W większości państw

jest ono ustalone w przedziale 45–55% średniej gęstości zaludnienia danego kraju. Widać wyraźnie, że poszczególne kraje przy określaniu wartości kryterium niższej od średniej gęstości zaludnienia kierowały się Memorandum Objaśniającym Komisji z 1974 roku, w którym zaleca się ustalenie tego kryterium na poziomie połowy średniej ogólnokrajowej, maksymalnie jednak na poziomie 75 mieszkańców na km^2. Zasadę tę naruszają Niemcy, gdzie do zaklasyfikowania jako „Inne" ONW wystarczy średnia gęstość zaludnienia poniżej 130 mieszkańców na km^2 przy średniej gęstości zaludnienia 231 mieszkańców na km^2. W przypadku północnych członków UE powyższe porównanie traci na znaczeniu ze względu na wpływ praktycznie niezamieszkałych regionów polarnych i subpolarnych na wynik średniej gęstości zaludnienia państwa.

Wykres I. 4. Porównanie aktualnego udziału rolników w zawodowo czynnej populacji z deklarowanym kryterium wydzielania „Innych" ONW w krajach UE

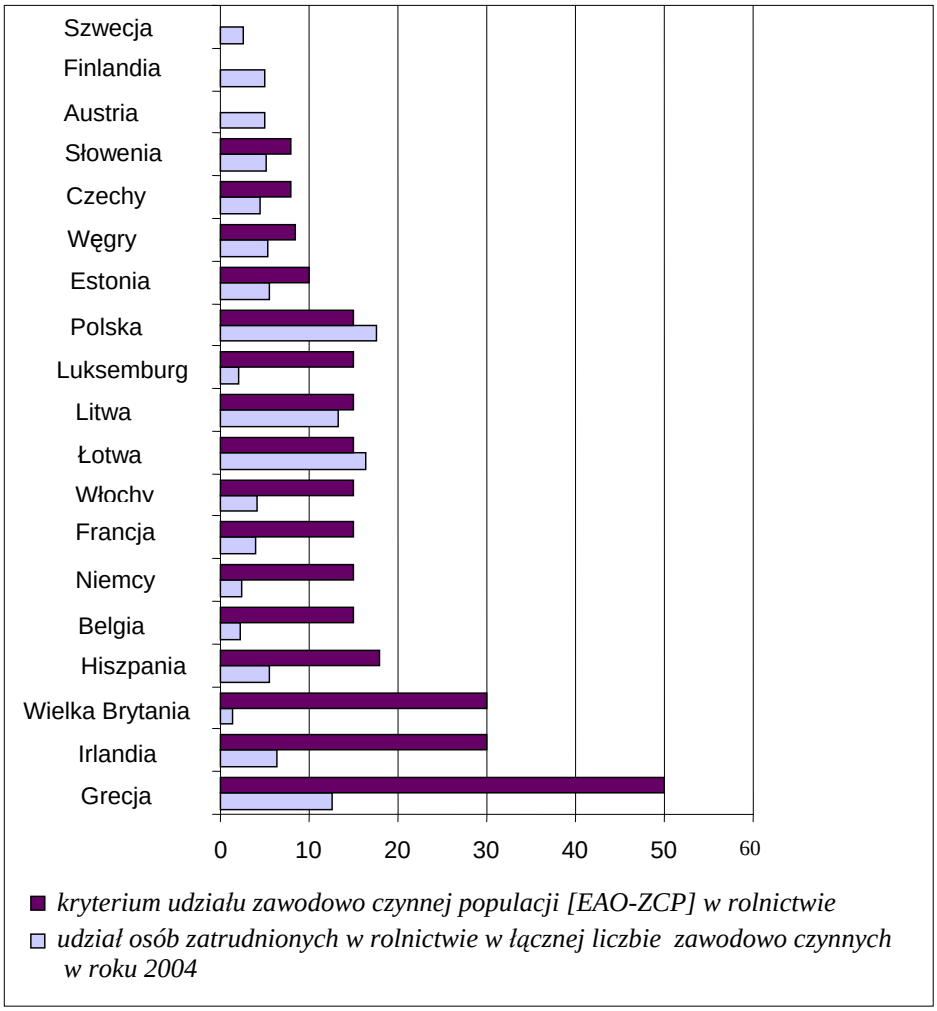

Źródło: Komisja Europejska - Agriculture in the European Union - Statistical and economic information 2005, Eurostat.

Zwłaszcza w przypadku ustalenia wysokiego kryterium udziału osób zatrudnionych w rolnictwie w łącznej liczbie zawodowo czynnej populacji (ZCP) jest oczywiste, że wartość tego kryterium ustalona w krajach założycielskich z roku 1975 znacznie przekracza wartość aktualną, np. około siedmiokrotnie w przypadku Belgii albo Luksemburga (gdzie do „Innych" ONW należy całe terytorium państwa), sześciokrotnie w Niemczech, itp. Powoduje to istotny problem polegający na tym, że regulacja tego kryterium nie odpowiada zmieniającej się rzeczywistości, czyli istotnemu spadkowi zatrudnienia w rolnictwie w trakcie ostatnich dziesięcioleci. Austria, Szwecja i Finlandia, które przystąpiły jako ostatnie do UE-15 w 1995 roku, poświęciły kwestii zatrudnienia przy wydzielaniu ONW w rolnictwie minimalną uwagę. W tej sytuacji kryterium udziału osób zatrudnionych w rolnictwie w populacji ludności zawodowo czynnej stało się nieistotne. Problematyczność kryteriów demograficznych, w sensie ich oderwania od rzeczywistości, stała się przedmiotem krytyki ze strony Europejskiego Trybunału Obrachunkowego (Special Report No. 4/2003). Komisja zareagowała Rozporządzeniem Rady (WE) 1698/2005, w którym nie wymaga się stosowania kryteriów demograficznych przy wydzielaniu ONW.

Obszary o specyficznych utrudnieniach

Do wydzielania obszarów o specyficznych utrudnieniach, to znaczy obszarów, gdzie konieczne jest kontynuowanie gospodarki rolnej ze względu na potrzebę konserwacji i poprawy środowiska, zachowanie krajobrazu obszarów wiejskich i utrzymanie ich potencjału turystycznego bądź też ochronę wybrzeża, stosowana jest bardzo szeroka skala różnych danych. Poszczególne kraje UE muszą rozwiązać swoje specyficzne problemy, które mogą występować tylko na niektórych obszarach (np. wzdłuż linii brzegowej, w wyizolowanych regionach, na obszarach o delikatnym ekosystemie itp.), dlatego też nie istnieją ogólne definicje tych regionów. Problematyczne jest też porównywanie stosowanych kryteriów. Szczegółową charakterystykę kryteriów wydzielania obszarów o specyficznych utrudnieniach stosowanych w poszczególnych państwach członkowskich zawiera tabela I.5.

Tabela I. 5

Kryteria wydzielania obszarów o specyficznych utrudnieniach w krajach UE

Kryteria zgodnie z art. 20 RR 12571999	**Obszary o specyficznych utrudnieniach, gdzie w razie konieczności i na określonych warunkach niezbędne jest kontynuowanie gospodarki rolnej ze względu na potrzebę konserwacji i poprawy środowiska, zachowanie krajobrazu obszarów wiejskich i utrzymanie ich potencjału turystycznego ochronę wybrzeża.**
Czechy	Terytorium gmin na obszarach podgórskich na północnym zachodzie i wschodzie kraju z produktywnością gleby <34 punktów, albo poszczególne terytoria wewnątrz niesklasyfikowanych obszarów z produktywnością gleby <34 punktów, albo terytorium z produktywnością ≥ 34 punktów i < 38 punktów przy jednoczesnym nachyleniu nad 7° na >50% gruntów rolnych
Belgia	Obszary nawiedzane przez powodzie, obszary narażone (na zatrucie azotanami) z absolutnym zakazem stosowania nawozów.
Dania	Wyspy o powierzchni poniżej 600 km^2 bez dobrego połączenia z kontynentem oraz gdzie niekorzystne warunki naturalne zmniejszają dochód gospodarstw poniżej średniej krajowej.
Niemcy	Występowanie obu warunków – niekorzystne warunki naturalne (Indeks WWRPP poniżej 25 punktów) i zachowania krajobrazu i wybrzeża.
Estonia	Gminy na wyspach na morzu i na jeziorach oraz terytorium na granicy Unii Europejskiej zagrożone depopulacją.
Irlandia	Terytorium na wyspach; obszary o zasolonych glebach; nawiedzane przez silne wiatry, brak wody w glebie.
Grecja	Utrudnienia spowodowane nadgranicznym albo wyspiarskim położeniem danych obszarów.
Hiszpania	Terytoria na wyspach; obszary o zasolonych glebach; nawiedzane przez silne wiatry; gleby bagienne; gleby wysuszone. Utrudnienia wynikające z wymogów ochrony środowiska przede wszystkim zachowania lasów borowych, wcześniej wykorzystywanych do produkcji i obszarów o wysokiej wartości ekologicznej – np. obszary otaczające parki narodowe.
Francja	Występowanie niekorzystnych warunków naturalnych przede wszystkim niskiej produktywności gleby; obszary o słabym odpływie wody; z ekstremalnymi stokami; wysokim stopniem zasolenia gleby. Utrudnienia wynikające z zachowania krajobrazu, potencjału turystycznego i wyizolowanych elementów przyrody na określonych obszarach.
Włochy	Obszary o niestabilnym poziomie wód gruntowych; wysokim stopniem zasolenia gleby; tereny regularnie nawiedzane przez powodzie.
Cypr	Gospodarstwa na granicy okupowanego terytorium, gdzie część gospodarstw jest okupowana albo gospodarowanie nie jest bezpieczne.
Litwa	Obszary, gdzie jest zakazana uprawa ziemniaków, buraka cukrowego, warzyw ewentualnie jest to ograniczone do 10% gruntów rolnych; TTP > 40-50%, ewentualnie 40–60% gruntów rolnych; obszary, gdzie jest zakazane bądź ograniczone stosowanie nawozów albo chemicznych środków ochrony roślin.
Węgry	Obszary, gdzie występują przynajmniej 2 z poniższych utrudnień: wysoka kwaśność gleby (pH ponad 4,5), wysoka zasadowość gleby, ekstremalny stan wód (przede wszystkim tereny regularnie nawiedzane przez powodzie), ekstremalne fizyczne właściwości (gliny, iły, lekkie piaski).
Malta	Wszystkie użytki rolne w wyniku szerokiej skali utrudnień naturalnych.

Kryteria zgodnie z art. 20 RR 12571999	**Obszary o specyficznych utrudnieniach, gdzie w razie konieczności i na określonych warunkach niezbędne jest kontynuowanie gospodarki rolnej ze względu na potrzebę konserwacji i poprawy środowiska, zachowanie krajobrazu obszarów wiejskich i utrzymanie ich potencjału turystycznego ochronę wybrzeża.**
Holandia	Występowanie niekorzystnych warunków naturalnych produkcji wynikających ze słabego odpływu wody i niskiej jakości gleby.
Austria	Indeks produktywności gleby < 30 oraz specyficzne trwałe utrudnienia wynikające z ekstremalnie górzystego terenu i dużego nachylenia stoków; obszary bagienne; tereny regularnie nawiedzane przez powodzie; obszary na granicy UE[3].
Polska	Obszary położone powyżej 350 m n.p.m., gdzie zgodnie z ustawą podatku rolnym z roku 1984 są obniżone podatki z powodu utrudnień naturalnych.
Słowenia	Obszary często nawiedzane przez powodzie; nawiedzane przez silne wiatry (bora); mokradła; kras i stoki erozyjne w centralnej i wschodniej Słowenii.
Słowacja	Gleby piaszczyste; gleby podmokłe; skały; głazy narzutowe na warstwie powierzchniowej; obszary o punktowej wartości produktywności gleby < 27.
Finlandia	Obszary o niekorzystnych warunkach naturalnych (Indeks poniżej 450) oraz specyficzne trwałe utrudnienia obejmujące bagna, niski poziom wód gruntowych, niskie temperatury, urbanizację, wyspy, północne położenie, długość okresu wegetacyjnego, narażenie na zanieczyszczenie wód, obszary wartościowe krajobrazowo, obszary tradycyjne, obszary, na których dochodzi do gwałtownego spadku liczby gospodarstw i mieszkańców zatrudnionych w rolnictwie, istotne znaczenie agroturystyki i ochrony Morza Bałtyckiego.

Źródła: Working Document: Less-favoured Areas and Compensatory Allowances, STAR Committee, 1998, Programy rozwoju obszarów wiejskich krajów UE 2000–2006 (kraje UE-10 2000-2006), Výzkumná studie"Podpora méně příznivých oblastí v zemích EU–25, Institut pro strukturální politiku, Praha 2006, An Evaluation of the Less Favoured Area Measure in the 25 Member States of the European Union; IEEP, 2006.

Warto wspomnieć o szczególnym statusie Danii. Stosuje ona kryteria odpowiadające ogólnej definicji UE obszarów o specyficznych utrudnieniach dla obszarów określonych jako „Inne" ONW. W przypadku tego kraju są to wyspy o trudnej dostępności z kontynentu.

W Czechach przed wejściem do UE za obszary o specyficznych utrudnieniach uważano wydzielone obręby geodezyjne z bonitacją gleb powyżej 90% średniej krajowej, ale znajdujące się nad wyrobiskami kopalń albo oznaczone jako obszary suche. Od momentu przystąpienia do UE niektóre obszary o niskiej produktywności gleb nie mogły być dalej klasyfikowane jako „Inne" ONW, ponieważ nie spełniały kryteriów demograficznych, czyli niskiej gęstości zaludnienia i wysokiego procentu rolników w zawodowo czynnej populacji. Dlatego też te obszary gmin i obrębów geodezyjnych zostały zaklasyfikowane jako obszary o specyficznych utrudnieniach. Utrudnieniem jest niska produktywność gleby tam, gdzie co prawda w rolnictwie zatrudnionych jest stosunkowo mało mieszkańców, lecz pełni ono istotną rolę ze względu na zachowanie krajobrazu. Z tego względu konieczne jest zapewnienie jego kontynuacji.

[3] Chodzi o region wokół jeziora (Niesiderskiego) na granicy z Węgrami, która pozostaje w ONW aż do czasu przewidywanej redefinicji ONW po roku 2010.

Pomimo dużego stopnia specyfiki kryteriów wydzielania kategorii ONW o specyficznych utrudnieniach można wskazać na pewne ogólne tendencje, które są wspólne dla większej liczby państw członkowskich (tabela I.6).

Tabela I. 6

Wspólne kryteria wydzielania obszarów o specyficznych utrudnieniach

Kryterium	**Państwa członkowskie UE**
Położenie na wyspie	Dania, Estonia, Irlandia, Grecja, Hiszpania, Portugalia, Finlandia, Szwecja, Wielka Brytania
Warunki glebowe i hydrologiczne	Czechy, Niemcy, Irlandia, Hiszpania, Francja, Włochy, Luksemburg, Węgry, Holandia, Austria, Słowenia, Słowacja, Finlandia, Szwecja, Wielka Brytania, Malta
Klimat	Irlandia, Hiszpania, Słowenia, Finlandia, Wielka Brytania
Wrażliwość środowiska, ochrona krajobrazu	Belgia, Niemcy, Hiszpania, Francja, Włochy, Finlandia, Szwecja
Czynniki socjalno-ekonomiczne	Estonia, Finlandia
Regiony w pobliżu granic UE	Estonia, Grecja, Cypr, Austria

Źródło: An Evaluation of the Less Favoured Area Measure in the 25 Member States of the European Union; IEEP, 2006.

W Czechach wydziela się obszary o specyficznych utrudnieniach podobnie jak w większości państw UE, to jest na podstawie charakterystyki warunków glebowych i hydrologicznych.

3.2. Kryteria na poziomie gospodarstwa

3.2.1. Kryteria osadzone w ustawodawstwie UE

Dla osiągnięcia celów polityki w stosunku do ONW określonych w artykule 13 Rozporządzenia Rady (WE)1257/1999 zdefiniowano kryteria gospodarstwa rolnego do otrzymywania wsparcia ONW. Art. 14 ust. 2 Rozporządzenia określa beneficjenta wsparcia jako rolnika, gospodarującego na określonej minimalnej powierzchni użytków rolnych, zobowiązującego się do gospodarowania przez okres minimalnie pięciu lat od udzielenia pierwszego wsparcia oraz stosującego „Kodeks Dobrych Praktyk Rolniczych" w zgodzie z ochroną środowiska i krajobrazu.

Pierwsze dwa kryteria mają zapewnić utrzymanie kontynuowania gospodarowania na gruntach rolnych, aby zachować krajobraz i powstrzymać degradację obszarów wiejskich. Poszczególne Państwa Członkowskie określiły odmienne limity minimalnej powierzchni zaklasyfikowanej do wsparcia ONW. Przedział ten waha się w granicach od 0,1 ha do 10 ha, przy czym najczęściej stosowane są wartości progowe od 1 do 3 ha. Konkretne wartości minimalnej

powierzchni uprawnionej do otrzymywania płatności ONW w poszczególnych państwach członkowskich UE prezentuje tabela I.7.

Tabela I. 7

Minimalna powierzchnia uprawniająca do otrzymywania płatności ONW w poszczególnych krajach UE w okresie programowania 2000-2006

Minimalna powierzchnia [ha]	**Państwa członkowskie**
0,1124	Malta
0,3	Cypr
0,5	Holandia, Portugalia (oprócz Madery - 0,15 ha)
1	Estonia, Litwa, Węgry, Polska, Słowenia
2	Grecja, Hiszpania (oprócz Wysp Kanaryjskich – 1 ha), Włochy – niektóre regiony
3	Belgia, Niemcy, Irlandia, Francja, Luksemburg, Finlandia, Wielka Brytania – Szkocja i Irlandia Północna, Włochy – niektóre regiony
5	Czechy[4] (2 ha przy parkach narodowych i obszarach ochrony krajobrazu oraz 1 ha dla rolnictwa ekologicznego), Dania
6	Wielka Brytania – Walia
10	Wielka Brytania – Anglia, Włochy – Sardynia, obszary hodowli zwierząt

Źródło: An Evaluation of the Less Favoured Area Measure in the 25 Member States of the European Union; IEEP, 2006.

Duże zróżnicowanie limitów minimalnej powierzchni zaklasyfikowanej do ONW jest dowodem odmienności struktur gospodarstw rolnych w poszczególnych państwach członkowskich, politycznego podejścia poszczególnych krajów do problematyki ONW oraz znaczenia instrumentu ONW na tle innych instrumentów realizujących plany rozwoju obszarów wiejskich danego kraju. Na przykład w Hiszpanii i we Włoszech połowa gospodarstw rolnych znajduje się pod progową wartością 2 ha lub ewentualnie 3 ha. Wsparcie dla rolnictwa w tych krajach jest w znacznie większym stopniu niż w Czechach ukierunkowane na modernizację produkcji, podnoszenie konkurencyjności gospodarstw oraz zakładanie grup producenckich. Rozporządzenie Rady (WE) 1698/2005 nie utrzymuje już obowiązku określenia minimalnej powierzchni gospodarstwa uprawniającej do otrzymania wsparcia z tytułu położenia na ONW.

Warunek stosowania się do „Kodeksu Dobrych Praktyk Rolniczych" został wprowadzony dla zapewnienia kontynuacji gospodarowania, konserwacji krajobrazu oraz ochrony środowiska. Chodzi o przestrzeganie podstawowego poziomu standardów ochrony środowiska wypracowanych przez poszczególne państwa członkowskie w interesie ochrony środowiska i zapobiegania przed jego degradacją. „Kodeksu Dobrych Praktyk Rolniczych" różnią się w poszczególnych państwach członkowskich pod względem celów, ogólnie jednak powstawały w ramach istniejącego już ustawodawstwa w dziedzinie ochrony śro-

[4] Od roku 2007 jest to 1 ha TUZ w ONW.

dowiska. Kodeksy te zawierają zatem wszystkie zobowiązania wynikające z ustawodawstwa europejskiego i narodowego. Ponadto niektóre kraje wprowadziły dodatkowe obowiązkowe albo zalecane wymagania. Chodziło na przykład o określone stosowanie nawozów sztucznych, odpowiednie składowanie nawozów, rozrzucanie odpadów na użytkach rolnych, zarządzanie glebami i krajobrazem, zmianowanie, nadmierny wypas traw itp.

Z powyższego wynika też bardzo szeroki zakres standardów dobrych praktyk rolniczych. Do głównych kwestii poruszanych w „Kodeksach Dobrych Praktyk Rolniczych" poszczególnych państw członkowskich należą: stosowanie pestycydów, nawadnianie (państwa śródziemnomorskie), zarządzanie glebami, żywienie, produkcja zwierzęca, bioróżnorodność i krajobraz. Zwięzły przegląd odpowiednich poczynań został zawarty w tabeli I.8.

Przy ocenie „Kodeksów Dobrych Praktyk Rolniczych" stwierdzono, że zakres uwzględnianych standardów komplikuje przeprowadzanie lokalnych kontroli ich przestrzegania. Należy jednak zaznaczyć, że kwestia przestrzegania „Kodeksów Dobrych Praktyk Rolniczych" formalnie przestała obowiązywać w roku 2007 i dalej będzie kontynuowana tylko jako przestrzeganie warunków cross compliance (artykuł 51 Rozporządzenia Rady (WE) 1698/2005).

Tabela I. 8

Oceny „Kodeksów Dobrych Praktyk Rolniczych" w poszczególnych krajach UE-15

Tematy GFP	**BE-Flandria**	**BE-Walonia**	**DK**	**DE**	**GR**	**ES**	**FR**	**IE**	**IT**	**LU**	**NL**	**AT**	**PT**	**FI**	**SE**	**UK**
Gleba	+	!	+	+	!	+	+	+	+	-	-	+	!	+	-	+
Stosowanie wody– nawadnianie	-	-	-	-	!	!	!	-	-	-	-	-	!	-	-	-
Nawożenie	!	!	!	!	+	+	!	!	!	!	!	!	!	!	!	!
Pestycydy	!	!	!	!	+	!	+	+	!	!	!	!	+	!	!	!
Pastwiska	-	+	-	-	+	+	!	!	-	!	-	-	+	-	-	!
Odpady	-	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	-	+
Bioróżnorodność i krajobraz	+	+	+	-	!	+	+	!	-	+	-	+	+	+	+	!

Legenda: + = kwestia poruszona w GFP, - = kwestia nieporuszona w GFP, ! = kwestia o istotnym znaczeniu
Źródło: An Evaluation of the Less Favoured Area Measure in the 25 Member States of the European Union; IEEP, 2006.

3.2.2. Specyficzne kryteria kwalifikowania gospodarstw

Oprócz wspomnianych powyżej kryteriów większość państw członkowskich definiuje swoje specyficzne kryteria delimitacji uprawnionych obszarów, które obejmują na przykład: wiek rolników, ich miejsce zamieszkania, wysokość dochodu w rodzinie, wysokość dochodów niepochodzących z działalności

rolniczej, typy produkcji roślinnej i zwierzęcej, minimalna i maksymalna obsada zwierząt itp. Problematyka specyficznych kryteriów jest ściśle związana ze zróżnicowaniem płatności. Specyficzne kryteria na poziomie gospodarstwa uprawniające do otrzymania płatności z tytułu położenia na ONW usprawniają dystrybucję wsparcia, a więc realizację tego instrumentu w danym kraju.

Jako przykład kryterium stosowanego na poziomie gospodarstwa w poszczególnych państwach członkowskich można podać wymóg stosowania określonej struktury produkcji. W Anglii i Walii do otrzymania wsparcia mają prawo wyłącznie gospodarstwa prowadzące hodowlę bydła i owiec. We Francji otrzymują pełne wsparcie gospodarstwa prowadzące hodowlę krów mlecznych wyłącznie na obszarach górskich, w „Innych" ONW gospodarstwa produkujące mleko nie otrzymują wsparcia. W Austrii większe wsparcie jest przyznawane gospodarstwom utrzymującym bydło.

Kolejnym kryterium jest wiek rolnika, które obowiązuje np. we Francji, gdzie wsparcia nie otrzymują rolnicy powyżej 65 roku życia. Również Grecja w specyficzny sposób uwzględnia wiek rolników na korzyść młodych rolników i dodatkowo promuje wykształcenie rolnika (posiadacza tzw. „Zielonego Certyfikatu").

W Hiszpanii i w niektórych innych krajach beneficjent musi mieć stałe miejsce zamieszkania na terenie gminy, gdzie znajduje się uprawniona do dopłaty powierzchnia, albo na terenie gminy sąsiedniej. Kryterium uprawnienia na poziomie gospodarstwa jest również ograniczenie płatności w zależności od wielkości gospodarstwa, które jest stosowane w wielu krajach UE.

3.3. Ocena klasyfikacji ONW

Od czasu wprowadzenia wsparcia ONW doszło w Unii Europejskiej do licznych zmian na wydzielonych w ten sposób obszarach. W Niemczech zaszła zasadnicza zmiana w roku 1986, kiedy zostało rozszerzone wsparcie innych niż górskie obszarów z tzw. obszarów centralnych i podwyższona została wartość progowa (wynik LVZ) używanych do kwalifikowania obszarów jako „Inne" ONW. W Irlandii kryteria ONW były w latach 1976 - 1996 poddane weryfikacji pięć razy, co spowodowało ich zredukowanie i uproszczenie (np. tylko do dochodu na zatrudnionego w gospodarstwie, obsady zwierząt czy też kryterium dotyczącym powierzchni użytkowanych gruntów rolnych). Zwiększyła się kompleksowość instrumentu poprzez wyłączenie ze wsparcia małych obszarów o specyficznych utrudnieniach, jeżeli są one otoczone obszarami bez utrudnień. W Hiszpanii wyraźne zmiany odnotowano w przypadku obszarów o specyficznych utrudnieniach. Większa restrykcyjność kryteriów oraz ich ukierunkowanie na obszary parków narodowych i obszary do nich przyległe oznaczała spadek łącznej powierzchni ONW tej kategorii. W Holandii odnotowano istotny wzrost

powierzchni ONW w wyniku uelastycznienia kryteriów w celu zwiększenia udziału rolników korzystających ze wsparcia służącego zachowaniu krajobrazu kulturowego. W Wielkiej Brytanii zostały w latach 80. do wsparcia włączone, obok obszarów o tzw. „Skrajnie Niekorzystnych Warunkach" (Severely Disadvantaged Areas), także obszary o „Niekorzystnych Warunkach" (Disadvantaged Areas) przy zastosowaniu analogicznych kryteriów (udział trwałych użytków zielonych, dochód gospodarstwa, gęstość zaludnienia, obsada zwierząt), ale przy zastosowaniu niższych wartości progowych.

Biorąc pod uwagę charakter kryteriów i ich ewolucję, można pozytywnie ocenić tylko takie zmiany, których efektem jest dokładniejsza definicja, jednoznaczność i łatwiejsze mierzenie poszczególnych kryteriów oraz ich ściślejsze powiązanie z rzeczywistymi utrudnieniami w rolnictwie. Według opracowania IEEP nie można jednak tendencji do rozszerzania powierzchni ONW poczynając od roku 1975 wyjaśnić poprzez bardziej dokładne uwzględnianie rzeczywistych utrudnień. Oznaczałoby to bowiem, że stopień nasilenia rzeczywistych utrudnień był w przeszłości systematycznie niedoceniany. Tak jednak nie jest, gdyż poziom występowania warunków naturalnych w danym regionie nie ulega z biegiem lat zasadniczej zmianie. W miarę upływu lat mogą się zmieniać znacznie bardziej okoliczności, do których odnoszą się kryteria społeczno-ekonomiczne. Zmiany klasyfikacji były przeprowadzane, aby powiększyć łączną powierzchnię ONW, ale przy jednoczesnym wyłączaniu obszarów, gdzie z biegiem czasu zanikły dane utrudnienia, zwłaszcza społeczno-ekonomiczne.

Już od kilku lat dyskutuje się kwestię spójności kryteriów wydzielenia ONW pomiędzy poszczególnymi państwami członkowskimi, czyli ich jednolitej interpretacji.

Kryteria wydzielenia „górskich" ONW są oczywiste i odnoszą się do: wysokości nad poziomem morza, udziału występowania obszarów o stromym stoku, połączenia tych dwóch wskaźników albo też geograficznego położenia obszaru. Jednolitość interpretacji tych kryteriów jest zapewniona, nawet jeżeli wszystkie państwa nie stosują wszystkich kryteriów, a ich wartości progowe są w uzasadniony sposób zróżnicowane.

Odmiennie wygląda sytuacja w odniesieniu do kryteriów wydzielenia „Innych" ONW, gdyż ich paleta jest bardzo szeroka. Pomimo pewnego stopnia ujednolicenia (plon z hektara, czy też dochód na jednostkę pracy poniżej 80% średniej krajowej) wiele z tych kryteriów pozostaje wyłącznie w gestii poszczególnych państw członkowskich. Kolejny problem stanowi zgodność tych kryteriów ze stanem faktycznym.

Niejasna kwestia kwalifikowania „Innych" ONW stała się przedmiotem zainteresowania instytucji kontrolnych UE, a następnie Komisji. Ważne jest to, że

niektóre z tych kryteriów (zwłaszcza kryteria demograficzne) już od dłuższego czasu nie służą realizacji takich celów, jak ochrona środowiska, gleby i krajobrazu. Wymienione kryteria były przejęte z czasów, kiedy obszary ONW były klasyfikowane na podstawie potrzeb, które aktualnie są zaspokajane poprzez instrumenty wsparcia rozwoju obszarów wiejskich. Utrzymanie populacji i zatrudnienia na obszarach wiejskich jest np. realizowane poprzez instrumenty trzeciej osi EFROW. Biorąc to pod uwagę, podnosi się problem utrzymywania tylko tych kryteriów wykorzystywanych do wydzielania ONW, które można łatwo zweryfikować. Wskazuje również na potrzebę redefinicji „Innych" ONW w taki sposób, aby uwzględniały one możliwość kontynuacji użytkowania gruntów rolnych, cele środowiskowe i społeczne w sensie zapewnienia żywotności obszarów wiejskich.

Duża liczba różnych i często lokalnych kryteriów jest wykorzystywana do wydzielania obszarów o specyficznych utrudnieniach, co wynika z samej nazwy tej kategorii ONW i dlatego też nie można oczekiwać większej spójności między poszczególnymi krajami UE.

4. Powierzchnia (zasięg, zakres) ONW w krajach UE

W opracowaniu IEEP stwierdza się, że udział gruntów rolnych sklasyfikowanych jako ONW wzrósł z 33% w roku 1975 (UE-9) do 54% w roku 2005 (UE-15). Od roku 1998 rośnie udział kategorii „Inne" ONW, natomiast w przypadku kategorii "górskie" ONW ich udział w całkowitym obszarze ONW raczej spada. W Niemczech w istotny sposób na strukturze wspieranych ONW odbiło się ponowne zjednoczenie Niemiec w 1990 roku. Do roku 1996 miało miejsce łącznie pięć weryfikacji ONW w Irlandii. Interesujące są wyniki tych weryfikacji, a dokładniej mówiąc, stopniowe rozszerzanie zakresu ONW w ich trakcie.

Tabela I. 9

Zmiany zakresu ONW w trakcie weryfikacji w Irlandii

Rok	Dodana powierzchnia (ha)	Łącznie ONW (ha)	% łącznej powierzchni kraju
1975		3 983 410	57,8
1976	32 426	4 015 837	58,3
1981	61 354	4 076 374	59,1
1985	171 764	4 249 761	61,7
1991	777 086	5 027 039	72,9
1996	128 397	5 155 438	74,8

Źródło: http://www.agriculture.gov.ie/index.jsp?file=areasofi/categories/default.xml

Należy także wspomnieć, że na łącznym obszarze i udziale poszczególnych typów obszarów ONW odbiło się rozszerzenie Unii w 2004 roku, ponieważ ONW w krajach UE-10 mają raczej charakter innych (kategoria „Inne" ONW) niż obszary górskie ONW (Polska, kraje nadbałtyckie).

Niemal wszystkie państwa członkowskie wykazują stały wzrost powierzchni sklasyfikowanych jako ONW. Państwa członkowskie można ze względu na tempo

wzrostu powierzchni ONW podzielić na dwie grupy: państwa ekspansyjne i na państwa raczej utrwalające zakres swoich ONW. Pierwszą grupę tworzą państwa, które od 1975 roku, ewentualnie od momentu wejścia do UE, wykazały się większym niż 10% wzrostem powierzchni sklasyfikowanych jako ONW. Do tej grupy można oprócz Irlandii zaliczyć także Niemcy (wzrost o 21%, łącznie z przyłączeniem byłej NRD), Holandię (o 11%), Grecję, Hiszpanię, Francję, Portugalię, Wielką Brytanię. Do drugiej grupy krajów, które wykazują wyższą stabilność powierzchni obszarów ONW należy Belgia, Austria, Luksemburg, Szwecja i Finlandia.

Poziom ONW w krajach UE został porównany na podstawie danych statystycznych zawartych w sprawozdaniu dokonującym oceny rozwoju obszarów wiejskich UE wydanym przez DG–AGRI w roku 2006. Poziom ONW jest podany na początku okresu programowania 2000-2006, w krajach UE-15 na rok 2000, w krajach UE-10 na rok 2004. Udział poszczególnych krajów w łącznej powierzchni ONW w UE prezentuje wykres I.5.

Wykres I. 5. Procentowa reprezentacja ONW w poszczególnych krajach w łącznej powierzchni ONW w EU

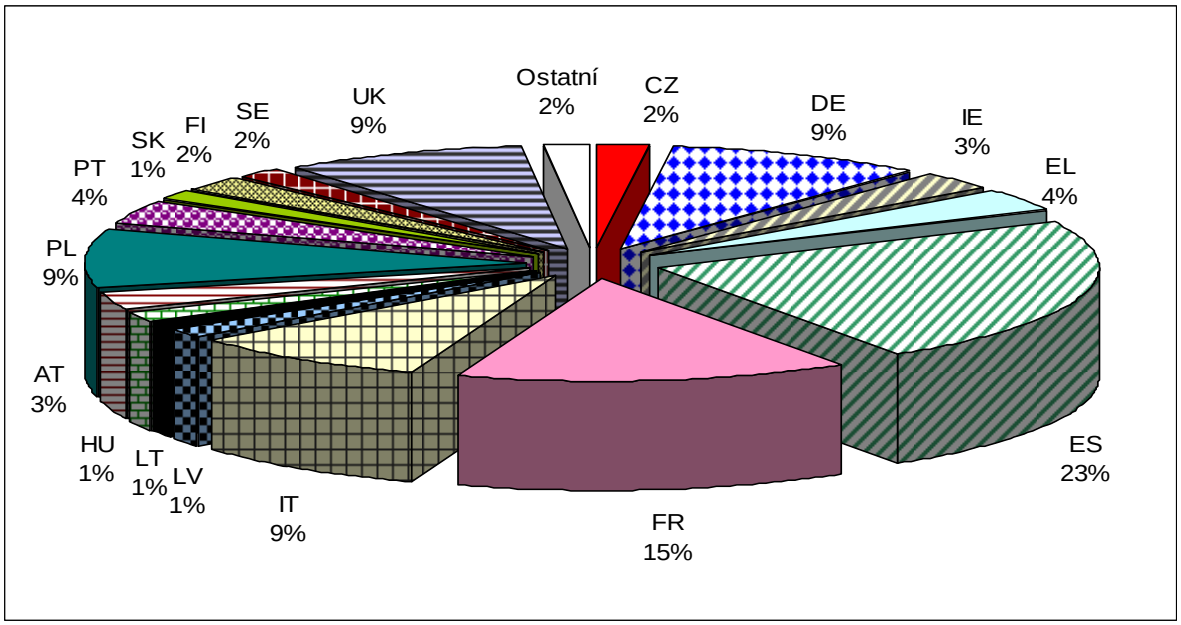

Źródło: Rural Development in the European Union Statistical and economic information Report 2006 (European Commission DG-AGRI), Eurostat (2000, 2003); obliczenia własne.
Legenda: ostatni – pozostałe.

Z punktu widzenia powierzchni gruntów rolnych na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania pierwszeństwo należy do Hiszpanii z 21 mln ha użytków rolnych, następna jest Francja z 13 mln ha użytków rolnych, później Niemcy z 8,5 mln ha gruntów rolnych i Polska z 8,3 mln ha gruntów rolnych skalsyfikowanych jako ONW. Czechy z 1,8 mln ha gruntów rolnych w ONW zajmują dwunaste miejsce, a ich udział w ONW w całej Unii Eu-

ropejskiej wynosi 2%. Powierzchnia ONW w krajach UE-25 została pokazana na wykresie I.6.

Wykres I. 6. Powierzchnia gruntów rolnych w ONW w krajach UE w tys. ha

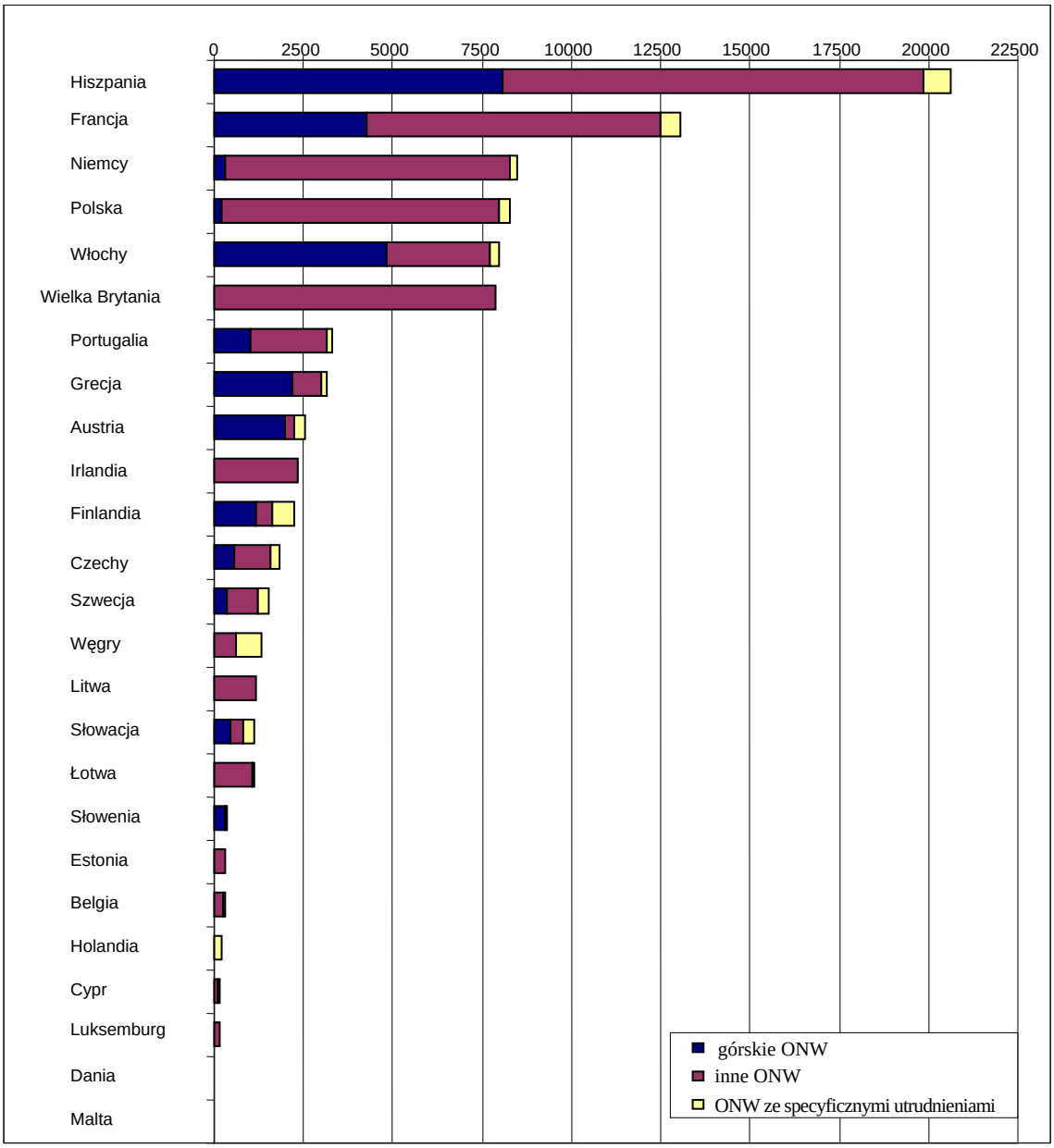

Źródło: Rural Development in the European Union Statistical and economic information Report 2006 (European Commission DG-AGRI), Eurostat (2000, 2003); obliczenia własne.

Czechy mają porównywalną ze Słowacją powierzchnię obszarów górskich ONW, w przypadku zaś „Innych" ONW powierzchnię porównywalną z Litwą. Natomiast powierzchnia obszarów o specyficznych utrudnieniach jest w Czechach niemal identyczna z powierzchnią we Włoszech.

W tabeli I.10 zamieszczony został procentowy udział poszczególnych typów ONW w gruntach rolnych krajów Unii Europejskiej w okresie programowania 2000-2006 (w krajach UE-10 w okresie 2004-2006).

Tabela I. 10

Struktura ONW w krajach UE dla okresu programowania 2000-2006 w % gruntów rolnych.

Państwo członkowskie	Górskie ONW	„Inne" ONW	Obszary o specyficznych utrudnieniach	Poza ONW
Belgia	0	19,9	0,5	79,6
Czechy	14,6	29,0	6,8	49,6
Dania	0	1,1	0	98,9
Niemcy	1,9	46,5	1,2	50,4
Estonia	0	34,5	5,3	60,2
Irlandia	0	52,4	0,4	47,2
Grecja	56,4	21,8	4,5	17,3
Hiszpania	31,8	46,4	3,1	18,7
Francja	14,4	27,7	1,9	56,0
Włochy	31,0	18,4	1,6	49,0
Cypr	9,0	63,6	17,9	9,5
Łotwa	0	72,7	0	27,3
Litwa	0	42,9	0,8	56,3
Luksemburg	0	100	0	0
Malta	0	0	100	0
Węgry	0	8,7	10,5	80,8
Holandia	0	0	11,1	88,9
Austria	59,0	7,7	8,6	24,7
Polska	1,2	48,1	1,9	48,8
Portugalia	26,7	56,1	3,9	13,3
Słowenia	55,2	4,2	14,5	26,1
Słowacja	19,9	16,0	14,3	49,8
Finlandia	52,2	21,4	26,5	0
Szwecja	11,2	30,0	10,8	48,0
Wielka Brytania	0	47,1	0	52,9
UE-15	18,4	36,4	5,3	53,5
UE-25	15,4	35,6	3,2	44,9

Źródło: Rural Development in the European Union Statistical and economic information Report 2006 (European Commission DG–AGRI).

Czechy należą do krajów o istotnym udziale gruntów rolnych na obszarach górskich. Największy udział obszarów górskich w gruntach rolnych wykazują Austria (59%), Grecja (56,4%) oraz Słowenia (55,2%). Tylko 1-2 % gruntów rolnych na obszarach górskich jest w Polsce i w Niemczech. Krajami, gdzie w ramach ONW dominują „Inne" ONW są Wielka Brytania, Litwa i Luksemburg (do kategorii „Inne" ONW włączone zostały wszystkie grunty rolne). Niemal wszystkie ONW należą do typu „Inne" w dwóch dużych państwach – w Polsce i w Niemczech, następnie zaś w Irlandii, Belgii, na Łotwie i w Estonii. Do typu ONW o specyficznych utrudnie-

niach włączone zostały wszystkie grunty rolne na Malcie. Wysoki udział tego typu ONW wykazuje także Finlandia (26,5%) i Cypr (17,9%).

Z punktu widzenia struktury ONW w zasobach gruntów rolnych Finlandia, Luksemburg i Malta wykazują udział 100%. Ponad 80% gruntów rolnych zostało wydzielonych jako obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania na Cyprze, w Portugalii, Hiszpanii i Grecji. Natomiast minimalny udział ONW w gruntach rolnych jest w Danii (1,1%). Udziały do 20% wykazują również Holandia, Węgry i Belgia. Procentowa reprezentacja ONW w krajach UE 25 została przedstawiona na wykresie I.7. Kraje zostały uszeregowane zgodnie z reprezentacją obszarów górskich.

Czechy z 50,4% gruntów rolnych na obszarach ONW (Horyzontalny Program Rozwoju Obszarów Wiejskich w Czechach 2004–2006) umiejscowiły się powyżej średniej UE–15 i poniżej średniej UE–25. W przybliżeniu taki sam udział ONW w gruntach rolnych wykazują Niemcy, Polska, Włochy i Szwecja. Udział ONW w powierzchni gruntów rolnych jest podobny w Czechach i we Francji. Również udział powierzchni „Innych" ONW w Czechach jest podobny, jak we Francji.

Wykres I. 7. Procentowy udział obszarów ONW w gruntach rolnych krajów UE

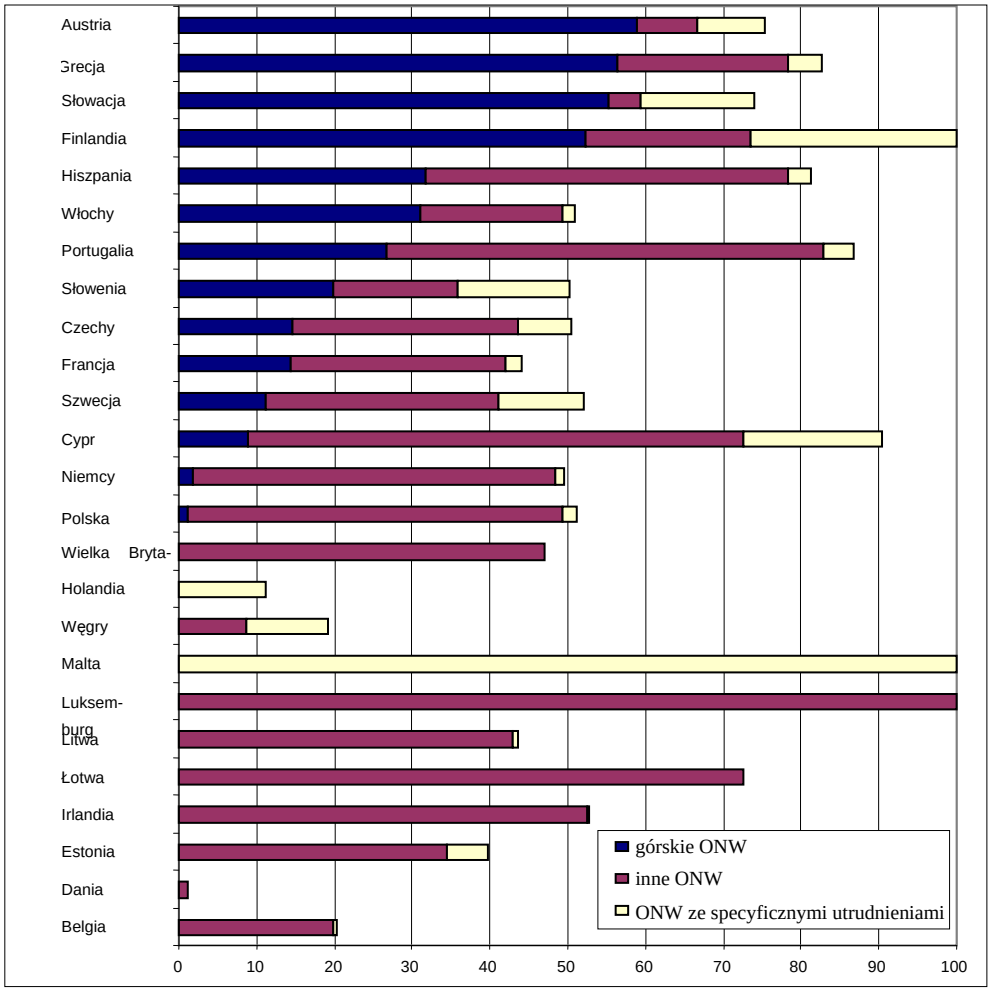

Źródło: Rural Development in the European Union Statistical and economic information Report 2006 (European Commission DG-AGRI), Eurostat (2000, 2003); obliczenia własne.

5. Płatności ONW w Krajach UE

Podobnie jak same kryteria definiowania poszczególnych kategorii ONW, również warunki udzielania płatności ONW charakteryzują się wysokim stopniem zróżnicowania pomiędzy poszczególnymi państwami członkowskimi. Od czasu wejścia w życie Dyrektywy Rady (WE) 797/1985, poszczególne państwa członkowskie odgrywają główną rolę przy ustalaniu wysokości wsparcia dla gospodarstw na ONW. Powinno ono osiągać odpowiedni poziom, aby mogło kompensować istniejące utrudnienia, a jednocześnie aby nie stanowiło nadpłaty przewyższającej rzeczywistą kompensację.

5.1. Metodologiczne aspekty ustalania płatności

Płatności ONW stanowią odbicie związku pomiędzy celami politycznymi (tzn. kontynuowaniem gospodarowania na gruntach rolnych) a niekorzystnymi warunkami spowodowanymi utrudnieniami naturalnymi. To samo utrudnienie może mieć różny kształt w różnych warunkach, dlatego też zróżnicowanie warunków powinno być uwzględnione przy płatnościach. Przy ustalaniu wysokości płatności powinna być wzięta pod uwagę odmienność wpływu poszczególnych utrudnień na praktykę gospodarczą, przez co należy rozumieć np. niskie plony, konieczność ponoszenia dodatkowych kosztów spowodowanych korzystaniem ze specjalistycznego sprzętu lub ograniczenie możliwości uprawy niektórych roślin.

Ustawodawstwo europejskie nie określa konkretnego poziomu referencyjnego definiującego warunki korzystne dla rolnictwa, na podstawie których można by ustalić wysokość płatności. Poszczególne państwa członkowskie korzystają ze swobody w przyjmowaniu własnych rozwiązań. Zgodnie z Rozporządzeniem Rady (WE) 1257/1999 powinny one uwzględniać warunek adekwatności płatności względem stopnia utrudnienia, aby zapewnić kontynuację produkcji rolniczej. Niektóre państwa członkowskie określają punkt referencyjny na poziomie narodowym, co umożliwia wysoki stopień zmienności ich warunków naturalnych (np. Niemcy). Do państw tych można zaliczyć także Republikę Czeską. Natomiast państwa o małej powierzchni i ograniczonym zróżnicowaniu rzeźby terenu (np. Malta czy Luksemburg), jak też państwa, których grunty rolne są w przeważającej mierze narażone na utrudnienia (np. Finlandia), kierują się raczej europejskim poziomem referencyjnym rozumianym jako warunki produkcyjne na przeważnie równinnych i średnio produktywnych gruntach rolnych.

Z regionalnego punktu widzenia kontynuowanie produkcji rolnej jest zależne od wysokości dochodów uzyskiwanych przez rolników. Wysokość tych dochodów jest znacznie zróżnicowana między poszczególnymi europejskimi

regionami (ewentualnie krajami). Dlatego też musi być oceniana w szerszym kontekście, tj. w odniesieniu do poziomu rozwoju gospodarki narodowej danego kraju. Jedną z kluczowych kwestii przy ustalaniu wysokości płatności ONW są także możliwości prowadzenia działalności pozarolniczej na danym obszarze wiejskim. Przy ustalaniu i ocenie wysokości płatności należy określić szacunkowo (ewentualnie wykorzystując metodę modelową) prawdopodobny rozwój gospodarstw rolnych na obszarach o niekorzystnych warunkach i ich wpływ na mieszkańców, glebę, krajobraz w porównaniu do sytuacji, kiedy płatności ONW nie byłyby w ogóle wypłacane.

Ważnym aspektem, który państwa UE uwzględniają przy ustalaniu wysokości płatności, jest kontekst pozostałego udzielanego wsparcia oraz poszukiwania wzajemnej zgodności. Niektóre kraje opierają się przy ustalaniu wysokości płatności ONW o matematyczne wyrażenie różnic we wskaźnikach ekonomicznych gospodarstw rolnych. Inne zaś wychodzą z analiz oddziaływania płatności ONW w przeszłości. W różny sposób uwzględnia się także wysokość pozostałych dopłat. W niektórych krajach nie było w ogóle możliwe ustalenie konkretnej procedury obliczania płatności ONW.

Przegląd podstawowych metod stosowanych do ustalania wysokości płatności ONW, włącznie ze stosowanymi bazami danych do ich obliczania, prezentuje tabela I.11.

Tabela I. 11

Metody ustalania wysokości płatności ONW w wybranych krajach UE

Państwo członkowskie	Metody i dane wykorzystywane do ustalania płatności
Austria	indeks BHK (Berghofekataster – Kataster Gospodarstw Rolnych)
Belgia – Flandria	kalkulacja dochodów i kosztów
Belgia – Walonia	dochód (w porównaniu z obszarami poza ONW)
Finlandia	nieokreślone ustalanie poziomu w zdefiniowanych strefach, pod uwagę bierze się także wysokość pozostałego wsparcia
Francja	nieokreślone lokalne ustalanie poziomu, uwzględnia się wysokość płatności w przeszłości
Niemcy	specyficzny system punktowy LVZ (Landwirtschaftliche Vergleichzahl – Rolny Numer Porównawczy)
Grecja	poziom dochodów i kosztów gospodarstw, plony, ekonomiczna struktura gospodarstw
Irlandia	wysokość stawek określona na podstawie strefowej organizacji obszaru
Włochy	różne metody w poszczególnych regionach, przeważnie poziom dochodów i kosztów w porównaniu z obszarami poza ONW, indeksy produkcyjne określane na bazie FADN, standardowy dochód brutto z ha w porównaniu z obszarami poza ONW, typy gospodarstw, łączny poziom płatności i inne
Luksemburg	kalkulacja nieosiągniętego zysku
Holandia	wysokość płatności jest obliczana na podstawie maksymalnej wysokości wsparcia wypłacanego w przeszłości
Portugalia	wysokość dochodu z działalności rolniczej na roczną jednostkę pracy (AWU) w porównaniu z dochodem referencyjnym na poziomie regionalnym. Płatności są limitowane przez środki przeznaczone na realizację ONW
Hiszpania	kalkulacja oparta na licznych wskaźnikach (typ obszaru, korzystanie z gleby, położenie, zatrudnienie)

Państwo członkowskie	Metody i dane wykorzystywane do ustalania płatności
Szwecja	nieokreślone ustalenie poziomu w poszczególnych strefach przy uwzględnieniu wypłacanego w przeszłości
Wielka Brytania	dochód w zależności od regionu i poprzedniego poziomu (dane FADN)
Cypr	dochody i koszty, plony, ekonomiczna struktura gospodarstw, uwzględnia się też wsparcie w poprzednich latach
Czechy	kompensacja wartości dodanej brutto na hektar w porównaniu z obszarami poza ONW (dane FADN w połączeniu z normatywną oceną wydajności gleby)
Estonia	stosuje minimalną stawkę 25 EUR na hektar
Węgry	stawki kompensują różnice w wartości dodanej brutto na 1 ha do wysokości 80% średniej krajowej
Łotwa	ocena punktowa wydajności gleby w porównaniu z obszarami poza ONW – różnica jest podawana w formie pieniężnej i ograniczona do zakresu 5-25 %
Litwa	dane o dochodach i kosztach, plony (dane FADN, porównanie regionów)
Polska	dochód w porównaniu z obszarami poza ONW (model 210 gospodarstw)
Słowacja	wartość dodana brutto na hektar w porównaniu ze średnią krajową (dane FADN)
Słowenia	metoda szacowania kosztów (wydajność wykorzystanego sprzętu i zakres kosztów pracy, plony), dla 6 płodów rolnych i stref utrudnień

Źródło: An Evaluation of the Less Favoured Area Measure in the 25 Member States of the European Union; IEEP, 2006.

Większość państw do ustalania wysokości płatności ONW stosuje porównanie poziomu dochodów gospodarstw w ONW i poza tymi obszarami (np. Belgia, niektóre regiony Włoch, Grecja, Cypr). Wiele państw przy ustalaniu wysokości płatności uwzględnia również poziom płatności w przeszłości np. Francja, Irlandia i Holandia. Szwecja i Finlandia zwracają natomiast uwagę na poziom pozostałych form wsparcia. Liczne państwa stosują też niezbyt jasno określone systemy wskaźników, np. Hiszpania i Łotwa. Słowenia korzysta wyłącznie z danych dotyczących kosztów uprawy sześciu płodów rolnych.

Istotnym elementem określającym ostateczny poziom stawek jest wysokość współfinansowania ze środków UE związana z wartością środków z budżetu danego państwa, które są przeznaczane na realizację ONW w ramach programów rozwoju obszarów wiejskich. Na przykład w Estonii stawka na ha nie przekracza ustanowionego w Rozporządzeniu Rady (WE) 1257/1999 minimum 25 EUR. Źródłem danych są w większości przypadków badania statystyczne (włącznie z FADN), przeliczenia modelowe, dane o poziomie plonów oraz pozycji kosztów itp.

Czechy, podobnie jak większość państw członkowskich, stosują kwantytatywne metody ustalania wysokości płatności ONW w połączeniu z metodami, w przypadku których nie można dokładnie określić ich mechanizmu z punktu widzenia miary ilości i jakości. Czechy wykorzystały jako podstawę do obliczenia wysokości stawek ONW dane z sieci gospodarstw FADN w połączeniu z normatywami. Dane te zostały zróżnicowane regionalnie i porównane ze wskaźnikami ekonomicznymi z obszarów i poza ONW.

Proces ustalania wysokości płatności ONW w poszczególnych krajach UE jest ściśle związany z problematyką zróżnicowania płatności. W niektórych krajach członkowskich podkreśla się aspekt terytorialny. Ma to również miejsce w Czechach, gdzie wysokość płatności jest ustalana bezpośrednio na podstawie różnic między kosztami a dochodami w poszczególnych typach ONW. Metoda ta jest stosowana wyłącznie na poziomie regionalnym lub narodowym. Drugą grupę stanowią kraje stosujące raczej historyczny punkt widzenia, przez co należy rozumieć ustalanie aktualnej wysokości płatności w zależności od jej rozwoju w minionych okresach (np. we Francji). Metoda ta z jednej strony zapewnia rolnikom większą stabilność, z drugiej zaś niesie ryzyko możliwej instytucjonalizacji płatności i wypaczenia pierwotnych zamierzeń.

Kłopoty natury metodologicznej związane są z faktem, iż w przypadku zidentyfikowania i kompensacji licznych utrudnień w produkcji rolnej nieunikniony jest pewien stopień uproszczenia i szacowania liczb. Ale nawet w sytuacjach, kiedy stosowane są stosunkowo dokładne obliczenia, końcowy poziom płatności odzwierciedla cele polityczne (np. wsparcie ekstensywnej produkcji zwierzęcej) i tym samym staje się mniej transparentny. Częste są też przypadki ograniczonego dostępu do danych na poziomie regionalnym albo stosowanie ograniczonej liczby poziomów płatności dla gospodarstw wykazujących wysoką zmienność warunków.

Trudności z ustalaniem wysokości płatności można przyporządkować do dwóch kategorii problemów. Pierwszy z nich ma w pewnej mierze wymiar techniczny i polega na utrudnionym znalezieniu optymalnej współzależności pomiędzy stopniem i zakresem utrudnienia naturalnego a wysokością płatności na hektar. Na przykład Austria stara się rozwiązać ten problem poprzez specyficzny schemat dochodzący aż do poziomu poszczególnych gospodarstw górskich. Drugim problem wynika z narzuconego przez Rozporządzenie obowiązku zróżnicowania płatności w zależności od właściwych kryteriów. W niektórych przypadkach pojawiają się niejasności związane z celami tego instrumentu.

Podstawowy cel polityki ONW – kontynuowanie gospodarowania na obszarach ONW – stał się również celem innych instrumentów, które uprzywilejowują określone typy gospodarowania na poziomie narodowym lub regionalnym. Dlatego coraz większy nacisk kładzie się na konieczność uproszczenia poszczególnych form wsparcia rozwoju obszarów wiejskich, włącznie z płatnościami ONW.

5.2. Łączne ramy finansowe instrumentu ONW

Podział łącznej sumy środków publicznych w planach rozwoju obszarów wiejskich na poszczególne instrumenty odzwierciedlają w pewnym stopniu strategie poszczególnych krajów w dziedzinie wsparcia rolnictwa i obszarów wiej-

skich. Jedynym obowiązkowym instrumentem, który w okresie programowania 2000-2006 kraje UE musiały wspierać, był instrument rolnośrodowiskowy.

W tabeli I.16 został zamieszczony planowany podział łącznych wydatków na programy rozwoju obszarów wiejskich na lata 2000-2006 w wybranych krajach UE. Natomiast w przypadku nowych członków jest to suma za lata 2004-2006.

Tabela I. 12

Planowana alokacja wydatków na programy rozwoju obszarów wiejskich w okresie od 2000 do 2006 roku (%)

Kraj	ONW	Wcześniejsze przejścia na emeryturę	Instrumenty rolnośrodowiskowe	Zalesianie	Pozostałe instrumenty
Austria	28,6	0,0	54,3	0,2	16,9
Niemcy	11,1	0,1	26,2	1,1	61,5
Francja	17,2	2,3	13,9	0,7	65,9
Grecja	16,4	19,7	6,9	2,8	54,2
Hiszpania	4,8	2,8	9,5	7,0	75,9
Finlandia	51,0	5,7	28,9	1,0	13,4
Anglia	31,1	0,0	35,9	7,5	25,5
Szkocja	59,2	0,0	22,0	16,9	1,9
Walia	56,1	0,0	31,6	2,5	9,8
Szwecja	15,8	0,0	40,8	0,0	43,5
Irlandia	29,9	14,0	36,7	13,0	6,9
Polska	27,2	17,9	9,6	2,8	42,5
Węgry	10,8	2,6	40,8	10,6	35,2
Słowacja	50,5	0,0	13,3	0,8	35,5
Litwa	24,2	21,0	10,2	4,4	39,9
Estonia	18,3	0,0	30,4	5,7	45,5
Czechy	44,9	1,3	49,4	3,0	1,4

Źródło: Plany rozwoju obszarów wiejskich 2000-2006, w przypadku nowych członków 2004–2006, obliczenia własne.

Na wykresie I.8 został porównany udział ONW w łącznej powierzchni gruntów rolnych i udział środków na płatności ONW w łącznych środkach programu rozwoju obszarów wiejskich poszczególnych państw. Jest oczywiste, że 45% udział w ramach Horyzontalnego Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich Czech na lata 2004-2006 uczynił z płatności ONW bardzo istotny instrument. Wyższy udział środków na ONW w środkach planu rozwoju obszarów wiejskich posiadają tylko Słowacja, Finlandia, która ma jednak jako niekorzystny oznaczony obszar całego kraju oraz dwa kraje wchodzące w skład Wielkiej Brytanii – Szkocja i Walia.

Kolejne kraje UE przeznaczają na ONW znacznie niższy procent wydatków, również przy większym udziale ONW w gruntach rolnych (Austria, Grecja, Hiszpania) bądź porównywalnym z Republiką Czeską (Polska, Szwecja, Irlandia, Niemcy). Kraje te alokują stosunkowo więcej środków m.in. w instru-

menty środowiskowe, we wsparcie zbytu, poradnictwo, zakładanie grup producenckich, marketing oraz alternatywne wykorzystywanie gruntów rolnych.

Wykres I. 8. Udział wydatków na ONW w łącznych planach wydatków na rozwój obszarów wiejskich w latach 2000-2006 w porównaniu z udziałem ONW w gruntach rolnych

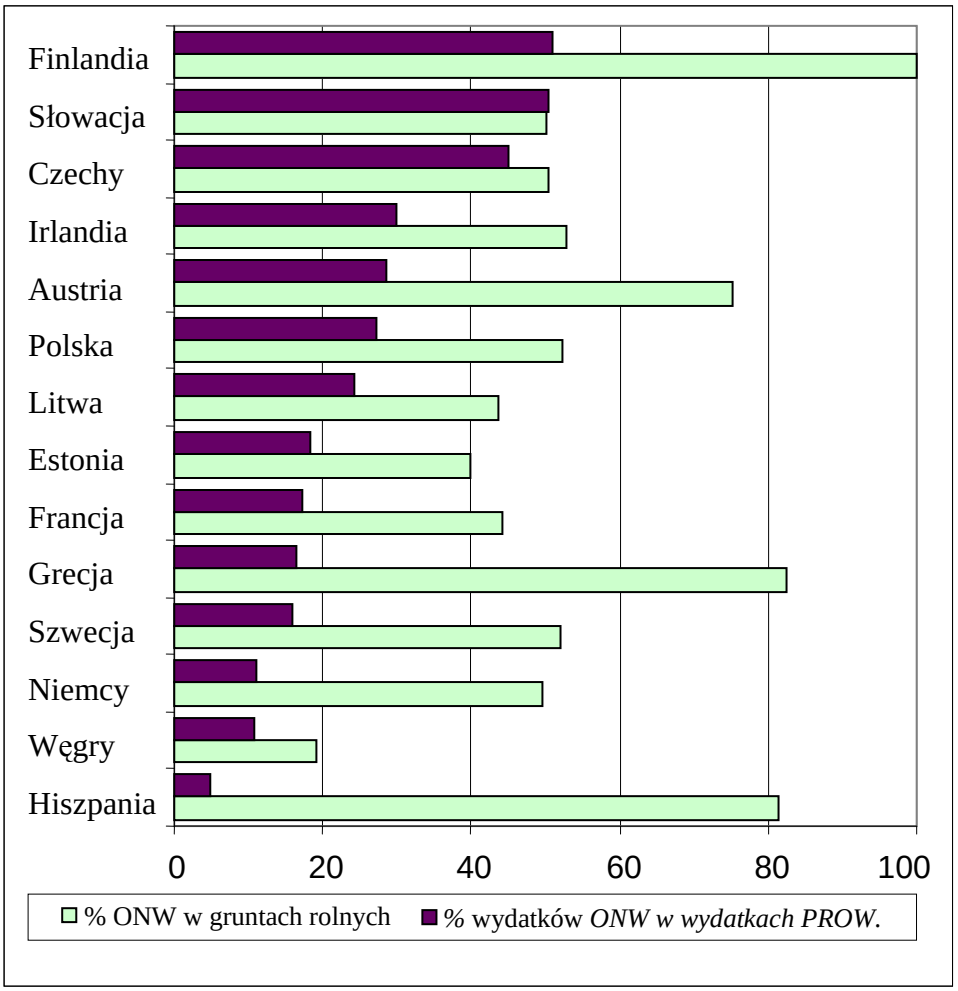

Źródło: Rada 2005, Plany rozwoju obszarów wiejskich 2000-2006, w przypadku nowych członków 2004-2006, obliczenia własne.

Wykres I.9 przedstawia udział, jaki mają poszczególne kraje UE-25 w łącznej sumie wypłacanych płatności ONW. Połowa płatności ONW przypada na cztery kraje – Francję, Finlandię, Niemcy i Austrię. Jedenaście krajów z najniższą ilością środków na płatności ONW stanowi zaledwie 6% łącznej wysokości dotacji w formie płatności ONW dla UE-25 (Cypr, Estonia, Malta, Dania, Belgia, Holandia, Łotwa, Słowenia, Węgry, Luksemburg, Szwecja).

Wykres I. 9. Udział płatności ONW poszczególnych krajów UE w łącznych płatnościach ONW UE-25

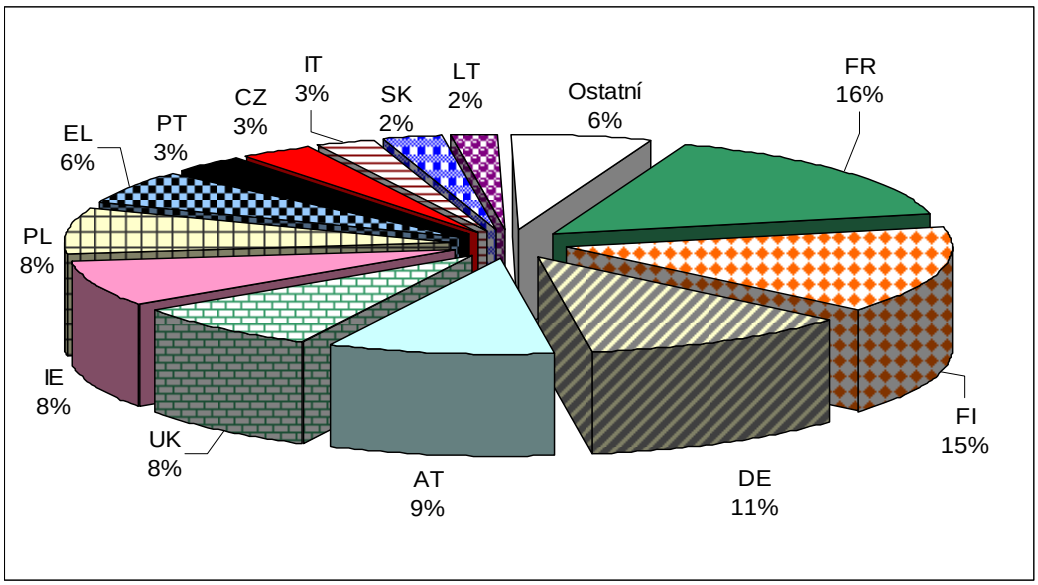

Źródło: An Evaluation of the Less Favoured Area Measure in the 25 Member States of the European Union; IEEP, 2006.
Uwaga: Ostatni - Pozostałe = suma krajów z udziałem w łącznej wysokości ONW mniejszym niż 1%, czyli Belgia, Dania, Estonia, Cypr, Luksemburg, Malta, Holandia i Słowenia.

Wykres I.10 pokazuje źródła finansowania płatności ONW z punktu widzenia dochodów rolników danego kraju. Łączne wydatki na ONW z budżetu UE na poszczególne kraje są pod znacznym wpływem sytuacji ekonomicznej danego kraju i uzgodnionej miary współfinansowania tego instrumentu ze źródeł narodowych i środków UE. W nowo przyjętych krajach, włącznie z Republiką Czeską, większość terytorium jest zaliczona do celu 1 polityki strukturalnej UE, to znaczy do regionów, których dochód brutto na obywatela jest niższy od 75% średniej UE. W krajach tych instrumenty programów rozwoju obszarów wiejskich mogą być współfinansowane aż w 80% ze źródeł UE. Planowana na lata 2000–2006 średnia roczna wysokość środków publicznych przeznaczonych na finansowanie instrumentu ONW (dla krajów UE-10 średnia za lata 2004-2006) w wybranych krajach UE została przedstawiona na wykresie I.11, który pokazuje różnice w udziale współfinansowania instrumentu ONW z budżetów poszczególnych krajów UE. Rozwinięte i bogate kraje UE finansują instrument ONW przeważnie z własnych źródeł budżetowych, np. Wielka Brytania w 84%, Holandia i Luksemburg w 75%. Więcej niż 60% łącznej wysokości środków przeznaczonych na płatności ONW przeznacza z budżetu państwa także Finlandia (69%) i Grecja (66%), następnie zaś Austria, Niemcy i Szwecja. Kraje UE--15 współfinansują instrument ONW z własnych środków budżetowych w granicach od 49 do 60%, oprócz Portugalii, która ze swoim udziałem we współfi-

nansowaniu z budżetu państwa w wysokości 23% jest zbliżona do grupy krajów UE-10 ze współfinansowaniem w wysokości 20%.

Wykres I. 10. Roczna wysokość środków na finansowanie instrumentu ONW w wybranych krajach UE

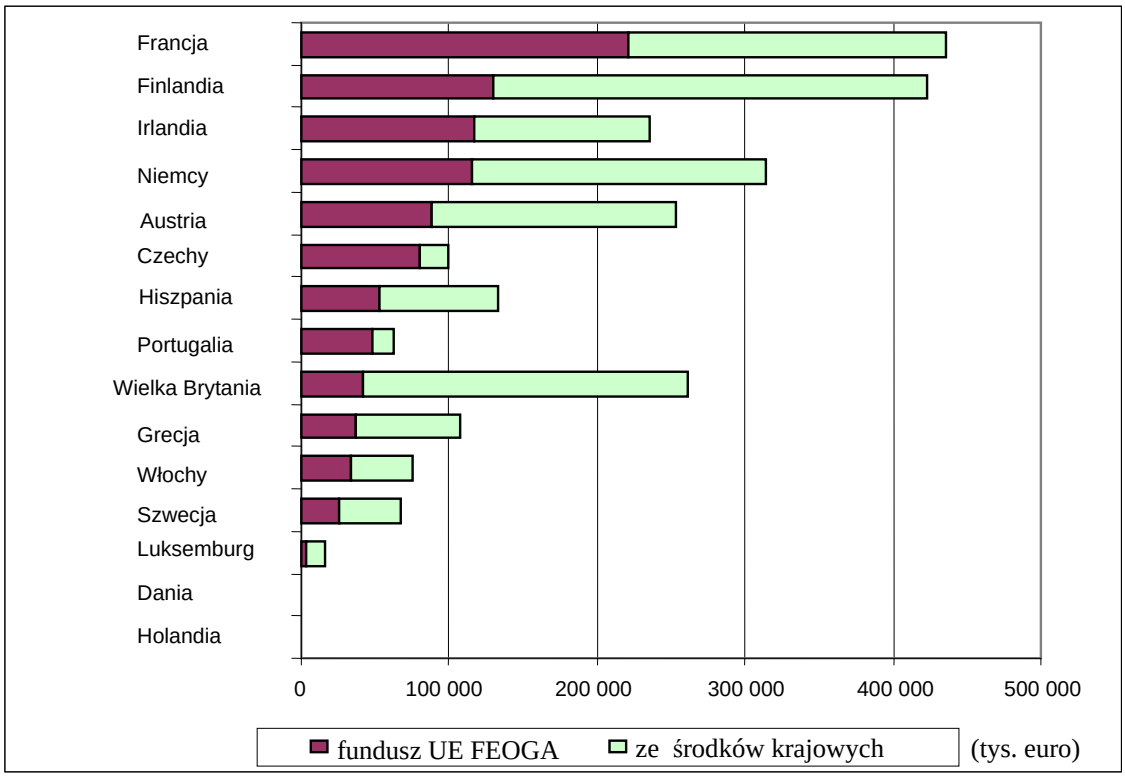

Źródło: Plany rozwoju obszarów wiejskich 2000–2006, UE–10 lata 2000-2006.

5.3. Wysokość płatności ONW

5.3.1. Płatności ONW na hektar gruntów rolnych

Różnice w systemach udzielania płatności oraz w strukturze gospodarstw odbijają się również na różnicach łącznej wysokości płatności zarówno w przeliczeniu na wspierane gospodarstwo, jak i na wspierany 1 ha użytków rolnych. W 2004 roku średnia wysokość płatności w UE-25 pozostała na poziomie 74 EUR na hektar uprawnionej powierzchni ONW. Porównanie starych państw członkowskich z nowo przyjętymi dziesięcioma państwami w zakresie średniej wysokości płatności na hektar wypadło na korzyść piętnastki (78 EUR w stosunku do 60 EUR). Średnia wysokość płatności zawiera się w przedziale od 16 EUR na hektar uprawnionej powierzchni ONW w Hiszpanii do 250 EUR na Malcie. W tabeli I.13 zawarty został przegląd łącznej sumy środków, które zostały w 2004 roku wypłacone w ramach instrumentu ONW, oraz dane o rozmiarach uprawnionej powierzchni i o średniej wysokości płatności na hektar uprawnionej powierzchni w poszczególnych krajach UE. Przy tej ocenie należy

wziąć pod uwagę, że w roku 2004 wiele krajów UE–10 nie wypłaciło wsparcia ONW wszystkim potencjalnym beneficjentom ze względu na problemy z administracją, zatwierdzaniem swoich planów rozwoju obszarów wiejskich, brakiem przygotowania beneficjentów itp.

Różnice w średniej płatności na hektar stanowią odbicie miary utrudnień naturalnych, priorytetów polityki rolnej oraz ogólnego potencjału ekonomicznego danego kraju. Oprócz tego wpływ na nie ma też sposób wydzielania powierzchni uprawnionej do uzyskania płatności ONW. W krajach, gdzie uprawnioną powierzchnię stanowią wszystkie grunty rolne (np. kraje nadbałtyckie, Polska, Słowacja, Irlandia) płatności na ha są ogólnie niższe niż w Czechach, gdzie uprawnioną powierzchnią są tylko trwałe użytki zielone.

Tabela I. 13

Płatności ONW w krajach UE-25 w 2004 roku

Państwo członkowskie	Wydatki na ONW	Uprawniona powierzchnia	Średnia płatność
	mil. EUR	tys. ha	EUR/ha
Belgia	0,6	3	215
Czechy	90,3	721	125
Dania	1,5	24	64
Niemcy	335,4	4 316	78
Estonia	7,4	297	25
Irlandia	230,0	2 614	88
Grecja	166,5	2 098	79
Hiszpania	126,1*	8 102	16
Francja	475,4	4 329	110
Włochy	74,9*	925	81
Cypr	9,4	62,3	151
Łotwa	45,8	815	56
Litwa	56,5	1 122	50
Luksemburg	15,8	117	135
Malta	2,2	8,9	250
Węgry	25,0	212	118
Holandia	0,5*	5	94
Austria	276,2	1 548	178
Polska	225,1	4 853	46
Portugalia	93,3	672	139
Słowenia	38,9	286,6	136
Słowacja	71,5	1 107	65
Finlandia	426,2	2 179	196
Szwecja	22,5	544	41
Wielka Brytania	236,9*	4 420	54
UE-10	572,0	9 485	60
UE-15	2483,2	31 895,	78
UE-25	3055,3	41 380	74

*Uwaga: *dane za rok 2003*

Źródło: An Evaluation of the Less Favoured Area Measure in the 25 Member States of the European Union; IEEP, 2006.

Czechy wraz ze Słowenią są jedynymi krajami Europy Środkowo – Wschodniej, które wykazują średnią płatność na 1 ha uprawnionej powierzchni w ramach UE-15. Porównanie poszczególnych krajów według wysokości płatności na 1 ha uprawnionej powierzchni jest jednak mylące, ponieważ wskaźnik ten jest pod silnym wpływem definicji uprawnionej powierzchni w danym kraju. Kolejne zniekształcenie stanowi zróżnicowanie powierzchni, od której w danym kraju stosowane jest obniżanie stawek dopłat. Jako przykład można podać stawki płatności ONW w Czechach, gdzie uprawniona powierzchnia ograniczona jest tylko do trwałych użytków zielonych w danym gospodarstwie rolnym, podczas gdy stawki płatności ONW w obejmują wszystkie grunty rolne gospodarstwa, a w Polsce, gdzie oprócz szerokiej podstawy uprawnionej powierzchni, stawka jest obniżana od powierzchni gospodarstwa przekraczającej 50 ha.

Tabela I. 14

Stawki płatności kompensacyjnych na ha trwałych użytków zielonych w Czechach

ONW	CZK / ha trwałych użytków zielonych	EUR / ha trwałych użytków zielonych
Obszar górski typu H^A	4 680	147
Obszar górski typu H^B	4 014	126
Inne ONW typu O^A	3 490	110
Inne ONW typu O^B	2 820	89
Obszary o specyficznych utrudnieniach	3 420	107

Źródło: HRDP 2000–2006, przelicznik 32,8 CZK / EUR (w IV. 2008 r. było to 24,96).

Stawki na hektar w Czechach wydają się być stosunkowo wysokie. Jeżeli jednak porównamy powierzchnię użytków rolnych, która jest wydzielona do ONW z wielkością uprawnionej powierzchni, na którą zostały w rzeczywistości wypłacone płatności ONW, stwierdzimy, że uprawniona powierzchnia w Czechach pokrywa tylko niecałe 40% gruntów rolnych ONW.

Tabela I. 15

Stawki podstawowe płatności kompensacyjnych na ha gruntów rolnych na Słowacji

ONW	EUR /ha gruntów rolnych
Obszary górskie	66,60
Inne ONW	34,56
Obszary o specyficznych utrudnieniach	22,77

Źródło: Plan rozwoju obszarów wiejskich Republiki Słowackiej na 2004–2006, MPSR, Bratislava, 2003.

Średnia płatność ONW na hektar w Słowacji stanowi połowę tego, co jest wypłacane w Czechach. Jeżeli jednak porównamy powierzchnię użytków rolnych sklasyfikowanych jako ONW z zakresem uprawnionej powierzchni, na którą rzeczywiście zostały wypłacone płatności ONW, stwierdzimy, że na Słowacji zostały wypłacone płatności na niemal wszystkie grunty rolne ONW, tak samo jak np. w Finlandii, na Łotwie lub w Estonii. W krajach tych uprawnioną

powierzchnię stanowią grunty rolne gospodarstwa, a zmniejszanie stawek płatności w zależności od powierzchni gospodarstwa nie jest stosowane (w Estonii warunkowo w zależności od budżetu).

W Polsce niska średnia płatność na 1 ha uprawnionej powierzchni (46 EUR) wynika z faktu, że uprawnioną powierzchnię stanowią tu użytki rolne, a w dodatku stosowana jest redukcja stawek w przypadku wielkich gospodarstw rolnych. Uprawniona powierzchnia, na którą były wypłacone płatności ONW, stanowi w Polsce około 60% krajowej powierzchni gruntów rolnych w ONW. W tym kraju znaczna liczba gospodarstw ma mniejszą powierzchnię niż ustanowione minimum. Poszczególne stawki podstawowe na 1 ha są w Polsce wyższe niż w Słowacji, niższe zaś niż w Czechach (tab. I. 16).

Tabela I. 16

Stawki podstawowe płatności kompensacyjnych na ha gruntów rolnych w Polsce

ONW		**EUR/ha gruntów rolnych**
Obszary górskie		68
Inne ONW	**strefa I**	38
	strefa II	56
Obszary o specyficznych utrudnieniach		56

Źródło: Rural Development Plan for Poland 2004 – 2006, Project, July 2004.

Z powyższego porównania wynika, iż bazy danych DG-Agri, zbierane od państw członkowskich w celu oceny instrumentów wsparcia rozwoju obszarów wiejskich, nie można bezpośrednio wykorzystać do porównania kwot płatności kompensacyjnych w poszczególnych krajach. Konieczne jest uzupełnienie zgromadzonych danych przez bardziej szczegółowe analizy. Można je właściwie ocenić tylko w przypadku szczegółowej znajomości systemów stosowanych w poszczególnych krajach. Na wykresie I.11 pokazano różnice średniej kwoty płatności na 1 ha uprawnionej powierzchni pomiędzy krajami UE.

Wykres I. 11. Średnia płatność ONW na hektar uprawnionej powierzchni w krajach UEw roku 2004 [EUR]

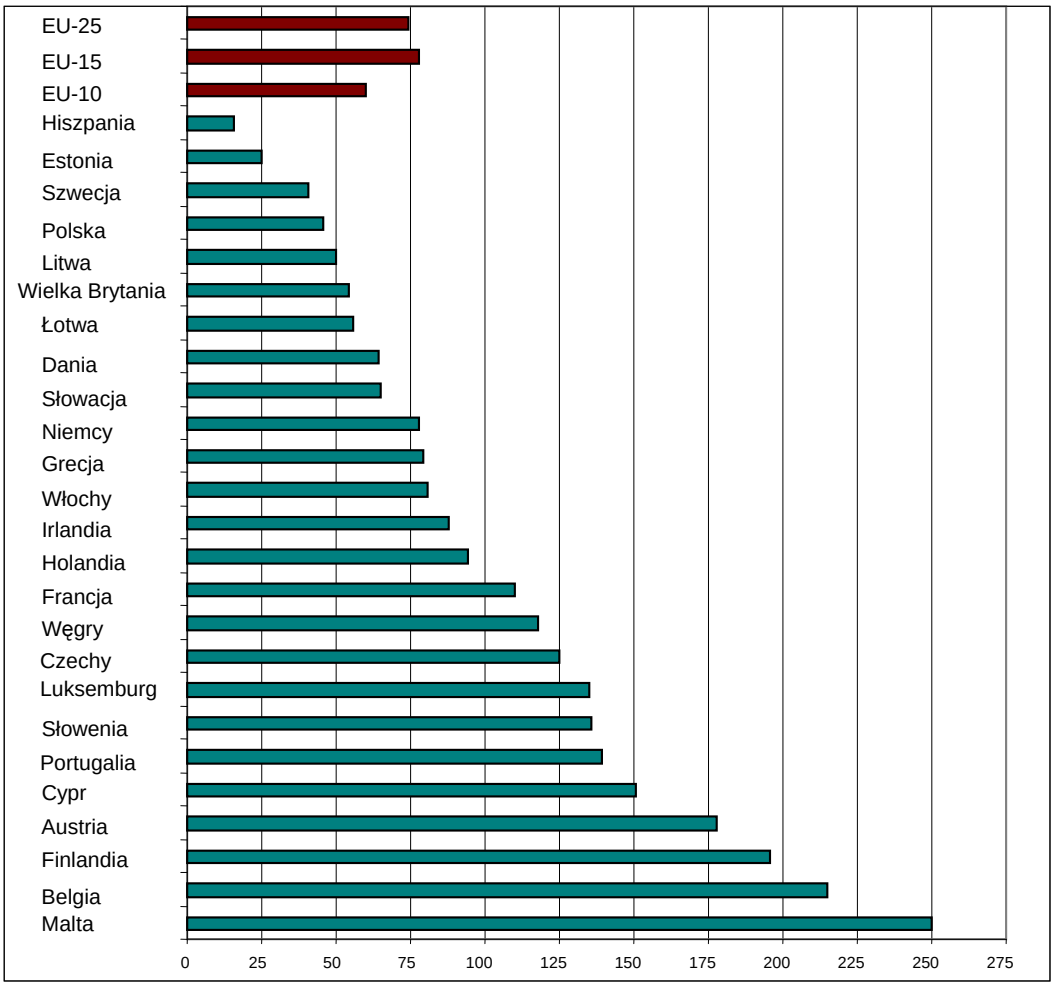

Źródło: An Evaluation of the Less Favoured Area Measure in the 25 Member States of the European Union; IEEP, 2006.

Dużemu zróżnicowaniu między krajami UE średniej stawki płatności na 1 hektar uprawnionej powierzchni towarzyszy równie duża różnorodność liczby poziomów stawek płatności ONW. W tabeli I.17 zamieszczony został przegląd minimalnych i maksymalnych stawek oraz liczby stawek płatności ONW w poszczególnych krajach.

Poszczególne stawki są w krajach UE ustalane zazwyczaj w zakresach określonych w Rozporządzeniu Rady (WE)1257/1999. Są jednak kraje, gdzie niektóre stawki są ustalone na poziomie niższym od stawki minimalnej (25 EUR na ha) i wynoszą nawet mniej niż 10 EUR na hektar. Z drugiej jednak strony ograniczona liczba małych austriackich i włoskich gospodarstw górskich oraz gospodarstwa na portugalskich wyspach uzyskały bardzo wysoką stawkę nawet 700–800 EUR na hektar. Wysokość konkretnych stawek jest w dużej mierze zależna od metod i kryteriów różnicowania płatności ONW.

Tabela I. 17

Płatności ONW w krajach UE w roku 2004 – granice minimalne i maksymalne

Państwo członkowskie	*Stawka minimalna [EUR/ha]*	*Stawka maksymalna [EUR/ha]*	*Liczba stawek*
Belgia*	*122*	*200*	*2 podstawowe + uzupełniające*
Czechy	*89*	*174*	*5*
Dania	*58*	*58*	*1*
Niemcy	*25*	*200*	*specyficzne poziomy w zależności od gospodarstwa*
Estonia	*25*	*25*	*1*
Irlandia	*76*	*102*	*3*
Grecja*	*55*	*140*	*9 + uzupełniające*
Hiszpania*	*45*	*120*	*3 + uzupełniające*
Francja*	*nie określono*	*nie określono*	*stopniowanie regionalne w stosunku do średniej narodowej + uzupełniające*
Włochy	*3*	*800*	*28 wysokości płatności + 16 poziomów*
Cypr	*nie określono*	*250*	*2 poziomu (+ % redukcja)*
Łotwa	*26*	*64*	*6*
Litwa	*56*	*89*	*3*
Luksemburg*	*51*	*150*	*4 + uzupełniające*
Malta	*250*	*250*	*1*
Węgry	*11*	*86*	*2 (+ % redukcja)*
Holandia	*94*	*94*	*1*
Austria **	*45*	*1170*	*specyficzne poziomy w zależności od gospodarstwa + uzupełniające*
Polska	*40*	*71*	*3 (+ % redukcja)*
Portugalia	*5*	*750*	*24*
Słowenia	*25*	*202*	*5*
Słowacja	*21*	*115*	*18*
Finlandia	*150*	*210*	*3*
Szwecja	*39*	*267*	*12*
Wielka Brytania*	*10*	*69*	*20 + uzupełniające*

**) dodatki mogą podnieść stawki*

***) w Austrii chodzi o teoretyczne, nie zaś rzeczywiste limity.*

Źródło: An Evaluation of the Less Favoured Area Measure in the 25 Member States of the European Union; IEEP, 2006.

Przy ocenie wysokości płatności bardzo trudno jest znaleźć wspólny mianownik dla krajów wykazujących analogiczne wartości. Najwyższy poziom średnich płatności na hektar wykazują Malta, Finlandia i Austria (ponad 175 EUR/ha). W krajach tych udział gruntów rolnych sklasyfikowanych jako ONW jest wysoki (70-100%), co jest spowodowane niekorzystnymi warunkami klimatycznymi lub górskim położeniem większości obszaru ONW. Długość okresu wegetacyjnego, zwłaszcza w Austrii i Finlandii, jest krótsza niż

200 dni w roku, a na niektórych obszarach o szczególnie niekorzystnych warunkach naturalnych jest jeszcze krótsza.

Drugie ekstremum stanowią kraje, gdzie poziom wsparcia ONW jest stosunkowo niski (od 15 do 55 EUR/ha), jak np. Hiszpania, Estonia, Łotwa, Szwecja, Wielka Brytania, Litwa i Polska. W tej grupie krajów znajdują się też więc niektóre nowe państwa członkowskie, gdzie jednym z ważnych czynników ustalania wysokości płatności były ogromne środki z budżetu państwa przeznaczone na rolnictwo.

5.3.2. Płatności ONW na gospodarstwo

Analizując wysokość płatności ONW przypadających na 1 gospodarstwo wynika, że najwyższe kwoty były w 2004 roku wypłacone w Słowacji, a następnie w Czechach i Luksemburgu. Wykres I.12 przedstawia porównanie średnich płatności na jedno wspierane gospodarstwo w krajach UE-25.

Liczby dotyczące średniej płatności na wspierane gospodarstwo też nie są w pełni przydatne do porównań międzynarodowych. Na różnice w średniej płatności na gospodarstwo między krajami wpływa nie tylko nasilenie niekorzystnych warunków w danym kraju, ale także wielkościowa struktura gospodarstw, stosowanie obniżania stawek w przypadku dużych gospodarstw, ograniczanie maksymalnej powierzchni gospodarstwa, na którą można udzielić płatności, czy też ustalanie maskymalnej płatności na jedno gospodarstwo.

Najmniejszą ilość środków finansowych przypadających na gospodarstwo wykazały Belgia i Malta. Z punktu widzenia liczby gospodarstw, które otrzymały wsparcie, najwyższą liczbę wykazała Polska z wartością 520 136 gospodarstw w roku 2004. Granica 100 tysięcy gospodarstw, które otrzymały wsparcie, była znacznie przekroczona w Niemczech, Hiszpanii i Portugalii. W Czechach wsparcie w 2004 roku otrzymało 8,5 tysiąca gospodarstw. Struktura wspieranych gospodarstw w sensie liczby gospodarstw w poszczególnych typach ONW odpowiada całościowemu charakterowi ONW w krajach UE–25. Wyjątek na podstawie dostępnych danych stanowi tylko Francja, gdzie pomimo wyższego udziału gruntów rolnych sklasyfikowanych jako “Inne” ONW, więcej było gospodarstw, które otrzymały wsparcie na obszarach górskich, co koreluje z wielkościową strukturą gospodarstw w tym kraju. W tabeli I.18 zestawione zostały dane o liczbie gospodarstw, które otrzymały dopłaty wyrównawcze ONW i wysokość płatności na gospodarstwo za rok 2004 w wybranych krajach UE.

Wykres I. 12. Średnia kwota płatności ONW na 1 gospodarstwo w niektórych krajach UE (EUR)

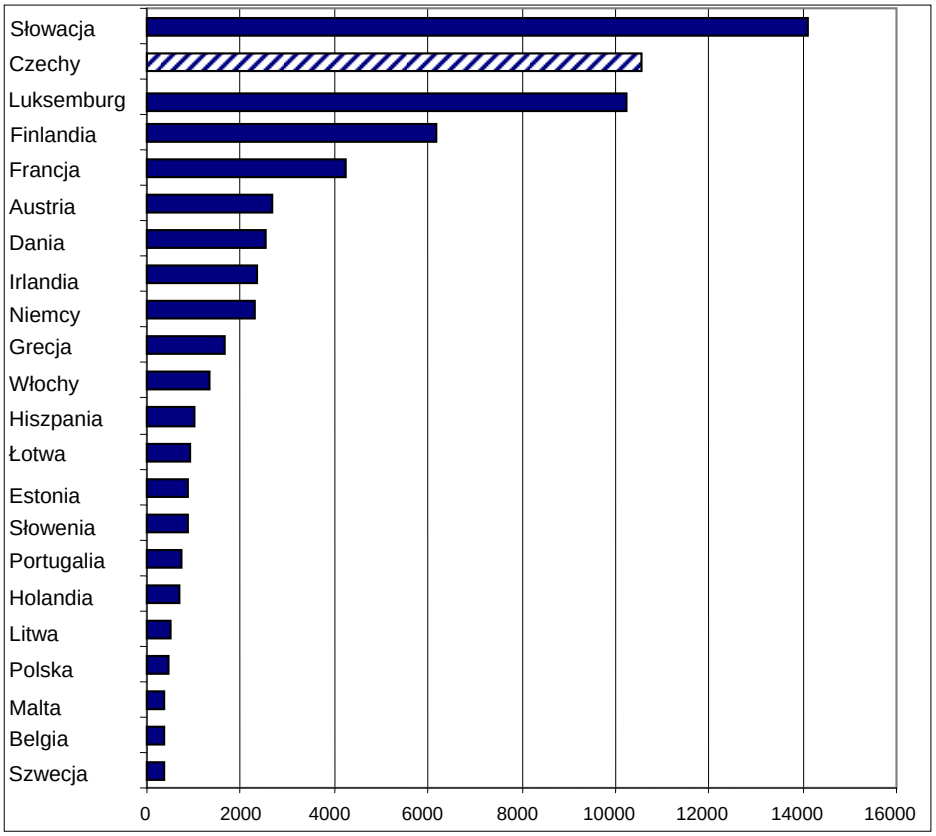

Źródło: Podpora méně příznivých oblastí v zemích EU; výzkumná studie; Institut pro strukturální politiku, Praha 2006. Kwoty płatności na gospodarstwo w krajach UE, wydawnictwo naukowe; Instytut Polityki Strukturalnej, Praga 2006.

Z krajów UE-15 do słowackiego i czeskiego poziomu wysokości płatności ONW na gospodarstwo zbliża się jedynie Luksemburg, dzięki dużemu udziałowi większych gospodarstw. Wysoka płatność na gospodarstwo w Finlandii jest wynikiem wysokich stawek wsparcia. W Czechach 75% gruntów rolnych, a na Słowacji 85%, wchodzi w skład gospodarstw o powierzchni większej niż 500 ha gruntów rolnych (informacje Eurostatu na temat zharmonizowanych wyników badania strukturalnego z roku 2003). Wysoki udział w powierzchni gruntów rolnych stanowią gospodarstwa przekraczające 500 ha gruntów rolnych także w innych krajach postkomunistycznych (Bułgaria, Rumunia, Estonia, Węgry). Z krajów UE–15 więcej niż 20% gruntów rolnych wchodzi w skład gospodarstw tej wielkości w Wielkiej Brytanii, Portugalii, Hiszpanii oraz dzięki nowym krajom związkowym także w Niemczech. Do krajów, gdzie tak wielkie gospodarstwa rolne w ogóle nie występują, albo w ich skład wchodzi mniej niż 5% gruntów rolnych danego kraju, należą Finlandia, Malta, Luksemburg, Belgia, Irlandia, Grecja, Słowenia, Holandia, Cypr, Dania, Szwecja oraz Francja.

Tabela I. 18

Liczba gospodarstw, które otrzymały dopłaty wyrównawcze ONW i wysokość średniej płatności w roku 2004

Państwo członkowskie	Liczba wspartych gospodarstw na podstawie właściwych artykułów RR 1257/1999					Wydatki publiczne łącznie (w tys. EUR)	Średnia płatność kompensacyjna na gospodarstwo (w EUR)
	18 Obszar górski	19 „Inne" ONW	20 Specyficzne utrudnienia	16 Utrudnienia środowiskowe	Łącznie		
Belgia [1)]			1 832	3 457	5 289	2 005	379
Czechy	3 445	3 645	1 481		8 571	90 335	10 540
Dania	0	606	0		606	1 539	2 540
Niemcy	15 857	127 774	3 728	2 780	150 139	344000	2 291
Estonia	0	7 160	1 163		8 323	7 417	891
Irlandia		101 481			101 481	237 740	2 343
Grecja	72 068	32 842	5 301		110 211	182 580	1 657
Hiszpania	49 561	75 376	3 506		128 443	132 581	1 032
Francja	68 127	42 656	1 894		112 677	480 135	4 261
Włochy	42 694	16 833			59 527	78 873	1 325
Cypr [2)]					10 890	-	
Łotwa		50 552			50 552	45 758	905
Litwa [2)]					106 979	56 487	528
Luksemburg		1 545			1 545	15 786	10 217
Malta			5 864		5 864	2 223	379
Węgry		0	0			25 000	
Holandia			1 829		1 829	1250	683
Austria	76 789	10 881	17 378		105 048	280 300	2 668
Polska	12 675	463 316	44 145		520 136	244 800	471
Portugalia[2)]					120 685	90 953	754
Słowenia	32 703	2 550	9 608		44 861	38 979	869
Słowacja	1 961	1 567	1 497		5 025	70 845	14 099
Finlandia	39 701	14 437	14 690		68 828	423 826	6 158
Szwecja	6 769	11 097	1 682		19 548	7 140	365

1) Dane za rok 2003; 2) tylko za wszystkie typy ONW

Źródło: Podpora méně příznivých oblastí v zemích EU; výzkumná studie; Institut pro strukturální politiku, Praha 2006. Kwoty płatności na gospodarstwo w krajach UE, wydawnictwo naukowe; Instytut Polityki Strukturalnej, Praga 2006.

Specyficzny status wielkich gospodarstw w krajach postkomunistycznych polega również na ich roli w strukturze zatrudnienia w rolnictwa. Na przykład w Wielkiej Brytanii w jednym gospodarstwie o powierzchni ponad 500 ha gruntów rolnych przypada na 100 ha gruntów rolnych 0,3 AWU (w Polsce 0,4 a w Hiszpanii 0,6). W krajach, gdzie była silnie rozbudowana kolektywna forma gospodarowania, wielkie gospodarstwa zatrudniają znacznie większą liczbę pracowników. W Czechach jest to 3,6 AWU na 100 ha gruntów rolnych (na Słowacji 3,2, na Węgrzech 3,4, na Litwie 3,8).

Na zakończenie analizy wysokości płatności dla gospodarstw ONW należy zaznaczyć, że przytoczone oceny stanowią w pewien sposób subiektywny punkt widzenia. Podają one średnią wysokość wypłaconych środków wsparcia ONW w stosunku do powierzchni gruntów rolnych uprawnionych do uzyskania płatności albo w stosunku do liczby gospodarstw działających na obszarach o niekorzystnych warunkach przy ich średniej wielkości. Należałoby jednak wziąć pod uwagę wiele innych czynników, a przede wszystkim sam sposób stosowania instrumentu ONW w danym kraju, w dalszej kolejności zaś priorytety kraju w dziedzinie wsparcia rolnictwa i obszarów wiejskich, możliwości bu-

dżetu oraz poziom życia mieszkańców badanego regionu. Takie kompleksowe – choć bardziej zobiektywizowane – spojrzenie wykracza jednak poza ramy niniejszego opracowania.

5.4. Kryteria zróznicowania stawek platnosci ONW

Konkretna wysokość stawek płatności ONW jest zróżnicowana w poszczególnych państwach członkowskich na podstawie wielu kryteriów. Wysokość stawek jest bowiem zależna od:

- regionu i kategorii ONW;
- wielkości gospodarstwa: płatności na 1 hektar zmniejszają się w zależności od wielkości gospodarstwa, ustanowiony jest maksymalny próg wysokości płatności albo maksymalna liczba hektarów, które mogą otrzymać wsparcie;
- typu produkcji: wsparcie otrzymuje tylko obszar przeznaczony pod uprawę danego płodu rolnego, stosowany jest różny poziom stawek dla różnych płodów rolnych;
- intensywności produkcji lub różnych aspektów środowiskowych: limity lub zróżnicowanie w zależności od obsady zwierząt, inny poziom stawek dla rolnictwa ekologicznego lub w zależności od kryteriów ochrony środowiska;
- struktury, typu lub dochodów gospodarstw (zróżnicowanie między rolnikami zatrudnionymi na całym albo częściowym etacie, uzależnienie od poziomu dochodów gospodarstwa, wykształcenia i wieku rolnika)
- integracji z pozostałymi instrumentami WPR itp.

Zróżnicowanie kwot stawek umożliwia jednak dostosowanie płatności w zależności od specyficznych warunków lokalnych, możliwości monitorowania efektów ONW oraz innych czynników.

Zróżnicowanie w zależności od stopnia utrudnień wywołanych przez występujące na danym obszarze niekorzystne specyficzne warunki stosują wszystkie państwa członkowskie. Zastosowanie mają w zasadzie dwie podstawowe metody. Takie kraje, jak Anglia, Francja, Szwecja, Finlandia, Słowacja, Polska, republiki nadbałtyckie stosują metodę horyzontalną w różnicowaniu stawek w zależności od typu (kategorii, subkategorii,) wydzielonego ONW. Są to systemy o niższym stopniu zróżnicowania stawek. Do krajów tych zalicza się również Czechy. Natomiast takie kraje, jak Austria i niektóre niemieckie kraje związkowe stosują udoskonalony i skomplikowany system ustalania wysokości

płatności. Wyjątkowo szczegółowe jest zróżnicowanie płatności dla gospodarstw górskich w Austrii (tab. I.19). Zastosowany jest tutaj system przydzielania punktów uwzględniający konkretną sytuację danego gospodarstwa. Kalkulacja systemu klasyfikacyjnego jest oparta na 16 wskaźnikach dla każdego gospodarstwa, co pozwala odzwierciedlić zarówno sytuację zewnętrzną, jak też warunki glebowe i klimatyczne.

Tabela I. 19

Przykład stawek płatności kompensacyjnych w Austrii EUR / ha użytków rolnych

Klasyfikacja punktowa płatności	Gospodarstwa z bydłem		Gospodarstwa bez bydła	
	powierzchnia 1	powierzchnia 2	powierzchnia 1	powierzchnia 2
podstawa	30,30	94,47	7,56	72,67
100 punktów	175,65	132,26	43,89	101,74
200 punktów	321,00	170,05	80,23	130,81
300 punktów	466,34	207,84	116,57	159,88
400 punktów	611,69	245,63	152,90	188,95

Źródło: Bundesministerium für Land und Forstwirtschaft, Umwelt und Wasserwirtschaft: Sonderrichtlinie zur Gewährung der Ausglaichszulage in Benachteiligten Gebieten im Jahr 2006. Wien, 2006.

Uwaga: stawka na powierzchnię 1 jest stosowana dla pierwszych 6 ha, a na powierzchnię 2 do 100 ha, ale ze stopniowym zmniejszaniem się od 60 ha.

Stopniowanie wysokości stawek płatności ONW w zależności od wielkości uprawnionej powierzchni gospodarstwa jest powszechne niemal we wszystkich państwach członkowskich i zapobiega niekorzystnemu traktowaniu małych gospodarstw. Do krajów, które tego nie stosują należą oprócz Czech: Słowacja, Słowenia, Finlandia, Łotwa i Litwa. Przykłady stosowania modyfikacji stawek w zależności od wielkości uprawnionej powierzchni gospodarstwa zostały zamieszczone w tabeli I.20.

Inspirujący jest model ustalania progu dla modyfikowania płatności ONW przyjęty w Niemczech dla „nowych krajów związkowych". Jest to rozwiązanie, które wspiera zatrudnianie w gospodarstwach rolnych z ONW również tych o większej powierzchni gruntów rolnych. Gospodarstwo rolne składa wniosek o płatności kompensacyjne w oparciu o wielkość uprawnionej powierzchni oraz stawkę na 1 ha tejże powierzchni. Podstawowe ograniczenie łącznej wysokości płatności jest sztywne tak samo, jak w pozostałych krajach związkowych. W „nowych krajach związkowych" górny poziom granicy łącznej płatności jest jednak podwyższony w zależności od liczby pracowników zatrudnianych przez gospodarstwo. Za każdy niezbędny etat i za każdy rok utrzymywania dwóch niezbędnych etatów górna granica jest podwyższana o 8000 EUR. Szczegóły dotyczące problematyki modyfikacji stawek w zależności od powierzchni gospodarstwa i jej potencjalny wpływ na rolnictwo i obszary wiejskie zawarte zostały w opracowaniu opublikowanym w 2006 roku przez Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy.

Tabela I. 20

Przykłady stosowania modyfikacji stawek w wybranych krajach UE w okresie 2000-2006

Kraj		Modyfikacja stawek				Powierzchnia nieuprawniona do otrzymania płatności (maksimum)
Francja	ustalany próg	do 25 ha	25 - 50 ha			powyżej 50 ha
	stawki	110 %	100 %			0
Austria	ustalany próg	do 6 ha	6 - 100 ha			powyżej 100 ha
	stawki	stawka 1	stawka 2 stopniowa redukcja			0
Saksonia	ustalany próg					16 000 EUR na gospodarstwo + 8 000 EUR *)
Bawaria	ustalany próg					12 000 EUR na gospodarstwo
Irlandia	ustalany próg	do 10 ha	do 45 ha			powyżej 45 ha
	stawki	114 %	100 %			0
Szwecja	ustalany próg	do 60 ha	nad 60 ha			nie jest ustalone
	stawki	100 %	50 %			
Grecja	ustalany próg	do 15 (50 w przypadku pastwisk) ha				powyżej 15 ha (50 ha)
	stawki	100 %				0
Hiszpania	ustalany próg	do 5 ha	5 - 25 ha	25 - 50 ha	50 - 100 ha	powyżej 100 ha
	stawki	100 %	75 %	50 %	25 %	0
Wielka Brytania	ustalany próg	do 350 ha	351 - 700 ha			powyżej 700 ha
	stawki	100 %	50 %			0
Walia	ustalany próg	do 140 ha	140 - 640 ha	640 - 800 ha		powyżej 800 ha
	stawki	100 %	65 %	30 %		0
Polska	ustalany próg	do 50 ha	50 – 100 ha	100-300 ha		powyżej 300 ha
	stawki	100 %	50 %	25 %		0
Węgry	ustalany próg	do 50 ha	50 – 100 ha	100-300 ha		powyżej 300 ha
	stawki	100 %	80 %	60 %		0

Uwaga: Z badanych krajów zmniejszania wysokości płatności nie stosują Szkocja, Finlandia, Słowacja, Łotwa, Litwa i Czechy.

**) Maksymalna kwota może być przekroczona, o ile gospodarstwo utrzymuje więcej niż 2 niezbędne etaty nawet o 8000 EUR na jeden niezbędny etat i jeden rok (dyrektywa nr 18/2005 , SächsABl z 630).*

***) 50 ha w przypadku pastwisk*

Źródło: Plany rozwoju obszarów wiejskich 2000-2006, w przypadku nowych członków 2004-2006.

Stosowane jest też zróżnicowanie stawek płatności w zależności od sposobu użytkowania gruntów rolnych. W większości krajów UE-15 płatności są udzielane dla trwałych użytków zielonych i powierzchni przeznaczonych pod uprawę pasz objętościowych. W Niemczech uprawnioną powierzchnię tworzy suma powierzchni trwałych użytków zielonych i gruntów ornych przeznaczonych pod uprawę określonych płodów rolnych, a wypłacanie jest uwarunkowane przez bardzo szczegółowy system administracyjny. W Czechach uprawnioną powierzchnię stanowią tylko trwałe użytki zielone. Słowacja, Polska oraz kraje nadbałtyckie wypłacają stawki na ha gruntów rolnych gospodarstwa. W niektórych krajach stosowane są podwyższone stawki dla określonych płodów rolnych, na przykład trawy koszone w Grecji i gleby nawadniane w Hiszpanii. Szwecja, starając się ograniczyć obszary leśne, preferuje przeznaczanie niektórych obszarów ONW pod uprawę ziemniaków i na trwałe użytki zielone. Kryteria zróżnicowania odnoszące się do produkcji bądź jej intensywności, stanowią odzwierciedlenie politycznego wspierania lub uprzywilejowywania określonych

grup rolników i określonych systemów gospodarstw. Chodzi zazwyczaj o wsparcie hodowli bydła, owiec i kóz, które są rozumiane jako środek do utrzymania tradycyjnego krajobrazu rolniczego, jak też innych form produkcji rolnej wymagających większych nakładów pracy.

Kryterium produkcji rozumiane jako rezygnacja z uprawy niektórych płodów rolnych, podobnie jak też kryteria intensywności produkcji, dochodów rolnika oraz stałych albo sezonowych pracowników są powszechne raczej w starych państwach członkowskich, natomiast nowe kraje niemal z nich nie korzystają. W niektórych krajach są też bardziej akcentowane kryteria zróżnicowania socjalnego (poziom dochodu, zatrudnienia).

Podsumowując, można stwierdzić, że pomimo przedstawionego wysokiego zróżnicowania poziomu stawek płatności dla gospodarstw ONW między poszczególnymi państwami członkowskimi można znaleźć punkty wspólne. Do najczęściej stosowanych kryteriów zróżnicowania stawek należą: wielkość gospodarstwa, systemy użytkowania gruntów rolnych oraz strefy geograficzne. Szczegółowe stopniowanie stawek jest typowe przede wszystkim dla obszarów górskich. Wysoki poziom zróżnicowania wykazują stawki ONW w Austrii, Niemczech, także we Francji, gdzie stawki różnią się w zależności od strefy kraju. Natomiast Holandia nie stosuje zróżnicowania stawek (bardzo mały udział ONW), Malta (bardzo mały kraj), a Estonia korzysta w zasadzie (zgodnie z RR (WE) 1257/1999) ze stawki minimalnej.

Poziom płatności rośnie zazwyczaj wraz ze stopniem nasilenia i różnorodności utrudnień. Dlatego też większe zróżnicowanie stawek stosują kraje, w których utrudnienia mają różny charakter (góry, wyspy albo występowanie zróżnicowanej struktury gospodarstw). Są jednak kraje, w których dane utrudnienie dotyczy większości gospodarstw (np. kraje skandynawskie i nadbałtyckie), więc różnicowanie stawek nie jest potrzebne.

II. Przestrzenna charakterystyka obszarów wiejskich w Polsce z uwzględnieniem terenów zakwalifikowanych do ONW

Wstęp

Kraje Unii Europejskiej, realizując działanie Obszary o Niekorzystnych Warunkach Gospodarowania (ONW[5]), kładą różny nacisk na znaczenie trzech istotnych komponentów tego instrumentu – ekonomicznego, społecznego i środowiskowego. Komponent ekonomiczny wiąże się z wyrównywaniem różnic finansowych uzyskiwanych przez rolników gospodarujących w gorszych warunkach przyrodniczych w stosunku do posiadających relatywnie lepsze możliwości produkcyjne. Komponent społeczny łączy się z chęcią przeciwdziałania wyludnianiu obszarów wiejskich i zatracaniu przez nie rolniczego charakteru. Z kolei komponent środowiskowy powiązany jest z zachowaniem bioróżnorodności i konserwacją naturalnych krajobrazów rolniczych. Współcześnie w unijnej debacie coraz większe znaczenie przywiązywane jest do wielofunkcyjnej roli rolnictwa i jego pozaprodukcyjnych walorów, przez co coraz większe znaczenie zaczyna odgrywać trzeci w wymienionych komponentów [Schwarz i in. 2007].

Dopłaty dla gospodarstw w ramach działania ONW mają wspierać pełnienie przez nie wielofunkcyjnej roli. Gospodarstwa te zmuszone są bowiem prowadzić bardziej ekstensywną produkcję rolniczą, co przyczynia się do zachowania walorów krajobrazu rolniczego typowego dla danych regionów oraz nie niszczy naturalnej bioróżnorodności. Elementy te traktuje się jako dobra publiczne, w związku z czym za ich ochronę i konserwację władze Unii Europejskiej i państw członkowskich decydują się płacić rolnikom specjalne rekompensaty [Schwarz i in. 2007].

Schwarz i in. [2006] wskazali na podstawie doświadczeń szkockich dwa główne wnioski płynące z analizy funkcjonowania tej formy wsparcia. Po pierwsze, należy zrewidować kryteria dostępu i dystrybucję środków finansowych pomiędzy różne regiony kraju i różne typy gospodarstw rolnych. Po drugie, działanie ONW powinno zostać na szerszą skalę włączone w inne działania rozwoju obszarów wiejskich i programów rolnośrodowiskowych.

Celem rozdziału jest dokonanie przestrzennej charakterystyki obszarów wiejskich ONW oraz poza nimi, aby na tym tle dokonać analizy porównawczej, co mogłoby wskazać politykom nową kwalifikację obszarów o niekorzystnych warunkach dla rolnictwa.

[5] ang. LFA – Less Favoured Areas

Jednakże celem niniejszego opracowania nie jest delimitacja nowego podziału Obszarów o Niekorzystnych Warunkach Gospodarowania w Polsce. Autorzy chcieli natomiast zwrócić uwagę na pewne charakterystyki obowiązującego podziału, wedle których wiele elementów struktury społeczno-ekonomicznej nie wykazuje istotnych różnic pomiędzy obszarami ONW i poza ONW.

1. Przestrzenne zróżnicowanie dopłat wyrównawczych ONW

W opracowaniu Czapiewskiego i Niewęgłowskiej [2006] szczegółowo przedstawiono przestrzenne zróżnicowanie charakterystyki liczby i struktury złożonych wniosków oraz wypłaconych środków finansowych w 2004 roku. Zarówno zrealizowane płatności ONW oraz liczba złożonych wniosków w 2005 i 2006 roku wzrosły o około 10% w stosunki do 2004 roku. Jednakże jak wynika z danych zamieszczonych w tabeli II.1 wzrost ten był dość równomierny we wszystkich województwach. Dlatego można stwierdzić, iż zróżnicowania względne między wartościami pozostały na zbliżonym poziomie.

Tabela II. 1

Zrealizowane płatności ONW w poszczególnych kampaniach

Województwo	Zrealizowane płatności [PLN]			
	Kampania 2004	Kampania 2005	Kampania 2006	RAZEM płatności
Dolnośląskie	41 744 469,75	45 990 640,35	46 783 066,57	134 518 176,67
Kujawsko - pomorskie	62 830 725,84	67 064 339,90	68 302 973,66	198 198 039,40
Lubelskie	76 606 298,60	84 940 896,27	86 725 413,50	248 272 608,37
Lubuskie	34 489 634,29	38 327 103,03	39 976 447,21	112 793 184,53
Łódzkie	86 187 653,90	95 981 815,14	97 158 720,08	279 328 189,12
Małopolskie	45 831 195,14	51 932 423,78	52 187 890,64	149 951 509,56
Mazowieckie	209 614 878,47	235 018 858,99	238 863 931,09	683 497 668,55
Opolskie	9 817 671,97	10 432 060,78	10 554 707,74	30 804 440,49
Podkarpackie	36 570 216,40	41 656 674,80	42 144 959,51	120 371 850,71
Podlaskie	149 711 842,43	170 706 065,39	175 188 571,67	495 606 479,49
Pomorskie	55 638 331,44	61 447 773,89	63 312 578,86	180 398 684,19
Śląskie	15 526 816,54	18 942 006,56	19 356 429,26	53 825 252,36
Świętokrzyskie	30 572 741,34	35 598 640,46	36 550 825,47	102 722 207,27
Warmińsko - mazurskie	86 356 222,92	92 775 828,37	94 725 387,84	273 857 439,13
Wielkopolskie	151 357 219,85	160 571 095,28	161 389 636,82	473 317 951,95
Zachodniopomorskie	51 852 436,15	56 215 025,22	57 928 379,79	165 995 841,16
Razem Polska	**1 144 708 355,03**	**1 267 601 248,21**	**1 291 149 919,71**	**3 703 459 522,95**

Źródło: System Informacji Zarządczej ARiMR wg stanu z 22.07.2007.

Najwięcej wniosków złożyli producenci rolni z obszarów peryferyjnych woj. mazowieckiego, północnej części woj. lubelskiego, zachodniej woj. łódzkiego, woj. podlaskiego oraz karpackiej części woj. małopolskiego (rys. II.1). Stanowi to konsekwencję dwóch cech – delimitacji obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania oraz struktury obszarowej gospodarstw. W czterech województwach Polski zachodniej i północnej (lubuskie, zachodniopomorskie, pomorskie i warmińsko-mazurskie), których obszary prawie w całości znalazły się na terenach ONW, liczba złożonych wniosków była relatywnie niewielka. Łączy się to z trzema cechami charakterystycznymi dla tych terenów – po

pierwsze, liczba gospodarstw jest tutaj znacznie mniejsza z powodu większej przeciętnej ich wielkości, po drugie, obserwowany jest na tych terenach niższy udział użytków rolnych na rzecz lasów w zagospodarowaniu terenów i po trzecie, występuje na tych obszarach ponadprzeciętny odsetek gruntów odłogowanych i ugorowanych, za które producenci rolni nie otrzymują dopłat ONW.

Rys. II. 1. Liczba i struktura złożonych wniosków według kategorii ONW w 2004 roku

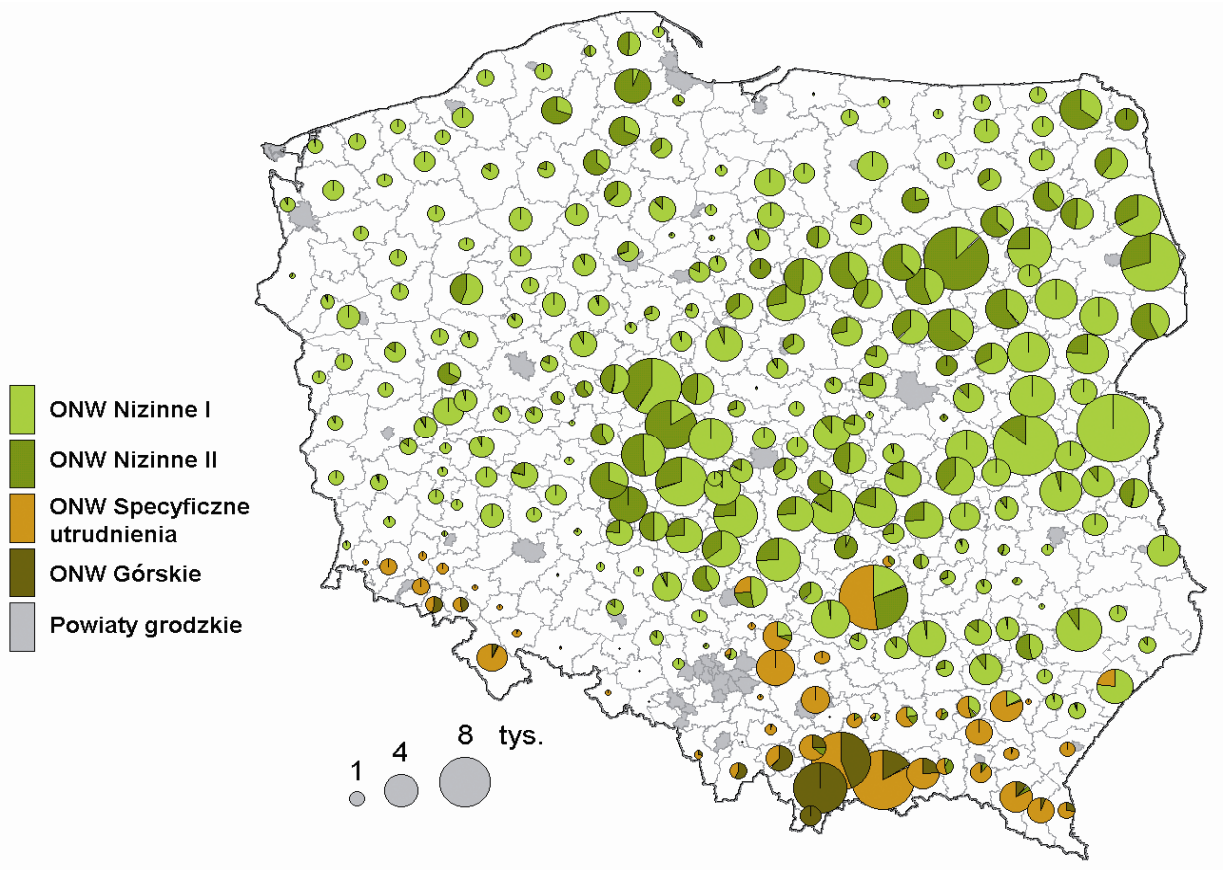

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych ARiMR.

W latach 2004-2006 w ramach dopłat wyrównawczych ONW wypłacono rolnikom ponad 3,7 miliarda złotych. Średnia wysokość wypłaconych środków na jedno gospodarstwo na rok wyniosła ponad 1800 złotych. Wartość ta była jednak bardzo zróżnicowana przestrzennie i z powodów oczywistych nawiązywała do struktury wielkościowej gospodarstw. Największe środki finansowe w przeliczeniu na gospodarstwo otrzymali rolnicy z Polski północnej i zachodniej, najmniejsze zaś z Polski południowo-wschodniej (tab. II.2).

Tabela II. 2

Średnia liczba złożonych wniosków oraz średnia wysokość wypłaconych środków na jedno gospodarstwo w latach 2004-2006

Województwo	Średnia liczba złożonych wniosków	Średnia wypłacona kwota (zł.)
Dolnośląskie	19 927	2 250,1
Kujawsko-pomorskie	29 637	2 229,2
Lubelskie	61 470	1 346,3
Lubuskie	15 267	2 462,7
Łódzkie	70 634	1 318,2
Małopolskie	53 570	933,1
Mazowieckie	126 322	1 803,6
Opolskie	6 325	1 623,3
Podkarpackie	41 690	962,4
Podlaskie	64 566	2 558,6
Pomorskie	21 871	2 749,4
Śląskie	16 416	1 092,9
Świętokrzyskie	35 563	962,8
Warmińsko-mazurskie	29 543	3 089,9
Wielkopolskie	74 266	2 124,4
Zachodniopomorskie	17 944	3 083,5
POLSKA	**685 011**	**1 802,1**

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych ARiMR.

Największe środki finansowe trafiły do rolników gospodarujących na północnym Mazowszu, Podlasiu oraz na obszarach przygranicznych pomiędzy woj. łódzkim i wielkopolskim (rys. II.2). Otrzymany obraz zróżnicowania przestrzennego wypłaconych środków uwarunkowany jest w głównej mierze dużą liczbą wniosków złożonych przez gospodarstwa z tego obszaru. W Polsce północnej i zachodniej znacznie większa część środków finansowych trafiła do gospodarstw największych. Z kolei w Polsce południowej większe niż przeciętnie w kraju wsparcie otrzymały gospodarstwa najmniejsze. Zróżnicowanie to ponownie powiązane jest ze zróżnicowaniem struktury wielkościowej gospodarstw w Polsce.

Rys. II. 2 Wysokość wypłaconych środków na dopłaty wyrównawcze ONW w zależności od struktury wielkościowej gospodarstw

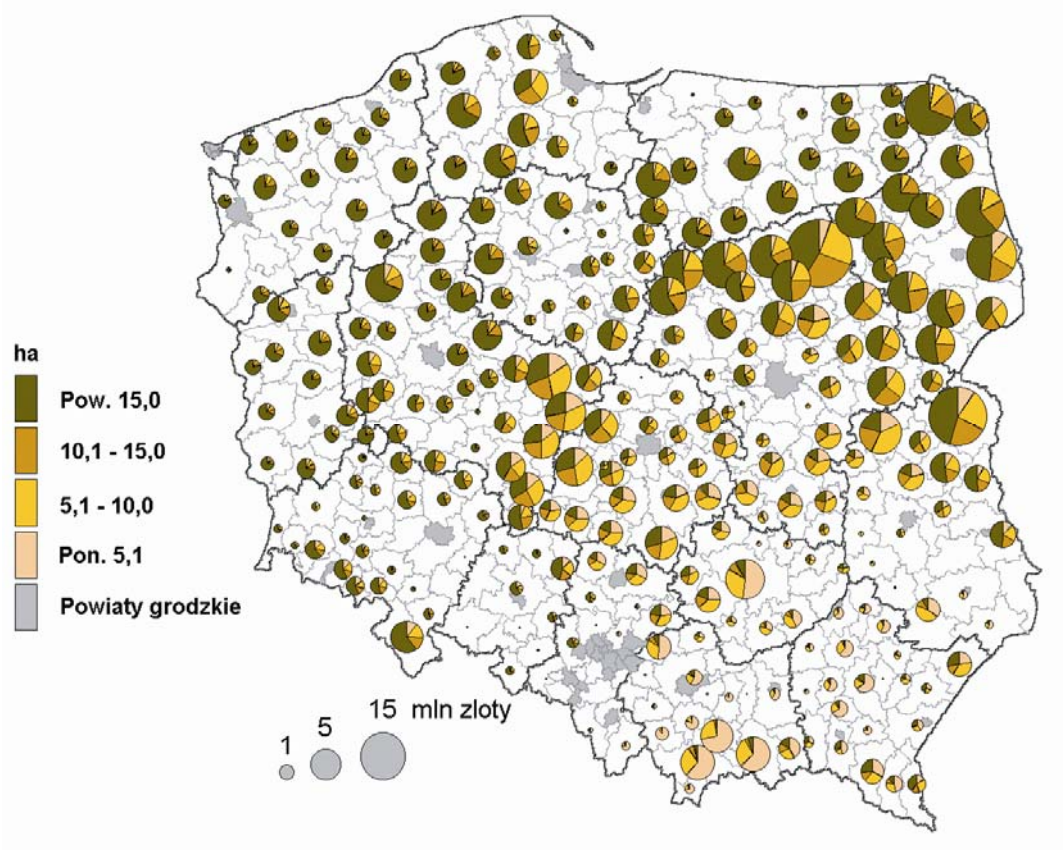

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych ARiMR.

W opracowaniu [Czapiewski, Niewęgłowska, 2006] zwrócono uwagę na interesującą relację obrazującą wysokość transferów finansowych ONW w szerszym kontekście społeczno-gospodarczym. Porównano mianowicie wysokość dopłat wyrównawczych ONW w relacji do dochodów własnych gmin. W obliczeniach wzięto pod uwagę jedynie gminy, których obszary w całości lub we fragmencie znalazły się na terenach ONW. Porównywane wielkości stanowią dwie zupełnie różne kategorie finansowe – dopłaty wyrównawcze są dochodem gospodarstw rolnych, zaś dochody własne gmin stanowią część dochodów samorządu lokalnego.

Przeciętna wartość obliczonego wskaźnika w gminach położonych na obszarach ONW ukształtowała się na poziomie 16,5%. Najwyższymi wartościami wskaźnika charakteryzował się obszar Polski północno-wschodniej. Należy wskazać na dwie główne przyczyny tego zjawiska. Po pierwsze, na tereny północnego Mazowsza i Lubelszczyzny oraz Podlasia wpłynęły największe środki finansowe w ramach dopłat wyrównawczych ONW. Drugą przyczyną były ni-

skie wpływy do budżetu gminnego wynikające z niskiego potencjału gospodarczego tego obszaru.

W tabeli II.3 zaprezentowano szczegółową analizę relacji kwot dopłat wyrównawczych do przychodów budżetów gminnych w województwie podlaskim w latach 2004-2006. Dopłaty wyrównawcze ONW wypłacane rolnikom w tym okresie wynosiły przeciętnie około 50% wysokości dochodów własnych uzyskiwanych przez samorządy gminne. Relacja ta uwidacznia jak wysokie środki finansowe transferowane są do rolników w ramach dopłat wyrównawczych ONW. A przykładowo wpływy z tytułu podatku rolnego stanowiły zaledwie około 10% dochodów własnych budżetów gmin. Dochody gmin z tytułu podatków od osób fizycznych (PIT) stanowią zazwyczaj jeden z ważnych wskaźników określających efektywność gospodarek lokalnych [Raczyk 2007]. W województwie podlaskim w 2006 roku średni dochód gmin z tytułu udziału w podatku PIT wyniósł 165 złotych od osoby, a średni dochód gospodarstwa rolnego z tytułu dopłat wyrównawczych ONW w tym okresie wyniósł ponad 2550 złotych. Dochód gmin z tytułu udziału w podatku PIT był zazwyczaj około połowę niższy niż wypłacone rolnikom środki wyrównawcze ONW. Pomimo, iż województwo podlaskie stanowi skrajny przykład – niskie dochody budżetów gmin a wysokie transfery finansowe ONW – to należy podkreślić, iż środki finansowe przeznaczone na działanie ONW stanowią bardzo znaczące wartości w relacji do innych elementów struktury gospodarczej kraju.

Tabela II. 3

Dopłaty wyrównawcze ONW a wybrane elementy struktury budżetu gmin (w mln zł) w województwie podlaskim w latach 2004-2006 (analiza dla gmin położonych w całości lub w części na obszarach ONW)

Wyszczególnienie	2004	2005	2006
Dopłaty wyrównawcze ONW	149,7	170,7	175,2
Dochody własne budżetów gmin	313,8	339,6	358,5
w tym:			
podatek rolny	30,9	33,2	26,6
dochód z tytułu udziału w podatku PIT	70,0	85,2	98,1
Relacja wypłaconych gospodarstwom środków ONW do dochodów własnych gmin	47,7%	50,3%	48,9%

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych ARiMR i GUS.

Zasięg przestrzenny wyznaczonych obszarów ONW w Planie Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013 pozostaje praktycznie niezmieniony w stosunku do tego, który obowiązywał w PROW 2004-2006. Podobnie kryteria wydzielania obszarów ONW pozostały takie same (tab. II.4).

Tabela II. 4

Kryteria klasyfikacji całych gmin do ONW Nizinne

Czynniki demograficzne		Wskaźnik waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej:			
Gęstość zaludnienia (osób/km^2)	% ludności w gospodarstwach	66,1-72,5	56,1-66,0	52,0-56,0	<52,0
<25		ONW I	ONW I	ONW I	ONW II
25-40	>33%	ONW I	ONW I	ONW I	ONW II
40-60	>50%	X	ONW I	ONW I	ONW II
60-75	>66%	X	X	ONW I	ONW II
>75	>66%	X	X	X	X

Źródło: http://www.lfa.iung.pulawy.pl/

Na lata 2007-2013, podobnie jak w okresie poprzednim wyznaczono cztery typy obszarów (ONW Górskie, ONW Nizinne I, ONW Nizinne II i ONW Specyficzne Utrudnienia, rys. II. 3). Obszar ONW wzrósł w latach 2007-2013 o około 1% powierzchni użytków rolnych.

Rys. II. 3 Rozkład obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania w Polsce

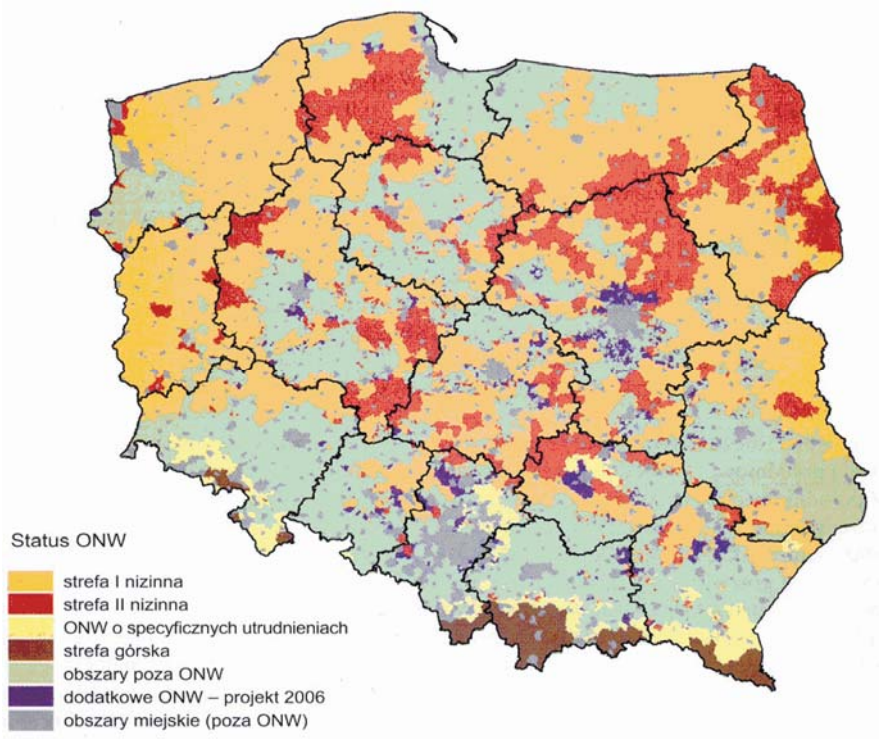

Źródło: Obszary o Niekorzystnych Warunkach… 2006.

Jeszcze innym ważnym elementem struktury przestrzennej, na który należy zwrócić uwagę, jest duża mozaikowatość układu kompleksów glebowych. Na obszarze jednej gminy mogą występować bardzo zróżnicowane warunki glebowe. Przy delimitacji obszarów ONW wprowadzono podział na obręby geodezyjne, jednakże dokonano tego wyłącznie w przypadku gmin nie

kwalifikujących się jako całość do obszarów wsparcia. Na rys. II. 4 pokazano jako przykład zróżnicowanie przestrzenne gminy Żmigród (woj. dolnośląskie) pod względem kompleksów przydatności rolniczej. Mimo iż cały obszar gminy zakwalifikowany został do kategorii ONW Nizinne I, widoczne jest duże zróżnicowanie gruntów – od kompleksu pszennego bardzo dobrego, poprzez pszenny dobry do żytniego słabego. Rysunek II.4 uwidacznia jeszcze jeden ważny aspekt – obszar faktycznie zajęty przez miasto jest dużo mniejszy niż teren wyznaczony przez jego granice administracyjne. Właściciele gospodarstw zlokalizowanych wewnątrz granic miasta nie mogą z tego powodu otrzymywać dopłat wyrównawczych.

Rys. II. 4. Zróżnicowanie przestrzenne gminy Żmigród (woj. dolnośląskie, ONW Nizinne I) pod względem kompleksów przydatności rolniczej

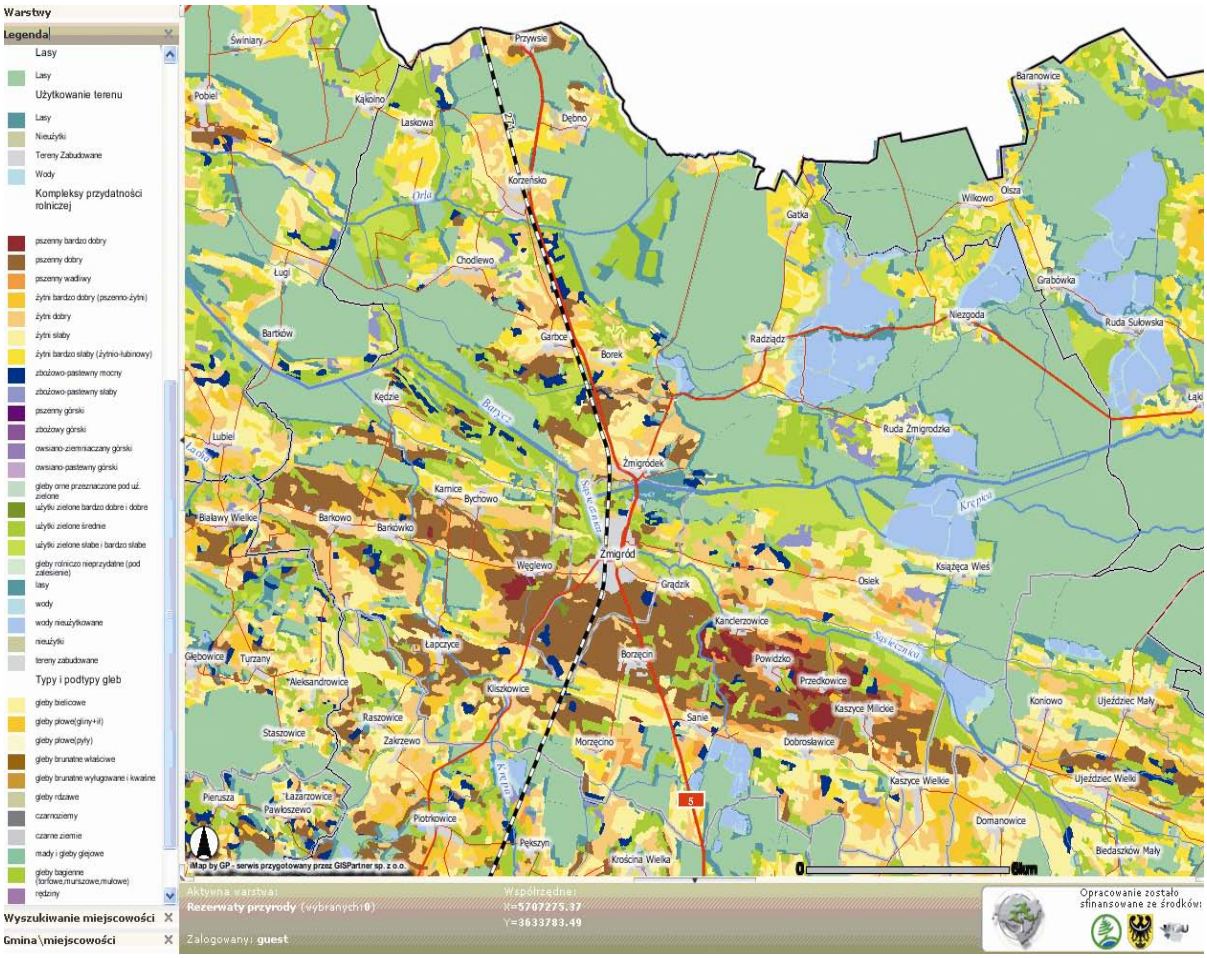

Źródło: http://eko.wbu.wroc.pl/eko/

2. Zmiany demograficzne na obszarach wiejskich

W opracowaniu [Czapiewski, Niewęgłowska, 2007] wykazano, iż średnioroczne wskaźniki salda migracyjnego dla lat 2001-2003 oraz 2004-2006 wykazały bardzo podobne zróżnicowanie przestrzenne. Zarówno w okresie przedakcesyjnym, jak i w trakcie pierwszych lat członkostwa Polski w Unii Europejskiej, największy przyrost migracyjny charakterystyczny był dla obszarów metropolitalnych Warszawy, Trójmiasta, Poznania, Wrocławia, Łodzi, Torunia-Bydgoszczy, Szczecina, Krakowa i konurbacji górnośląskiej. Ponadto, mniejsze strefy przewagi napływu ludności wytworzyły się wokół mniejszych miast – Olsztyna, Białegostoku, Lublina, Rzeszowa, Kielc, Radomia, Opola czy Zielonej Góry. Zauważalna jest prawidłowość, iż wielkość strefy o pozytywnym saldzie migracyjnym jest w dużej mierze proporcjonalna do wielkości miasta. Obszarami o najwyższych wartościach odpływu migracyjnego były w przypadku obydwu badanych podokresów peryferyjnie położone gminy większości województw, w tym szczególnie mazowieckiego, świętokrzyskiego lubelskiego, podlaskiego oraz warmińsko-mazurskiego. Obszary leżące blisko granic międzywojewódzkich, czyli położone najdalej od dużych centrów miejskich są najbardziej narażone na braki impulsów rozwojowych, co w znacznym stopniu generuje na tych obszarach odpływ ludności. Wysoka wartość współczynnika korelacji liniowej (rys. II. 5) pomiędzy średniorocznymi wskaźnikami przyrostu migracyjnego w latach 2001-2003 i 2004-2006 w gminach wiejskich[6] potwierdza bardzo małą zmienność przestrzennego rozmieszczenia procesów migracyjnych w związku z akcesją do Unii Europejskiej.

Szczegółowa analiza procesów migracyjnych nie wykazała istotnych różnic w przebiegu tego zjawiska pomiędzy okresem przed wstąpieniem do Unii Europejskiej, jak i w latach członkostwa w jej strukturach. Wcześniej [Czapiewski, Niewęgłowska, 2007] stwierdzono, iż zarówno obszary objęte płatnością wyrównawczą ONW, jak również nie korzystające z tego instrumentu wsparcia cechowały się w całym okresie badawczym 2001-2006 podobnymi zachowaniami migracyjnymi. Poszczególne kategorie obszarów ONW i spoza ONW są dużo bardziej zróżnicowane wewnętrznie niż pomiędzy sobą w zakresie zachodzących w ostatnich latach procesów migracyjnych. Analiza kwartylowa oraz oparta na porównaniu podstawowych statystyk (średnia i odchylenie standardowe) wykazały, iż większość wartości analizowanego wskaźnika dla wszystkich kate-

[6] Podobnie jak i w poprzednim opracowaniu [Czapiewski, Niewęgłowska, 2007], również w tym rozdziale termin gminy wiejskie odnosi się również do części wiejskiej gmin miejsko-wiejskich.

gorii obszarów w obydwu analizowanych podokresach zawiera się w przedziale od -5‰ do 5‰ (rys. II.6 i II.7). We wszystkich kategoriach pojawiają się wartości skrajne, z tym że dużo częściej związane są one z wysokimi wartościami dodatnimi. Powiązane jest to z faktem bardzo wysokich migracji na obszary podmiejskie, które zostały delimitowane do różnych kategorii ONW.

Rys. II. 5. Linie regresji dla średniorocznego wskaźnika salda migracji w latach 2001-2003 i 2004-2006 (w ‰) w poszczególnych kategoriach obszarów ONW

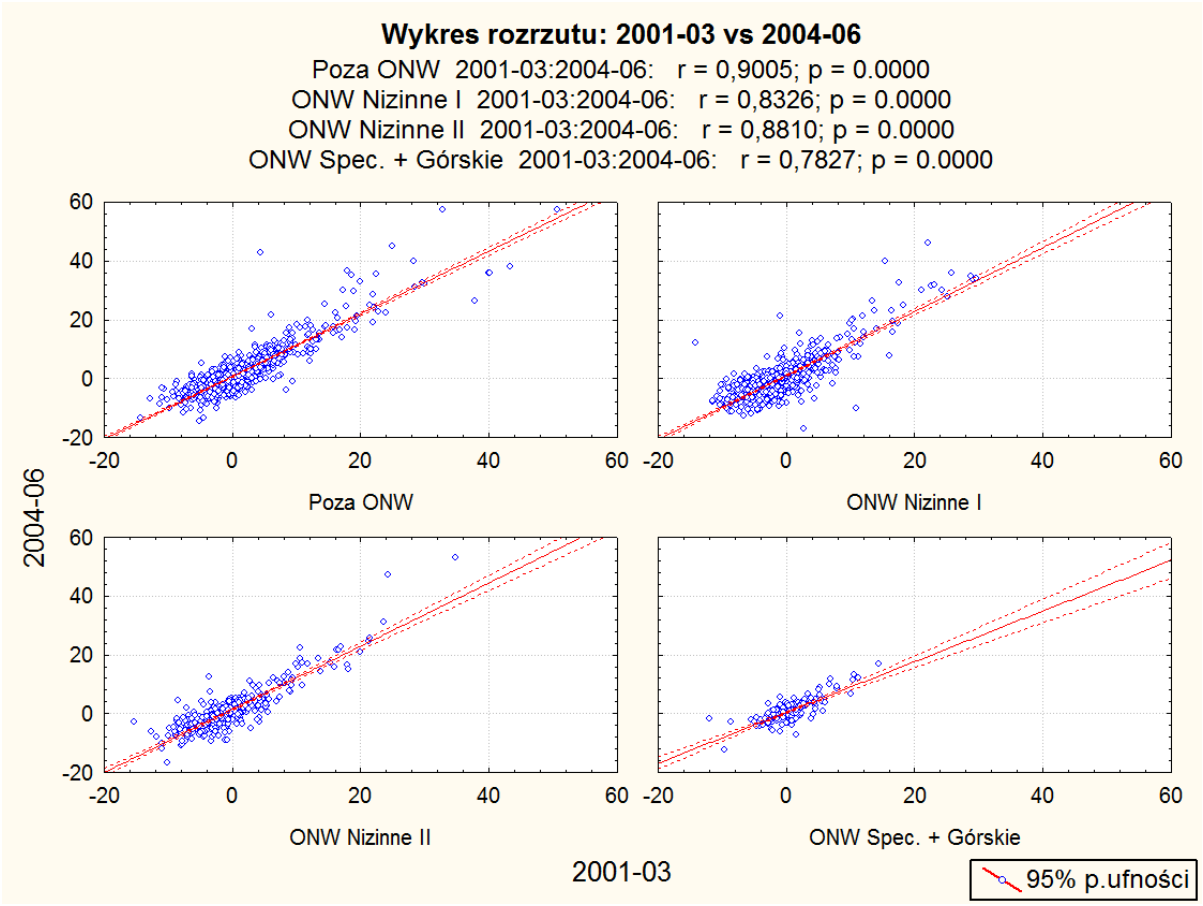

Źródło: Opracowanie własne.

Zagadnieniem nie analizowanym w opracowaniu dotyczącym relacji pomiędzy migracjami a różnymi kategoriami ONW [Czapiewski, Niewęgłowska, 2007] były kierunki przemieszczeń migracyjnych. Statystyka polska uwzględnia trzy kierunki przemieszczeń – z (do) miast, ze (na) wieś oraz zza (za) granicę. Jak już wcześniej wyjaśniano, w przypadku analiz migracyjnych postanowiono ograniczyć się tylko do migracji wewnętrznych, pomijając migracje zagraniczne z powodu niedostatecznej statystyki. Według danych GUS za lata 1990-2005 z Polski wyjechało około 350 tys. osób, z tego emigranci z miast stanowili 85% [Długosz, 2007]. Tymczasem według niektórych szacunków po 1 maja 2004

roku za granicę wyjechało około 2 miliony Polaków, jednakże wyjazdy te nie zostały oficjalnie zarejestrowane. Należy jednakże podkreślić, iż z danych cząstkowych wynika, że uwzględnienie realnych migracji zagranicznych wzmocniłoby odpływ z terenów depopulacyjnych wyznaczonych na podstawie analiz migracji wewnętrznych.

Rys. II. 6. Analiza kwartylowa dla średniorocznych wskaźników salda migracyjnego (w ‰) w latach 2001-03 i 2004-06 dla poszczególnych kategorii ONW

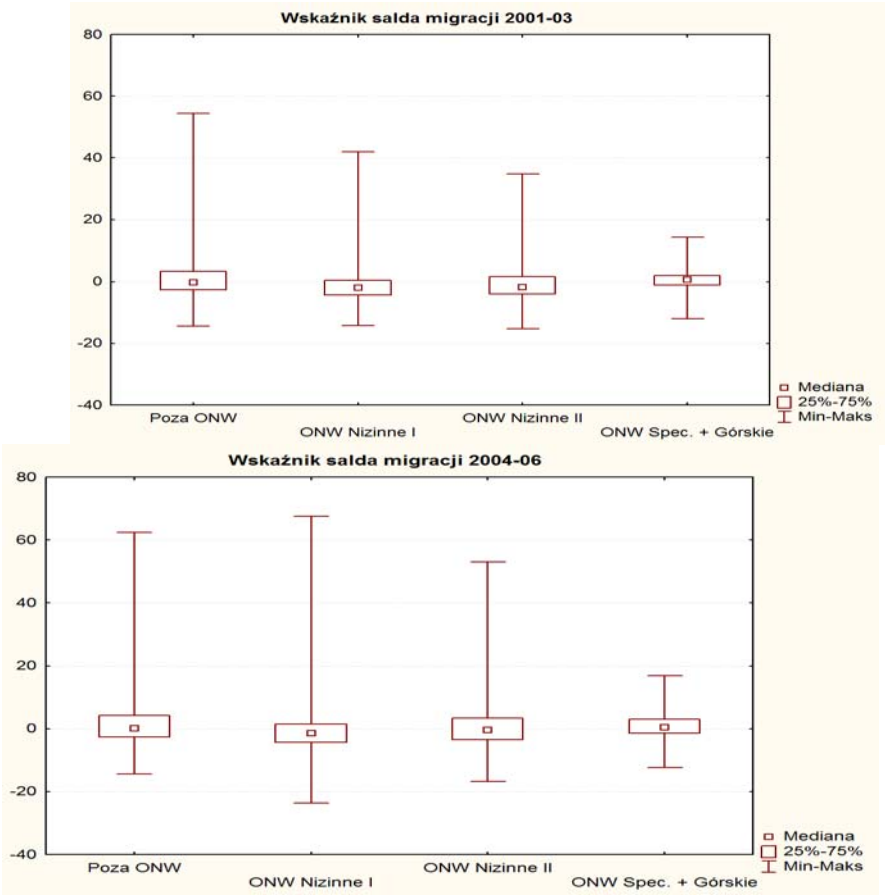

Źródło: Opracowanie własne.

Rys. II. 7. Podstawowe statystyki dla średniorocznych wskaźników salda migracyjnego (w ‰) w latach 2001-03 i 2004-06 dla poszczególnych kategorii ONW

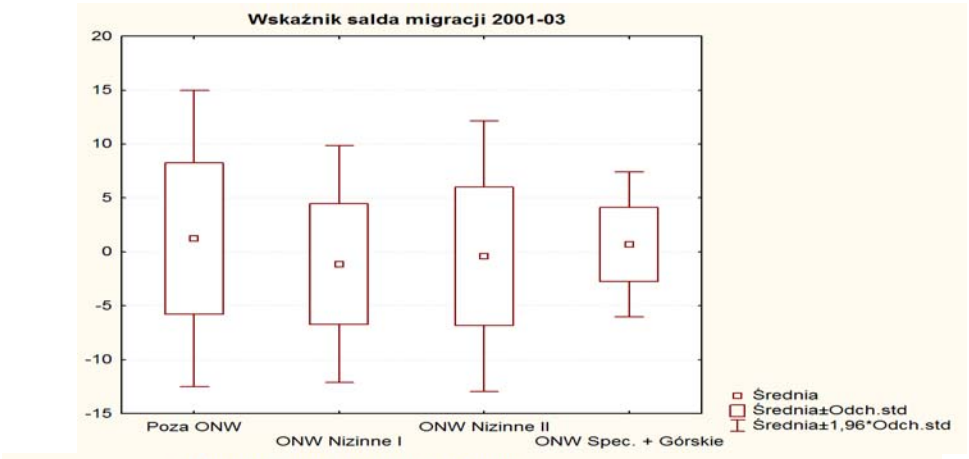

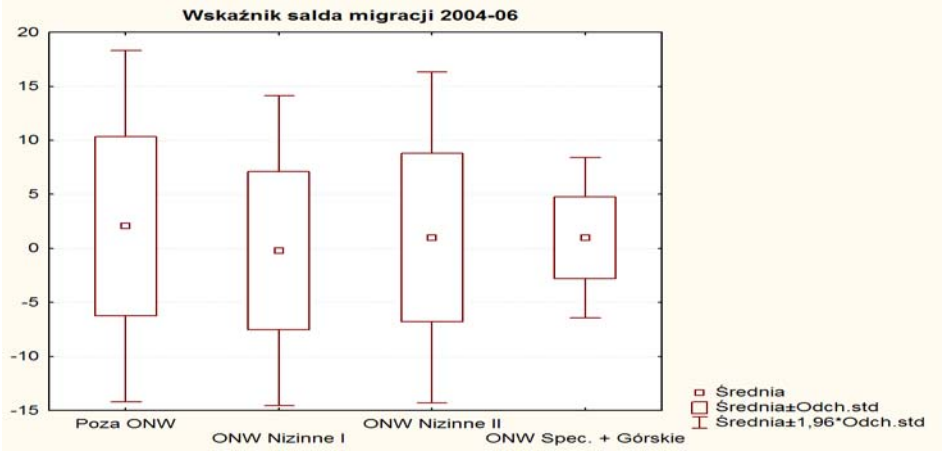

Źródło: Opracowanie własne.

Największy odsetek wśród ogółu osób meldujących się na obszarach wiejskich, a pochodzących z miast zauważalny był w strefach aglomeracyjnych oraz generalnie w Polsce zachodniej (rys. II.8). Większe natężenie meldunków osób z miast wokół Warszawy, Poznania, Wrocławia, Łodzi, Trójmiasta, konurbacji górnośląskiej, Krakowa czy pozostałych większych miast Polski związany jest z procesem suburbanizacji. Z kolei generalnie wyższe wartości tego wskaźnika na zachodzie kraju w sposób bezpośredni wiążą się z wyższym poziomem urbanizacji, przez co odsetek osób mieszkających w miastach jest większy, podobnie jak ich udział w ruchach migracyjnych.

Rys. II. 8. Odsetek nowych mieszkańców obszarów wiejskich przybyłych w latach 2001-2006 z miast

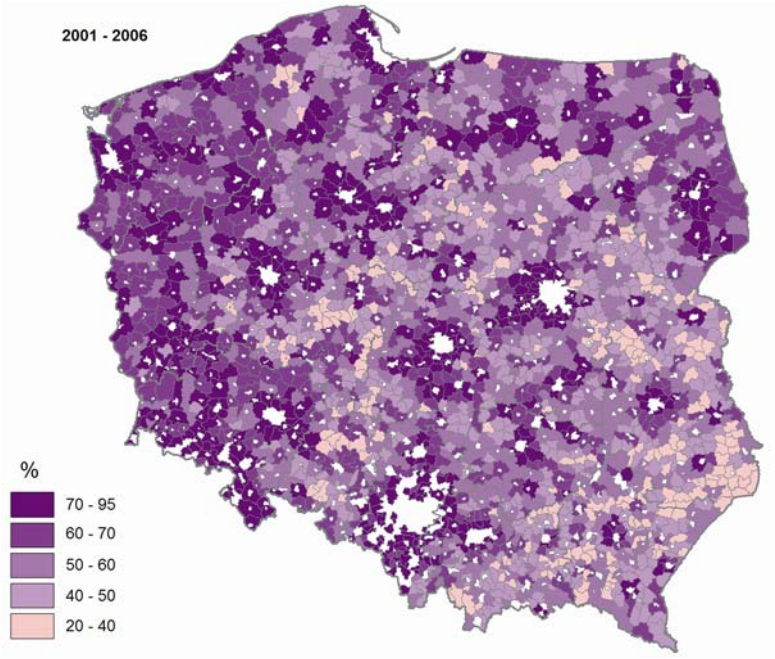

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Słabsze zależności można dostrzec w rozkładzie przestrzennym odsetka osób migrujących do miast w ogólnej liczbie opuszczających obszary wiejskie (rys. II. 9). Nieznacznie wyższymi wartościami cechują się strefy podmiejskie, jednakże ich zasięg przestrzenny jest znacznie mniejszy, niż w poprzednio analizowanym wskaźniku. Najwyższymi wartościami opisywanego wskaźnika cechują się obszary wiejskie województwa podlaskiego i zachodniopomorskiego, ale znalezienie istotnych uwarunkowań tych wartości wymagałoby przeprowadzenia bardziej szczegółowych analiz.

Przeprowadzona bardziej szczegółowa charakterystyka kierunków migracyjnych według różnych kategorii ONW nie wykazała żadnych różnic pomiędzy analizowanymi obszarami (tab. II.5). Podobnie jak w przypadku ogółu ruchów migracyjnych, kategorie ONW są bardziej zróżnicowane wewnętrznie niż pomiędzy sobą. Analiza kierunków przemieszczeń ludności jest o tyle istotna, iż obecnie model migracji nie opiera się wyłącznie na schemacie „ze wsi do miasta", lecz jest oparty o szerszy zakres uwarunkowań. Duże znaczenie mają migracje ze wsi na wieś, ale jako miejsce zamieszkania wybierane są jednostki przestrzenne o wysokim potencjale rozwojowym. W przeprowadzonej delimitacji ONW w poszczególnych kategoriach znalazły się zarówno gminy z tego pierwszego i drugiego typu oraz jednostki pośrednie.

Rys. II. 9. Odsetek mieszkańców opuszczających obszary wiejskie w latach 2001-2006 i przenoszących się do miast

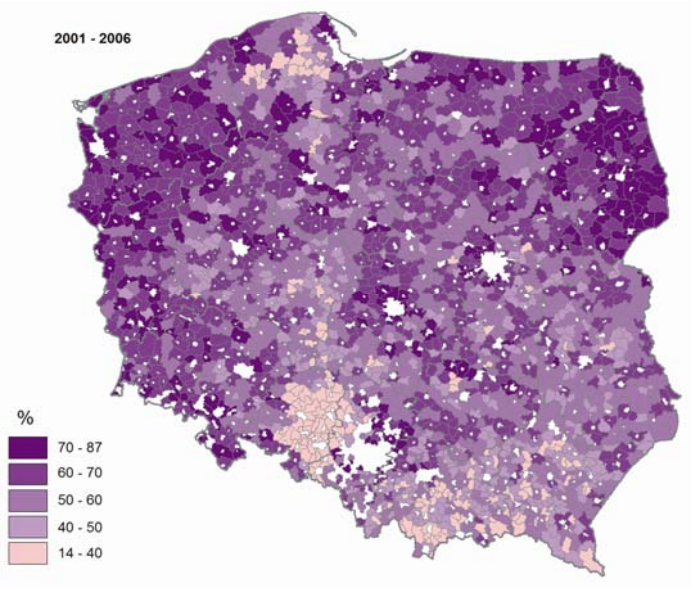

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS .

W cytowanym wcześniej opracowaniu [Czapiewski, Niewęgłowska, 2007] jest informacja, iż przed przystąpieniem do analiz autorzy posiadali świadomość pewnych zastrzeżeń wobec przyjętej metodologii badawczej, a przede wszystkim wobec przyjęcia relatywnie krótkich okresów badawczych (dwóch trzyletnich podokresów). Jednakże, jak podkreśla Rosner [2007, s. 179] w przypadku badań migracyjnych *„miary statystyczne dotyczące zdarzeń demograficznych wykazują pewną stabilność tylko wówczas, gdy dotyczą wystarczająco dużej populacji*".

Tabela II. 5

Odsetek mieszkańców pochodzących z miast i meldujących się na obszarach wiejskich oraz migrujących z obszarów wiejskich i meldujących się w miastach według kategorii ONW w latach 2001-03 i 2004-06

	2001-2003		**2004-2006**	
	zameldowania	wymeldowania	zameldowania	wymeldowania
Poza ONW	65,6	56,8	68,2	56,6
Nizinne I	61,7	60,8	65,3	60,5
Nizinne II	63,2	59,5	66,6	58,3
Spec. + Górskie	61,9	55,6	63,2	53,6
Wieś ogółem	63,8	58,5	66,7	58,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Gmina jest jednostką zbyt małą, aby dane dla jednego roku pozwalały na wnioskowanie na ich podstawie. Doświadczenia nabyte z wcześniej przeprowadzonych analiz pozwoliły stwierdzić, że okres trzech lat w znacznym stopniu eliminuje przypadkową zmienność danych, choć oczywiście im dłuższy okres brany jest pod uwagę, tym wskaźniki stają się bardziej stabilne".

Jednakże w dalszym ciągu należy podkreślić, iż okres trzech lat jest za krótki, aby w sposób jednoznaczny móc określić wpływ zmiennej ONW na zmienną migracyjną, o ile taki wpływ kiedykolwiek się ujawni.

Procesy migracyjne oraz inne procesy demograficzne wykazują zatem dużą stabilność w czasie. Największe migracje ze wsi do miast dokonywały się głównie w latach 70. XX w. i były związane z procesami industrializacji w okresie realnego socjalizmu [Eberhardt, 1989]. Doprowadziło to do sytuacji, iż obszary największych odpływów migracyjnych charakteryzują się bardzo niekorzystną strukturą demograficzną, przejawiającą się wyraźnie w wyższym niż przeciętnie udziałem osób w wieku poprodukcyjnym i wysokimi wskaźnikami obciążenia demograficznego.

Pomimo iż liczba ludności wsi w okresie powojennym pozostaje praktycznie na stałym poziomie 14-15 mln mieszkańców, to w wyniku zróżnicowanego przyrostu naturalnego oraz w szczególności przyrostu migracyjnego, zachodzą znaczne zmiany przestrzennego rozkładu liczby ludności.

Największym ubytkiem ludności w latach 1961-1988 charakteryzowały się głównie obszary Polski wschodniej i centralnej oraz w znacznie mniejszym stopniu zachodnie pogranicze (rys. II.10). Z kolei wiejskimi obszarami największego przyrostu ludności były strefy podmiejskie większości ówczesnych stolic wojewódzkich, tereny nadmorskie oraz Małopolska, Podkarpacie i Kaszuby. Szczególnie w przypadku tych dwóch ostatnich obszarów duże znaczenie w ogólnej zmianie liczby ludności miał wysoki przyrost naturalny.

Rys. II. 10. Zmiana liczby ludności na obszarach wiejskich w latach 1961-1988

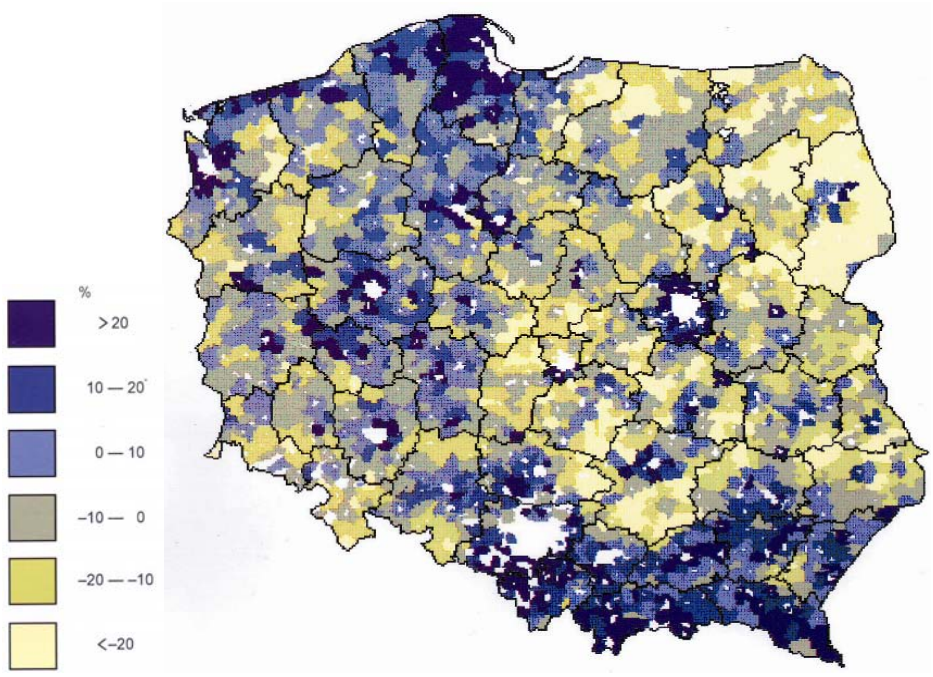

Źródło: Frenkel, Rosner, 1995.

W okresie transformacji społeczno-gospodarczej zaobserwowano podobne prawidłowości przestrzenne zmian rozkładu ludności, jak w poprzednio analizowanym okresie. Największym ubytkiem ludności w latach 1989-2002 cechowały się obszary Polski wschodniej oraz miejscowości znacząco oddalone od głównych centrów rozwojowych, czyli gminy położne peryferyjnie w stosunku do najlepiej gospodarczo rozwijających się obszarów kraju (rys. II.11). Negatywnym zjawiskiem jest też wyższy odpływ kobiet w wieku reprodukcyjnym, w relacji do liczby migrujących mężczyzn [Kędelski, Paradysz, 2006]. Prowadzi to do bardzo niekorzystnych wartości wskaźnika feminizacji i do dalszych niekorzystnych zmian struktury demograficznej na obszarach o dużym odpływie migracyjnym.

Rys. II. 11. Zmiana liczby ludności w latach 1989-2002

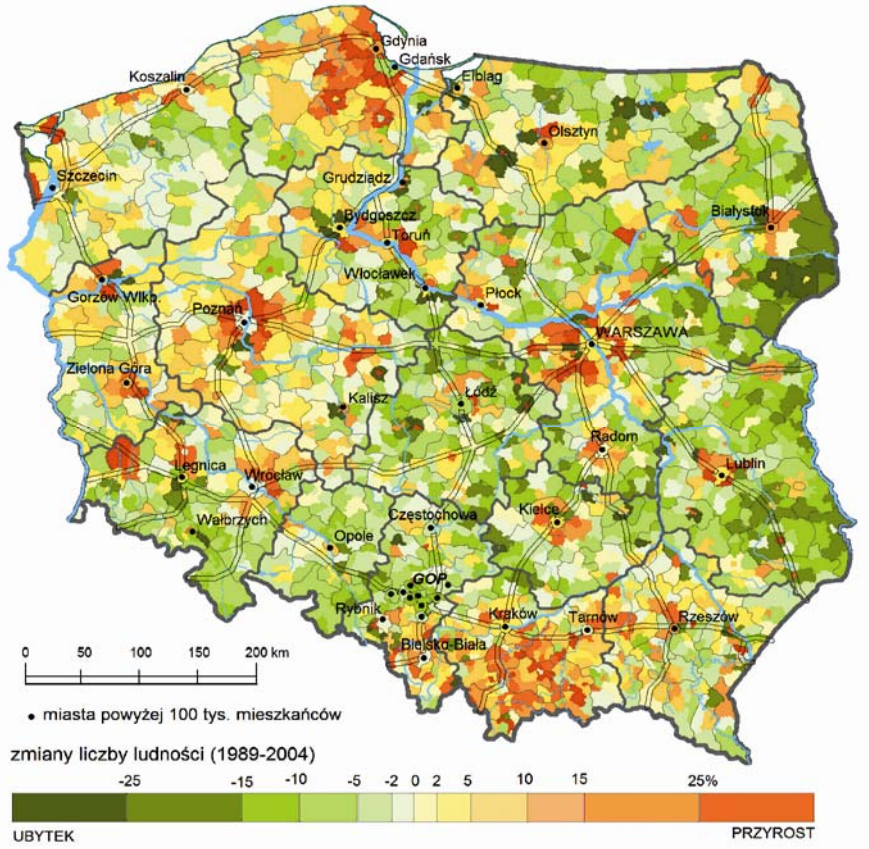

Źródło: Węcławowicz i in. 2006.

Największy ubytek ludności w latach 2001-2006 nastąpił we wschodniej części Polski oraz wzdłuż pasów przygranicznych pomiędzy większością województw. Z kolei znaczny wzrost liczby ludności nastąpił w strefach podmiejskich największych polskich metropolii oraz na Podhalu i Kaszubach (rys. II.11). We wszystkich trzech analizowanych okresach wystąpiły bardzo podobne zróżnicowania przestrzenne zmian liczby ludności. Poniżej przedsta-

wiono szczegółowo analizę wpływu odległości od Warszawy na poziom wskaźnika salda migracyjnego dla obszarów wiejskich Mazowsza. Obszary położone w odległości około 50 km od stolicy cechują ponadprzeciętne wartości wskaźnika salda migracyjnego oraz tym samym wzrostu liczby ludności. W miarę oddalania się od Warszawy wartości wskaźnika osiągają prawie wyłącznie ujemne wartości. Wyjątek stanowi grupa gmin położona w odległości około 100 km od stolicy, jednakże w tym przypadku na wartości analizowanego wskaźnika mają wpływ lokalne układy „centrum-peryferie" związane z pozytywnym wpływem takich miast, jak Radom, Płock, Ostrołęka i Siedlce.

Rys. II. 12. Zmiana liczby ludności w latach 2001-2006

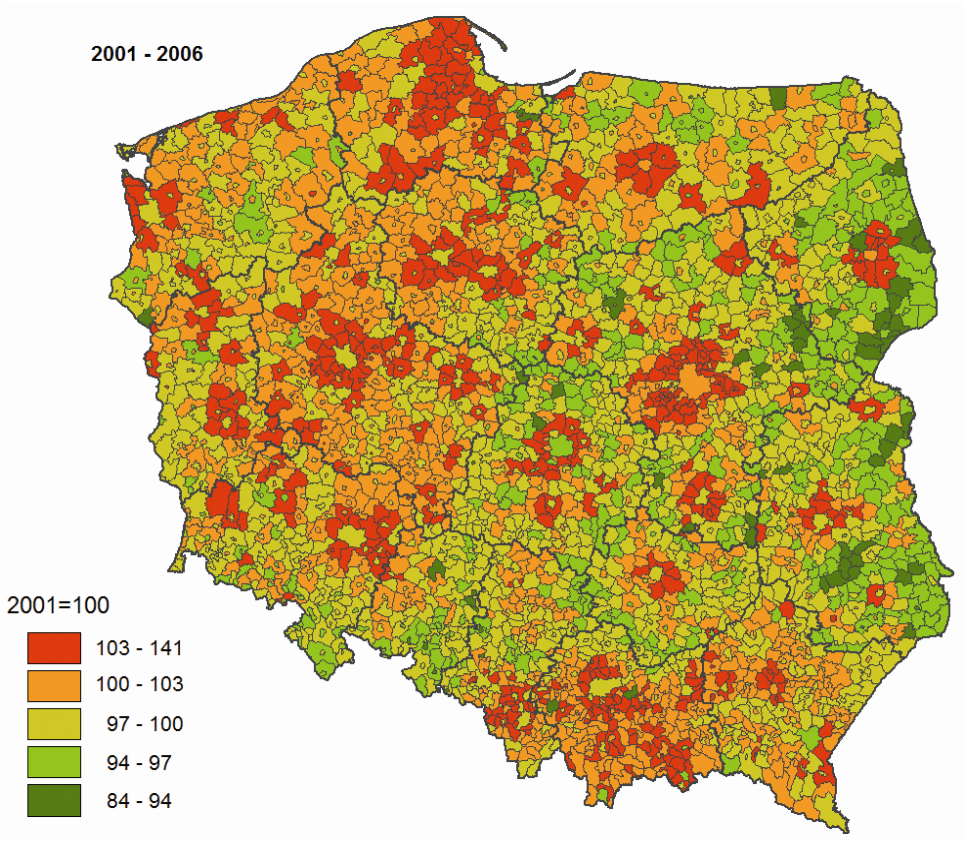

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Rys. II. 13. Wartości średniorocznego (2001-06) wskaźnika salda migracyjnego dla gmin wiejskich Mazowsza w zależności od odległości od Warszawy

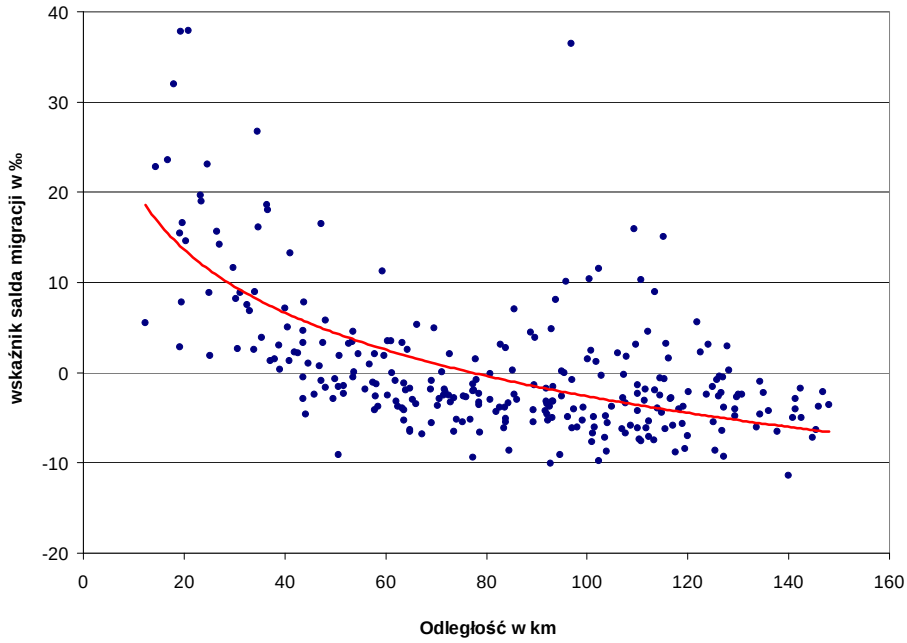

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Czy zatem w najbliższych latach można spodziewać się zatrzymania procesów depopulacyjnych i zmniejszenia poziomu umieralności na tych terenach? Według Michalskiego [2004] nie, gdyż wiele czynników (jak chociażby peryferyjne położenie w stosunku do centrów gospodarczych, rozproszenie osadnictwa, słabe powiązania komunikacyjne) wpływa na to, że procesy depopulacyjne na tych terenach będą zachodziły dalej, między innymi ze względu na wzrost umieralności. Najprawdopodobniej będzie on tym większy, że niska gęstość zaludnienia i słaba infrastruktura drogowa będą coraz bardziej utrudniały dostęp do świadczeń służby zdrowia i opieki społecznej. Tendencje demograficzne zarysowane w przeciągu ostatnich lat, są również prognozowane przez GUS do 2030 roku. Największym przyrostem liczby ludności mają się charakteryzować strefy podmiejskie największych aglomeracji krajowych. W miarę stabilna sytuacja ludnościowa będzie charakterystyczna dla zachodnich i południowych obszarów Polski. Z kolei największy spadek liczby ludności, sięgający na niektórych obszarach ponad 20%, dotknie obszary obecnych województw: podlaskiego, mazowieckiego, łódzkiego, lubelskiego oraz świętokrzyskiego.

Rys. II. 14. Prognozowane zmiany liczby ludności w latach 2001-2030

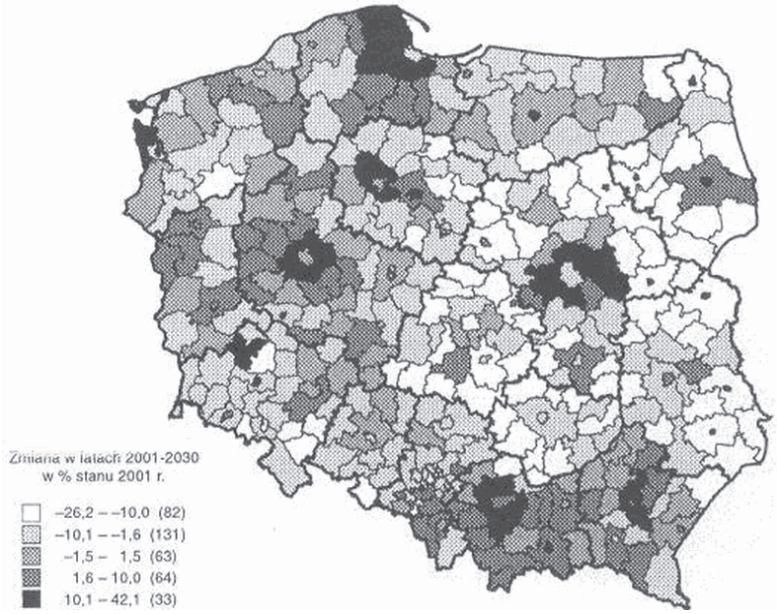

Źródło: Gałązka [2003], s. 43.

Według Wolskiego [2007, s. 9] „*odpływ ludności z terenów mniej urodzajnych jest zjawiskiem spotykanym niemal na całym świecie. To długotrwałe wyludnianie i jego następstwa uwarunkowane jest zespołem czynników przyrodniczych i społeczno-ekonomicznych*”. Podobnie Rosner [2007] stwierdza, iż generalną tendencją zmian miejsca zamieszkania jest korzyść, jaką można w ten sposób uzyskać. Migranci opuszczają miejsca nieatrakcyjne, w których bodźce wypychające są relatywnie silne, a kierują się do takich miejsc, które charakteryzują się występowaniem bodźców przyciągających. Dlatego obszarami największego napływu ludnościowego są te, które oferują migrantom znacznie lepsze warunki życia oraz charakteryzujące się wyższym potencjałem gospodarczym. Należy mieć na względzie i to, że jak wynika z prognoz GUS, liczba ludności na wsi po 2015 roku będzie malała. Spowoduje to jeszcze większe pogłębienie dysproporcji pomiędzy obszarami napływowymi a odpływowymi.

Należy się zatem zastanowić, czy cele społeczno-gospodarcze wprowadzenia dopłat wyrównawczych ONW powinny w dalszym ciągu być uwzględniane. Jak wskazano wyżej procesy migracyjne charakteryzuje duża ciągłość w czasie oraz relatywnie mała zmienność przestrzenna, więc raczej nie należy oczekiwać ujawnienia wpływu dopłat wyrównawczych ONW na zachowania migracyjne ludności wiejskiej.

Niżej na dwóch wykresach ukazano wartości wskaźnika gęstości zaludnienia i wskaźnika salda migracji w gminach wiejskich w zależności od wartości wskaźnika waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej (WWRPP) określają-

cego jakość gleb, warunki klimatyczne, warunki wodne i rzeźbę terenu (rys. II.15 i II.16). Porównanie obydwu zmiennych nie wykazało żadnych istotnych statystycznie relacji, gdyż kategorie demograficzne i przyrodnicze charakteryzują się zupełnie różnymi czynnikami uwarunkowań. Jednakże w Polsce, jak również w wielu innych krajach, w procesie delimitacji strefy nizinnej (kategoria inne ONW określona w art. 19 Dyrektywy Rady UE 1257/99) ONW wzięto pod uwagę zarówno jakość warunków agroekologicznych, jak i gęstość zaludnienia obszarów wiejskich. Należy zadać pytanie, czy przy przyszłych korektach działania ONW wskaźnik ludnościowy powinien w dalszym ciągu być uwzględniany przy wyznaczaniu celów działania ONW podczas opracowywania definicji tego obszaru i przeprowadzania delimitacji?

Rys. II. 15. Linia regresji dla gęstości zaludnienia gmin wiejskich w zależności od wartości wskaźnika waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej

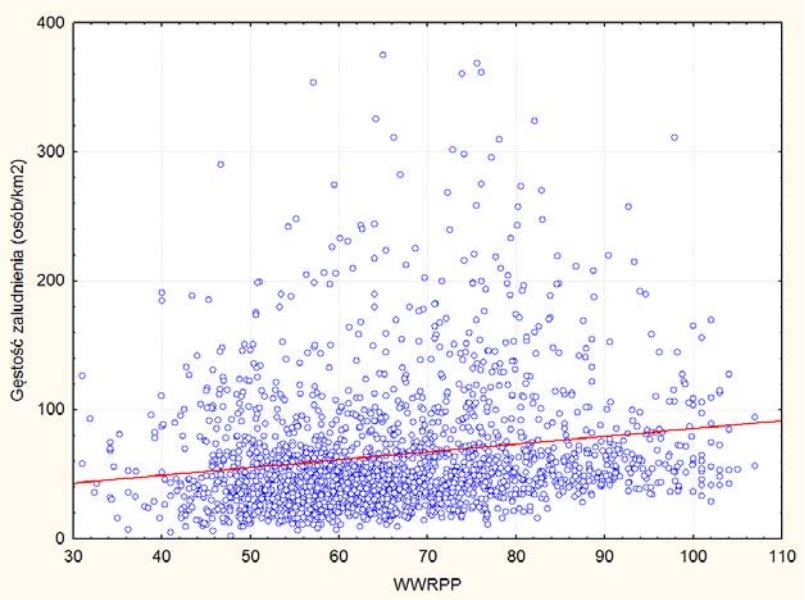

Źródło: Opracowanie własne.

Podobnie jak w przypadku analiz poszczególnych kategorii ONW, tak również i w przypadku relacji salda migracyjnego do wskaźnika waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej nie wykazano żadnego związku pomiędzy tymi kategoriami. Zdecydowana większość gmin (93,2%) charakteryzowała się wartościami średniorocznego salda migracyjnego dla lat 2001-2006 w przedziale od -10‰ do +10‰ i nie było to w jakimkolwiek stopniu powiązane ze wskaźnikiem stosunków agroekologicznych.

Rys. II. 16. Linia regresji dla średniorocznego wskaźnika salda migracji w latach 2001-2006 w zależności od wartości wskaźnika waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej

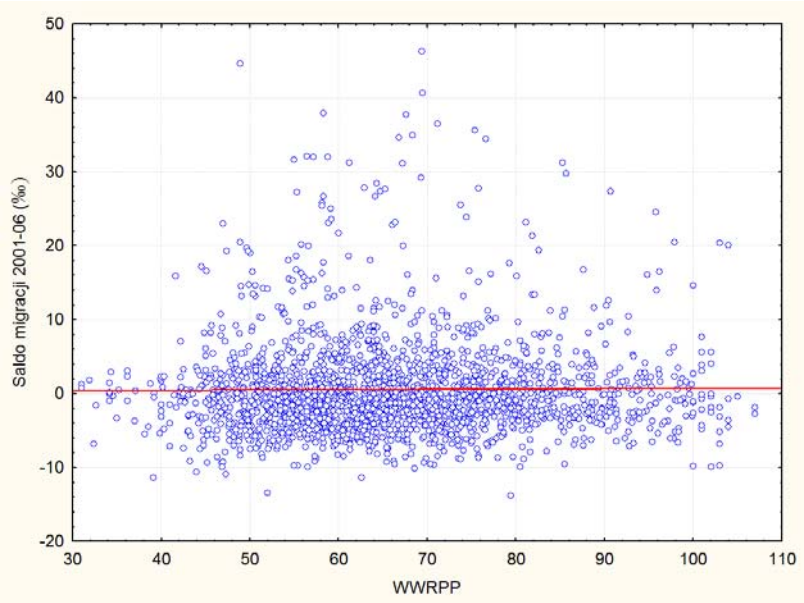

Przy poprzedniej analizie zjawiska migracji na ONW, zwrócono uwagę na fakt uwzględnienia w badaniach całej populacji ludności wiejskiej, podczas gdy dopłaty wyrównawcze dotyczą wyłącznie ludności rolniczej. Jednakże, jak pokazują badania Gorzelaka i Smętkowskiego [2005], wśród migrujących do miast zaledwie 5% wcześniej pracowało w rolnictwie. Potwierdza to wcześniejsze spostrzeżenia o rozbieżności wiekowej osób migrujących z obszarów wiejskich (około 20-30 lat), a otrzymujących dopłaty ONW rolników (40-50 lat). Ponadto z socjologicznych badań Domańskiego [2005] wynika, iż rolnicy są najmniej mobilną zawodowo grupą społeczną. Dzieje się tak ze względu na największy wśród tej kategorii stopień „dziedziczenia" zawodu po ojcu.

Procesy migracyjne wykazują również związek z charakterystyką struktury agrarnej. Truizmem jest twierdzenie, że w Polsce występuje jej duże zróżnicowanie przestrzenne związane z uwarunkowaniami historycznymi oraz w pewnym stopniu przyrodniczymi, co powoduje, że wielkość gospodarstw wyraźnie maleje, poczynając od regionów północno-zachodnich a na południowo-wschodnich kończąc. Właśnie to zróżnicowanie ma duży wpływ na przepływy nadwyżek ludności w rolnictwie do innych działów gospodarki. Według Rosnera [2007] między innymi te czynniki prowadziły do powstawania obszarów depopulacyjnych (Polska wschodnia) bądź kształtowania obszarów chłopsko-robotniczych (Małopolska i Podkarpacie). Ze względu na selektywność migracji obszary odpływu starzeją się, pogłębia się ich monofunkcyjny (rolniczy) charakter, charakteryzują się niekorzystnymi strukturami wykształcenia oraz nieko-

rzystnymi wartościami wskaźnika feminizacji. Przykładowo na rys. II.16 ukazano udział ludności w wieku poprodukcyjnym w ogólnej liczbie ludności. Obszar najwyższych wartości tego wskaźnika pokrywa się z obszarami największego odpływu ludności notowanego od 1960 roku.

Rys. II. 17. Odsetek ludności w wieku poprodukcyjnym w 2002 r.

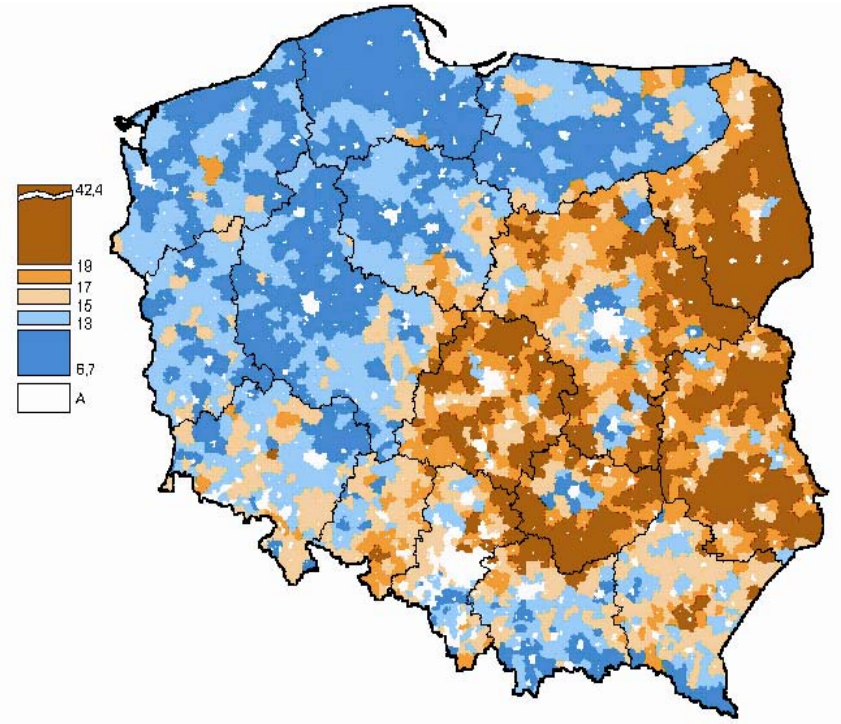

Źródło: Opracowanie własne.

Co charakterystyczne, obszar o dużym odpływie ludności wyróżnia zdecydowana przewaga funkcji rolniczych (rys. II.18). W oparciu o wartości odsetka użytków rolnych w powierzchni ogółem oraz odsetka gospodarstw domowych utrzymujących się z rolnictwa, skonstruowano tzw. wskaźnik agraryzacji. Delimituje on obszary, ze względu na rolę, jaką rolnictwo odgrywa zarówno w zagospodarowaniu przestrzeni, jak i zatrudnieniu i dochodach mieszkańców. Najwyższymi wartościami wskaźnika (klasy I i II) charakteryzują się obszary Polski wschodniej i centralnej (w szczególności peryferie woj. mazowieckiego i łódzkiego), lubelskie, kujawsko-pomorskie oraz wielkopolskie. Z kolei najniższe wartości wskaźnik agraryzacji osiągnął w wydzielonych miastach powiatowych, na Górnym Śląsku, na terenach górskich oraz na gęsto porośniętym lasami obszarze woj. pomorskiego, lubuskiego i zachodniopomorskiego. Wskaźnik agraryzacji był zastosowany w kilku analizach na poziomie dezagregacji powiatowej [Czapiewski 2006; Czapiewski, Janc, 2006].

Rys. II. 18. Klasyfikacja powiatów ze względu na wartość wskaźnika agraryzacji (2002)

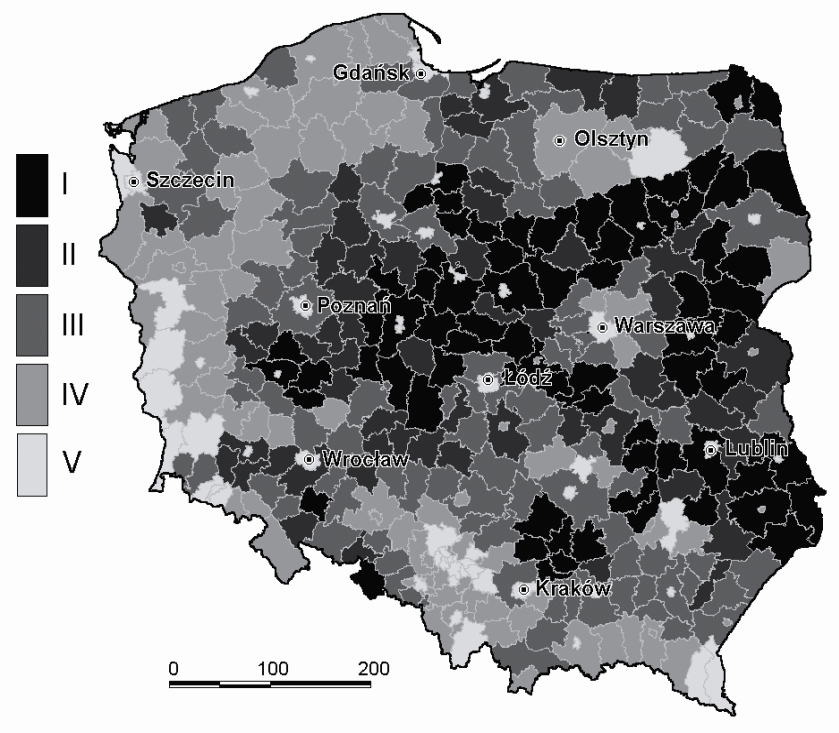

I – bardzo wysoka, II – wysoka, III – średnia, IV – niska, V – bardzo niska

Porównanie wartości średniorocznego wskaźnika salda migracji z lat 2001-2006 dla obszarów wiejskich (rys. II.19.) w agregacji powiatowej z opisanym powyżej wskaźnikiem agraryzacji wykazało niewielką wartość współczynnika korelacji r=-0,34. Jednakże powiązane jest to z wysokimi wartościami wskaźników migracji i agraryzacji na obszarach położonych wokół dużych miast – powiaty legionowski, poznański, piaseczyński, bydgoski, grodziski, toruński, wrocławski, pruszkowski, warszawski zachodni, gdański, łódzki wschodni, lubiński, pabianicki i wejherowski (na wykresie zaznaczone owalem). Przy pominięciu tych jednostek uzyskano obraz stopniowego spadku wartości średniorocznego wskaźnika salda migracji wraz z coraz większym znaczeniem rolnictwa w strukturze zagospodarowania przestrzennego i utrzymaniu ludności.

Rys. II. 19. Linia regresji dla wartości średniorocznego salda migracyjnego (2001-2006) w zależności od wartości wskaźnika agraryzacji w układzie powiatowym dla obszarów wiejskich

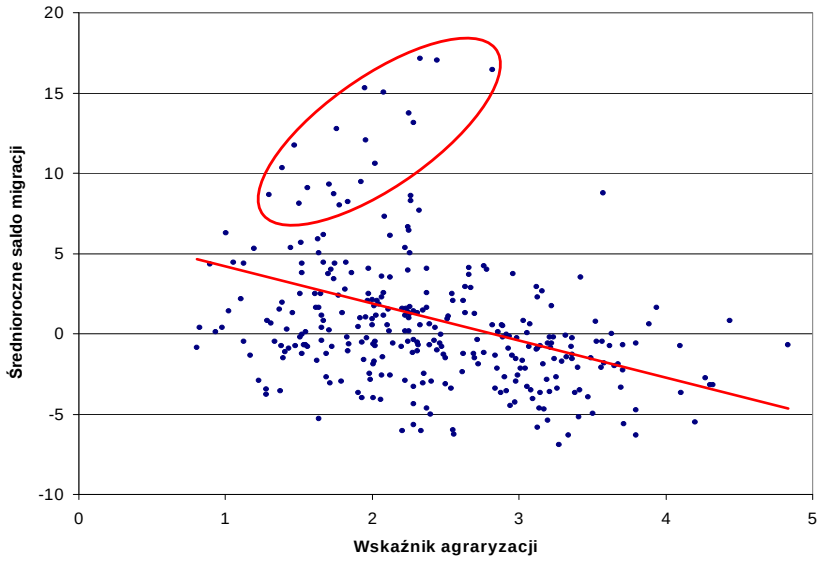

Źródło: Opracowanie własne.

Czy jednak te zróżnicowania dają się zaobserwować pomiędzy poszczególnymi kategoriami ONW? Analiza danych zamieszczonych w tabeli II.6 wykazała, iż zaobserwowane różnice są nieznaczne. Wyższe od przeciętnej wartości zanotowano dla obszarów poza ONW, jednakże było to związane ze sposobem wyznaczanie obszarów ONW w powiązaniu z gęstością zaludnienia. W związku z tym poza obszarami ONW znalazły się gminy ze stref podmiejskich, które charakteryzują się znacznie wyższymi od średniej dla obszarów wiejskich wartościami różnych cech społeczno-demograficznych. Szczegółowa analiza rozkładu wartości dla tych danych, pozwala na wyciągnięcie ogólnego wniosku, który został już sformułowany w przypadku badań migracyjnych. Poszczególne kategorie obszarów ONW i spoza ONW są dużo bardziej zróżnicowane wewnętrznie, niż pomiędzy sobą w zakresie zróżnicowań struktur społeczno-demograficznych.

Podsumowując tę cześć rozważań, należy powtórzyć, iż charakterystyka zachowań migracyjnych w kontekście ONW nastręcza wiele problemów badawczych. Jednakże w badaniach ogólnych i cząstkowych nie zaobserwowano istotnych różnic w tym zakresie w dwóch podstawowych kategoriach badawczych – na obszarach ONW i poza ONW. *W związku z faktem, iż cechy przyrodnicze i społeczne charakteryzują się zupełnie odmiennym zestawem uwarunkowań, postuluje się, aby poddać rewizji cele społeczno-demograficzne działania ONW oraz zmienne ludnościowe zastosowane przy delimitacji obszarów ONW.*

Tabela II. 6

Podstawowe elementy struktury społeczno-demograficznej mieszkańców wsi według kategorii ONW

Wyszczególnienie	Współczynnik feminizacji dla wieku 20-34 lata	Odsetek ludności w wieku poprodukcyjnym	Odsetek mieszkańców z wykształceniem wyższym	Odsetek rolników z wykształceniem rolniczym (bez kursu rolniczego)
Poza ONW	94,6	15,3	4,7	16,6
Nizinne I	91,0	15,6	3,5	18,2
Nizinne II	92,0	15,6	4,0	16,4
Spec. + Górskie	94,8	14,8	4,3	8,6
Wieś ogółem	93,1	15,4	4,2	16,3

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS, 2002.

3. Ogólna charakterystyka obszarów ONW

3.1. ONW a prowadzona działalność rolnicza

Szczegółową charakterystykę gospodarstw położonych w różnych rodzajach obszarów ONW przeprowadziła Kołodziejczyk [2005] na podstawie danych Powszechnego Spisu Rolnego 2002. Na tej podstawie oraz na podstawie danych o rodzaju działalności gospodarczej (tab. II.8) i celu prowadzonej produkcji (tab. II.9) gospodarstw położonych poza ONW i w różnych kategoriach tych obszarów, można stwierdzić:

- gospodarstwa rolne zlokalizowane w różnych warunkach agroekologicznych cechują się zbliżonym wyposażeniem w urządzenia rolnicze, kierunkiem prowadzonej działalności oraz ukierunkowaniem produkcji na potrzeby własne bądź na sprzedaż;
- jedynie w przypadku kategorii ONW Specyficzne utrudnienia oraz ONW Górskie zauważalny jest większy odsetek gospodarstw nie prowadzących działalności oraz produkujących na własne potrzeby;
- gospodarstwa zlokalizowane w różnych kategoriach analizowanych obszarów ONW wykazują pewne zróżnicowanie w zakresie stopnia towarowości – gospodarstwa z terenów ONW zanotowały wartość tego wskaźnika w granicach 90% średniej krajowej. Jednakże gospodarstwa z terenów ONW Nizinne I osiągnęły wynik praktycznie równy wartościom przeciętnym w Polsce, co potwierdzają też wyniki opracowane na podstawie danych FADN [Juźwiak, 2007].

Tabela II. 7

Charakterystyka indywidualnych gospodarstw rolnych ONW

Wyszczególnienie	Polska ogółem	ONW ogółem	Poza ONW
Liczba SD/100 ha UR	48,6	50,1	46,7
Udział gospodarstw produkujących na rynek (%)	46,9	46,7	47,0
Udział gospodarstw o dochodach rolniczych powyżej 50% kwoty dochodu ogółem (%)	30,0	30,1	29,8
Produkcja towarowa zł/1 ha UR	1931	1707 w tym: Nizinne I – 1884 Nizinne II – 1433 Spec. utrud. – 666 Górskie – 496	2205
Udział gospodarstw z ciągnikami (%)	52,4	51,6	53,0
Udział gospodarstw z kombajnami (%)	5,9	5,5	6,3
Udział gospodarstw z kosiarkami (%)	26,0	28,8	23,3

Źródło: Kołodziejczyk 2005, PSR 2002.

Tabela II. 8

Charakterystyka gospodarstw rolnych według rodzaju działalności gospodarczej i kategorii ONW

Wyszczególnienie	Gospodarstwa indywidualne (%)			
	nie prowadzących żadnej działalności	prowadzące wyłącznie działalność rolniczą	prowadzące wyłącznie działalność pozarolniczą	prowadzące działalność rolniczą i pozarolniczą
Poza ONW	17,5	71,1	2,5	8,9
Nizinne I	18,4	70,2	2,8	8,6
Nizinne II	21,8	66,5	3,2	8,5
Spec. + Górskie	27,7	59,2	4,4	8,7
Wieś ogółem	19,5	68,8	2,9	8,8

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych PSR 2002.

Tabela II. 9

Charakterystyka gospodarstw rolnych według celu prowadzonej produkcji i kategorii ONW

Wyszczególnienie	Gospodarstwa indywidualne pow. 1 ha (%)			
	nie prowadzące produkcji rolniczej	produkujące wyłącznie na potrzeby własne	produkujące głównie na potrzeby własne	produkujące głównie na rynek
Poza ONW	12,4	10,7	26,6	50,3
Nizinne I	15,9	6,0	23,4	54,7
Nizinne II	19,1	6,8	23,5	50,6
Spec. + Górskie	22,3	28,0	31,0	18,7
Wieś ogółem	15,6	10,3	25,5	48,6

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych PSR 2002.

Syntetycznym potwierdzeniem wyżej zaobserwowanych prawidłowości jest opracowany przez Kołodziejczyk [2004, 2005] na podstawie danych Powszechnego Spisu Rolnego 2002 wskaźnik rozwoju indywidualnych gospodarstw rolnych. Do wyznaczenia tej miary wzięto pod uwagę:

- udział gruntów ornych w ogólnej powierzchni użytków rolnych;
- przeciętną powierzchnię gospodarstwa indywidualnego;

- obsadę zwierząt na 100 ha użytków rolnych;
- produkcję towarową na 1 ha;
- udział gospodarstw produkujących na rynek w ogólnej liczbie indywidualnych gospodarstw rolnych;
- udział gospodarstw o dochodach z rolnictwa powyżej 50% dochodów ogółem rodzin rolniczych w ogólnej liczbie indywidualnych gospodarstw rolnych.

Przeprowadzona analiza wartości syntetycznego wskaźnika rozwoju gospodarstw rolnych wykazała bardzo małe różnice pomiędzy dwoma porównywanymi kategoriami gospodarstw. Przyjmując, że średni wskaźnik dla Polski wynosi 100 punktów, to dla obszarów ONW wartość ta wyniosła 100,6 pkt., a dla obszarów poza ONW 99,4 pkt. Z analizy regionalnej (rys. II.19) wynika, iż jedynie w województwach o dużym udziale terenów górskich i podgórskich (dolnośląskie, małopolskie, śląskie i świętokrzyskie) zanotowano istotną różnicę w poziomie rozwoju rolnictwa indywidualnego na obszarach ONW i ogółem. W pozostałych regionach, gdzie znaczną przewagę wśród terenów ONW ma kategoria Nizinne I nie odnotowano praktycznie żadnych różnic w wartościach wskaźników.

Rys. II. 20. Poziom rozwoju indywidualnych gospodarstw rolnych według województw na obszarach ONW i ogółem

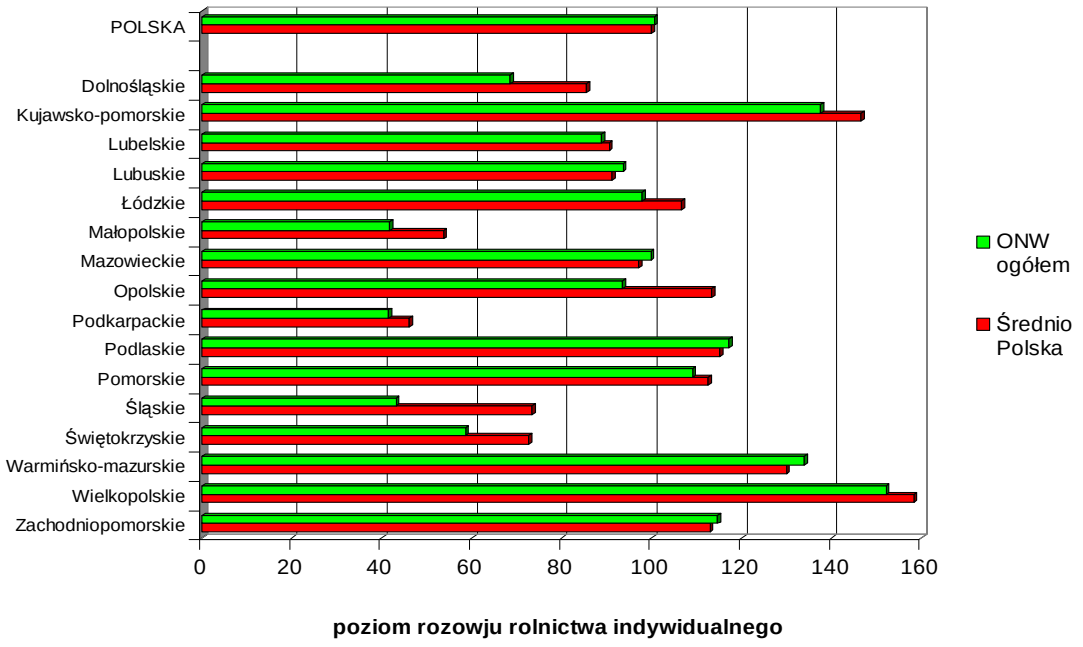

Źródło: Opracowanie na podstawie Kołodziejczyk 2005.

Ponadto z analiz Kołodziejczyk [2005] wynika, iż przy średniej dla Polski 100 pkt., poziom rozwoju gospodarstw z terenów ONW Nizinne I wynosi aż 113,2 pkt. Uogólniając przedstawione dane na rys. II.20, należy stwierdzić, iż

poziom rozwoju gospodarstw indywidualnych jest w znacznie większym stopniu uwarunkowany zróżnicowaniem regionalnym niż kategoriami ONW.

Poddając szczegółowej analizie jedną z wyżej wymienionych zmiennych – udział gospodarstw produkujących na rynek w ogólnej liczbie indywidualnych gospodarstw rolnych – można stwierdzić, iż spośród ogólnej liczby 621,2 tys. indywidualnych gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą 46,9% (917 tys. gospodarstw) stanowiły gospodarstwa produkujące głównie na rynek (rys. II. 21). Udział ten był bardzo zróżnicowany – zależnie od powierzchni gospodarstwa. W obiektach o powierzchni 1-2 ha wynosił zaledwie 10%, a w gospodarstwach powyżej 10 ha był bliski bądź znacznie przekraczał 90% [Kulikowski, 2005].

Rys. II. 21. Udział indywidualnych gospodarstw rolnych produkujących głównie na rynek w ogólnej liczbie gospodarstw indywidualnych w 2002 roku

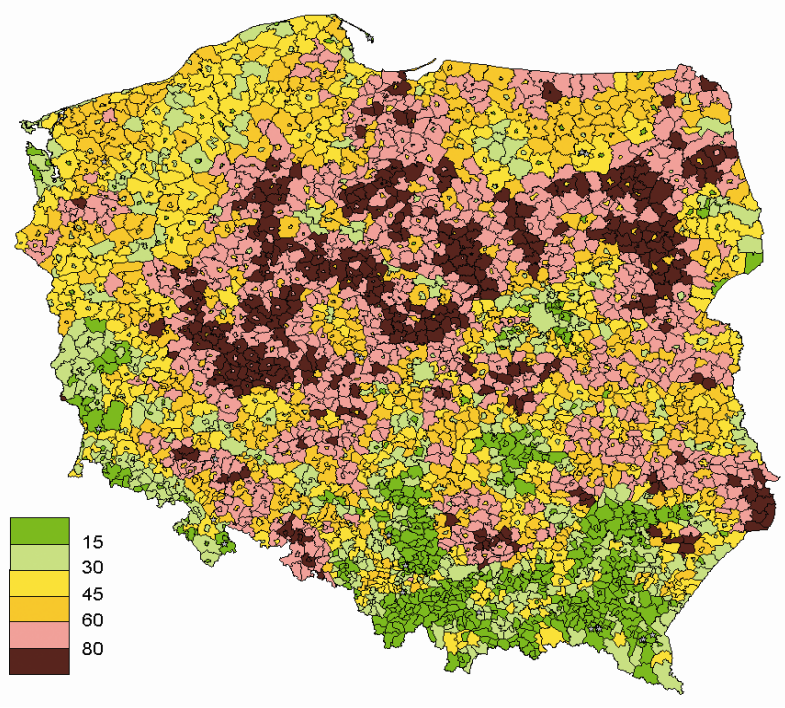

Źródło: Kulikowski, 2005.

Według danych PSR 2002 ponad 80% ogólnej liczby gospodarstw indywidualnych produkujących głównie na rynek znajdowało się w gminach położonych na terenie Wielkopolski, Kujaw, Ziemi Chełmińsko-Dobrzyńskiej, które od lat charakteryzują się wysokim poziomem kultury rolnej i wysokim udziałem kierowników gospodarstw z wykształceniem ponadpodstawowym. Podobnie wysokimi udziałami takich gospodarstw charakteryzują się liczne gminy położone na terenie północno-zachodniego Mazowsza i na Podlasiu. Ostatni z wyżej wymienionych obszarów ukształtował się w latach 90. XX wieku w związku

z dynamicznym rozwojem chowu bydła mlecznego, dzięki zaangażowaniu obcego kapitału w budowę i modernizację zakładów przetwórstwa mleka. Dla odmiany w licznych gminach południowo-wschodniej części kraju oraz na obszarze Gór Świętokrzyskich udział gospodarstw indywidualnych produkujących głównie na rynek był niski i stanowił poniżej 25% ogólnej liczby gospodarstw [Kulikowski: 2003, 2005].

Podobne zróżnicowanie przestrzenne wykazuje udział gospodarstw indywidualnych o dochodach z działalności rolniczej przekraczających 50% dochodów ogółem. W Wielkopolsce i na Kujawach udział tych gospodarstw jest bliski lub przekracza 80%. Ponadto wysokie wartości wskaźnik ten osiąga na wyżynach: Lubelskiej, Miechowskiej i częściowo Sandomierskiej oraz w części gmin Niziny Śląskiej, północnego Mazowsza i Podlasia oraz w kilku gminach położonych na południe od Warszawy, wyspecjalizowanych w produkcji sadowniczej (gminy: Bełsk Duży, Błędów, Warka, Góra Kalwaria, Goszczyn) i produkcji papryki (gminy: Klwów, Potworów, Przytyk). Podobnie jak poprzednio, udział indywidualnych gospodarstw rolnych o dochodach z działalności rolniczej stanowiących ponad połowę dochodów ogółem stanowi zaledwie 7% w grupie obszarowej 1-2 ha, podczas gdy w gospodarstwach o przeciętnej powierzchni ponad 20 ha znacznie przekracza 80% [Kulikowski, 2005].

3.2. ONW a struktura użytkowania ziemi

Kolejnym interesującym elementem różnicującym kategorie ONW jest struktura użytkowania ziemi. Jak wykazano powyżej gospodarstwa z terenów ONW (szczególnie z kategorii Nizinne I) charakteryzuje podobne zróżnicowanie towarowości produkcji rolniczej (nastawienia na rynkową produkcję rolniczą) czy też oceny poziomu rozwoju indywidualnych gospodarstw rolnych. Małe różnice w tych elementach, związane są między innymi z faktem dopasowania struktury produkcji rolniczej do istniejących warunków agroekologicznych. Z badań FADN wynika, iż gospodarstwa z terenów poza ONW dwukrotnie częściej specjalizują się w uprawach polowych niż gospodarstwa z terenów ONW, które z kolei w znacznie większym zakresie prowadzą kierunki związane z chowem zwierząt [Juźwiak, 2007]. Obserwacje te potwierdzają także dane ogólnopolskie zebrane podczas PSR 2002. Trwałe użytki zielone (łąki i pastwiska) mają dużo większe znaczenie w strukturze użytkowania ziemi na obszarach ONW (rys. II.22, fot. II.1). Na terenach poza ONW udział TUZ wynosi bowiem niespełna 14%, a na ONW Nizinne I – 22%, ONW Nizinne II – 29%, a ONW Specyficzne utrudnienia + ONW Górskie prawie 40%.

Rys. II. 22. Struktura użytkowania ziemi w zależności od kategorii ONW

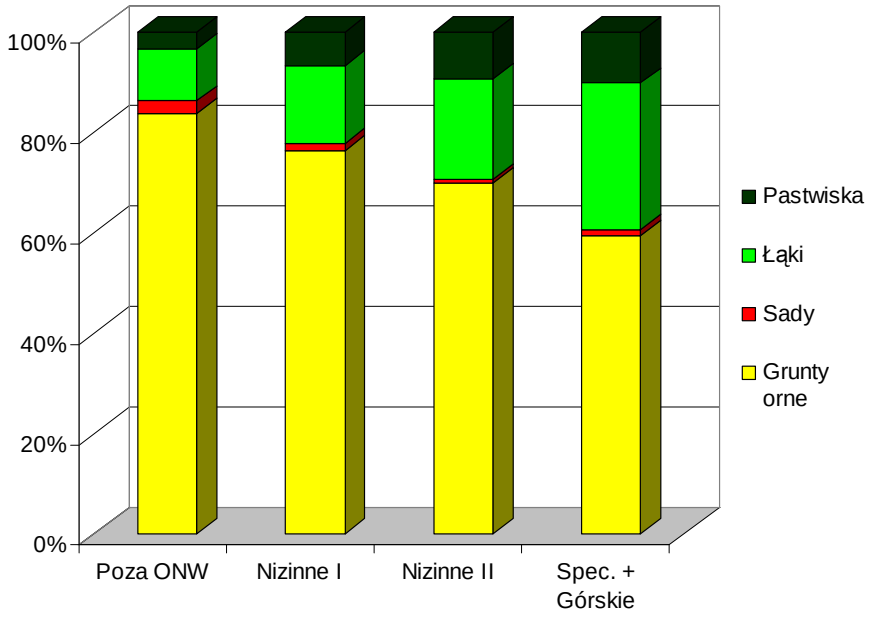

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych PSR 2002.

Fot. II. 1. Pastwiska w powiecie ostrołęckim – kategoria ONW Nizinne II

Zdjęcie: K. Czapiewski.

Obserwowalny jest również znaczący spadek udziału TUZ w zależności od powierzchni gospodarstwa rolnego – od 24% w gospodarstwach najmniejszych do 5 ha do 13% w gospodarstwach największych powyżej 50 ha (rys. II. 23).

Rys. II. 23. Struktura użytkowania ziemi w zależności od wielkości gospodarstw indywidualnych

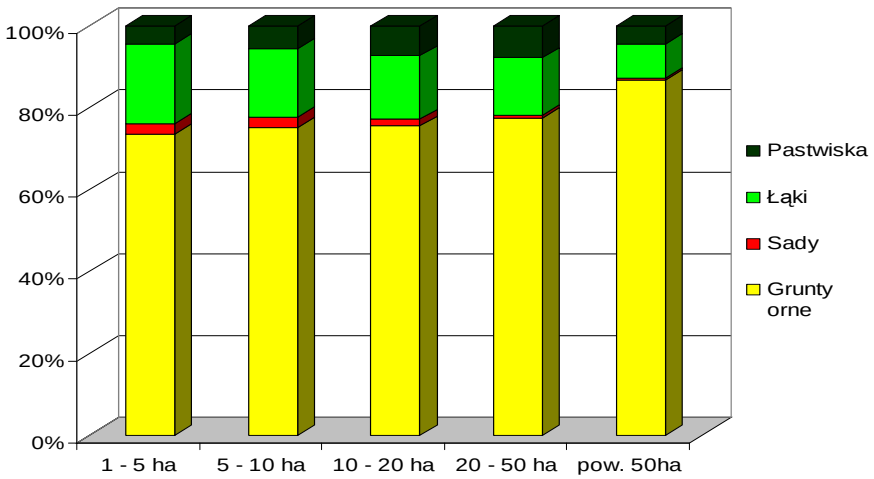

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych PSR 2002.

Szczegółowa analiza struktury użytkowania ziemi w zależności od wielkości gospodarstwa i kategorii ONW wskazała na wzajemne nakładanie się tych dwóch elementów – wraz ze spadkiem średniej powierzchni gospodarstwa i zmianą kategorii ONW o mniej korzystnych warunkach agroekologicznych wzrasta udział łąk i pastwisk przy jednoczesnym spadku powierzchni gruntów ornych (tab. II.10).

Tabela II. 10

Struktura użytkowania ziemi według wielkości gospodarstw indywidualnych i kategorii ONW

Kategoria ONW	Grunty orne	Sady	Łąki	Pastwiska
	Gospodarstwa o wielkości 1 – 5 ha			
Poza ONW	77,3%	3,7%	15,7%	3,3%
Nizinne I	75,5%	2,2%	18,4%	3,9%
Nizinne II	74,1%	1,4%	20,0%	4,5%
Spec. + Górskie	58,1%	1,4%	32,2%	8,3%
	Gospodarstwa o wielkości 5 – 10 ha			
Poza ONW	80,8%	4,0%	12,0%	3,2%
Nizinne I	74,4%	2,0%	17,8%	5,8%
Nizinne II	71,0%	0,9%	20,2%	7,9%
Spec. + Górskie	56,1%	1,6%	30,6%	11,7%
	Gospodarstwa o wielkości 10 – 20 ha			
Poza ONW	83,9%	2,7%	9,8%	3,6%
Nizinne I	73,8%	1,4%	16,9%	7,9%
Nizinne II	67,1%	0,6%	20,9%	11,4%
Spec. + Górskie	58,8%	0,8%	26,5%	13,9%
	Gospodarstwa o wielkości 20 – 50 ha			
Poza ONW	87,1%	1,1%	8,0%	3,8%
Nizinne I	75,1%	0,7%	15,6%	8,6%
Nizinne II	66,1%	0,4%	20,8%	12,7%
Spec. + Górskie	63,0%	0,5%	23,1%	13,4%
	Gospodarstwa o wielkości pow. 50 ha			
Poza ONW	91,5%	0,5%	5,5%	2,5%

Ciąg dalszy na str. 100

Nizinne I	84,7%	0,5%	9,6%	5,2%
Nizinne II	80,3%	0,3%	12,8%	6,6%
Spec. + Górskie	73,8%	0,2%	15,7%	10,3%
	Gospodarstwa położone na ONW ogółem			
Poza ONW	83,7%	2,5%	10,5%	3,3%
Nizinne I	76,5%	1,3%	15,6%	6,6%
Nizinne II	70,0%	0,8%	19,9%	9,3%
Spec. + Górskie	59,4%	1,2%	29,3%	10,1%

Źródło: Obliczenia własne na podstawie PSR 2002.

Z badań Bańskiego [1998] wynika, iż Polska zajmuje jedno z ostatnich miejsc w Europie pod względem udziału użytków zielonych w strukturze użytków rolnych. Spowodowane to było dużą presją w ubiegłych wiekach ludności rolniczej do zajmowania każdego kawałka gruntu pod uprawy polowe. Wyższy od przeciętnego udział użytków zielonych obserwowany jest na terenach górskich i podgórskich, w niektórych dolinach rzecznych (np. Noteci) oraz w Polsce północno-wschodniej (rys. II.24). Związane jest to przede wszystkim z dobrymi warunkami wodnymi oraz krótkim okresem wegetacyjnym. Właśnie warunki przyrodnicze odgrywają najważniejszą rolę w kształtowaniu rolniczego użytkowania ziemi – z badań Bańskiego [1998] wynika, iż korelacja pomiędzy wskaźnikiem waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej (WWRPP) z udziałem gruntów ornych osiągnęła wartość r = +0,48, zaś z udziałem łąk r = -0,48 i pastwisk r = -0,38.

Rys. II. 24. Udział trwałych użytków zielonych w ogólnej powierzchni użytków rolnych

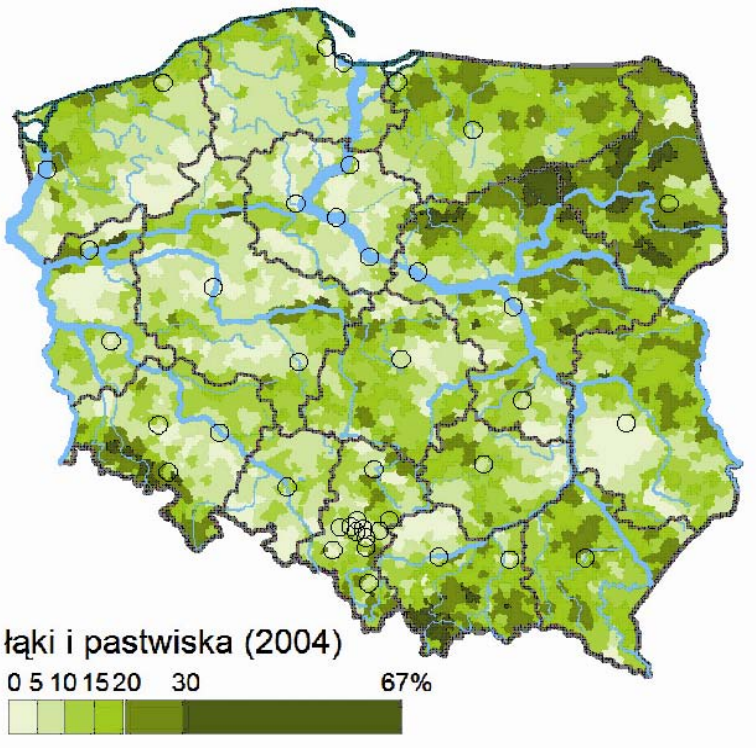

Źródło: Węcławowicz i in. 2006.

3.3. ONW a nieużytki

Ze strukturą użytkowania ziemi są powiązane odłogi i ugory, czyli grunty wyłączone stale lub czasowo z produkcji rolniczej. Lata 90. charakteryzował znaczny wzrost powierzchni gruntów odłogowanych i ugorowanych: w okresie 1990-2002 ich powierzchnia wzrosła ze 163 tys. ha do 2,2 mln ha. Jedną z podstawowych przyczyn tego zjawiska było pogorszenie się makroekonomicznych warunków dla produkcji rolnej oraz w znacznej mierze likwidacja państwowych gospodarstw rolnych [Bański, 2007]. Największy odsetek odłogów i ugorów w 2002 roku charakteryzował północną i zachodnią część kraju (obszar największej koncentracji byłych PGR), Podkarpacie oraz okolice Warszawy (powiązane jest to z kwestią „odrolnienia" ziemi i przeznaczenia jej na cale budowlane) – rys. II.24. Po 2004 roku obserwowany jest stopniowy spadek powierzchni ugorów i odłogów, co należy łączyć z wprowadzeniem dopłat bezpośrednich i wyrównawczych wypłacanych jedynie do powierzchni użytkowanej rolniczo (rys. II.26).

Rys. II. 25. Udział odłogów i ugorów w powierzchni gruntów ornych, 2002

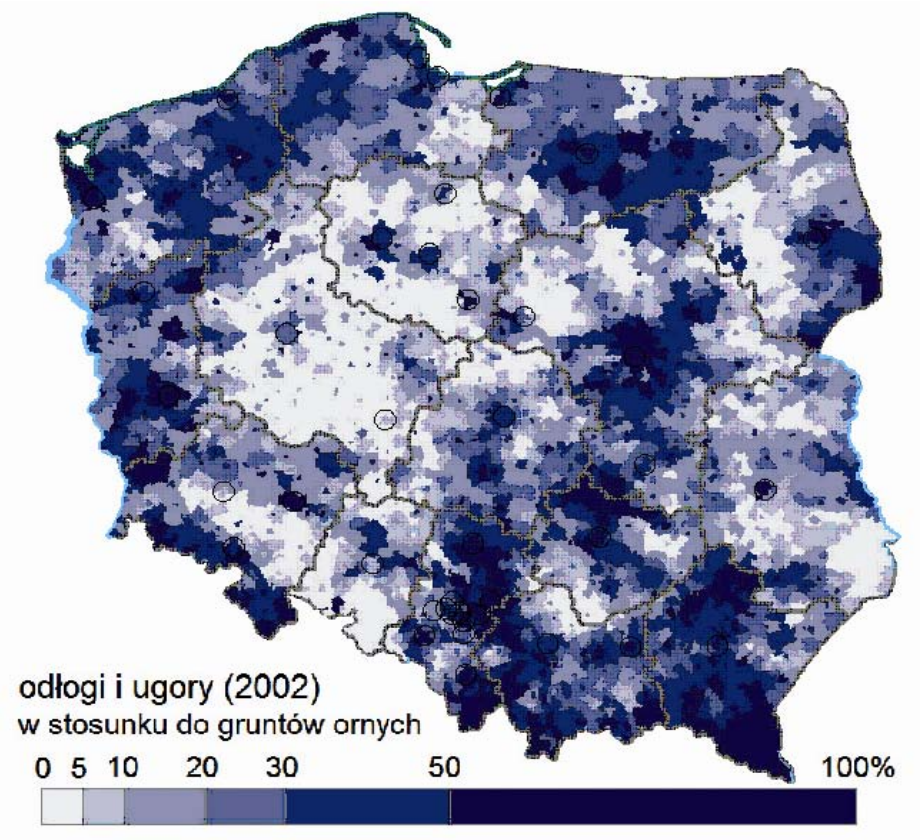

Źródło: Węcławowicz i in. 2006.

Rys. II. 26. Powierzchnia odłogów i ugorów w Polsce w latach 1990-2006

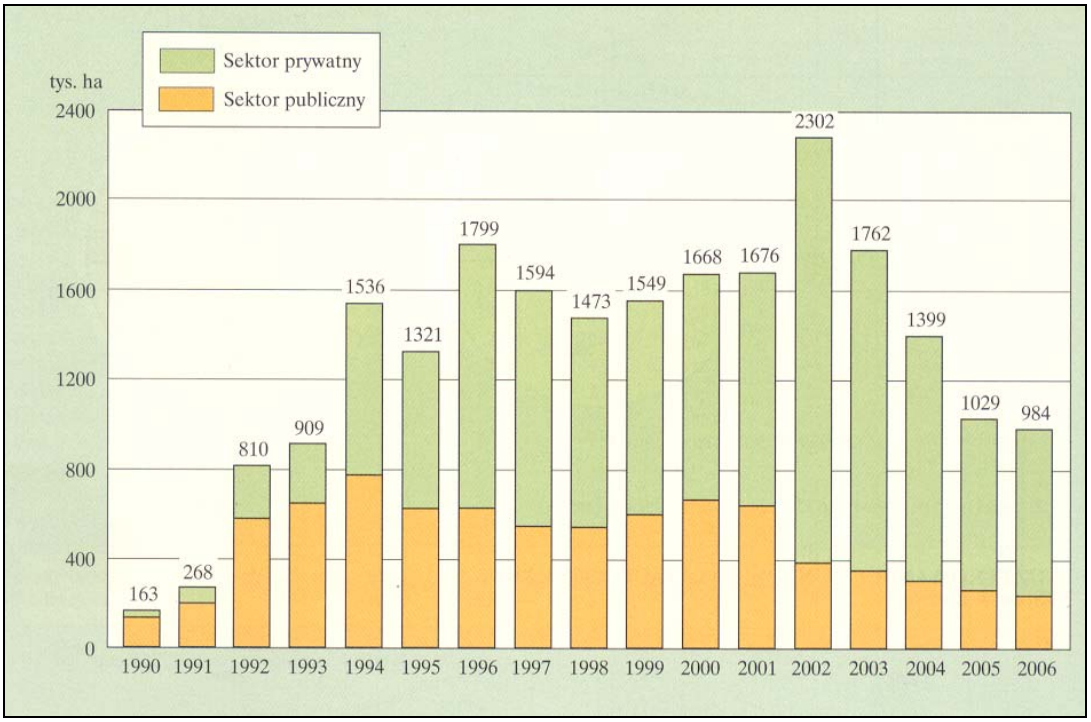

Źródło: Ochrona Środowiska [2007].

Powszechnie uważa się, iż odłogowane są przede wszystkim grunty na glebach o niskiej jakości, które uniemożliwiają wypracowanie dostatecznego dochodu lub zysku. Z analizy przeprowadzonej na rys. II. 27 wynika, iż wraz ze wzrostem wskaźnika waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej maleje udział gmin charakteryzujących się dużą powierzchnią odłogów i ugorów. Z kolei w gminach o niskich wartościach WWRPP znaczna grupę stanowią zarówno gminy o wysokich, jak i niskich wartościach odsetka gruntów nieużytkowanych. Wynika to z przyjmowania różnych strategii gospodarowania na słabych gruntach.

Rys. II. 27. Udział gruntów odłogowanych i ugorowanych w relacji do WWRPP w gminach według danych Powszechnego Spisu Rolnego 2002

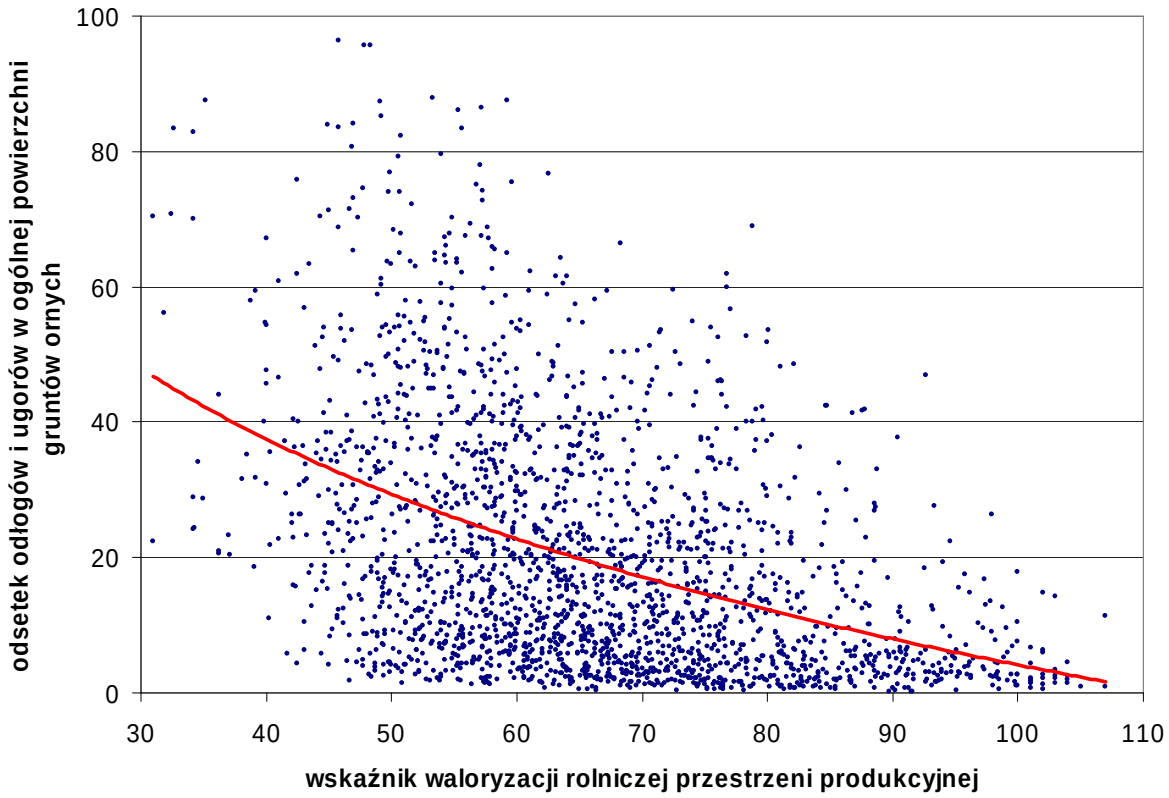

Źródło: Obliczenia własne.

Według Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich [PROW 2004] niskie jakości gleby prowadzą do uprawy ekstensywnych gatunków roślin (np. żyto, owies, ziemniaki), które przynoszą niższy dochód, a co więcej, ekstensywny sposób gospodarowania może prowadzić do degradacji gleb. Dlatego na obszarach ONW rolnicy zaprzestają użytkowania rolniczego gleb, o czym świadczy wysoki udział odłogów i ugorów. Przeprowadzone analizy zagadnienia nieużytków w zależności od kategorii ONW wykazały, iż jedynie w przypadku odłogów i ugorów zauważalny jest stopniowy wzrost odsetka nieużytkowanych gruntów ornych wraz z pogarszającymi się warunkami agroekologicznymi (rys. II.28). W przypadku trwałych użytków zielonych (łąki i pastwiska) nie zaobserwowano żadnych związków pomiędzy tymi dwiema zmiennymi.

Rys. II. 28. Odsetek gruntów nieużytkowanych w ogólnej powierzchni poszczególnych elementów struktury użytkowania ziemi w gospodarstwach powyżej 1 ha w 2002 roku według kategorii ONW

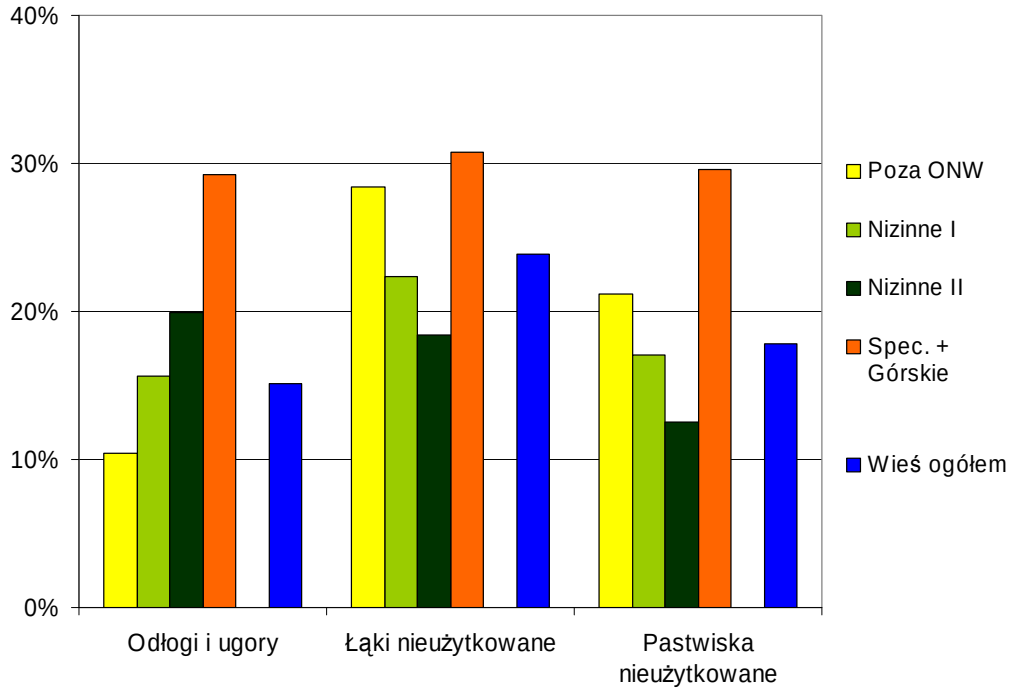

Źródło:Obliczenia własne.

Odsetek odłogów i ugorów wykazuje zależności nie tylko z kategoriami ONW, ale również z wielkością gospodarstw rolnych (tab. II.11). We wszystkich kategoriach ONW następuje stopniowy spadek odsetka gruntów nieużytkowanych wraz ze wzrostem wielkości gospodarstwa od 1 do 50 ha, a następnie w kategorii powyżej 50 ha zauważalny jest ponowny wzrost odłogów i ugorów. Zdecydowanie najwyższy udział odłogów cechuje gospodarstwa najmniejsze – do 5 ha.

Tabela II. 11

Odsetek odłogów i ugorów w ogólnej powierzchni gruntów ornych według kategorii ONW i wielkości gospodarstwa rolnego

Wielkość gospodarstwa	Poza ONW	Nizinne I	Nizinne II	Spec. + Górskie
1 – 5 ha	27,2%	36,6%	41,4%	40,3%
5 – 10 ha	10,0%	17,8%	21,0%	27,6%
10 – 20 ha	4,8%	9,9%	11,3%	24,9%
20 – 50 ha	3,7%	7,2%	8,3%	22,6%
pow. 50 ha	6,0%	13,3%	12,2%	24,6%

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych PSR 2002.

3.4. ONW a ochrona przyrody

Jednym z celów wprowadzenia dopłat wyrównawczych ONW było „*zachowanie walorów krajobrazowych obszarów wiejskich*” [PROW 2004], tym bardziej że różnorodność biologiczna w Polsce należy do największych w Europie Środkowej. Obszarami prawnie chronionymi w Polsce są parki narodowe, rezerwaty przyrody, parki krajobrazowe i obszary chronionego krajobrazu ponadto uzupełnienie stanowią użytki ekologiczne, stanowiska dokumentacyjne, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe i pomniki przyrody (rys. II.28). Zadaniem wyżej wymienionych form ochrony przyrody jest utrzymanie naturalnych procesów przyrodniczych i stabilności ekosystemów, zachowanie różnorodności biologicznej oraz dziedzictwa geologicznego, zapewnienie ciągłości istnienia gatunków i ekosystemów, kształtowanie właściwych postaw człowieka wobec przyrody oraz przywracanie do właściwego stanu zasobów i składników przyrody [Węcławowicz i in. 2006].

Rys. II. 29. Udział obszarów chronionych w powierzchni gmin, 2004

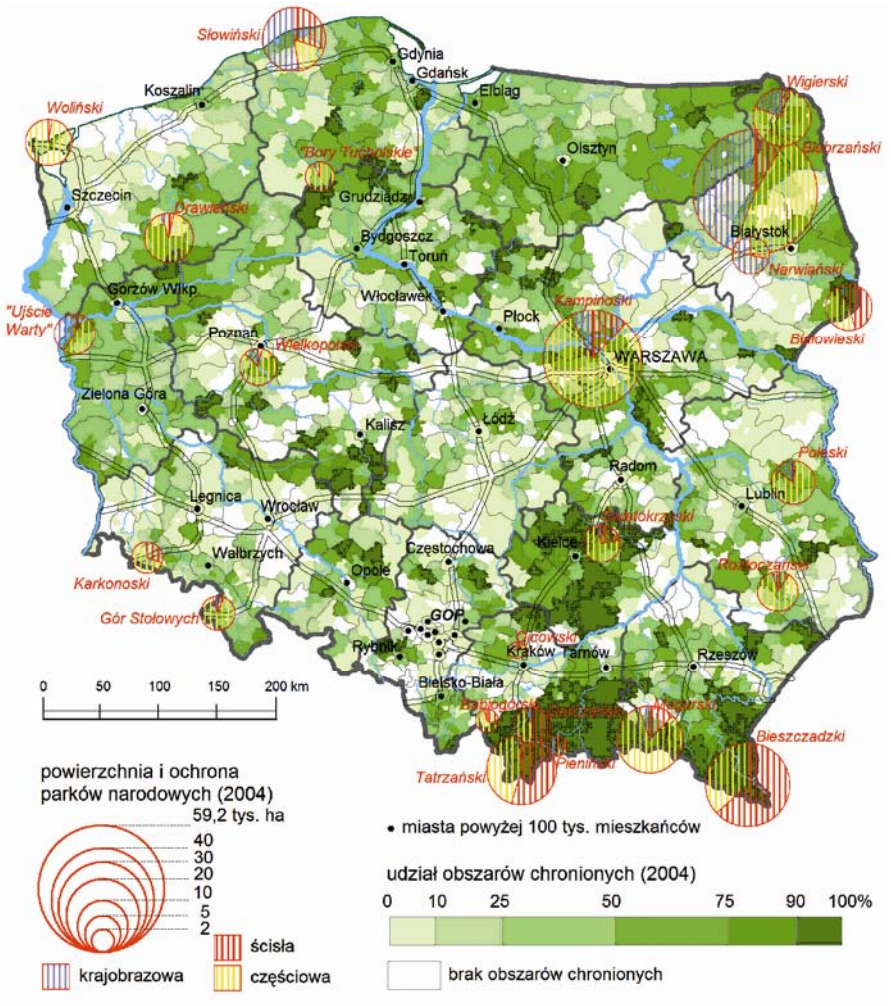

Źródło: Węcławowicz i in. 2006.

Analizując obszary prawnie chronione, wzięto pod uwagę całą ich powierzchnię obejmującą zarówno użytki rolne, jak również obszary leśne, wodne i inne. W skali ogólnopolskiej użytki rolne stanowią 37,2% obszarów prawnie chronionych. W związku z tym przeprowadzona poniżej analiza przybliża jedynie zagadnienie ochrony przyrody w zależności od kategorii ONW, nie może jednak stanowić pełnego wyjaśnienia tego zagadnienia, ze względu na niekompletność danych.

Udział obszarów chronionych w ogólnej powierzchni badanych obszarów wzrasta w miarę przechodzenia do kategorii ONW charakteryzujących się gorszymi warunkami agroekologicznymi (rys. II.30). Udział obszarów chronionych na terenach ONW Nizinne I jest praktycznie równy wartości średniej dla obszarów wiejskich Polski i wynosi 33,2%. Z kolei 68,9% obszarów zakwalifikowanych jako ONW Specyficzne utrudnienia i ONW Górskie objętych jest dodatkową ochroną prawną.

Rys. II. 30. Odsetek obszarów chronionych w kategoriach ONW według form ochrony przyrody

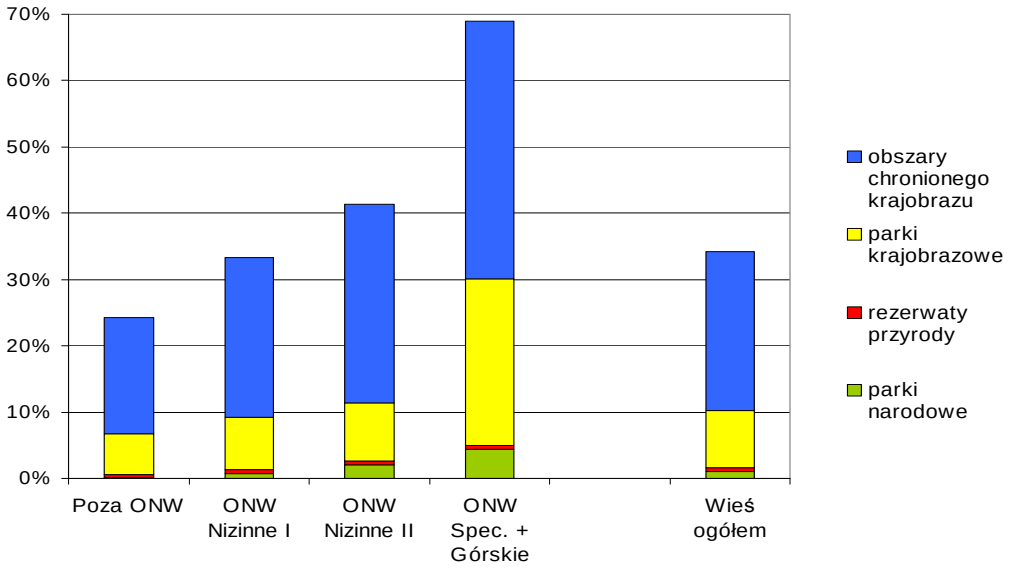

Źródło: Opracowanie własne.

Około 22% ogólnej powierzchni prawnie chronionej w całkowitej powierzchni gmin zakwalifikowanych do poszczególnych kategorii ONW znajduje się poza obszarami ONW. Najmniejszy udział w tej kategorii mają parki narodowe, niewiele ponad 6% powierzchni (rys. II.31). Charakterystyka rozmieszczenia parków krajobrazowych, rezerwatów przyrody i obszarów chronionego krajobrazu w poszczególnych kategoriach ONW wykazuje podobne zróżnicowanie.

Rys. II. 31. Podstawowe formy ochrony przyrody a kategorie ONW

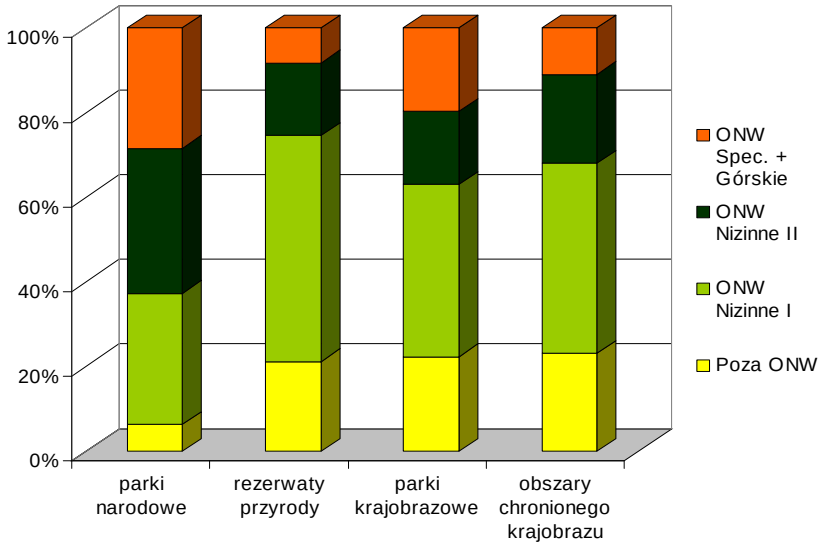

Źródło: Opracowanie własne.

Podsumowując tę część analizy, należy wskazać na następujące kierunki zróżnicowań:

- poziom rozwoju gospodarstw indywidualnych jest w znacznie większym stopniu uwarunkowany zróżnicowaniem regionalnym niż kategoriami ONW – szczególnie gospodarstwa z kategorii ONW Nizinne I charakteryzują się w wielu przypadkach wartościami zbliżonymi do średnich ogólnopolskich;
- trwałe użytki zielone (łąki i pastwiska) mają dużo większe znaczenie w strukturze użytkowania ziemi na obszarach ONW – na terenach poza ONW udział TUZ wynosi niespełna 14%, ONW Nizinne I – 22%, ONW Nizinne II – 29%, a ONW Specyficzne utrudnienia + ONW Górskie prawie 40%;
- w przypadku odłogów i ugorów zauważalny jest stopniowy wzrost odsetka nieużytkowanych gruntów ornych wraz z pogarszającymi się warunkami agroekologicznymi i zmianami kategorii ONW;
- udział obszarów chronionych w ogólnej powierzchni badanych obszarów wzrasta w miarę przechodzenia do kategorii ONW charakteryzujących się gorszymi warunkami agroekologicznymi, ale około 22% ogólnej powierzchni prawnie chronionej znajduje się poza obszarami ONW.

4. Opinie rolników z terenów ONW i poza ONW

W ramach projektu badawczego „Przeobrażenia polskiej przestrzeni wiejskiej: procesy i perspektywy” realizowanego pod kierunkiem prof. Jerzego Bańskiego wykonano w 2003 roku prawie 3000 ankiet w 23 gminach wiejskich i miejsko-wiejskich w całej Polsce [Bański, 2005]. W wyniku wcześniejszych badań na

temat zróżnicowania funkcjonalnego obszarów wiejskich oraz konsultacji z pracownikami naukowymi z różnych ośrodków uniwersyteckich w kraju wybrane jednostki do badań szczegółowych reprezentowały różne typy funkcjonalne:

- obszary rolnicze o przewadze rolnictwa intensywnego i towarowego;
- obszary rolnicze o przewadze rolnictwa tradycyjnego i mało intensywnego;
- obszary leśno-rolnicze;
- obszary podmiejskie;
- obszary turystyczne i rekreacyjne.

Kwestionariusz ankiety składał się z dwóch zasadniczych części – pierwszej dotyczącej gospodarstwa domowego zlokalizowanego na wsi oraz drugiej przeznaczonej wyłącznie dla użytkowników gospodarstw rolnych. Oprócz pytań typowo faktograficznych, zadano szereg pytań o opinie i postawy mieszkańców wsi. Przeprowadzenie badań w 2002-2003 roku stwarza możliwość charakterystyki obszarów wiejskich i rolnictwa przed wstąpieniem Polski do struktur Unii Europejskiej.

Jak już wspomniano, gminy do badań szczegółowych wybrano na podstawie struktury funkcjonalnej, reprezentacji regionalnej oraz położenia na osi kontinuum przestrzennego (rdzeń-peryferie). Jednakże gminy te także mogą zostać podzielone według kategorii ONW bądź nie na terenach działania ONW, choć należy to wyraźnie podkreślić, iż nie stanowiło to zmiennej uzasadniającej dany wybór. W wyniku selekcji (m.in. odrzucono ankiety z właścicielami działek rolnych do 1 ha) dalszym analizom poddano 940 ankiet przeprowadzonych z właścicielami gospodarstwa rolnego. W wyniku podziału gmin według kategorii ONW okazało się, iż 535 ankiet przeprowadzono z rolnikami gospodarującymi poza działaniem ONW, a 405 z nich dotyczyło gospodarstw objętych od 2004 roku płatnościami ONW. Ze względu na relatywnie małą liczbę ankiet z terenów ONW Nizinne II i ONW Górskie (w sumie 18%), postanowiono w dalszych analizach traktować łącznie obszar ONW bez względu na jego podział wewnętrzny.

Udział ankiet „rolniczych” (zawierających odpowiedzi z obydwu części kwestionariusza) w ogólnej liczbie ankiet przeprowadzonych wśród mieszkańców wsi wykazuje dużą zbieżność z charakterem poszczególnych obszarów (tab.II. 12). Prawie 60% ankiet „rolniczych” przeprowadzono na obszarach położonych poza terenami ONW, przy czym średnia wartość wskaźnika waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej (WWRPP) dla tych terenów wyniosła 90,4 punktu. Z kolei na obszarach ONW odsetek ankiet „rolniczych” nie przekroczył 30% przy średniej wartości WWRPP na poziomie 58,6 punktu. Wskazuje to wyraźnie na dużo większy udział źródeł pozarolniczego utrzymania na obszarach charakteryzujących się gorszymi warunkami agrośrodowiskowymi.

Tabela II. 12

Ogólna charakterystyka badanych obszarów wiejskich na podstawie ankiet z lat 2002-2003

Obszary wiejskie według kategorii ONW i poza nimi	Liczba ankiet	Udział ankiet w ogólnej liczbie rolników	Udział ankiet rolniczych w ogólnej liczbie ankietowanych	WWRPP na badanym obszarze	Gęstość zaludnienia na badanym obszarze (osoby/km^2)
Poza ONW	**535**	**56,9**	**58,1**	**90,4**	**59,4**
ONW ogółem	**405**	**43,1**	**29,1**	**58,6**	**32,9**
w tym:		w ONW ogółem:			
Nizinne I	332	82,0	30,8	60,2	28,8
Nizinne II	49	12,1	23,7	48,4	43,5
Górskie	24	5,9	22,2	34,2	68,0

Źródło: Bański, 2005 .

Średnia powierzchnia badanych gospodarstw w obydwu podstawowych kategoriach (obszary ONW i poza ONW) cechuje się bardzo zbliżonymi wartościami (tab. II.13). Na szczególne podkreślenie zasługuje jednak niewielka różnica pomiędzy średnią powierzchnią gospodarstw ankietowanych rolników a średnią powierzchnią wszystkich gospodarstw zlokalizowanych w badanych gminach. Przeprowadzona bardziej szczegółowa analiza liczebności poszczególnych kategorii wielkościowych gospodarstw wykazała również ich zbieżne udziały. Wyniki te pośrednio świadczą o dużej reprezentatywności otrzymanych odpowiedzi. Jednocześnie są też potwierdzeniem wcześniej prowadzonych badań pod kierunkiem Józwiaka [2007], w których wykazano na grupie gospodarstw objętych przez Polski FADN, iż gospodarstwa z terenów ONW miały niemal identyczny średni obszar użytków rolnych, jak gospodarstwa z terenów o lepszych jakościowo warunkach. Kolejną interesującą charakterystyką badanej zbiorowości gospodarstw rolnych była struktura użytkowania ziemi. W gospodarstwach położonych na lepszych glebach udział gruntów ornych w ogólnej powierzchni osiągnął poziom 86,6% i był o 17,5 punktów procentowych wyższy od zanotowanego na terenach ONW. Z kolei odsetek trwałych użytków zielonych (łąk i pastwisk) w gospodarstwach z terenu ONW ukształtował się na poziomie 21,6% w stosunku do 9,2% na terenach poza ONW. Potwierdza to przedstawioną już wcześniej w tym opracowaniu ogólną zależność użytkowania ziemi w ramach kategorii ONW oraz charakterystykę typów produkcji gospodarstw ze zbiorowości FADN wykonaną przez zespół Józwiaka [2007]. Jednocześnie badane dwie grupy gospodarstw nie różnią się istotnie w zakresie prowadzenia bądź nieprowadzenia produkcji zwierzęcej – 80% właścicieli prowadzi taką działalność.

Tab. II. 13

Powierzchnia i struktura użytkowania gruntów w gospodarstwach w obrębie badanych gmin

Położenie gospodarstw	Średnia pow. gospodarstw według ankiet	Średnia pow. gospodarstw według PSR 2002	Udział w ogólnej powierzchni gospodarstw (%)						Odsetek gosp. z prod. zwierz.
			Grunty orne	Łąki	Pastwiska	Odłogi	Lasy	Pozostałe	
Poza ONW	12,5 ha	12,6 ha	86,6	7,1	2,1	0,8	1,2	2,2	83%
ONW ogółem	13,0 ha	12,1 ha	69,1	14,9	6,7	1,4	4,6	3,3	79%

Źródło: Bański, 2005 r.

Ankietowani użytkownicy gospodarstw rolnych charakteryzowali się niewielkim zróżnicowaniem cech społeczno-demograficznych: liczbą osób w rodzinie i strukturą wiekową jej członków oraz średnim wiekiem ankietowanych, czyli w większości przypadków prowadzących gospodarstwo rolne. Właściciele gospodarujący w lepszych warunkach agrośrodowiskowych cechowali się nieznacznie wyższym poziomem wykształcenia ogólnego oraz wyższym o ponad 8 punktów procentowych poziomem wykształcenia rolniczego (tab. II.14). Interesująco przedstawia się zróżnicowanie w zakresie głównych źródeł dochodów gospodarstw domowych. Na obszarach poza ONW dla prawie 70% gospodarstw prowadzących działalność rolniczą głównym źródłem utrzymania było rolnictwo, a dla dalszych 24% rolnictwo z dodatkiem innych źródeł. Z kolei dla gospodarstw z terenów ONW, rolnictwo było głównym źródłem utrzymania dla 44% gospodarstw, rolnictwo z udziałem innych źródeł 36%, a pozarolnicze źródła dochodu obejmują 20% rodzin. Z analizy zaprezentowanych danych nasuwa się podstawowy wniosek, iż gospodarstwa z terenów ONW poszukują lub są zmuszone poszukiwać pozarolniczych źródeł utrzymania, gdyż same środki uzyskiwane z rolnictwa nie wystarczają na pokrycie występujących potrzeb.

Tab. II. 14

Charakterystyka społeczno-ekonomiczna ankietowanych właścicieli gospodarstw rolnych

Położenie gospodarstw	Odsetek ankietowanych posiadających wykształcenie rolnicze	Odsetek ankietowanych posiadających wykształcenie średnie bądź wyższe	Średni wiek ankietowanych	Główne źródła dochodów gospodarstw domowych (%)				
				rolnictwo	rolnictwo i inne	praca poza gospodarstwem	działalność gospodarcza	inne źródła
Poza ONW	58,1%	34,4%	44,3	69,6	24,3	2,6	0,9	2,6
ONW ogółem	49,6%	32,6%	47,4	44,3	35,8	8,8	1,5	9,6

Źródło: Bański, 2005 r.

Z analiz przeprowadzonych przez Bańskiego [2005] wynika, iż mieszkańcy wsi posiadający lepsze wykształcenie korzystniej też ocenili dokonujące się w kraju przeobrażenia oraz z większym optymizmem myślą o przyszłości, i to bez względu na region zamieszkania. Jednak okres transformacji został raczej negatywnie oceniony przez różne grupy społeczne i zawodowe. Nieznacznie większym odsetkiem pozytywnych ocen odnośnie zmian we własnej miejscowości charakteryzowali się właściciele gospodarstw rolnych zlokalizowanych na terenach ONW, z kolei większe zadowolenie z działań władzy lokalnej wykazali rolnicy z terenów poza ONW (tab. II.15).

Tabela II. 15

Opinie ankietowanych o władzy samorządowej i ocenie zmian po 1990 roku

Położenie gospodarstw na ONW oraz poza	Zadowolenie z działalności lokalnych władz gminnych			Korzystne zmiany w miejscowości po 1990 roku	
	Tak	Nie	Brak zdania	Tak	Nie
Poza ONW	63%	18%	19%	32%	68%
ONW ogółem	50%	21%	29%	38%	62%

Źródło: Bański, 2005 r.

Tabela II. 16

Opinie ankietowanych o zagadnieniach związanych z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej

Położenie gospodarstw na ONW oraz poza	Akcesja Polski do Unii Europejskiej zmieni coś w miejscowości respondenta			Zainteresowanie problemami akcesji Polski do UE	
	Tak	Nie	Brak zdania	Tak	Nie
Poza ONW	31%	28%	41%	73%	69%
ONW ogółem	26%	23%	51%	27%	31%

Źródło: Bański, 2005 r.

Zaprezentowana charakterystyka badanej próby pozwala na wyciagnięcie dwóch wniosków, które będą pomocne przy dalszej analizie sytuacji związanej z produkcją rolniczą na różnych typach obszarów ONW. Po pierwsze dwie badane grupy znacznie różnią się strukturą użytkowania ziemi i głównych źródeł dochodów (wyższy odsetek gruntów ornych oraz źródeł z działalności rolniczej na obszarach poza ONW). Po drugie, w zakresie innych analizowanych cech społecznych i ekonomicznych, a także postaw i opinii obydwie grupy nie wykazują istotnych zróżnicowań.

Średnia wielkość gospodarstw prowadzonych przez ankietowanych właścicieli z obszarów ONW i poza ONW wykazuje zbliżone wartości. Równocześnie charakterystyka rozłogu gospodarstw w obydwu analizowanych kategoriach jest podobna (tab. II.17). Zarówno średnia liczba działek w gospodarstwie rolnym, jak i średnia powierzchnia jednej działki oraz odległość do najdalej położonego kawałka ziemi wykazuje podobne zróżnicowanie wewnątrz dwóch badanych kategorii ONW.

Tabela. II. 17

Charakterystyka rozłogu gospodarstw rolnych ankietowanych właścicieli

Położenie gospodarstw na ONW oraz poza	Średnia liczba działek rolnych w gospodarstwie	Średnia powierzchnia działki rolnej	Średnia odległość do najdalszej działki
Poza ONW	4,4	2,9 ha	3,1 km
ONW ogółem	5,0	2,6 ha	3,0 km

Źródło: Bański, 2005 r.

Gospodarstwa zlokalizowane na obszarach ONW i poza ONW różniły się w zakresie planów związanych z prowadzoną działalnością rolniczą. Prawie połowa rolników z terenów poza ONW stwierdziła, iż użytkowana przez nich powierzchnia gospodarstwa jest niewystarczająca i jednocześnie 37% zadeklarowało, iż w najbliższym czasie chciałoby je powiększyć. Z kolei 38% rolników z terenów ONW stwierdziło, iż użytkuje niewystarczającą powierzchnię, a 28% planuje zwiększyć posiadany areał poprzez kupno bądź dzierżawę. Dane te wskazują na bardziej proinwestycyjne zachowanie rolników z terenów poza ONW i upatrywanie większej szansy utrzymania na dochodach z rolnictwa. Potwierdzają to odpowiedzi rolników na pytanie o planowane w najbliższym czasie inwestycje w gospodarstwo rolne – 39% właścicieli spoza ONW w stosunku do 28% z terenów ONW planuje dokonać różnego typu inwestycji. Podobne zróżnicowanie zachodzi w przypadku brania kredytów związanych z produkcją rolną – 51% właścicieli spoza ONW korzystało z tej formy wsparcia zewnętrznego, podczas gdy na terenach ONW uczyniło to 44% właścicieli. Różnice udziału rolników z dwóch analizowanych kategorii obszarów ONW w opisanych powyżej działaniach „proinwestycyjnych" wynosiły zazwyczaj 10 punktów procentowych na rzecz grupy spoza ONW. Wartość ta nie jest może bardzo duża, jednakże pokazuje tendencje w kondycji ekonomicznej i strategii rozwoju gospodarstw z różnych kategorii ONW.

Spostrzeżenie powyższe jest jeszcze wyraźniej widoczne przy analizie odpowiedzi na pytanie o prowadzenie produkcji towarowej przez gospodarstwa. Prawie 84% rolników z terenów poza ONW przyznało, iż prowadzą produkcję towarową, podczas gdy wartość ta dla ankietowanych z terenów ONW wyniosła 42%. Różnica jest więc dwukrotna, przy takiej samej średniej powierzchni gospodarstw. Rozbieżność działań prorynkowych uwidoczniła się również przy analizie form zbytu wytworzonych w gospodarstwie produktów. Zarówno w grupie spoza ONW, jak i w gospodarstwach z ONW najpowszechniejszą formą był stały odbiorca i punkt skupu (w sumie po 57% ogólnej liczby wskazań) – jednak dla gospodarstw spoza ONW w dalszej kolejności istotnymi była giełda towarowa i zakład przetwórczy, podczas gdy rolnicy z ONW sprzedawali swoje towary na targowiskach oraz poprzez inne formy zbytu. Podobnie wyższy od przeciętnej odsetek właścicieli gospodarstw spoza ONW uważał swoje gospo-

darstwa za rozwojowe i w 2003 roku był bardziej optymistycznie nastawiony co do sprostania wymogom konkurencji na rynkach Unii Europejskiej.

Szczegółowe analizy Bańskiego [2005] wykazały zatem dużą zależność działań prorynkowych od wielkości gospodarstwa – przykładowo zaledwie 20% właścicieli gospodarstw do 5 ha planuje w najbliższych latach inwestycje, podczas gdy wartość ta dla właścicieli gospodarstw powyżej 20 ha wyniosła ponad 60%. Uzyskane różnice są więc dużo bardziej wyraźne, niż wynikające z podziału gospodarstw na dwa zbiory – ONW i poza ONW. Z całą pewnością można stwierdzić, iż rolnicy gospodarujący na gorszych glebach prowadzą mniej towarową i mniej intensywną gospodarkę, jednakże dużo bardziej istotnym regulatorem tego zagadnienia jest średnia powierzchnia gospodarstwa. Relacje te były szczegółowo analizowane między innymi przez Michnę [2005] na podstawie danych masowych uzyskanych z Powszechnego Spisu Rolnego w 2002 roku.

Kluczowym elementem w zapewnieniu ciągłości rolniczego użytkowania ziemi i utrzymania żywotności obszarów wiejskich [PROW 2007] jest przejmowanie gospodarstw przez następców. Ponad 70% ankietowanych właścicieli spoza terenów ONW stwierdziło, iż ich gospodarstwo posiada następcę, jednak tylko 46% odpowiedziało, iż wiąże przyszłość swoich dzieci z rolnictwem. W przypadku właścicieli gospodarstw z terenów ONW wartości te znowu były niższe o około 10 punktów procentowych w stosunku do tych jakie uzyskano dla grupy rolników z terenów poza ONW – w 61% gospodarstwo posiada następcę, a 35% widzi szansę dla swoich dzieci w działalności rolniczej. Jak wynika z zaprezentowanych danych, nawet w przypadku rolników prowadzących produkcję towarową i gospodarujących na najlepszych glebach, zaledwie połowa z nich widzi przyszłość dla swoich dzieci w rolnictwie. Oczywiście w dużej mierze deklaracje nie muszą później przekładać się na praktykę, jednakże dane te odzwierciedlają skalę problemu migracji z obszarów wiejskich przedstawioną szczegółowo we wcześniejszym rozdziale na podstawie danych masowych.

Ostatnim analizowanym zagadnieniem była znajomość i chęć korzystania z form pomocy Unii Europejskiej dla rolnictwa (tab. II.18). Około 2/3 rolników z terenów poza ONW zadeklarowało znajomość różnych form pomocy UE dla rolnictwa, w stosunku niespełna połowy takich odpowiedzi dokonanych przez właścicieli z obszarów ONW. Podobna różnica uwidoczniła się w przypadku deklaracji zamiaru korzystania z pomocy UE dla rolnictwa. W 2003 roku, czyli niespełna rok przed możliwością składania wniosków o różnego rodzaje dopłat i działań, 71% rolników z terenów poza ONW i 59% z terenów ONW planowało wykorzystywać istniejące instrumenty Wspólnej Polityki Rolnej. Tymczasem w 2004 roku liczba złożonych wniosków nie przekroczyła 630 tys., czyli wnioski złożyło 70% ogólnej licz-

by uprawnionych. W latach następnych liczba gospodarstw, które wystąpiły o dopłaty wyrównawcze wyniosła prawie 710 tys., co stanowi około 80% ogólnej liczby uprawnionych. Świadczyć to może przede wszystkim o coraz powszechniejszej wiedzy rolników o przysługujących im środkach pomocowych oraz o wzroście zaufania do polityki rolnej prowadzonej przez Polskę po wstąpieniu do Unii Europejskiej.

Tabela II. 18

Znajomość i zamiar korzystania z form pomocy Unii Europejskiej dla rolnictwa przez ankietowanych właścicieli gospodarstw rolnych

Położenie gospodarstw na ONW oraz poza	Znajomość form pomocy UE dla rolnictwa		Zamiar korzystania z pomocy UE dla rolnictwa	
	Tak	Nie	Tak	Nie
Poza ONW	66%	34%	71%	29%
ONW ogółem	48%	52%	59%	41%

Źródło: Bański, 2005 r.

Podsumowując analizy z przeprowadzonych badań ankietowych, można wysunąć dwa podstawowe wnioski. Po pierwsze, ankietowani z gospodarstw położonych poza obszarami ONW, w relacji do właścicieli z terenów ONW, cechuje bardziej proinwestycyjne i prorynkowe nastawienie prowadzonej przez siebie działalności rolniczej. Ponadto działalność rolnicza dla większej liczby z nich stanowi główne źródło utrzymania. Większa ich część również upatruje przyszłość swoich dzieci w rolnictwie. Jednakże znacznie większe zróżnicowanie występuje w zależności od poziomu wykształcenia ankietowanych oraz posiadanej przez nich powierzchni gospodarstwa. Dlatego należy podkreślić, iż istnieją pewne różnice w ocenie swojej działalności przez rolników z terenów ONW i poza ONW, jednakże nie są one tak wyraźne jak pomiędzy rolnikami z wykształceniem wyższym a zawodowym, czy gospodarującymi na 20 ha a 5 ha.

Innego typu badania przeprowadziła Klepacka-Kołodziejska [2007], która w czterech celowo wybranych regionach charakteryzujących cztery różne kategorie ONW, przeprowadziła w 2006 roku 88 wywiadów z rolnikami pobierającymi płatności wyrównawcze ONW. Oto najważniejsze konkluzje z jej badań:

- rolnicy nie odróżniają rodzajów dopłat, nie ma to dla nich znaczenia, czy są to dopłaty ONW, czy inne, traktują je jako otrzymaną sumę wsparcia;
- największy udział w dochodach rolniczych mają dopłaty w najmniejszych gospodarstwach o najtrudniejszych warunkach gospodarowania;
- nie stwierdzono związku między opiniami i postawami rolników wobec kontynuowania działalności rolniczej a położeniem gospodarstwa na terenie ONW – fakt otrzymywania dopłat ma marginalne znaczenie w trakcie podejmowania decyzji o zaprzestaniu bądź kontynuowaniu działalności rolniczej.

5. Obszary problemowe w rolnictwie w kontekście delimitacji obszarów ONW

Tak jak wspomniano na wstępie, celem niniejszego opracowania nie miało być przedstawienie propozycji nowego podziału obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW) w Polsce. Autorzy mieli na celu zwrócenie uwagi na zróżnicowanie rolnictwa funkcjonującego w ramach omawianych kategorii ONW, biorąc pod uwagę przesłanki przyrodnicze, społeczne czy gospodarcze oraz zróżnicowane warunki agroprzyrodnicze. Mimo wszystko jednak warto spojrzeć na delimitację obszarów ONW w kontekście wcześniejszych opracowań naukowych dotyczących obszarów problemowych.

Obszary problemowe w rolnictwie [Bański 1999] można podzielić na kilka kategorii: obszary opóźnione w rozwoju, obszary rezerw produkcyjnych, obszary o niekorzystnych warunkach przyrodniczych, obszary konfliktowe. W tym opracowaniu najbardziej istotna jest szczegółowa charakterystyka obszarów o niskiej jakości środowiska przyrodniczego, czyli cechujących się takimi warunkami, które ograniczają możliwości uprawy niektórych roślin, rzutują na poziom plonów, organizację pracy i efektywność ekonomiczną gospodarki rolnej. Poprzez przybliżenie kilku delimitacji obszarów problemowych w rolnictwie ze względu na jakość środowiska przyrodniczego, ukazane zostanie inne spojrzenie na zagadnienie ONW.

Kurek [1992] podkreśliła, jak ważną determinantą w zagospodarowaniu przestrzennym i rozwoju rolnictwa jest udział gleb najsłabszych klas (V i VI klasa) w ogólnej powierzchni gruntów ornych. Zwróciła szczególną uwagę na grupę 236 gmin, które są z rolniczego punktu widzenia terenami problemowymi. Fakt bardzo wysokiego udziału gleb V i VI klasy (tj. powyżej 70% gruntów ornych) skutkuje dla tej grupy gmin nikłymi szansami na ich rozwój, zwłaszcza w warunkach kryzysowych. W okresie, gdy wszelka produkcja była pożądana i przynosiła dochody, nawet gospodarstwa o słabych glebach mogły liczyć na trwanie, choćby tylko w wątłej kondycji ekonomicznej. Natomiast w warunkach bariery popytowej i konkurencji, produkcja tych gospodarstw może okazać się trwale zbędna i w konsekwencji może grozić ich upadkiem ekonomicznym.

Z danych zamieszczonych w *Atlasie gmin zróżnicowanych pod względem udziału gleb niskourodzajnych* [Kurek i in. 1992] oraz danych dotyczących gmin górskich i podgórskich wynika, iż w sumie 377 gmin zakwalifikowano do posiadających najwyższe udziały gleb niskich klas bonitacyjnych (rys. II.32). Spośród wyznaczonych gmin nizinnych – 79% położonych jest w kategorii ONW Nizinne II i jednocześnie stanowi 51% jednostek w tej kategorii.

Rys. II. 32. Obszary o wysokim udziale gleb z najniższych klas bonitacyjnych

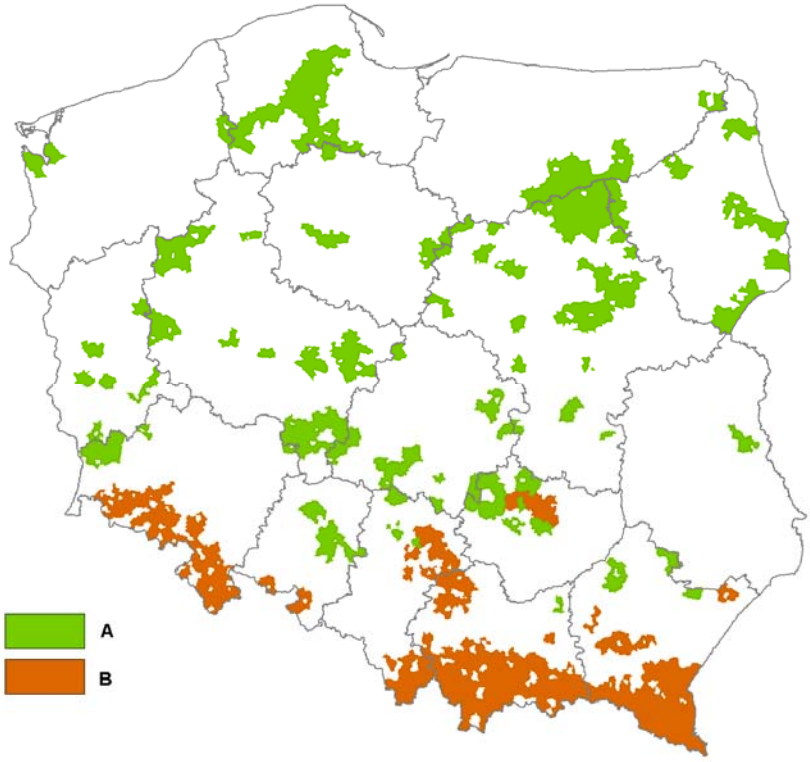

A – gminy w których gleby V i VI klasy stanowią ponad 70%,
B – gminy górskie i podgórskie

Źródło: Kurek i in. 1992.

Bański [1999] do delimitacji obszarów o niskiej jakości środowiska przyrodniczego użył wskaźnika jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej. Powołując się na badania Koreleskiego [1988] przyjął jako próg wartość wskaźnika na poziomie 50 pkt., który świadczy o silnych ograniczeniach możliwości uprawy roślin. W wyniku przeprowadzonej delimitacji wyróżniono siedem obszarów grupujących od kilku do kilkunastu gmin o najmniej korzystnych warunkach agroekologicznych – karpacki, kaszubski, mazursko-kurpiowski, ostrzeszowski, podlaski, suwalski i świętokrzyski. Wyróżnione obszary w dużej mierze pokrywają się z delimitacją przeprowadzoną na podstawie *Atlasu gmin zróżnicowanych pod względem udziału gleb niskourodzajnych*.

Rys. II. 33. Obszary niskiej jakości środowiska przyrodniczego

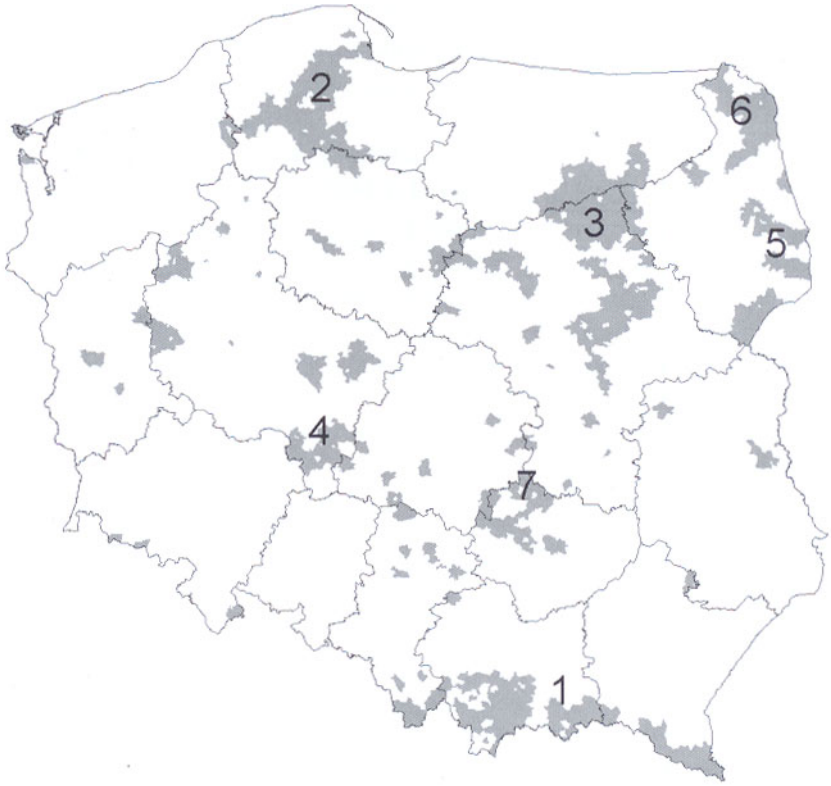

1 – karpacki, 2 – kaszubski, 3 – mazursko-kurpiowski, 4 – ostrzeszowski, 5 – podlaski, 6 – suwalski, 7 – świętokrzyski

Źródło: Bański 1999.

Trzeci przykład delimitacji obszarów pod względem jakości środowiska dla produkcji rolniczej zawiera opracowanie wykonane na podstawie danych Powszechnego Spisu Rolnego 2002 [Filipiak 2003]. W wyniku tej delimitacji wyznaczono osiem klas bonitacyjnych, które następnie połączono w sześć kategorii opisujących na skali porządkowej stopień utrudnienia wynikający z istniejących warunków produkcji rolniczej [Bielecka, Ciołkosz 2003]. Tereny o skrajnie niekorzystnych oraz niekorzystnych warunkach dla produkcji rolnej stanowią tereny wymagające szczególnego wsparcia ze względu na bardzo niski poziom plonów oraz brak ekonomicznie i ekologicznie uzasadnionych możliwości intensyfikacji produkcji – są to głównie rejony górskie Karpat i Sudetów (rys. II.34). Tereny ze znacznymi utrudnieniami cechują się niską dochodowością produkcji rolnej, co sprzyja ich depopulacji. Według Bieleckiej i Ciołkosza [2003] te obszary powinny być objęte systemem wsparcia – ogółem 1066 gmin. W tych obliczeniach wzięto pod uwagę również gminy miejskie, a więc cały badany zbiór liczył 3054 jednostki, a nie 2171, jak we wszystkich poprzednich analizach dotyczących ONW.

Rys. II. 34. Warunki produkcyjne rolnictwa

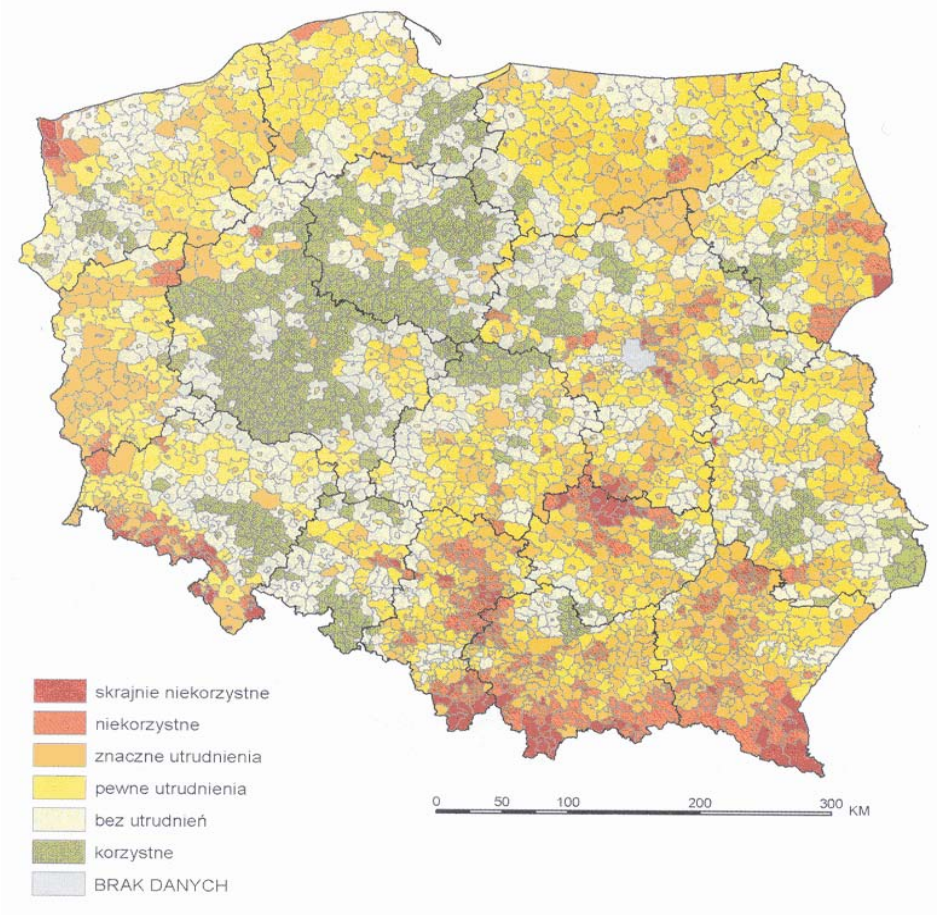

Źródło: Bielecka, Ciołkosz 2003.

Nietrudno zauważyć, iż we wszystkich tych przykładach wyznaczony zbiór obszarów problemowych jest dużo mniejszy niż oficjalnie wyznaczone obszary problemowe. Delimitacja ONW, jak zaznaczono w tabeli wskazującej kwalifikacje obszarów ONW, objęła gminy z wartością wskaźnika WWRPP przekraczającego średnią krajową (dotyczyło to jednocześnie obszarów najrzadziej zaludnionych). Przeprowadzona charakterystyka kategorii ONW ze względu na różne cechy przyrodnicze i społeczno-gospodarcze wykazała, iż kategoria ONW Nizinne I w bardzo wielu przypadkach wykazuje podobne do przeciętnej zróżnicowanie wartości cech.

Przeprowadzona w tab. II.19. analiza relacji pomiędzy obowiązującymi w Polsce stawkami płatności a maksymalnymi określonymi w *Rozporządzeniu Rady 1698/2005* wykazała, iż w kategorii ONW Górskie właściciele gospodarstw otrzymują około ⅓ wysokości możliwego wsparcia. Szczegółowy opis wysokości dopłat ONW (LFA) w innych krajach przedstawiony został wcześniej w rozdziale poświęconym przeglądowi międzynarodowemu.

Tabela II. 19

Wysokości obowiązujących i maksymalnych płatności ONW

Kategoria ONW	Obowiązująca płatność – określona w PROW (euro)	Płatność maksymalna (euro)	Relacja obowiązującej płatności do maksymalnej (płatność max = 100)
ONW Górskie	81,9	250	32,8
ONW Specyficzne utrudnienia	67,6	150	45,1
ONW Nizinne I	45,9	150	30,6
ONW Nizinne II	67,6	150	45,1

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych PROW 2007 i Rozporządzenie Rady 1698/05.

Opierając się na wynikach wcześniejszych rozważań, nałożono na jedną mapę trzy typy obszarów predysponowanych w pierwszej kolejności do wsparcia z tytułu niekorzystnych warunków przyrodniczych dla produkcji rolnej – obszary górskie i podgórskie, obszary o najniższych kompleksach przydatności rolniczej oraz obszary szczególnie cenne przyrodniczo. W przypadku pierwszej kategorii wykorzystano delimitacje przeprowadzone w latach 80. i wykorzystane współcześnie przy wyznaczaniu obszarów ONW (zbiór ten obejmuje gminy z ONW Górskie + ONW Specyficzne utrudnienia). W drugim przypadku wzięto pod uwagę gminy z wartością wskaźnika waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej niższej niż 80% średniej krajowej. Z kolei w przypadku trzeciej kategorii wzięto pod uwagę gminy, w których ponad ⅔ powierzchni jest prawnie chronione i w których wartość WWRPP nie przekracza 110% przeciętnej dla kraju. Wartości graniczne zostały dobrane w ten sposób, aby w jak najszerszym zakresie pokrywały się z obowiązującym podziałem ONW. Kolejność nakładania była taka sama, w jakiej te kategorie zostały wyżej wymienione, co oznacza, iż przykładowo 51% jednostek ze strefy górskiej i podgórskiej spełniało jednocześnie kryterium wysokich walorów przyrodniczych. W wyniku tak przeprowadzonej delimitacji uzyskano obraz zróżnicowania przestrzennego podobny do tego opisanego wcześniej w przypadku obszarów problemowych (rys. II.34). Podkreślić jednakże należy, iż uzyskane obszary o niskich wskaźnikach agrośrodowiskowych zostały dopełnione obszarami o wysokich walorach przyrodniczych.

Rys. II. 35. Podział gmin ze względu na niskie warunki agrośrodowiskowe oraz wysokie walory przyrodnicze

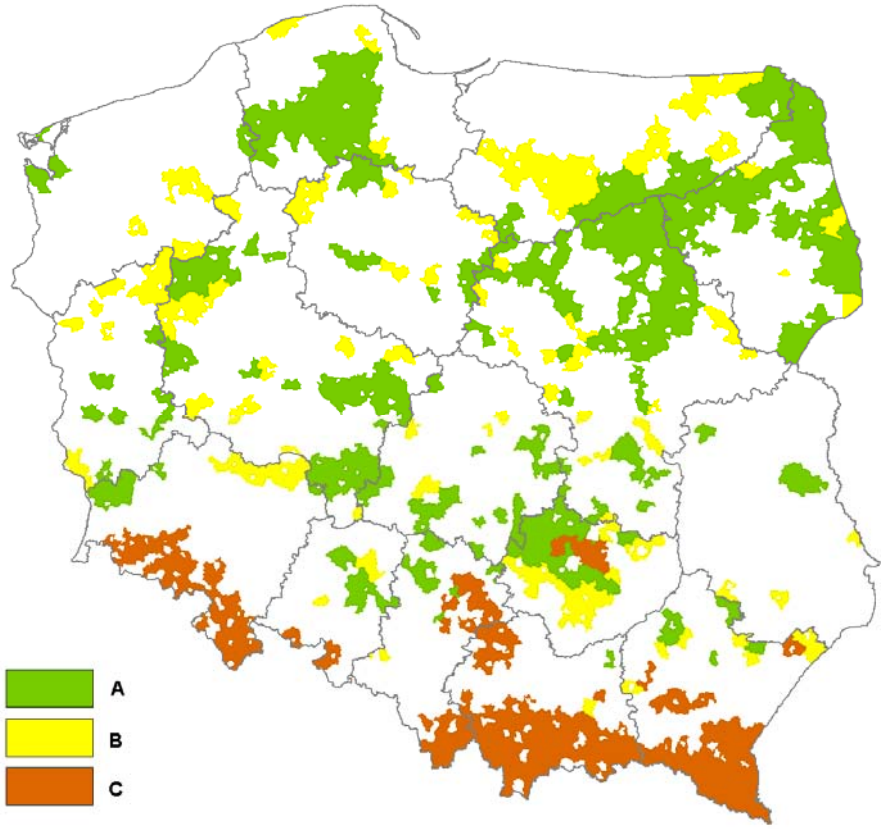

A – niska jakość warunków środowiskowych dla rolnictwa, B – wysokie walory przyrodnicze i co najwyżej średnie warunki środowiskowe dla produkcji rolniczej, C – obszary górskie i podgórskie

Przeprowadzona w tabeli II.20 charakterystyka obszarów według podanych na rys. II.34. kategorii gmin ze względu na niskie warunki agrośrodowiskowe oraz wysokie walory przyrodnicze oparta została na danych Powszechnego Spisu Rolnego 2002 (pod uwagę wzięto jedynie gospodarstwa zlokalizowane na obszarach wiejskich oraz o powierzchni powyżej 1 ha). W wyniku tak przeprowadzonej delimitacji zakwalifikowano do obszarów o niekorzystnych uwarunkowaniach agrośrodowiskowych 565,6 tys. gospodarstw rolnych położonych na niespełna 4 mln ha.

Tab. II. 20

Charakterystyka gospodarstw rolnych położonych w wyznaczonych kategoriach gmin

Kategoria obszarów	Liczba gmin	Powierzchnia użytków rolnych (tys. ha) w gospodarstwach o wielkości (ha)						Liczba gospodarstw rolnych
		1-5	5-10	10-15	15-50	> 50	Ogółem	
Niski wskaźnik bonitacji gleb	322	344,1	476,5	394,4	732,5	261,3	2208,8	270 997
Wysokie walory przyrodnicze	134	139,0	171,4	120,5	241,2	277,7	949,8	101 458
Obszary górskie i podgórskie	176	377,0	158,8	49,9	74,9	139,3	799,9	193 149
Ogółem	632	860,1	806,7	564,8	1048,6	678,3	3958,5	565 604
Pozostałe obszary	1539	1765,4	2167,1	1622,0	3061,0	3337,6	11953,1	1 307 807

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych PSR 2002.

Zaprezentowany podział ma charakter wyłącznie hipotetyczny. Posiada on mankamenty: uwzględniono całe gminy, a nie obręby geodezyjne, całą powierzchnię obszarów chronionych, a nie chronione użytki rolne oraz wiele innych. Jednakże zdaniem autorów tego opracowania przy redefinicji instrumentu polityki rolnej, jaką jest działanie ONW oraz przy ewentualnych zmianach obowiązującego podziału, należy dążyć do stopniowego ograniczania powierzchni zaklasyfikowanej do ONW z jednoczesnym zwiększaniem kwot dopłat wyrównawczych dla gospodarstw posiadających rzeczywiście najmniej korzystne warunki przyrodnicze do produkcji rolnej. Chodzi o to, iż działanie ONW w pierwszej kolejności powinno służyć konserwacji krajobrazu, a dopiero w następnych etapach wspierać cele społeczne oraz zwiększać konkurencyjność gospodarki, stąd też przy opracowaniu podziału na rys. II.34 zastosowano takie właśnie kryteria.

Autorzy w tym opracowaniu nie podjęli wątku celowości stosowania dopłat wyrównawczych w ogóle, choć takie wątki są wielokrotnie podnoszone.

Literatura

Bański J., 1998, *Gospodarka ziemią w Polsce w okresie restrukturyzacji*, IGiPZ PAN, Warszawa.

Bański J., 1999, *Obszary problemowe w rolnictwie Polski*, Prace Geograficzne 172, IGiPZ PAN, Warszawa.

Bański J., 2005, *Przestrzenny wymiar współczesnych procesów na wsi*, Studia Obszarów Wiejskich, 9, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa.

Bański J., 2007, *Geografia rolnictwa Polski*, PWE, Warszawa.

Bański J., Czapiewski K., 2003, *Referendum na wsi a opinie na temat Unii Europejskiej – wybrane wyniki badań ankietowych* [w:] Kowalski M. (red.), *Przestrzeń wyborcza Polski*, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 73-85.

Bielecka E., Ciołkosz A., 2003, *Wyznaczenie obszarów o ograniczonych możliwościach produkcyjnych rolnictwa* [w:] Ciołkosz A. (red.) *Charakterystyka rolniczej przestrzeni produkcyjnej Polski*, GUS, Warszawa, s. 111-129.

Czapiewski K., 2006, *Obszary rolnicze – obszarami sukcesu?* [w:] Głębocki B., Kacprzak E. (red.) *Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa – sukcesy i niepowodzenia*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 21-36.

Czapiewski K., Janc K., 2006, *On Human Capital and Agrarisation in Poland* [w:] Floriańczyk Z., Czapiewski K. (red.) *Endogenous factors stimulating rural development*, Rural areas and development, 4, ERDN, IAFE–NRI, IGSO PAS, Warszawa, s. 53-68.

Czapiewski K., Niewęgłowska G., 2006, *Przestrzenne zróżnicowanie dopłat wyrównawczych ONW w Polsce w 2004 roku*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej–PIB, Warszawa.

Długosz Z. 2007, *Wybrane aspekty stałej emigracji ludności z Polski za granicę po 1989 roku*, Czasopismo Geograficzne, 1-2 (LXXVIII), s. 3-22.

Domański H., 2005, *Homogamia małżeńska i dziedziczenie pozycji w rodzinach rolników* [w:] Gorlach K., Foryś G. (red.) *W obliczu zmiany: wybrane strategie działania mieszkańców polskiej wsi*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków, s. 31-48.

Eberhardt P., 1989, *Regiony wyludniające się w Polsce*, Prace Geograficzne IGiPZ PAN 148, Wyd. Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.

Filipiak K., 2003, *Waloryzacja i delimitacja rolniczej przestrzeni produkcyjnej* [w:] Ciołkosz A. (red.) *Charakterystyka rolniczej przestrzeni produkcyjnej Polski*, GUS, Warszawa, s. 89-109.

Frenkel I., Rosner A. (red.), 1995, *Atlas Demograficzny i Społeczno-Zawodowy Obszarów Wiejskich w Polsce*, PTD, IRWiR PAN, Warszawa.

Gałązka A., 2003, *Infrastruktura komunalna na wsi. Początki, współczesność, perspektywy rozwoju.* Biuletyn KPZK PAN, z. 207, Warszawa, s. 13-47.

Gorzelak G., Smętkowski M., 2005, *Metropolia i jej region w gospodarce informacyjnej*, EUROREG, Warszawa.

Józwiak W. (red.), 2007, *Sytuacja ekonomiczna i aktywność inwestycyjna różnych grup gospodarstw rolniczych w Polsce i innych krajach unijnych w latach 2004-2005*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej– PIB, Warszawa.

Kędelski M., Paradysz J., 2006, *Demografia*, Akademia Ekonomiczna, Poznań.

Klepacka-Kołodziejska D., 2007, *Wsparcie ONW w opinii rolników i ich postawy wobec kontynuacji gospodarowania*, Wieś i Rolnictwo, 4 (137), s. 114-123.

Kołodziejczyk D., 2004, *Poziom rozwoju rolnictwa indywidualnych gospodarstw rolnych w gminach*, Prace Naukowe AE, Wrocław.

Kołodziejczyk D., 2005, *Indywidualne gospodarstwa rolne na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania* [w:] Stasiak A., Horodeński R. (red.) *Przestrzenne aspekty rozwoju wsi polskiej z uwzględnieniem obszarów depresji społeczno-gospodarczej*, Studia KPZK CXV, KPAZK PAN, Warszawa, s. 86-98.

Koreleski K., 1988, *Przyrodnicze podstawy użytkowania rolniczej przestrzeni produkcyjnej*, AR, Kraków.

Kowalski M., 2004, *Spatial differentiation of EU accession referendum results in Poland* [w:] Kitowski J. (red.) *Central and Eastern Europe at the Threshold of the European Union - an opening balance*, Geopolitical Studies 12 , IGiPZ PAN, Warszawa, s. 307-322.

Kulikowski R., 2003, *Szczegółowy przegląd czynników opisujących produkcję rolną i charakterystyka możliwości produkcyjnych rolnictwa* [w:] A. Ciołkosz (red.) *Charakterystyka rolniczej przestrzeni produkcyjnej Polski*, GUS, Warszawa, s. 9-87.

Kulikowski R., 2005, *Działalność i źródła dochodów indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce – aspekty przestrzenne*. Przegląd Geograficzny, 77, 4, s. 527-549.

Kurek E. i in., 1992, *Atlas gmin zróżnicowanych pod względem udziału gleb niskourodzajnych*, Materiały źródłowe, IERiGŻ, Warszawa.

Michalski T., 2004, *Przemiany w ruchu naturalnym ludności wiejskiej po 1989 roku* [w:] Bański J. (red.) *Polska przestrzeń wiejska: procesy i perspektywy*, Studia Obszarów Wiejskich 6, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 113-130.

Michna W., 2005, *Koncentracja wysokotowarowych i średniotowarowych gospodarstw rolnych w różnych regionach kraju* [w:] Stasiak A., Horodeński R. (red.) *Przestrzenne aspekty rozwoju wsi polskiej z uwzględnieniem obszarów depresji społeczno-gospodarczej*, Studia KPZK CXV, KPAZK PAN, Warszawa, s. 62-85.

Obszary o Niekorzystnych Warunkach Gospodarowania w Polsce, 2006, IUNG PIB, Puławy.

Ochrona Środowiska, 2007, Informacje i opracowania statystyczne, GUS, Warszawa.

Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004-2006, 2004, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa.

Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013, 2007, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa.

Raczyk A., 2007, *Dochodowość i efektywność gospodarki w Polsce w układach lokalnych* [w:] Brezdeń P., Grykień S. (red.) *Od lokalnego do globalnego wymiaru gospodarowania przestrzenią – nowe jakości przestrzeni społeczno--ekonomicznej*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, s. 237-247.

Rosner A. (red.), 2007, *Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno--gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian*, IRWiR PAN, Warszawa.

Rozporządzenie Rady (WE) nr 1698/2005 z dnia 20 września 2005 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW).

Schwarz G. i in., 2006, *Less Favoured Area Support Scheme in Scotland: Review of the evidence and appraisal of options for the scheme post 2010*, Macaulay Institute, University of Edinburgh, IEEP, www.scotland.gov.uk

Schwarz G. i in., 2007, *Review of the Less Favoured Area Support Scheme in Scotland: Past impact and future options* [w:] Stolbova M. (red.) *Less Favoured Areas for Agriculture and Rural Areas*, VUZE, Kraj Vysocina, Praga, s. 57-70.

Węcławowicz G. i in., 2006, *Przestrzenne zagospodarowanie Polski na początku XXI wieku*, Monografie 6, IGiPZ PAN, Warszawa.

Wolski J., 2007, Przekształcenia krajobrazu wiejskiego Bieszczadów Wysokich w ciągu ostatnich 150 lat, Prace Geograficzne 214, IGiPZ PAN, Warszawa.

III. Stan obecny płatności kompensacyjnych ONW w Polsce

Wstęp

Rozdział obejmuje trzy części. W pierwszej przedstawiono w skrócie przegląd polskiej literatury dotyczącej analizy gospodarowania na glebach słabych, określanych wcześniej jako gleby marginalne. Analizy dokonano w podziale na dwa okresy – przed akcesją Polski do UE oraz po niej.

Część druga to podsumowanie i powtórzenie treści zawartych w pierwszym rozdziale opracowania – najważniejszych zagadnień dotyczących ewolucji płatności kompensacyjnych ONW w Unii Europejskiej ze szczególnym podkreśleniem zróżnicowania metodologii płatności. Część ta prezentuje również nową propozycję zakwalifikowania obszarów do poszczególnych kategorii ONW na podstawie raportu ze spotkania ekspertów w kwietniu 2007 r. w Instytucie Ochrony Środowiska i Zrównoważonego Gospodarowania (Institute for Environment and Sustainability, Joint Research Centre, Ispra) we Włoszech.

Zakończenie rozdziału (część trzecia) zawiera analizę kondycji ekonomicznej gospodarstw położonych na obszarach należących do różnych kategorii ONW i na terenach poza ONW w trzech kolejnych latach 2004-2006. Trzecia część rozdziału daje odpowiedź na pytanie, jak właściciele gospodarstw z terenów ONW dali sobie radę ze złymi warunkami i czy byli w stanie „dogonić" ekonomicznie gospodarstwa spoza ONW. Analiza gospodarstw z terenów ONW wyjaśnia również, w jaki sposób i dlaczego gospodarstwa tam położone trwają (nie ulegają likwidacji, a tereny nie wyludniają się) oraz uzyskują porównywalne lub lepsze wyniki ekonomiczne w stosunku do gospodarstw spoza ONW.

1. Analiza gospodarowania na glebach słabych w świetle polskiej literatury przedmiotu

1.1. Wyniki gospodarowania na glebach słabych przed akcesją do UE

Wysoki udział gleb słabych (nisko urodzajnych) warunkuje gospodarowanie na obszarach wiejskich naszego kraju [Kurek, 1992]. Według podziału gleb w Polsce według klas bonitacyjnych do gleb nisko urodzajnych zalicza się grunty klas V, VI i VIz. Łącznie gleby te stanowią 35,5% użytków rolnych (6,79 mln ha), w tym 33% gruntów ornych (4,96 mln ha). Największe obszary gleb nisko urodzajnych występują w środkowej i północno-wschodniej części kraju. Spośród 2122 gmin 1043 z nich (49,1%) gospodaruje w złych warunkach glebowych,

a 612 (28,8%) posiada więcej niż 50% gruntów ornych w klasie V i VI. Istnieją wśród nich gminy z udziałem tych gleb powyżej 80% – jest ich 236.

Kurek [1994] na podstawie analizy zbiorowości gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną określiła liczbę gospodarstw, w których gleby V i VI klasy stanowią 70% i więcej powierzchni użytków rolnych, stwierdziła, że jest ich około 400 tysięcy.

Inne opracowanie tej samej autorki z roku 1992 dowodzi, że rodziny posiadające gospodarstwa o wysokim udziale gleb słabych i bardzo słabych utrzymują się nie tylko z gospodarstwa rolnego. Dochód rodziny rolniczej był uzupełniany przez dochód z pracy najemnej poza gospodarstwem oraz rent i emerytur. Tylko około 32% rolników wskazało na gospodarstwo rolne jako główne źródło utrzymania. Podobny odsetek rolników wskazał jako główne źródło utrzymania pracę poza gospodarstwem, nieco większy odsetek wskazał na dwa źródła dochodu (gospodarstwo i praca najemna). Badanie dochodów gospodarstw o wysokim udziale gleb nisko urodzajnych jest potwierdzeniem powyższych spostrzeżeń [Kurek, 1994].

Jednakże gospodarowanie na glebach słabych i bardzo słabych niekoniecznie musi być wyznacznikiem niskiej produktywności [Kurek, 1994]. Istotny jest tu czynnik odpowiedniego zarządzania gospodarstwem.

Dane z Zakładu Rachunkowości Rolnej IERiGŻ dotyczące gospodarstw o przewadze gleb słabych i bardzo słabych wykazały, że posiadały one wysoki udział trwałych użytków zielonych – 29,3% wobec średniej z gospodarstw objętych rachunkowością rolną 22,5% [Kurek, 1994]. Udział roślin intensywnych w strukturze zasiewów tych gospodarstw stanowił 14,3% wobec średniej zbiorowości objętej rachunkowością rolną 35,2%. Ekstensywna struktura zasiewów informowała o słabej kondycji ekonomicznej. Natomiast obsada krów była w tych gospodarstwach wyższa niż w gospodarstwach o najlepszych glebach, lecz poziom mleczności był niższy. Ponadto gospodarstwa o przewadze gleb słabych i bardzo słabych charakteryzowała o 33% niższa wartość produkcji towarowej w odniesieniu do gospodarstw z najniższym udziałem gleb słabych. Charakteryzowały się one wysokim udziałem produkcji zwierzęcej w produkcji towarowej (88,4%) i niskim udziałem produkcji roślinnej. Jeśli przyjąć wartość produkcji czystej jako opłatę pracy własnej rolnika, wówczas jej poziom w gospodarstwach o wysokim udziale gleb słabych i bardzo słabych stanowił połowę w odniesieniu do gospodarstw o najniższym udziale gleb nisko urodzajnych.

Analiza gospodarstw leżących na glebach słabych dowiodła, że kierownicy niektórych z nich wykazali się zdolnościami dostosowawczymi i uzyskali wysoki poziom dochodów. Dostosowali oni strukturę produkcji do warunków

glebowych w taki sposób, że przychody pochodziły głównie z produkcji zwierzęcej [Kurek, 1992].

Praca Wasilewskiego [1995] określa zasady wyłączania gleb z użytkowania rolniczego i odpowiada na pytanie czy jest to związane i w jakim stopniu z glebami najsłabszymi. Na przestrzeni lat ubywa gruntów z rolniczego użytkowania i jest to związane z urbanizacją oraz rozwojem infrastruktury. Z produkcji rolniczej wyłączane są gleby dobre, jak i słabe z przewagą gleb najsłabszych. Gleby najsłabsze są zagospodarowywane przez zalesianie i zadrzewianie, szczególnie w województwach o największym udziale gleb słabych.

Pod kierunkiem Nietupskiego [1997] została opracowana publikacja określająca modele gospodarstw rodzinnych na glebach marginalnych. Zostały przedstawione optymalne modele gospodarstw w różnych regionach Polski: na nizinie wielkopolskiej, w rejonie Sudetów, na terenach skażonych.

Na nizinie wielkopolskiej przeprowadzono badania modelowe w grupach gospodarstw o różnym areale użytków rolnych. Badania wykazały, że gospodarstwa miały niewielkie możliwości zwiększenia efektywności gospodarowania z uwagi na optymalną w warunkach gleb słabych strukturę produkcji. Określono występowanie w nich rezerwy siły roboczej i stanowisk dla zwierząt, wskazano na możliwość powiększenia areału użytków rolnych poprzez zakup lub dzierżawę. Tylko wówczas zostaną wykorzystane rezerwy pracy, a efekt ekonomii skali pozwoli na zwiększenie efektywności ekonomicznej.

Gospodarowanie w rejonach górskich i podgórskich w rejonie Sudetów charakteryzuje: krótki okres wegetacji, niskie temperatury i duże zróżnicowanie dobowe i okresowe, duże i rosnące z wysokością opady atmosferyczne, słabe gleby, zróżnicowanie ekspozycji i nachylania pól położonych na stokach, mała powierzchnia parcel i ich nieregularny kształt, rozproszenie działek w przestrzeni, kumulacja prac polowych w krótkim czasie, dłuższy okres zimowego żywienia zwierząt, wyższe koszty utrzymania zwierząt, wyższe koszty produkcji roślinnej. Trudne warunki klimatyczne i glebowe wymuszają wyższe nakłady pracy i koszty wytwarzania. Koszty produkcji rolniczej w rejonach górskich i podgórskich w porównaniu z nizinnymi są wyższe o 30-50% [Kutkowska 1996, Nietupski 1985; Nietupski, Szelwicki, 1981]. Gospodarstwa położone w rejonie Sudetów są większe niż średnio w Polsce, posiadają mniejsze zasoby siły roboczej i są gorzej wyposażone w majątek trwały. Struktura użytków rolnych typowa dla gór to wysoki udział trwałych użytków zielonych. Trudne warunki powodowały niższą produkcyjność końcową na 1 ha użytków rolnych o 60% w odniesieniu do średniej krajowej. Dochód rolniczy brutto kształtował się na poziomie 55% krajowego, a dochód rolniczy netto stanowił około 40% średniej dochodowości gospodarstw w kraju. Dochód rolniczy stanowił 74-96% dochodu

parytetowego. Optymalizacja organizacji produkcji nie zmieniła wyniku finansowego gospodarstw w Sudetach.

Reinstein [1998] w projekcie badawczym „Racjonalizacja wykorzystania gleb marginalnych" dokonała analizy ekonomiczno-produkcyjnej gospodarstw na glebach lekkich w odniesieniu do gleb dobrych (średnie oraz dobre) na podstawie danych empirycznych z gospodarstw prowadzących rachunkowość pod kierunkiem IERiGŻ. Wykorzystała informacje z gospodarstw dla lat 1993 i 1994. Pod pojęciem gleby marginalne rozumiano gleby zaliczane do kategorii klas VIz, VI i częściowo V wchodzące w skład kompleksu żytniego bardzo słabego i żytniego słabego. Gospodarstwa z glebami marginalnymi zakwalifikowane do badań to te, w których odsetek udziału gruntów ornych klasy V i VI w ogólnej powierzchni gruntów ornych wynosił nie mniej niż 60%, w tym gruntów klasy VI co najmniej 30%. Gospodarstwa z gleb marginalnych charakteryzował wysoki udział produkcji zwierzęcej w produkcji ogółem (75% wobec średniej gospodarstw prowadzących rachunkowość z glebami dobrymi – 55-60% w roku 1993 a w roku 1994 – suchym – 98% wobec 73-55%). Syntetyczne wyniki produkcyjno-ekonomiczne były uzależnione od jakości gleb. Wartość produkcji globalnej była w roku 1993 niższa o 23% (gleby średnie) i 38% (gleby dobre). Wartość produkcji końcowej brutto (odpowiednio w latach 1993 i 1994) w zależności od roku badań była niższa o 27% i 42% (średnie) i o 30% i 48% (dobre). Podobne wartości miały różnice w produkcji końcowej netto. W zakresie wartości produkcji towarowej gospodarstwa z glebami marginalnymi pozostawały w tyle o ponad 30% za gospodarstwami o gruntach średnich i o 50% za gospodarstwami o gruntach dobrych. Wysokość kosztów produkcji ogółem w gospodarstwach na glebach marginalnych stanowiła 80% i 66% kosztów w odniesieniu do gospodarstw na glebach średnich i dobrych (rok 1993). W roku 1994 odsetek wynosił odpowiednio 73% i 60%. Dochodowość produkcji (dochód rolniczy netto na 1 ha ur) gospodarstw z gleb marginalnych w obu analizowanych latach stanowiła 64% dochodu gospodarstw z gleb średnich oraz 48% gospodarstw z gleb dobrych. Wskaźnik dysparytetu (dochód rolniczy na 1 godzinę do opłaty parytetowej za 1 godz., wyrażony w %) wyniósł w gospodarstwach na glebach marginalnych 54% i 48% (dla lat 1993 i 1994). Dochody spoza gospodarstwa rolnego miały istotne znaczenie w gospodarstwach na glebach marginalnych (praca zarobkowa oraz świadczenia społeczne). I tak w gospodarstwach udział dochodów spoza gospodarstwa stanowił następujący odsetek dochodu rozporządzalnego: do 5 ha 79%, 5-10 ha 69%, 10-15 ha 35%, powyżej 15 ha 30%.

Dochód rozporządzalny rodzin rolniczych z gleb słabych osiągał 73% i 78% dochodu gospodarstw z gleb dobrych i średnich.

Michna [1998], dokonał reasumpcji tematu analizującego gospodarowanie na glebach marginalnych. Zostały one określone jako gleby kl. VIz, VI, i 25% kl. V. Opracowania cząstkowe w ww. publikacji określają metody optymalnego zarządzania gospodarstwami z przewagą gleb marginalnych [Krasowicz z zespołem IUNG]. Powierzchnię gruntów marginalnych szacowało się w Polsce na 3,3 mln ha, co stanowiło 17,5% ogólnej powierzchni użytków rolnych i 10,5% ogólnej powierzchni kraju. Tereny podgórskie (300-500 mn.p.m.) i górskie (powyżej 500 mn.p.m.) stanowiły 8,5% powierzchni kraju, z czego 52% (1,1 mln ha użytków rolnych) było użytkowane rolniczo. Opracowania IUNG wskazały na niską opłacalność użytkowania rolniczego gleb kompleksu żytniego bardzo słabego oraz kompleksu owsiano-pastewnego górskiego. Powierzchnia kompleksu żytniego bardzo słabego jest szacowana przez IUNG na około 1,8 mln ha, a powierzchnia kompleksu owsiano–pastewnego górskiego na około 70 tys. ha. Wymienione kompleksy glebowe należą do najmniej urodzajnych.

Opracowanie cząstkowe A. i Cz. Józefaciuk [za Michną, 1998] dotyczyło problemu związanego z gospodarowaniem na terenach górskich i podgórskich. Autorzy wskazali na potrzebę gospodarowania na terenach górskich i podgórskich. Określili sposób gospodarowania na stokach typu szwajcarskiego i austriackiego polegający na wspieraniu produkcji bydła i owiec czy kóz w celu zwiększenia udziału łąk i pastwisk w strukturze użytkowania gruntów. Region południowo-wschodni i Bieszczady jako najbardziej wyludniony w Polsce był wskazany jako najbardziej zdegradowany. Nie tylko pod względem cywilizacyjnym i społeczno–gospodarczym, lecz również pod względem środowiskowym. Długotrwałe odłogi i ugory degradują gleby, następuje naturalna sukcesja lasu. Natomiast nieużytkowane kośnie czy pastwiskowo użytki zielone porastają „burzanami” a ich powierzchnię kształtują krety.

Opracowanie Józwiak *et al.* [2002] charakteryzujące procesy adaptacyjne w gospodarstwach rolnych o różnej jakości gleb określa m.in. sposób gospodarowania na słabych glebach w odniesieniu do sposobu gospodarowania na glebach dobrych. Jakość użytków rolnych była mierzona wskaźnikiem bonitacji gruntów, którego wielkość wahała się od 0 do 1,7. Większa wielkość tego wskaźnika oznacza lepsze gleby. Określono związek miedzy jakością gleb a strukturą użytków rolnych. Udział gruntów ornych, sadów i trwałych użytków zielonych był ściśle skorelowany z jakością gleb. Gospodarstwa o największym udziale gleb słabych w strukturze powierzchni posiadały dominujące trwałe użytki zielone, a ich udział był w 1996 roku ponad dwukrotnie wyższy niż w gospodarstwach o najlepszych glebach. W literaturze wykazano, że w Polsce spadkowi wskaźnika bonitacji o 1% towarzyszy wzrost udziału trwałych użytków zielonych o około 1% [Bis, 1992, Harasim, 1989]. Trwałe użytki zielone

w gospodarstwach o słabych glebach umożliwiały pozyskiwanie pasz objętościowych dla zwierząt, przez co pozwalały na ich utrzymanie.

Wykazano również ujemną korelację między jakością gleb użytków rolnych z odłogowaniem i ugorowaniem. Wysoka jakość gruntów ornych oznaczała trzykrotnie mniejszy udział odłogów i ugorów w stosunku do gospodarstw o słabych glebach ze wskaźnikiem bonitacji poniżej 0,4 (taki wynik został uzyskany z uśrednienia danych). Natomiast porównanie gospodarstw charakteryzujących się złą jakością gleby z gospodarstwami o glebach dobrej jakości, w których występuje zjawisko odłogów ugorów pozwoliło na określenie innej skali różnic między nimi. I tak w gospodarstwach ze wskaźnikiem bonitacji gleb poniżej 0,4 udział odłogów i ugorów w gruntach ornych wyniósł ponad 54%, a w gospodarstwach ze wskaźnikiem bonitacji gleb powyżej 1,0 wyniósł więcej niż 26% (wobec danych uśrednionych, odpowiednio 15,7 i 4,8%). Natomiast analiza zmian udziału odłogów i ugorów średnio dla gospodarstw o złej i dobrej jakości gruntów ornych w roku 2002 w stosunku do roku 1996 wykazała, iż nasilił się proces powstawania gruntów nieużytkowanych rolniczo, a ich udział w gruntach ornych zwiększył się na glebach o złej jakości 1,6 razy (z 15,7% do 25,7%) a na glebach o dobrej jakości zwiększył się 3,2 razy (z 4,8% do 15,6%).

Jakość gleb wywierała wpływ na strukturę zasiewów w taki sposób, że na glebach o złej jakości zanotowano minimalny udział upraw intensywnych, takich jak pszenica i buraki cukrowe. Potwierdzają również to stwierdzenie analizy z lat poprzednich (1994, 1996).

Zróżnicowanie struktury pogłowia zwierząt w gospodarstwach na glebach o złej i dobrej jakości wykazało, że gospodarstwa o najsłabszych glebach w strukturze pogłowia mają najwyższy udział bydła, owiec i koni (60%, 3%, 5,6%), podczas gdy gospodarstwa o najlepszych glebach mają najwyższy udział trzody i drobiu.

Tak więc jakość gleb była czynnikiem ograniczającym produkcję rolniczą, co przejawiało się ugorowaniem i odłogowaniem oraz ograniczeniem pogłowia zwierząt. Na glebach słabych ze wskaźnikiem bonitacji poniżej 0,4 obsada zwierząt w SD/100 ha użytków rolnych wyniosła 31,8 w 2002 roku wobec 42,6 SD/100 ha u.r. w gospodarstwach na glebach dobrych o wskaźniku bonitacji powyżej 1. Poza tym w latach 1996-2002 znaczna część gospodarstw o glebach słabych (17%) całkowicie zrezygnowała z produkcji rolniczej.

Gospodarstwa małe i bardzo małe 1-2 ha i 2-5 ha (według opracowania analizującego je w latach 1996-2002), o złej jakości użytków rolnych w niewielkim stopniu były wyposażone w urządzenia, które eliminowały lub ograniczały zagrożenia dla środowiska pochodzące z gospodarstw rolnych i domowych (ścieki, śmieci, odpady).

1.2. Wyniki gospodarowania na glebach słabych po wejściu Polski do UE

Analiza gospodarstw FADN położonych w różnych kategoriach ONW przeprowadzona dla roku 2004 przez Klepacką [2007] wykazała, że kategoria ONW nizinne została w Polsce nieodpowiednio określona, gdyż występują niewielkie różnice w gospodarstwach położonych na ONW nizinnych i poza obszarem ONW. Gospodarstwa położone na obszarach ONW górskie i podgórskie (Małopolska i Pogórze) znacząco różnią się od gospodarstw położonych poza ONW zarówno w organizacji produkcji, jak i w wynikach ekonomicznych. Dane dotyczące organizacji produkcji i wyników produkcyjnych świadczą o dużym znaczeniu ekstensywnej produkcji zwierzęcej na terenach górskich o słabych warunkach naturalnych i gorszych wynikach ekonomicznych. Autorka wnioskuje o znaczące podwyższenie płatności kompensacyjnej w kategorii ONW górskie i podgórskie – wówczas płatności miałyby wpływ na utrzymanie gospodarowania na terenach górskich.

Według badań Klepackiej gospodarstwa ONW cechuje większy o 5-6% udział odłogów i ugorów w powierzchni użytków rolnych. W strukturze produkcji przeważa produkcja zwierzęca (ONW nizinne – 60%, a ONW górskie 66%). Natomiast najniższy dochód z gospodarstwa uzyskują rolnicy z ONW górskiego (58% ONW nizinnego), a najwyższy z ONW nizinnego (wyższy o 7,5% od gospodarstw spoza ONW). Wartość dodana brutto na jednego pełnozatrudnionego (osoby nie opłacane) również jest najniższa na ONW górskim (11 186 zł) a najwyższa na ONW nizinnym (17 888 zł) wobec 17 015 zł na terenach poza ONW.

Według badań Kutkowskiej [2006] na ONW nizinnym I zaobserwowano nadpłatę o 119 zł/ha, ONW ze specjalnymi utrudnieniami niedopłacenie o 125 zł/ha a na ONW górskim niedopłatę o 225 zł/ha. Oznacza to średnią niedopłatę o 32% na ONW ze specjalnymi utrudnieniami oraz 42% na obszarach górskich.

Tak znaczna liczba gospodarstw – beneficjentów płatności wyrównawczych ONW [Klepacka, 2006] była traktowana jako łatwy transfer środków finansowych na obszary wiejskie. Płatności te są zbyt mało obwarowane uwarunkowaniami, a cele są niedopasowane do warunków Polski, gdyż występują niewielkie różnice w kondycji ekonomicznej gospodarstw na ONW nizinne i poza nimi. Szczególnie niedopasowana kategoria ONW to ONW nizinne I, gdzie występuje nadpłata. Polska powinna obwarować płatność odpowiednimi uwarunkowaniami zgodnymi z przyjętą zasadą ONW – chronić i utrzymać gospodarowanie na obszarach o wysokich walorach środowiskowych i wysokiej bioróżnorodności.

Rowiński [2005] stwierdza, że płatność ONW ma znaczenie prodochodowe. Zbyt małe dopłaty nie mają wpływu na decyzje rolników o kontynuacji

działalności rolniczej, a tym samym nie wpływają na utrzymanie żywotności obszarów wiejskich. Polska oczekuje zaś wsparcia jak największej liczby beneficjentów jak najmniejszymi kwotami.

Niewęgłowska [2005] analizując wsparcie gospodarstw położonych w trudnych warunkach na podstawie danych z ARiMR z pierwszego roku działania programu wskazała, że około 53% gospodarstw położonych na ONW skorzystało ze wsparcia. Przyczyną tego stanu było niespełnienie przez dużą część rolników wymogów związanych z obowiązkiem stosowania zasad zwykłej dobrej praktyki rolniczej.

Józwiak z zespołem [2006] dokonał analizy gospodarstw położonych na terenach górskich i terenach o słabszych warunkach glebowych na podstawie Powszechnego Spisu Rolnego z 2002 roku oraz na podstawie rachunków ekonomicznych dla rolnictwa i danych z monitoringu polskiego FADN dla 2004 roku. Przeprowadzona analiza wykazała, że gospodarstwa o słabszych warunkach glebowych na tle innych gospodarstw charakteryzują się dużo mniejszym wyposażeniem w czynniki produkcji (mniejsza średnia powierzchnia o 2,33 ha użytków rolnych oraz mniejsze wyposażenie w ciągniki). Cechuje je mało korzystna struktura zasiewów (wysoki udział żyta i owsa przy niewielkim roślin przemysłowych). Cechuje je istotny udział ugorów i odłogów (górskie ugorują 39-40%, a nizinne 18% użytków rolnych) podczas gdy na terenach pozostałych udział odłogów wynosi około 16% u.r. Gospodarstwa te stosują w niewielkim stopniu nawożenie mineralne, lecz mogą je uzupełniać nawozem naturalnym, gdyż udział gospodarstw z produkcją zwierzęcą na terenach ONW jest większy o 6,2 p.p. w porównaniu do gospodarstw z pozostałych terenów. Trudne warunki gospodarowania wymuszają zainteresowanie chowem zwierząt. W efekcie średni dochód gospodarstw z terenów ONW w 2004 roku był mniejszy o 48,7% od średniego dochodu gospodarstw z pozostałych terenów rolniczych. Autorzy we wnioskach końcowych wskazali na potrzebę analizy tego zagadnienia oddzielnie dla każdej kategorii ONW.

Opracowanie Juźwiak [2007] udowodniło, że gospodarstwa z terenów ONW uzyskują podobne efekty ekonomiczne, jak gospodarstwa spoza ONW, znajdując działalności niezwiązane z ziemią, takie jak produkcja zwierząt ziarnożernych czy ogrodnictwo (szklarnie). Przeważają tu gospodarstwa o wielkości ekonomicznej od 4-16 ESU.

D. Klepacka-Kołodziejska [2007] na podstawie ankiety przeprowadzonej wśród mieszkańców wsi położonych na terenie różnych kategorii ONW dokonała podziału gospodarstw na podstawie różnych postaw wobec kontynuacji gospodarowania. Wyodrębniła trzy modele gospodarstw, w ramach których stworzyła dwie kategorie.

1. *Model rozwojowy*

Gospodarstwa rozwijające się, o znacznych zasobach i wysokim potencjale ekonomicznym przed przystąpieniem Polski do UE.

Kategoria a) gospodarstwa przejęte przez młode osoby (20-40 lat) przed wejściem do UE lub tuż po. Wcześniej były dobrze zarządzane, doinwestowane. Decyzje o przejęciu podyktowane były kondycją ekonomiczną gospodarstwa, opłacalnością produkcji i otrzymywaniem dopłat. Właściciele gospodarstw mają praktyczne podejście do UE.

Kategoria b) gospodarstwa również są bardzo dobre, działają "z rozpędu" mając duże zasoby przed akcesją. Ich właściciele prowadzą gospodarstwa "z konieczności", są mniej zmotywowani. Uważają za krzywdzące dopłaty do hektara, a nie do produkcji.

2. *Model przejściowy*

Obejmuje gospodarstwa najbardziej zdywersyfikowane, o wysokim udziale pozarolniczych źródeł dochodu.

Kategoria a) właściciele gospodarstw dostrzegli w nowej sytuacji szansę na rozwój (stowarzyszenie z UE), ale chcieliby otrzymywać dopłaty bez spełniania żadnych zobowiązań. Gospodarujący z przyzwyczajenia, lecz chcący korzystać z wszelkiego wsparcia.

Kategoria b) starsi rolnicy, czekają na przekazanie czy przejęcie gospodarstwa, korzystają z renty strukturalnej lub z działań dla młodych rolników. Nie wiadomo, jaki będzie dalszy los gospodarstw – mogą stać się rozwojowe lub ulec likwidacji.

3. *Model schyłkowy*

Gospodarstwa w tym modelu z uwagi na zaprzestanie działalności rolniczej są o różnej wielkości i nierentowne.

Kategoria a) to gospodarstwa słabe, małe, nieinwestujące przed i po integracji z UE. Korzystają z płatności, które są ich jedynym dochodem. Właściciele to starzy kawalerowie lub ludzie starsi bez następcy, a także młodzi, nieporadni, którzy przejęli słabe gospodarstwo, nie mają pomysłu i środków na rozwój, słabo wykształceni, produkują na samozaopatrzenie, obojętni na bieg wydarzeń.

Kategoria b) gospodarstwa duże, gdzie ziemia jest lokatą kapitału dla ich właścicieli. Są to biznesmeni, nie związani ze wsią. Mają inne źródła dochodów, wykształcenie (wyższe), są w wieku 50 lat i powyżej. Nastawieni są na dopłaty rolne a nie na produkcję.

Dopłaty dla gospodarstw z grupy pierwszej pomagają decydować młodym o przejęciu gospodarstwa i kontynuowaniu gospodarowania. Dla gospodarstw z grupy trzeciej decydują o przetrwaniu. Natomiast dla gospodarstw z grupy drugiej pomoc finansowa jest szansą na rozwój.

Według oceny cytowanej autorki dokonanej na podstawie wywiadów z rolnikami wynika, iż dopłaty kompensacyjne mogą powodować zaprzestanie działalności w gospodarstwach średnich, specjalizujących się głównie w produkcji zwierzęcej, położonych bliżej miast, ze względu na związane z nimi uwarunkowania. Dostosowanie się do nich jest dla tej grupy rolników zbyt kosztowne oraz jest zbyt krótki termin realizacji zobowiązań.

Według rolników – fakt otrzymania dopłat nie wpływa na podejmowanie decyzji o przejęciu bądź kontynuowaniu działalności rolniczej. Takie decyzje łatwo podejmują rolnicy z dużych gospodarstw lub z małych nie mających innej alternatywy

Rolnicy wejście do UE utożsamiają ze spadkiem cen skupu produktów rolniczych oraz ze wzrostem kosztów produkcji.

Nie stwierdzono związku między opiniami i postawami rolników wobec kontynuowania działalności rolniczej, a położeniem gospodarstwa na terenie ONW. Istnieje zależność między postawami rolników a siłą ekonomiczną gospodarstwa. Im większa więź gospodarstwa z rynkiem, im więcej produkuje ono na rynek, tym notuje się większą chęć pozostania w gospodarstwie, bez względu na dopłaty – to stwierdzenie dowodzi, że dopłaty nie wpływają na decyzje rolników.

Dopłaty powodują unikanie kredytów obrotowych i podniesienie poziomu nawożenia, co wpływa na wydajność, a tym samym na zwiększenie dochodów rolniczych.

1.3. Aktualne uwarunkowania delimitacji ONW

Najnowsza delimitacja obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania w Polsce [Stuczyński, 2006] została opracowana na podstawie rozporządzenia Rady Europy 1257/99 przez zespół pracowników IUNG z Puław.

Podstawą wyznaczania terenów nieurodzajnych o niekorzystnych warunkach gospodarowania jest niska produktywność ziemi. Ocenę produktywności ziemi dokonano na podstawie wskaźnika waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej. Dodatkowym kryterium wydzielania obszarów ONW była mała liczba zatrudnionych w rolnictwie. Podstawową jednostką administracyjną, na podstawie której wyznaczono ONW była gmina (PROW 2004-2006), później uszczegółowiono ONW do poziomu obrębu ewidencyjnego (PROW 2007-2013). Zgodnie z wytycznymi rozporządzenia Rady w Polsce wyróżnia się trzy kategorie obszarów o niekorzystnych warunkach.

W Polsce pogorszenie warunków produkcji rolnej poza obszarami górskimi występuje również na małych wysokościach. Wynika ono z ujemnego wpływu czynników klimatycznych i rzeźby terenu. Wobec tego wydzielono dwie strefy, dla terenów górskich (a) i podgórskich (b).

1. ONW górskie (art. 18), które charakteryzują się znacznymi ograniczeniami możliwości użytkowania ziemi i zwiększonymi nakładami pracy, środków do produkcji i sprzętu.
a) górskie ONW położone powyżej wysokości 500 m .n. p. m. Gmina była zaliczana do tej strefy, gdy ponad połowa użytków rolnych znajdowała się powyżej tej wysokości. Niekorzystne warunki dla gospodarki rolnej ze względu na ograniczony dobór gatunków roślin uprawnych, skrócony okres wegetacji (do 180 dni) powodujący znaczne obniżenia plonów oraz duże spadki terenu zwiększające koszty produkcji. Do obszarów tych zaliczono pasma górskie Sudetów i Karpat. ONW górskie występuje w 50 gminach (2,3% gmin) południowej Polski w obrębie czterech województw (Małopolskie – 32 gminy, Śląskie – 8 gmin, Dolnośląskie – 6 gmin, Podkarpackie – 4 gminy) i obejmuje 197,77 tys. ha, co stanowi 1,2% krajowego obszaru użytków rolnych.

b) podgórskie ONW (350-500 m n. p. m.) zakwalifikowane jako kategoria ONW "obszary ze specyficznymi utrudnieniami" (art. 20). Na obszarach tych działalność rolnicza powinna być kontynuowana w celu poprawy stanu środowiska, utrzymania walorów krajobrazu i zachowania ich potencjału turystycznego. Obejmują one gminy, gdzie 50% użytków rolnych znajduje się powyżej wysokości 350 m n. p. m. Produkcja rolnicza w tych rejonach ma coraz mniejsze znaczenie gospodarcze ze względu na niekorzystną strukturę agrarną, jednak ma duże znaczenie ze względu na ochronę środowiska naturalnego i krajobrazu oraz zachowania struktury społecznej. ONW ze specyficznymi utrudnieniami (strefa podgórska) występuje w 70 gminach (3,2%) południowej Polski w obrębie pięciu województw (małopolskie – 19 gmin, dolnośląskie – 18 gmin, śląskie – 14 gmin, podkarpackie – 12 gmin, świętokrzyskie – 7 gmin) i obejmuje 489,14 tys. ha, co stanowi 3% użytków rolnych.

2. ONW nizinne (art. 19), o niesprzyjających warunkach dla produkcji rolnej, którym grozi zaprzestanie użytkowania ziemi i konieczna jest ochrona krajobrazu. Występują tu ograniczenia produktywności rolnictwa ze względu na niską jakość gleb, niekorzystne warunki klimatyczne i wodne, niesprzyjającą rzeźbę terenu. ONW nizinne zostały wyznaczone przy pomocy czynników demograficznych oraz wskaźnika waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej (WWRPP). W ramach ONW nizinne wydzielono dwie strefy: strefę nizinną I z niekorzystnymi warunkami dla produkcji rolnej i strefę nizinną II o skrajnie niekorzystnych warunkach dla produkcji rolnej. ONW nizinne występuje w 985 gminach, w tym w strefie I – 744 gminy a w strefie II – 241

gmin. Łącznie ONW nizinne obejmuje 8541,38 tys. ha, co stanowi 52,3% powierzchni użytków rolnych.

1.4. Płatności wyrównawcze ONW w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich

Płatności wyrównawcze ONW były wypłacane rolnikom w ramach PROW 2004-2006 jako działanie trzecie wśród dziewięciu działań skierowanych na obszary wiejskie. Kwota płatności skierowana na to działanie stanowiła w całym okresie programowania aż 27,2% (kwota 976,8 mln euro) w całkowitym budżecie PROW na lata 2004-2006. W okresie programu PROW 2007--2013 udział płatności ONW w całkowitym budżecie wydatków wynosi niespełna 10% (kwota 2 448,7 mln euro). W obu okresach programowania zarówno w PROW 2004-2006, jak i w okresie programowania 2007-2013 stawki płatności na 1 ha użytków rolnych w poszczególnych kategoriach ONW są identyczne. Pomimo zmian w przepisach unijnych z roku 2005 dotyczących zmian w kryteriach wydzielania obszarów ONW – w dokumencie PROW na lata 2007--2013 kryteria wydzielania obszarów ONW do poszczególnych kategorii nie zmieniły się. Jednak mimo to zmienił się obszar objęty płatnością oraz szacowana liczba beneficjentów. Stało się tak z powodu wymienionego w poprzednim opracowaniu [Czapiewski, Niewęgłowska, 2007] uszczegółowienia waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej do poziomu obrębu ewidencyjnego w gminach, które dotychczas tego nie uczyniły. Wówczas wzrósł obszar z kategorii ONW nizinne o około 5%, a jego udział w powierzchni użytków rolnych Polski wzrósł z 48,2% do 52,3%. Natomiast powierzchnia ONW w kategorii „górskie" nie zmieniła się, a w kategorii "ze specyficznymi utrudnieniami" nieznacznie uległa zmniejszeniu w stosunku do poprzedniego okresu programowania. Należy zaznaczyć, że przewidywana, planowana liczba beneficjentów w kampanii 2007-2013 zwiększyła się o 4,1% w stosunku do poprzedniego okresu programowania i wyniosła 750 tys. rolników.

Zaprezentowane dane w tabeli III. 1 informują o liczbie gospodarstw położonych w obrębie ONW o powierzchni powyżej 1 ha, które były w roku 2005 potencjalnymi adresatami płatności wyrównawczych. Porównanie tych danych ze średnią liczbą złożonych wniosków w okresie programowania 2004-2006 (685,011 tys. wniosków) wskazuje na niepełne korzystanie potencjalnych beneficjentów z tego instrumentu wsparcia, gdyż 85% z nich faktycznie złożyła wnioski.

Tabela III. 1

Liczba gospodarstw o powierzchni powyżej 1 ha u.r. położonych w obrębie ONW według grup obszarowych (2005 r.)

Wyszczególnienie	Ogółem kraj	W tym grupy obszarowe (ha)					
		1-2	2-5	5-10	10-15	15-50	≥50
Liczba gospodarstw ogółem	805 854	152 440	247 940	198 524	96 173	100 541	10 416
- w tym ONW górskie	59 357	20 440	28 619	7 925	1 312	876	186
Struktura gospodarstw ogółem	100,0	18,9	30,8	24,6	11,9	12,5	1,3
- struktura ONW górskie	100,0	34,4	48,2	13,4	2,2	1,5	0,3

Źródło: Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2005 r., 2006r., GUS.

Przyczyna charakteryzowanej sytuacji leży w niedostatecznym spełnieniu przez rolników wymagań związanych z obowiązkiem stosowania zasad zwykłej dobrej praktyki rolniczej oraz wymagań związanych z ochroną gleb i wód [Czapiewski, Niewęgłowska, 2006, Józwiak, 2006].

Powyższe zestawienie informuje również o przewadze gospodarstw o wielkości do 10 ha użytków rolnych (74,3%) położonych na terenach ONW.

1.5. Dochody rolników a płatności ONW

Analiza udziału płatności bezpośrednich ONW w dochodzie rolników wykazała, że dla gospodarstw małych obszarowo i ekonomicznie (do 2 ESU) stanowi ona znaczący odsetek, bo 35,5% w 2004 roku i 40,6% w roku 2005). Natomiast udział płatności ONW w dochodzie gospodarstw objętych polskim FADN wyniósł 6% dla roku 2005 i wahał się w grupach gospodarstw różnych pod względem wielkości ekonomicznej od 1,8% (bardzo duże) do 12% (bardzo małe) [FADN 2004, 2005; GUS 2005, 2006, Skarżyńska, 2006]. Dane za rok 2004 z polskiego FADN dotyczące udziału płatności kompensacyjnych w dochodzie rolniczym są niewielkie (średnio 0,7%) z uwagi na przesunięcie płatności w czasie dla roku 2004 w roku 2005 (patrz tabela III.2).

Występuje zależność między wielkością gospodarstw, dochodem rolniczym i dochodem z innych źródeł. Małe gospodarstwa uzyskują mały dochód rolniczy (9,6% w dochodzie rozporządzalnym – tabela nr III.3), co rekompensują dochodem z pozarolniczych źródeł, takich jak praca najemna, praca na rachunek własny, świadczenia i ubezpieczenia społeczne oraz pomoc społeczna.

Tabela III. 2

Udział płatności kompensacyjnych ONW w dochodzie rolniczym (%)

Wyszczególnienie	<2ESU	Ogółem FADN	<4 ESU	4-8 ESU	8-16 ESU	16-40 ESU	40-100 ESU	> 100 ESU
Rok 2004	40,6	0,7	2,7	1,5	1,0	0,7	0,6	-
Rok 2005	35,5	6,0	12,0	8,6	5,6	4,4	3,0	1,8

Źródło: FADN 2004, 2005,(wyliczenia własne oraz J. Juźwiak).

Według danych GUS dla lat 2003 i 2005 [budżety gospodarstw domowych GUS, 2003 i 2005] w gospodarstwach domowych użytkujących grunt średnio dochód z gospodarstwa rolnego stanowił 36,7% w 2003 roku, a w 2005 roku 33,1%. Inne źródła dochodu rekompensowały dochód rozporządzalny rodziny rolniczej w takim zakresie, że w grupach gospodarstw o wielkości od 1-5; 5-10 do 10-15 ha osiągał on podobną wartość. Mamy tu do czynienia z powszechnym o dużym ciężarze gatunkowym zjawiskiem subsydiarności łączenia rolniczej i nierolniczej aktywności zawodowej, a w konsekwencji – źródeł dochodów. Owa subsydiarność występuje we wszystkich wiejskich gospodarstwach domowych.

Tabela III. 3

Dochód rozporządzalny w gospodarstwach domowych (rodziny) użytkujących ziemię i struktura dochodu według źródeł w latach 2003 i 2005

Wyszczególnienie	Ogółem	W tym grupy obszarowe				
		1-5	5-10	10-15	15-20	≥20
Dane z roku 2003						
Dochód rozporządzalny (zł)	32 154,6	28 107,2	26 142,8	28 227,2	35 949,4	37 360,0
Liczba osób w rodzinie	4,60	4,63	4,93	5,14	5,43	4,94
- dochód ogółem, w tym %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
z pracy najemnej	36,7	38,1	29,7	17,1	11,8	8,0
z gospodarstwa rolnego	11,4	9,6	28,0	43,7	56,9	65,7
z pracy na rachunek własny	5,8	7,0	3,9	4,4	1,3	3,2
świadczenia społeczne oraz pomoc społeczna	40,6	39,4	33,4	30,1	24,8	19,2
pozostałe	5,5	5,9	5,0	4,7	5,2	3,9
Dane z roku 2005						
Dochód rozporządzalny (zł)	33 394,2	32 667,6	31 050,2	35 229,2	40 662,4	55 714,5
Liczba osób w rodzinie	4,82	4,80	5,20	5,40	5,70	5,20
- dochód ogółem, w tym %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
z pracy najemnej	33,1	40,1	29,6	21,2	13,7	7,1
z gospodarstwa rolnego	21,8	9,9	31,7	45,0	61,0	76,4
z pracy na rachunek własny	4,6	5,4	3,8	4,5	2,1	2,1
świadczenia społeczne oraz pomoc społeczna	35,9	39,5	30,7	25,4	21,1	12,1
pozostałe	4,6	5,1	4,2	3,9	2,1	2,3

Źródło: Wyliczenia własne na podstawie budżetów gospodarstw domowych w 2004 r., 2006r., GUS (*średni dochód rozporządzalny na 1 mieszkańca na rok wyniósł w 2003 r. – 15 367 zł, 2004 r. – 16 382,2 zł i w 2005 r.– 16 959,3 zł.).*

Zasada subsydiarności pełni pozytywną funkcję, pozwalając rodzinom rolniczym osiągnąć korzystny parytet dochodów w odniesieniu do średnich dochodów w kraju.

Pomimo uzupełniania dochodu rozporządzalnego rodziny rolniczej innymi źródłami dochodu, gospodarstwa te uzyskiwały dochód o około połowę niższy od dochodu osiąganego przez średnie gospodarstwo domowe w kraju. Niewydolność dochodowa rodzin bytujących na obszarach wiejskich z użytkownikiem gospodarstwa rolnego czy też innej kategorii społeczno-ekonomicznej, zaliczonej do rodzin rolników wyraża się w dysparytecie w odniesieniu do innych

grup zawodowych w kraju. Poniżej przedstawiono wysokość parytetu dochodowego w wiejskich gospodarstwach domowych użytkujących grunt oraz w gospodarstwach domowych rolników według grup obszarowych w roku 2003 oraz w roku 2005 – rok po akcesji. Dane liczbowe zaczerpnięto z danych GUS oraz z danych FADN. Jednakże dysparytet dochodowy w gospodarstwach użytkujących grunt oraz w gospodarstwach rolników, pomimo znaczącej pomocy z UE, nie uległ znacznej poprawie w roku 2005 w stosunku do 2003 r.

Tabela III. 4

Parytet dochodu rozporządzalnego w gospodarstwach domowych na obszarach wiejskich w latach 2003 i 2005

Wyszczególnienie	Ogółem	W tym grupy obszarowe				
		1-5	5-10	10-15	15-20	≥20
Dane z roku 2003						
Gospodarstwa domowe użytkujące grunt						
Dochód rozporządzalny na osobę na rok (zł)	6 990,1	6 070,7	5 302,8	5 491,2	6 620,4	7 562,8
Parytet dochodu na osobę (%)	45,5	39,5	34,5	35,7	43,1	49,2
Gospodarstwa domowe rolników						
Dochód rozporządzalny na osobę na rok (zł)	5 734,8	4 584,5	4 780,5	4 958,9	6 919,0	7 614,0
Parytet dochodu na osobę (%)	37,3	29,8	31,1	32,3	45,0	49,5
Dane z roku 2005						
Gospodarstwa domowe użytkujące grunt						
Dochód rozporządzalny na osobę na rok (zł)	7 040,3	6 282,2	5 971,2	6 523,9	7 133,8	10 714,3
Parytet dochodu na osobę (%)	41,5	37,0	35,2	38,5	42,1	63,2
Gospodarstwa domowe rolników						
Dochód rozporządzalny na osobę na rok (zł)	7 274,0	5 282,4	5 780,3	6 444,4	7 354,4	11 092,2
Parytet dochodu na osobę (%)	42,9	31,1	34,1	38,0	43,4	65,4
Gospodarstwa domowe z próby FADN (według wielkości ekonomicznej ESU)						
ogółem	Ogółem	<4	4=<8	8=<16	16=<40	40=<100
Dochód z gospodarstwa rolnego na osobę pełnozatrudnioną nieopłaconą (zł/FWU)	15 747,	5 610,0	8 911,0	17 095,0	31 786,0	49 835,0
Parytet dochodu/osobę (%)	92,8	33,1	52,5	100,8	187,4	293,8

Źródło: Wyliczenia własne na podstawie budżetów gospodarstw domowych z lat 2003 i 2005, GUS, FADN 2005.

Jedynie w obu grupach gospodarstw domowych o wielkości obszarowej powyżej 20 ha zaznaczył się korzystniejszy o około 16 p.p parytet dochodowy w roku 2005 w stosunku do roku 2003.

Powyżej podane dane liczbowe charakteryzujące parytet gospodarstw objętych polskim FADN – w odniesieniu gospodarstw domowych rolników według danych GUS – wskazują na wyższy poziom dochodu z gospodarstwa rolnego objętego polskim FADN. Według danych FADN dysparytet charakteryzuje gospodarstwa o wielkości ekonomicznej do 8 ESU.

Powyższe porównanie stanowi uzasadnienie tak dużego udziału płatności ONW w gospodarstwach najmniejszych o najmniejszej wielkości ekonomicznej

(w roku 2005 około 35,5% w gospodarstwach do 2 ESU, a w gospodarstwach FADN średnio 6%), a nie będących przedmiotem analizy polskiego FADN (tab.III.2).

1.6. Obszar ONW według nowych zasad UE w Polsce

Opracowanie Stuczyński *et al.* [2007] przedstawia nowoczesne metody oceny warunków siedliskowych i zagrożeń procesami degradacji wynikające ze zmian klimatycznych. Opracowanie opiera się na metodach modelowania i systemach informacji geograficznej (GIS), umożliwiających integrację wielu warstw informacji o przestrzeni i dokonywanie wielokryterialnych analiz jej stanu. Na tej podstawie określono polskie obszary ONW dla potrzeb PROW 2004--2006 oraz PROW 2007-2013. Wytypowano również obszary ONW według nowych uwarunkowań Komisji Europejskiej, gdzie największą rolę mają obszary o niskich plonach potencjalnych (próg plonu 2,9 t/ha). Komisja Europejska zmieniła podejście do wydzielenia ONW i zaproponowała ujednolicenie stosowanej metodologii ilościowej oceny ograniczeń siedliskowych dla produkcji rolniczej [Ispra, 2007]. Poniżej przedstawiono udziały powierzchni o niekorzystnych warunkach gospodarowania w poszczególnych województwach oraz odsetek powierzchni z plonem potencjalnym niższym niż 2,9 t/ha.

Tabela III.5

Udział obszarów ONW i obszarów o niskim plonie potencjalnym

Województwo	Udział obszarów ONW w pow. UR (%)	Udział obszarów o plonie potencjalnym <2,9 t/ha (%)	Powierzchnia zgodna (%)
Dolnośląskie	35,8	28,6	81,0
Kujawsko-pomorskie	46,0	67,4	67,2
Lubelskie	41,8	41,3	79,7
Lubuskie	86,8	29,2	35,7
Łódzkie	58,3	95,4	61,4
Małopolskie	32,4	34,2	85,8
Mazowieckie	64,3	69,0	67,2
Opolskie	15,8	18,4	79,0
Podkarpackie	38,0	38,7	79,0
Podlaskie	93,3	99,7	93,7
Pomorskie	64,7	82,2	80,8
Śląskie	24,2	33,9	67,8
Świętokrzyskie	44,7	38,6	70,3
Warmińsko-mazurskie	74,2	97,1	77,7
Wielkopolskie	57,1	70,1	69,1
Zachodniopomorskie	67,3	68,4	80,5
Razem	**55,4**	**64,2**	**73,9**

Źródło: T. Stuczyński i wsp., Puławy 2007.

W przypadku wykorzystania powyższej metody modelowania obszary zakwalifikowane jako ONW w Polsce ulegną zwiększeniu, jednakże może ulec korekcie układ przestrzenny.

Nawiązując do nowej metody delimitacji ONW zaproponowanej przez UE, należy wziąć pod uwagę istotne znaczenie czynnika różnorodności biologicznej, który w opracowaniu T. Stuczyńskiego i wsp. nie został uwzględniony w modelowaniu. Wówczas czynnik ten mógłby zmienić w sposób istotny udział nowych obszarów zaliczonych do ONW w Polsce.

W tej sytuacji autorzy niniejszego opracowania zaproponowali inne rozwiązanie kwalifikowania obszarów wiejskich do programu wsparcia ONW, które zostało opisane szerzej w rozdziale drugim. Postanowili nałożyć na jedną mapę trzy typy obszarów w pierwszej kolejności predysponowanych do wsparcia z tytułu niekorzystnych warunków przyrodniczych dla produkcji rolnej. Są to obszary górskie i podgórskie, obszary o najniższych kompleksach przydatności rolniczej oraz obszary szczególnie cenne przyrodniczo. Kolejność nakładania była taka sama, w jakiej te kategorie zostały wymienione. Oznacza to, iż przykładowo 51% jednostek ze strefy górskiej i podgórskiej spełniało jednocześnie kryterium wysokich walorów przyrodniczych. Uzyskane obszary o niskich wskaźnikach agro-środowiskowych zostały dopełnione obszarami o wysokich walorach przyrodniczych.

Tabela III. 6

Charakterystyka gospodarstw rolnych położonych w wyznaczonych kategoriach gmin

Kategoria obszarów	Liczba gmin	Powierzchnia gospodarstw rolnych (tys. ha)						Liczba gospodarstw rolnych
		1-5	5-10	10-15	15-50	> 50	Ogółem	
Niska wskaźnik bonitacji gleb	322	344,1	476,5	394,4	732,5	261,3	2208,8	270.997
Wysokie walory przyrodnicze	134	139,0	171,4	120,5	241,2	277,7	949,8	101.458
Obszary górskie i podgórskie	176	377,0	158,8	49,9	74,9	139,3	799,9	193.149
Ogółem	632	860,1	806,7	564,8	1048,6	678,3	3958,5	565.604
Pozostałe obszary	1539	1765,4	2167,1	1622,0	3061,0	3337,6	11953,1	1.307.807

Źródło: Obliczenia K. Ł. Czapiewski na podstawie danych PSR 2002, Kurek 2002

W wyniku takich kryteriów zakwalifikowano do obszarów o niekorzystnych uwarunkowaniach 565,6 tys. gospodarstw rolnych położonych na niespełna 4 mln ha. Tabela III. 6 przedstawia wyniki zaproponowanej delimitacji.

Zaprezentowany podział został przedstawiony wyłącznie w celu podjęcia dyskusji. Zdaniem autorów przy redefinicji działania ONW oraz przy ewentualnych zmianach obowiązującego podziału, należy dążyć do stopniowego ograniczania powierzchni objętej płatnością ONW. Będzie wówczas możliwość zwiększenia kwot dopłat wyrównawczych dla gospodarstw posiadających rzeczywiście najmniej korzystne warunki przyrodnicze do produkcji rolnej. Prze-

prowadzone analizy w poprzednich rozdziałach uprawniają do wniosku, iż działanie ONW pierwszej kolejności powinno służyć konserwacji krajobrazu i utrzymaniu gospodarowania na obszarach o wysokiej bioróżnorodności.

2. Schemat ONW: od zatrzymania depopulacji na obszarach wiejskich do promocji zrównoważonego gospodarowania na obszarach wiejskich.

2.1. Ewaluacja płatności ONW w Unii Europejskiej

Europejski Instytut Polityki Środowiskowej (Institute for European Environmental Policy – IEEP) w opracowaniu na zlecenie Dyrektora Generalnego Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich Komisji Europejskiej przedstawił główne punkty ewaluacji ONW według różnych dyrektyw unijnych, ze szczególnym uwzględnieniem zmiany postawionych celów. Poniżej została przedstawiona ich krótka charakterystyka.

Wsparcie terenów wiejskich z tytułu położenia gospodarstw na obszarach o niekorzystnym gospodarowaniu datuje się od roku 1975. Pierwsza Dyrektywa Rady odnosząca się do tych obszarów (75/268/EEC) obejmowała jedynie gospodarowanie na obszarach górskich oraz na terenach górzystych. Miała ona na celu zapewnienie kontynuowania gospodarowania, by zachować minimalny poziom populacji na tych terenach oraz konserwować krajobraz. Cele były adresowane do obszarów ONW charakteryzujących się najmniej sprzyjającymi warunkami produkcyjnymi. ONW obejmowały również tereny wiejskie, na których należało odwrócić proces depopulacji, w wyniku którego powstało ryzyko utracenia żywotności środowiska naturalnego. W dłuższym okresie płatność ONW była skierowana na ziemie porzucone, a wcześniej użytkowane. Logiką interwencji było zachowanie przemysłu rolnego na obszarach wiejskich w celu zapobieżenia procesowi depopulacji oraz porzucenia ziemi rolniczej lub konwersji na alternatywne użytkowanie. Rolnicy mogliby zróżnicować swoją działalność zwiększając dochód, wówczas byłoby kontynuowane gospodarowanie na tych obszarach. Wsparcie finansowe zwiększałoby dochód rolników.

Następna Dyrektywa Rady (950/97) dotycząca podnoszenia wydajności struktur rolnych z poprawkami art. Rady 75/268. Jej cele były podobne, jak poprzedniej: zapewnienie kontynuowania gospodarki rolnej, zachowanie minimalnego poziomu populacji, konserwacja krajobrazu. Najważniejszym z nich było zachowanie populacji na obszarach wiejskich i zapewnienie dochodu dzięki dopłatom.

Następne Rozporządzenie Rady (1257/1999) skupiało się na kontynuacji użytkowania ziemi, które zapewniało zachowanie żywotności społeczności wiejskiej. Konsekwencją tego było utrzymanie krajobrazu oraz z promocja

zrównoważonych systemów gospodarowania w rolnictwie. Zrównoważone systemy gospodarowania w rolnictwie związane były z wymogami ochrony środowiska. Dodatkowo celem RR 1257/1999 było utrzymanie gospodarowania na Obszarach Chronionych ze względu na ich wysokie walory środowiskowe i różnorodność biologiczną. Gospodarowanie na tych obszarach jest utrudnione ze względu na obowiązek spełnienia wielu uwarunkowań związanych z ochroną środowiska. Promuje się na tych terenach system produkcji bezpiecznej żywności oraz ekstensywne gospodarowanie z zachowaniem wymogów ochrony środowiska.

Cele były osiągane przy pomocy płatności kompensacyjnych, jak przedtem. Płatności kompensowały istniejące utrudnienia, ale nie występowały ich nadpłaty. Płatności związane z tą Dyrektywą były udzielane niezależnie od poziomu dochodu w celu zachowania użytkowania rolniczego ziemi w sposób przyjazny środowisku

Czwarta Dyrektywa Rady (1968/2005) ma na celu kontynuowanie użytkowania ziemi, utrzymanie (zachowanie) krajobrazu, jak również zachowanie i promocję zrównoważonych systemów gospodarowania w rolnictwie. Dodatkowo działanie powinno przyczyniać się do zapewnienia wymogów środowiskowych bezpiecznego gospodarowania na obszarach o zwiększonym rygorze (Obszary Chronione). Znikły cele socjalne.

Tak więc od wprowadzenia płatności ONW w 1975 r. do teraz cele ewoluowały od socjalnych do środowiskowych. Cele socjalne znikły a płatność już nie jest kierowana do terenów o wysokiej depopulacji ludności. Aktualnie celem jest wsparcie gospodarstw położonych na Obszarach Chronionych w celu zachowania krajobrazu, bioróżnorodności poprzez zrównoważone gospodarowanie przyjazne środowiskowo. Każdy kraj z osobna powinien tak prawnie opracować definicję ONW oraz wysokość płatności: aby była zgodna z regionalną i narodową polityką.

Płatności ONW zostały uzgodnione według określonych kategorii, które są różne w zależności od nasilenia trudności warunków gospodarowania. Rozróżnia się następujące kategorie ONW według najnowszych regulacji prawnych:
1. wymienione w art. 18 (EC 1257/99) obszary górskie – z utrudnieniem związanym z krótkim okresem wegetacji, wysokością n.p.m. lub kątem nachylenia stoku przy niższej wysokości lub kombinacja obu przypadków;
2. wymienione w art. 19 – inne ONW – tj. tereny, gdzie istnieje niebezpieczeństwo porzucenia rolniczo użytkowanej ziemi i gdzie konieczna jest konserwacja krajobrazu. Wyłącza się tereny o niskiej produktywności oraz te o niskiej populacji ludności, która jest zależna od rolniczej aktywności. Obszar zaliczany do tej kategorii płatności charakteryzuje:

- występowanie gleb słabych i bardzo słabych o niskiej produktywności, które warunkują ekstensywny sposób gospodarowania (plony niższe od średniej krajowej, niższa obsada zwierząt i wysoki udział roślin paszowych),
- ekonomiczne kryteria rolnictwa związane z niską produktywnością, a więc przychód z jednego hektara poniżej wartości średniej krajowej, pracochłonność na gospodarstwo, dochód na 1 zatrudnionego,
- populacja niska lub zmniejszająca się, która prowadzi do degradacji obszaru z powodu zaprzestania gospodarowania;

3. wymienione w art. 20 – obszary o specyficznych utrudnieniach, gdzie niezbędne jest kontynuowanie gospodarki rolnej ze względu na potrzebę konserwacji i poprawy środowiska, zachowania krajobrazu i utrzymania potencjału turystycznego.

4. wymienione w art. 16 – obszary z ograniczeniami środowiskowymi, o wysokich wymaganiach środowiskowych (Obszary Chronione). Na tych obszarach płatności wylicza się zgodnie z poniesionymi kosztami i nieotrzymanym przychodem przez rolników. Zgodnie z wdrożeniem limitowania rolniczego użytkowania ziemi nałożonym przez społeczeństwo – Prawo Ochrony Środowiska (stosowanie się do tego artykułu zostało zniesione w RR 1698/2005 i już nie ma zastosowania).

Kryterium delimitacji na poziomie gospodarstwa

Następnym poziomem wyboru do płatności ONW jest wybór na poziomie gospodarstwa. Te kryteria wyboru są takie same dla każdej kategorii ONW. A oto one:

- minimalna wielkość gospodarstwa zawiera się w przedziale od 0,1124 ha w przypadku Malty do 10 ha w przypadku Wielkiej Brytanii, lecz najczęściej stosowany przedział wielkości gospodarstwa to 1-3 ha.
- płatności ONW obejmują okres 5 lat.
- rolnik jest zobowiązany do przestrzegania reguł GAEC (Good Agriculture Practice – Dobra Praktyka Rolna), tj. standardów związanych z ochroną środowiska i krajobrazu oraz zrównoważonym gospodarowaniem.

Dodatkowo do wymienionych zasad dołączone są również inne standardy, które powinny być stosowane w gospodarstwie. Niektóre z nich to:

- typ użytkowania ziemi np. dopłatami objęte są użytki zielone czy też one i powierzchnia pod roślinami paszowymi z wyłączeniem niektórych upraw i nawodnionych terenów,
- określony typ produkcji zwierzęcej, wymagana obsada zwierząt minimalna oraz maksymalna,
- charakterystyka właścicieli gospodarstw: wiek, dochód na gospodarstwo, dochód rodziny rolniczej, miejsce stałego pobytu rolnika.

W 2005 r. UE określiła nowy kierunek dla ONW w odniesieniu do delimitacji obszarów nazwanych „inne ONW" (intermediate LFA). Art. 50 RR 1698/2005 określa, że te tereny powinny charakteryzować się znaczącymi naturalnymi utrudnieniami, znaczącą niską produkcyjnością, nieodpowiednim klimatem dla produkcji rolnej i gdzie zachowanie systemu ekstensywnej produkcji rolnej jest istotne dla gospodarowania.

W tym samym czasie Komisja Europejska zleciła wykonanie raportu i propozycji odnośnie systemu przyszłych płatności i wyznaczania obszarów ONW. Ten temat został opracowany przez Institute for European Environmental Policy i został zatytułowany „Ewaluacja płatności ONW w 25 krajach członkowskich Unii Europejskiej". A oto wnioski, które z niego płyną:

1. Płatności ONW powinny obejmować obszar o wysokiej różnorodności biologicznej i wysokich walorach krajobrazowych, powinny wpływać na szerzenie wprowadzania w życie systemów produkcji rolnej przyjaznej środowisku – tradycyjny, ekstensywny, czy ekologiczny. Przede wszystkim, rolnictwo powinno objąć gospodarowaniem tereny porzucone (odłogi i ugory) aby zahamować proces porzucania gospodarowania na obszarach wiejskich.
2. Należy zapewnić kontynuowanie rolniczego użytkowania ziemi dla dwóch celów: (1) zachowanie minimalnej populacji ludności na obszarach wiejskich, (2) konserwacja krajobrazu i obszarów wiejskich.

Zgodnie z aktualnym Rozporządzeniem Rady 1698/05 płatności ONW są częścią Celu 2 Polityki Rozwoju Obszarów Wiejskich dla lat 2007-2013, której celem jest polepszenie środowiska na obszarach wiejskich przez zrównoważone gospodarowanie. Odpowiedni system gospodarowania pomoże zachować krajobraz i siedliska naturalne takie, jak obszary bagienne, łąki suche czy pastwiska górskie. Art. 50.3 (a) RR 1968/2005 podkreśla znaczenie konserwowania środowiska w tym działaniu. Wskazuje, że utrzymanie ekstensywnej gospodarki rolnej na tych obszarach jest istotne z punktu widzenia zarządzania środowiskiem wiejskim. Kryteria użyte do określenia ONW powinny być zmienione zgodnie z nową definicją.

2.2. Metody delimitacji ONW zastosowane w krajach członkowskich UE

Zakwalifikowanie obszarów do programu wsparcia ONW umożliwia rolnikom otrzymanie odpowiedniej rekompensaty za gospodarowanie na tych terenach, jednakże tylko część z nich otrzymuje płatności. Zakwalifikowanie do ONW jest politycznie wrażliwe i Komisja Europejska często sprzeciwia się naciskom na ich rozszerzenie.

Delimitacja obszarów górskich i podgórskich ONW jest oparta na określonej liczbie wskaźników fizycznych – wysokości n.p.m., kącie nachylenia stoku, kombinacji tych dwóch wymienionych. Natomiast przy określeniu kategorii „inne ONW" – kraje członkowskie używają obszernego zakresu kryteriów.

Od czasu wprowadzenia tej płatności w 1975 roku prawodawstwo unijne określiło 3 wspólne kryteria identyfikacji kategorii „inne ONW" (art. 19):

1. Występowanie obszarów o niskiej produktywności,
2. Określenie w rolnictwie ekonomicznej niskiej i średniej wydajności,
3. Niska lub malejąca populacja.

1. Kryteria produktywności ziemi

Członkowie UE określili obszerny zakres kryteriów gleb o niskiej produktywności. Te kryteria można podzielić na 3grupy: fizyczne, struktury gospodarstw, systemowe.

Wskaźniki fizyczne – odnoszą się do warunków klimatyczno – glebowych: wysokość n.p.m., liczba dni bez mrozu, niekorzystne stosunki wodne. Ten typ wskaźników został użyty w indywidualnych kryteriach wielu krajów członkowskich.

Duża liczba wskaźników fizycznych została użyta do określenia obszarów ze specyficznymi utrudnieniami zgodnie z art. 20 RR 1752/99. Obejmują one:
- wskaźniki charakteryzujące glebę – zakamienianie, zasolenie, problemy z nawodnieniem, czy występowaniem bagien,
- wskaźniki klimatyczne takie, jak nasilenie wiatru, występowanie cyklonów, niskie temperatury, okres wegetacji, wysokość n.p.m.

Wskaźniki struktury gospodarstw – to udział gruntów ornych w użytkach rolnych, obsada zwierząt w stosunku do warunków średnich w kraju. Każdy kraj członkowski wybrał odpowiednie wskaźniki charakterystyczne dla warunków swego rolnictwa. Obejmują one: plony w porównaniu do średniej krajowej, udział roślin paszowych w gruntach ornych, udział zmeliorowanych gruntów w gruntach ornych i odłogów i ugorów, udział gleb z poważnymi utrudnieniami uprawy w użytkach rolnych.

Wskaźniki systemowe opierają się na kilku wskaźnikach szczegółowych (klimat, klasa gleb, kąt nachylenia stoku), potem są one grupowane i jest wyliczany wskaźnik systemowy, który klasyfikuje obszary do określonych klas.

2. Kryteria sprawności ekonomicznej

Wśród nich zostały określone: dochód na pracownika w stosunku do średniego dochodu w gospodarce narodowej na pracownika, wartość produkcji rolnej w dochodzie narodowym, nadwyżka bezpośrednia dla zwierząt w odniesieniu do średniej w kraju (poniżej niej), podatek gruntowy w odniesieniu do

średniego w kraju, całkowity dochód z gospodarstwa w odniesieniu do średniego w kraju (poniżej tej wielkości), koszty produkcji (wyższe niż średnio w kraju), rolniczy dochód dla Regionu poniżej progu.

W niektórych przypadkach ekonomiczna wartość przychodu jest większa na ONW z tytułu lepszej organizacji produkcji, czy też wysokiej jakości produktu gotowego i wysokiej ceny (szynka parmeńska czy niektóre gatunki win z winnic).

3. Kryteria charakteryzujące populację

Są to: gęstość zaludnienia na km^2, pracujący na obszarach wiejskich zatrudnieni w rolnictwie, przekroczenie rocznego tempa depopulacji. Populacja na km^2 waha się od 15 mieszkańców w Estonii do 130 mieszkańców w Niemczech. Odsetek pracujących w rolnictwie waha się od 15 w Belgii, Niemczech, Włoszech, Francji i Luksemburgu do 50% w Grecji.

Zmniejszanie się liczby ludności zarówno w całym kraju, jak i w rolnictwie jest podobne. W Estonii i na Cyprze liczba ludności zmniejsza się w tempie 0,5%, podobnie jak w Austrii, Finlandii, na Litwie, Słowenii, we Włoszech 0,8% rocznie, Portugalia określiła obniżanie się zatrudnionych w rolnictwie na 30%.

Obecnie kryteria oceniające populację nie są brane pod uwagę przy określaniu ONW. (1698/2005).

2.3. Nowa propozycja delimitacji ONW w krajach UE

Analiza płatności ONW [IEEP, 2005] na przestrzeni lat (od roku 1975) wskazała, że należy zrewidować niektóre elementy wsparcia z tytułu położenia w obrębie ONW, a szczególnie należy zmienić delimitację kategorii ONW wymienionej w art. 19 (inne ONW) z uwagi na to, że ta kategoria płatności nie została przejrzyście zdefiniowana.

Europejski Instytut Polityki Środowiska (IEEP - Institute for European Environmental Policy) opracował raport „Ewaluacja programu wsparcia ONW w 25 krajach członkowskich UE" analizując następujące kwestie:

- implementacja ONW,
- wpływ płatności na strukturę gospodarstw i dochód,
- wpływ na użytkowanie ziemi, środowisko, żywotność społeczności wiejskiej.

Powyższe zagadnienia były analizowane w UE 15, a w nowych krajach analizowany był proces implementacji.

Raport wykonany przez IEEP przedstawił w tym zakresie pięć wniosków:

1. Podstawowy cel instrumentu wsparcia ONW został osiągnięty przez kraje UE-15. Obszar odłogów i ugorów (ziemi porzuconej) zmniejszył się w porównaniu do innych krajów uprzemysłowionych.
2. Wsparcie ONW przyczyniło się do realizacji celu „utrzymanie krajobrazu wiejskiego", a dzięki użytkowaniu rolniczemu ziemi również przyczyniło się do „zachowania i promocji zrównoważonego gospodarowania w rolnictwie". Kontynuacja rolniczego użytkowania ziemi ma wielkie znaczenie w utrzymaniu krajobrazu wiejskiego, utrzymaniu otwartych przestrzeni i półnaturalnych siedlisk o wysokiej bioróżnorodności. Przyczynia się to również do odpowiedniego zarządzania zgodnie z ochroną środowiska (wody i gleby) poprzez przestrzeganie reguł kodeksu dobrej kultury rolnej.
3. Cel „przyczynienia się do zróżnicowania źródeł dochodów społeczności wiejskiej" poprzez zatrzymanie depopulacji na obszarach wiejskich dzięki kontynuacji gospodarowania został osiągnięty przez kraje UE-15 (udział zatrudnionych w rolnictwie uległ zmniejszeniu).
4. Wsparcie przyczyniło się do zwiększenia dobrostanu zwierząt w gospodarstwach.
5. Płatność ONW odniosła większy skutek w utrzymaniu gospodarowania na obszarach wiejskich niż w zmniejszeniu obsady zwierząt w przeliczeniu na 1 ha głównej powierzchni paszowej.

Wszystkie kraje UE 25 zwiększyły obszar objęty ONW. To zwiększenie obszaru dotyczyło kategorii „inne ONW" (obszar zagrożony porzuceniem), podczas gdy obszar „ONW górskie" uległ zmniejszeniu. Obszary ze środowiskowymi wymaganiami i ze specjalnymi utrudnieniami zmniejszyły się. Obszar objęty płatnością kompensacyjną ONW zwiększył się z 36% użytków rolnych w 1975 roku, poprzez 45,5% w roku 1985 do 56% użytków rolnych w roku 2000. Przy czym w strukturze ONW w podziale na kategorie przeważający udział ma kategoria „inne ONW".

Opracowanie Institute for Environment and Sustainability Join Research Centre, Ispra we Włoszech [2007] określa reprezentację poszczególnych kategorii ONW według struktury procentowej:

- art. 19 – inne utrudnienia 66%,
- art. 20 – specyficzne utrudnienia 5%,
- art. 16 – obszary o ograniczeniach środowiskowych 1%,
- art. 18 – obszary górskie i podgórskie z krótkim sezonem wegetacyjnym 28%.

To zwiększenie się obszaru „inne ONW" nastąpiło w wyniku niejasnej definicji tej kategorii. Również niejasna jest definicja kategorii „ONW ze specjalnymi utrudnieniami". Te dwie kategorie odpowiadają utrudnieniom charakterystycznym dla określonych krajów i nie są kompatybilne na poziomie UE. Dodatkowo problem rośnie gdyż kryteria delimitacji kategorii „inne ONW" nie odpowiadają realizacji konkretnych celów, które w wyniku tej płatności powinny być osiągnięte.

Ponadto nie wszystkie gospodarstwa położone na ONW otrzymały odpowiednie płatności. W latach 2000-2003 liczba beneficjentów była mniejsza niż połowa całkowitej liczby gospodarstw położonych na ONW (UE 15). Udział beneficjentów płatności ONW jest większy w północno-zachodniej Europie w porównaniu do regionu śródziemnomorskiego. Takie zjawisko wystąpiło z powodu zbyt małej wielkości gospodarstw w znaczącej liczbie gospodarstw południowej Europy.

Różnice między północą a południem Europy są również istotne w odniesieniu do poziomu płatności. Wydatki na ONW są zróżnicowane w zależności od regionu UE (niski poziom wydatków w krajach śródziemnomorskich w porównaniu do krajów Północno Zachodniej Europy), kierowane na wyższy udział w dochodach gospodarstw w krajach na północy Europy.

Powyższe kwestie warunkują określenie następujących kryteriów kwalifikacji ONW:

- płatności ONW powinny koncentrować się na obszarach, gdzie występuje zagrożenie porzucenia ziemi ze zwróceniem uwagi na ciągłość gospodarowania,
- kryteria powinny być określone przez priorytety środowiskowe i specjalne określone wymagania zarządzania na tych terenach,
- w odniesieniu do kategorii „inne ONW" oraz „obszary ze specjalnymi utrudnieniami" należy sprecyzować kwalifikację zgodnie z poziomem wszystkich krajów UE,
- należy opracować przejrzysty dla polityków przewodnik po kategoriach płatności ONW.

Rolnicy powinni otrzymywać rekompensatę z tytułu gospodarowania na terenach z naturalnymi utrudnieniami. Komisja Europejska od 2005 roku zmienia delimitację obszarów ONW tak, żeby nowe zasady zostały wprowadzone w życie od 2010 roku. Zmiana strategii została wprowadzona w Polityce Rozwoju Obszarów Wiejskich dla lat 2007-2013.

Szerokie zróżnicowanie kryteriów używanych do teraz w delimitacji ONW może spowodować dysparytet między beneficjentami. Kryteria delimita-

cji ONW są przestarzałe gdyż nie prowadzą do rozwoju tych obszarów i nie spowodowały polepszenia sytuacji (tj. kryterium socjo-ekonomiczne).

Według „Common biopsyhical Criteria for Defining Areas wchich are Less Favourable for Agriculture in Europe" (wykonanej przez Insitute for Environment and Sustainability) zmiana definicji kategorii ONW ujętej w art. 19 jest związana z potrzebą określenia bardziej przejrzystych uwarunkowań ażeby korespondowały z Osią 2 – Promocją Zarządzania Obszarem Wiejskim i Środowiskiem w Programie Rozwoju Rolnictwa.

Przyszła definicja oparta jest na naturalnych uwarunkowaniach i nie zawiera socjo-ekonomicznych wskaźników takich, jak zatrudnienie w gospodarstwie, dochód na jednostkę pracy. W związku z tym łatwiej będzie osiągnąć cel określony w Osi 2 – środowiskowej, gdzie znalazły się dopłaty wyrównawcze ONW. W wyniku negocjacji z WTO - kraje UE otrzymały zgodę na utrzymanie płatności ONW gdyż odnoszą się one do wymogów środowiskowych (green box).

Po pierwsze to określenie terenów o złych warunkach glebowych oraz klimatycznych, po wtóre to inne kryteria związane z krajobrazem wiejskim, wysoką bioróżnorodnością (wiąże się to z Obszarami Chronionymi o wysokiej bioróżnorodności; ang. HNV - High Nature Value oraz ziemią porzuconą).

Wskazano kryteria, które należy uwzględnić w nowej delimitacji ONW, które obejmują:
- warunki geofizyczne (gleba, klimat),
- harmonizację warunków naturalnych,
- modele ekonomiczne i środowiskowe,
- przestrzenne użytkowanie ziemi,
- modele na poziomie NUTS 2,
- metodologie dla jakości wody (dyrektywa azotanowa),
- wskaźnik pestycydów,
- identyfikację terenów o wysokiej bioróżnorodności (HNV),
- opracowanie metody określającej stopień ryzyka odnośnie ziem porzuconych,
- rozwój metodologii dotyczącej obszarów peryferyjnych,
- tereny rolnicze włącznie z trwałymi użytkami zielonymi z wyłączeniem lasów,
- uwarunkowania krajów UE 27 z określeniem progu dostępu do płatności,
- powinny być one przejrzyste i naukowo udowodnione i akceptowalne przez wszystkie kraje i wypracowane podczas negocjacji,
- nie powinien być wymieniany jeden kierunek produkcji jako wskaźnikowy w ONW (tak, jak poprzednio plon pszenicy czy kukurydzy),
- ONW powinien obejmować cały teren a nie tylko obszar gospodarstw rolnych,

Kryteria powinny być określone w 2008 roku a zatwierdzone w Komisji Europejskiej w 2009 roku. W 2010 roku Komisja Europejska określi nowe prawodawstwo dotyczące delimitacji ONW.

Wynikiem warsztatów IES we Włoszech w 2007 roku była propozycja wspólnych kryteriów UE odnośnie utrudnień związanych z rodzajami gleby i klimatu do nowej klasyfikacji obszarów ONW. Kryteria te odnoszą się tylko do danych fizycznych użytków rolnych. Klasyfikacja odnosi się jedynie do obszarów o naturalnych utrudnieniach w gospodarowaniu – nie odnosi się do sposobu użytkowania ziemi i sposobu zarządzania gospodarstwem.

Powód zmiany klasyfikacji tej kategorii ONW wynika z wyżej omówionych przesłanek oraz z tego, że zmiana będzie stanowić lepszy punkt odniesienia do działań skupionych wokół osi 2 – środowiskowej PROW 2007-2013. Klasyfikacja powinna być jednakowa dla całej UE. Biofizyczne kryteria są trudniejsze do zharmonizowania na terenie UE, gdyż występuje znaczne zróżnicowanie klimatu oraz zróżnicowanie klasyfikacji jakości gleb w całej UE. Klasyfikacja powinna odbywać się na poziomie gminnym, co powoduje, że będzie miała ona związek z naturalnym potencjałem produkcyjnym tego regionu.

Obszary zostały zewidencjonowane w krajach UE i od woli polityków będzie zależało, czy cały obszar określony jako ONW należy objąć płatnością kompensacyjną czy też jego część.

Poszczególne kraje mogą ustalić własne kryteria na poziomie krajowym lub regionalnym, które byłyby bardziej dopasowane do ich warunków. Kryteria są przedstawione z różnym progiem uwarunkowań (trudności – ostre, bardzo ostre). Kryteria żyzności mają powiązanie i ze strukturą gleby, i ze złą lub niedostateczną melioracją, która limituje głębokość ukorzenienia się roślin.

Tabela III. 7

Wspólne kryteria klimatyczno – glebowe do delimitacji ONW

Kryteria	Definicja (v)
Kryteria klimatu	
1. Temperatura	Suma średniej dziennej temperatury powyżej bazowej 5°C w granicach czasu od ostatniego dnia mrozu wiosna do pierwszego dnia mrozu jesienią (ostry próg TSUM 1800 stopni dni)
2. Upał	Jeden lub więcej okresów 10-cio dniowych podczas których max temp dzienna przewyższa 35°C – ten okres jest podczas okresu wegetacji roślin.(bardzo ostry próg: 1 lub więcej okresów 10-cio dniowych z temp powyżej 35°C)
Kryteria terenu	
4. Kąt nachylenia – zbocze (i)	Obszar ze zboczem, gdzie niemożliwa jest uprawa mechaniczna. (bardzo ostry próg: kąt>15%, ostry – zbocze o kącie nachylenia >8%)
Kryteria glebowe	
5. Drenowanie	obszar, gdzie większą część roku teren jest zalewany. (bardzo ostry próg: wilgotność 40 cm przez 11 m-cy lub bardzo źle zmeliorowany; ostry próg wilgotność w grań. 80 cm przez więcej niż 6 m-cy lub w grań. 40 cm przez 11 m-cy lub źle zmeliorowany)
6. Struktura gleby i ukamienienie (ii)	Obszar z gruboziarnistą strukturą ziemi, ciężką glebą gliniasto- ilastą i strukturą pionową. Przeważający obszar z kamieniami, skałami, głazami narzutowymi na warstwie powierzchniowej. (bardzo ostry próg >50% liczby kamieni (liczba kamieni >2mm frakcji) na wierzchniej warstwie gleby; ostry próg>40% liczby kamieni na warstwie powierzchniowej gleby; struktura piaszczysta (z mniej niż 18% warstwy gliniasto – ilastej i więcej niż 65% piasku); ciężkie gleby gliniasto-ilaste (>45% gliny w warstwie powierzchniowej gleby) i struktura pionowa)
7. Głębokość ukorzenienia się roślin	Obszar gdzie głębokość ukorzeniania się roślin jest ograniczona z powodu występowania skał (bardzo ostry próg:<10 cm, ostry :<30 cm)
8. Utrudnienia chemiczne (zasolenie, skażenie, zbyt duża zasadowość) (iii)	Obszar z wysokim zasoleniem i/lub z wysoką zasadowością i lub skażony chemicznie na powierzchni. (bardzo ostry próg:zasolenie>16dS/m , wapienia>15%, sodu>15ESP; pH>8,5 lub >4,5. ostry próg zasolenie 4-16dS/m, wapień: 5-15%, sód 6-15ESP; pH 8,0-8,5 lub 4,5-5,5.)
Kryteria zintegrowane klimatyczno – glebowe	
3. Bilans wodny gleby (iv)	Liczba dni, gdzie nie ma limitu wody w granicach okresu określonego jako okres wegetacji roślin w pkt. 1. Dni, podczas których stosunek dziennego i aktualnego parowania sumarycznego przekracza 0,5. (bardzo ostry próg LGP<60 dni; ostry próg <75 dni)

(i) nachylenie może być związane z innymi obszarowymi cechami

(ii) gruboziarnista struktura, ciężkie gleby gliniasto-ilaste i struktura pionowa są określane jako ostra uciążliwość a nie bardzo ostra.

(iii) kryteria żyzności zmieniły się jako zmienna niezależna. Niektóre gleby skażone (włącznie z zanieczyszczonymi) nie mogą być oszacowane na poziomie EU.

(iv) bilans wodny gleby jest kombinacją warunków glebowo – klimatycznych w celu zapewnienia roślinie dostatecznej ilości wody dla wzrostu i rozwoju w odpowiednim czasie. Bilans wodny gleby zależy od struktury gleby, ukamienienia i głębokości ukorzenienia się roślin. Ta zmienna również może zastąpić melioracje.

(v) wzorzec oparty jest na kompromisie, ale można go ująć regionalnie.

Źródło: IES, 2007 r.

3. Analiza gospodarstw położonych w różnych kategoriach ONW i na terenach poza ONW dla trzech kolejnych lat 2004-2006.

Opracowania analizujące trafność kierowania płatności wyrównawczych ONW do konkretnych odbiorców gospodarujących na obszarach wiejskich,

wymienione w pierwszej części tego rozdziału, zobowiązują do charakterystyki gospodarstw położonych na ONW w podziale na kategorie płatności. Analiza danych jest też konieczna dla porównania charakterystyki gospodarstw z ONW w stosunku do gospodarstw spoza tych terenów, i to autorka tego podrozdziału dokonała. Analizą objęto grupy gospodarstw według wielkości ekonomicznej. Analizowane są uzyskane wyniki ekonomiczne, zasoby czynników i organizacja produkcji, jak też sposób zarządzania gospodarstwem, źródła dochodu rodziny rolniczej oraz wyniki produkcyjne.

Dane charakteryzujące gospodarstwa objęte analizą pochodzą z Polskiego FADN, które obejmują gospodarstwa o wielkości ekonomicznej 2 i więcej ESU. Polski FADN obejmuje charakterystyką 34% gospodarstw z ogółu. Stanowią one reprezentatywną próbę dla 745 tys. polskich gospodarstw rolnych, natomiast biorąc pod uwagę liczbę polskich gospodarstw „aktywnych" na rynku rolnym, czyli tych o wielkości powyżej 1 hektara i równocześnie korzystających z pomocy unijnej (średnio dla trzech lat 2004-2006 to liczba 1 429,4 tys. – dane ARiMR, 2007 r.) można uznać, że gospodarstwa objęte Polskim FADN reprezentują 52,1% tychże gospodarstw.

Tabela III. 8

Gospodarstwa ONW objęte polskim FADN w analizowanych latach w odniesieniu do liczby gospodarstw objętych płatnością

Kategoria ONW	Dane z FADN z kolejnych lat			Dane GUS (gospodarstwa zakwalifikowane do ONW)	Liczba gospodarstw objętych płatnością (2004 r.)
	2004	2005	2006		
Nizinne I	3916	4139	4172	795 000	393 422
Nizinne II	1258	1318	1286	289 000	150 533
Specyficzne utrudnienia	151	142	151	63 000	65 025
Górskie	43	37	45	42 000	20 960
Razem ONW	5368	5636	5654	1 189 000	629 960
Poza ONW	5787	6152	6261	767 000	1 078 140

Źródło: Polski FADN lata 2004-2006, Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2005 r. GUS, Raport PW nr 7 IERiGŻ.

3.1. Metodyka analizy

Analizą objęto 11 619 gospodarstw (średnia dla trzech lat 2004-2006) objętych monitorowaniem Polskiego FADN, które podzielono na dwa podzbiory ze względu na położenie w niekorzystnych warunkach gospodarowania – na ONW oraz gospodarstwa położone poza ONW. Następnie gospodarstwa położone na ONW podzielono jeszcze na cztery grupy według kategorii ONW. Tak powstałe 5 grup gospodarstw podzielono według ich wielkości ekonomicznej wyrażonej w ESU. Wewnątrz grup gospodarstw ONW i spoza ONW otrzymano

w każdej z nich sześć grup według klas wielkości ekonomicznej: bardzo małe (2-4 ESU), małe (4-8 ESU), średnio małe (8-16 ESU), średnio duże (16-40 ESU), duże (40-100 ESU) i bardzo duże o wielkości powyżej 100 ESU.

Zatrudnienie w gospodarstwach określono w AWU (Annual Work Unit), tj. przeliczeniowych jednostkach pracy, przy czym 1 AWU odpowiada 2200 godzin pracy rocznie. Parametr ten obejmuje nakłady pracy własnej właścicieli gospodarstw i członków ich rodzin oraz pracowników najemnych.

Nakłady pracy własnej rolników i członków ich rodzin we własnych gospodarstwach wyrażono w FWU (Family Work Unit) i jednostka ta przyjmuje analogiczny czas pracy.

Pogłowie zwierząt wyrażono w sztukach przeliczeniowych LU (Livestock Unit) stosowane w krajach Unii Europejskiej. Jedna LU odpowiada jednej krowie, ale LU nie jest tożsame z przeliczeniowymi sztukami dużymi stosowanymi w Polsce. Jednostka LU jest raczej zbliżona do sztuk obornikowych, które uwzględniają masę ciała zwierząt i ich tempo przemiany materii.

Stopę reprodukcji majątku trwałego określono jako relację inwestycji netto do wartości środków trwałych obejmujących ziemię rolniczą, budynki gospodarstwa rolnego, nasadzenia leśne, maszyny i urządzenia a także zwierzęta stada podstawowego.

Stopień zadłużenia gospodarstw mierzono relacją wartości wszystkich pozostałych do spłaty zobowiązań długo-, średnio- i krótkoterminowych według stanu na koniec roku obrachunkowego do wartości ogółem środków produkcji.

Dochody z gospodarstwa policzono jako różnicę wartości produkcji roślinnej, zwierzęcej i innej sprzężonej oraz kosztów, które objęły: zużycie pośrednie, saldo subwencji budżetowych podatków oraz koszty czynników zewnętrznych (opłaty pracy najemnej, opłaty za dzierżawę środków produkcji i odsetek od kredytów oraz pożyczek). Przeanalizowano również dochód przypadający na jednostkę pracy własnej rolnika i członka jego rodziny (dochód na FWUw zł).

Analizie poddano też źródła przychodu, tj. wartość produkcji roślinnej, zwierzęcej oraz pozostałej, by określić różnice w strukturze przychodu między grupami gospodarstw położonymi na ONW oraz spoza ONW.

Następnie wskazano na zróżnicowanie użytkowania gruntów oraz zróżnicowanie udziału zwierząt przeżuwających i ziarnożernych w gospodarstwach położonych na ONW oraz poza nimi.

Zakończenie analizy stanowią wnioski końcowe, poprzedzone charakterystyką niektórych składników kosztów gospodarstw takich, jak koszty usług, nawozów i środków ochrony roślin, które w sposób istotny wpływają na poziom dochodu gospodarstwa (wyniki ekonomiczne). Analiza wszystkich wyżej wymienionych elementów pozwala odpowiedzieć na pytanie dlaczego gospodar-

stwa położone na ONW trwają, wykazują rozszerzoną reprodukcję majątku trwałego a uzyskane wyniki ekonomiczne nie są gorsze, jak w gospodarstwach położonych poza ONW.

3.2. Wielkość ekonomiczna i powierzchnia

Analizę rozpoczyna charakterystyka badanych grup gospodarstw pod względem wielkości ekonomicznej i powierzchni w różnych kategoriach ONW oraz w gospodarstwach spoza ONW w ciągu trzech lat. Gospodarstwa w ONW górskim („4") charakteryzuje najmniejsza wielkość ekonomiczna (do 8 ESU) w każdym analizowanym roku; ale nie są one najmniejsze pod względem powierzchni. W porównaniu do gospodarstw spoza ONW o tej samej wielkości ekonomicznej gospodarstwa ONW górskie dysponują większą powierzchnią o 24,5 i 64,2 p. p. (odpowiednio: gospodarstwa bardzo małe i małe). Gospodarstwa z terenów ONW dysponują zazwyczaj większą powierzchnią gospodarstwa niż gospodarstwa spoza ONW. Gospodarstwa z ONW ze specyficznymi utrudnieniami najmniejsze ekonomicznie (<4 ESU) stanowią wyjątek pod względem wielkości powierzchni i są mniejsze od gospodarstw tej samej wielkości ekonomicznej spoza ONW o około 15 p. p. Natomiast w każdej większej ekonomicznie grupie gospodarstw charakteryzuje je obszar większy od obszaru gospodarstw spoza ONW (od 19% do 31,6%). Ta kategoria ONW obejmuje gospodarstwa o wielkości ekonomicznej do 40 ESU w każdym analizowanym roku.

Gospodarstwa z kategorii ONW nizinne II powierzchnią przewyższają gospodarstwa spoza ONW w grupach o wielkości ekonomicznej do 16 ESU, natomiast gospodarstwa większe ekonomicznie położone w tej kategorii ONW mają mniejszą powierzchnię od gospodarstw spoza ONW od 13,3 do koło 20 p.p. W tej kategorii ONW nie występuje grupa gospodarstw bardzo dużych o wielkości ekonomicznej powyżej 100 ESU.

Gospodarstwa z kategorii ONW nizinne I dysponują obszarem większym od obszaru gospodarstw spoza ONW w grupach o wielkości ekonomicznej do 100 ESU a gospodarstwa największe ekonomicznie (powyżej 100 ESU) są o 60,4 p.p. mniejsze obszarowo od gospodarstw o tej samej wielkości ekonomicznej spoza ONW.

Tak więc pod względem wielkości obszarowej gospodarstwa z niemal każdej kategorii ONW są większe pod względem obszaru od gospodarstw spoza ONW w obrębie grup o tej samej wielkości ekonomicznej z wyjątkiem grup gospodarstw największych ekonomicznie, gdzie przewagę obszarową można zanotować w gospodarstwach spoza ONW. Gospodarstwa z ONW mają większy obszar by zrekompensować skutek gorszych warunków przyrodniczych.

Zanotowano duże zróżnicowanie udziału gospodarstw różniących się wielkością ekonomiczną położonych na obszarach różnych kategorii ONW i poza terenami ONW. Gospodarstwa z ONW nizinne I charakteryzuje podobna struktura wielkościowa, jak gospodarstwa spoza ONW. Mają one największą reprezentację gospodarstw średnio-małych i średnio-dużych (8-40 ESU).

Tabela III. 9

Liczba analizowanych gospodarstw położonych na terenach ONW i poza terenami ONW, według klas wielkości ekonomicznej (liczby średnie z lat 2004-2006)

Kategorie ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I (4076)	327	823	1248	1271	351	56
ONW nizinne II (1289)	99	290	446	371	73	10
ONW specyficzne utrudnienia (154)	33	66	37	18	-	-
ONW górskie (48)	20	18	6	3	1	-
spoza ONW (6066)	553	1190	1757	1848	563	155
Struktura gospodarstw ONW i spoza ONW według klas wielkości ekonomicznej						
ONW nizinne I	8,0	20,2	30,6	31,2	8,6	1,4
ONW nizinne II	7,7	22,5	34,6	28,8	5,7	0,7
ONW specyficzne utrudnienia	21,4	42,8	24,0	11,8	-	-
ONW górskie	41,7	37,5	12,5	6,2	2,1	-
spoza ONW	9,1	19,6	29,0	30,5	9,3	2,5

Źródło: Wyliczenia własne na podstawie danych FADN za lata 2004, 2005, 2006, przygotowane przez J. Sobierajewską.

Tabela III. 10

Średnia powierzchnia użytków rolnych (w ha) gospodarstw położonych na terenach ONW i poza terenami ONW według klas wielkości ekonomicznej (liczby średnie z lat 2004-2006)

Kategorie ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I	9,5	13,9	21,8	39,0	85,7	222,8
ONW nizinne II	9,8	13,4	20,5	33,2	66,1	-
ONW specyficzne utrudnienia	6,3	12,5	24,3	50,4	-	-
ONW górskie	9,3	19,7	-	-	-	-
spoza ONW	7,4	12,0	20,4	38,3	82,3	564,0
Różnica w p.p. średniej powierzchni gospodarstw na terenach ONW do wartości średniej powierzchni gospodarstw spoza ONW						
ONW nizinne I	28,4	15,8	6,9	1,8	4,1	-60,5
ONW nizinne II	32,4	11,7	0,5	-13,3	-19,7	-
ONW specyficzne utrudnienia	-14,9	4,2	19,1	31,6	-	-
ONW górskie	25,7	64,2	-	-	-	-

Źródło: Wyliczenia własne na podstawie danych FADN za lata 2004, 2005 i 2006, przygotowane przez J. Sobierajewską.

Gospodarstwa z kategorii ONW nizinne II charakteryzuje podobna struktura wielkościowa do gospodarstw spoza ONW z różnicą w reprezentacji gospodarstw średnio-dużych (8-16 ESU) - o około 4 p.p. większą niż gospodarstwa spoza ONW oraz w reprezentacji gospodarstw dużych i bardzo dużych, których w tej kategorii ONW jest zdecydowanie mniej.

Natomiast gospodarstwa położone w kategoriach ONW – górskie i specyficzne utrudnienia charakteryzuje najmniejsza siła ekonomiczna i najliczniej są tu reprezentowane gospodarstwa bardzo małe i małe (ONW górskie), a liczebność gospodarstw średnio dużych jest istotna w kategorii ONW specyficzne utrudnienia. W kategorii ONW górskie nie ma gospodarstw o wielkości powyżej 100 ESU, a liczebność gospodarstw o wielkości powyżej 8 ESU jest zbyt mała żeby móc dokonać ich analizy. Kategoria ONW specyficzne utrudnienia nie ma natomiast reprezentacji w gospodarstwach dużych i bardzo dużych; czyli o wielkości powyżej 40 ESU.

W następnej części opracowania nie można zatem poddać analizie gospodarstw o wielkości ekonomicznej powyżej 8 ESU w kategorii ONW górskie, zaś w kategorii ONW specyficzne utrudnienia gospodarstw o wielkości powyżej 40 ESU.

3.3. Pracochłonność produkcji

Gospodarstwa położone poza terenami ONW charakteryzuje większa pracochłonność produkcji, szczególnie te o wielkości powyżej 16 ESU. W grupie gospodarstw bardzo dużych spoza ONW pracochłonność produkcji jest niespełna trzykrotnie większa niż w gospodarstwach ONW nizinne. W grupach gospodarstw do 16 ESU zarówno położonych na terenach ONW we wszystkich kategoriach, jak i poza nimi nie zanotowano natomiast istotnych różnic w pracochłonności produkcji. Wyjątek stanowi grupa gospodarstw małych z ONW górskie, gdzie pracochłonność produkcji jest wyższa niż w innych analizowanych grupach o 9 p.p.

Nakłady pracy własnej (FWU) w grupach gospodarstw na obszarach ONW i poza nimi kształtują się podobnie z niewielką przewagą pracy własnej w gospodarstwach ONW o małej sile ekonomicznej. Nakłady pracy własnej w gospodarstwach dużych spoza ONW są wyższe o 13 p.p. niż w gospodarstwach z terenów ONW.

Z pracowników najemnych w większym stopniu korzystali właściciele gospodarstw spoza terenów ONW, szczególnie w grupach gospodarstw o wielkości powyżej 8 ESU. Zanotowano dwukrotnie większe nakłady pracy najemnej w gospodarstwach poza ONW w odniesieniu do gospodarstw położonych na terenach ONW w trzech kategoriach wielkości ekonomicznej powyżej 8 ESU a trzy i pół krotnie większe w grupie gospodarstw bardzo dużych.

Tabela III. 11

Nakłady pracy ogółem w tym praca własna oraz najemna w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW
(liczby średnie z lat 2004-2006)

Kategorie ONW i tereny pozostałe	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
	Nakłady pracy ogółem AWU					
ONW nizinne I	1,34	1,54	1,90	2,14	2,85	5,61
ONW nizinne II	1,46	1,57	1,83	2,06	2,64	-
ONW specyficzne utrudnienia	1,29	1,57	1,88	2,13	-	-
ONW górskie	1,42	1,70	-	-	-	-
spoza ONW	1,33	1,55	2,01	2,40	3,53	15,61
	Nakłady pracy własnej FWU					
ONW nizinne I	1,27	1,46	1,75	1,86	1,95	1,46
ONW nizinne II	1,41	1,52	1,77	1,86	2,02	-
ONW specyficzne utrudnienia	1,19	1,42	1,71	1,84	-	-
ONW górskie	1,42	1,55	-	-	-	-
spoza ONW	1,26	1,43	1,76	1,86	2,24	1,10
	Nakłady pracy najemnej					
ONW nizinne I	0,07	0,08	0,15	0,28	0,90	4,15
ONW nizinne II	0,05	0,05	0,06	0,20	0,62	-
ONW specyficzne utrudnienia	0,10	0,15	0,17	0,29	-	-
ONW górskie	0,00	0,15	-	-	-	-
spoza ONW	0,07	0,12	0,25	0,54	1,29	14,51

Źródło: Jak w tabeli III. 10.

3.4. Zasoby kapitału

Zasoby kapitału różnią się nieznacznie w grupach gospodarstw położonych na ONW i poza terenami ONW do wielkości ekonomicznej 40 ESU. Użytkownicy gospodarstw dużych z grupy położonych poza ONW dysponują niewiele większym kapitałem w stosunku do użytkowników gospodarstw z ONW (różnica o 13,2 p.p.), natomiast użytkownicy gospodarstw bardzo dużych spoza ONW dysponują kapitałem dwukrotnie wyższym niż użytkownicy gospodarstw położonych na ONW.

Tabela III. 12

Średnia wartość kapitału (tys. zł) w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (liczby średnie z lat 2004-2006)

Kategorie ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I	121,58	188,28	298,49	502,11	677,28	2 224,87
ONW nizinne II	142,82	174,69	289,92	469,77	950,77	-
ONW specyficzne utrudnienia	181,36	223,94	294,60	514,41	-	-
ONW górskie	135,73	194,63	-	-	-	-
spoza ONW	134,47	201,31	319,23	541,73	1138,26	4 261,49
Różnica w p.p. średnich wartości kapitału na gospodarstwo na terenach ONW do średnich wartości kapitału gospodarstw spoza ONW						
ONW nizinne I	-9,6	-6,5	-6,5	-7,3	-40,5	-47,8
ONW nizinne II	6,2	-13,2	-9,2	-13,3	-16,5	-
ONW specyficzne utrudnienia	34,9	11,2	-7,7	-5,0	-	-
ONW górskie	0,9	-3,3	-	-	-	-

Źródło: Jak w tabeli III. 10.

3.5. Dochód i jego źródła

Dochód z gospodarstw przeliczono na ceny stałe roku 2006, ażeby uniknąć błędów związanych z inflacją. Następnie wyliczono różnicę w p.p. wartości średniego dochodu z trzech lat z gospodarstw położonych na ONW do wartości średniego dochodu gospodarstw spoza ONW. Wartość średniego dochodu na gospodarstwo we wszystkich kategoriach ONW w grupie gospodarstw o najmniejszej sile ekonomicznej jest większa od 51,4 p.p. do 0,3 p.p. (kategorie ONW: specyficzne utrudnienia i nizinne II).

Natomiast w grupie gospodarstw małych (4-8 ESU) w trzech kategoriach ONW występuje niższy dochód (od - 1,8 p.p. do -18,3 p.p.) za wyjątkiem kategorii Specyficzne Utrudnienia, gdzie zanotowano wyższy dochód o nieco ponad 19 p.p. W grupach gospodarstw o sile ekonomicznej powyżej 8 ESU w każdej kategorii ONW zanotowano niższy dochód w stosunku do dochodu gospodarstw spoza ONW od -2,1 p.p. do -27,7 p.p.

Takie różnice w dochodzie w gospodarstwach bardzo małych – wyższy dochód w gospodarstwach położonych na ONW niż poza ONW – można tłumaczyć inną strukturą źródeł przychodu i innym poziomem kosztów zarówno środków produkcji, jak i usług, które zostaną szczegółowo scharakteryzowane w dalszej części rozdziału. Zmiany w dochodzie w latach 2005 i 2006 w stosunku do roku 2004 zostały wyliczone po sprowadzeniu do cen stałych z roku 2006. Kształtują się różnie w gospodarstwach położonych w różnych kategoriach ONW, jak i w gospodarstwach położonych poza ONW. W gospodarstwach o sile ekonomicznej do 40 ESU, położonych w każdej kategorii ONW dochód

Tabela III. 13

Średnia wartość dochodu z gospodarstwa z lat 2004-2006
(w cenach stałych z roku 2006)

Kategorie ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I	7438	15737	32202	65719	135988	397145
ONW nizinne II	6919	14125	32022	65729	136644	-
ONW specyficzne utrudnienia	10443	20597	32197	63539	-	-
ONW górskie	9687	16977	-	-	-	-
spoza ONW	6897	17280	32878	70492	154374	549065
Różnica w p.p. wartości średniego dochodu na gospodarstwo na terenach ONW do wartości średniego dochodu gospodarstw spoza ONW						
ONW nizinne I	7,8	-8,9	-2,1	-6,8	-11,9	-27,7
ONW nizinne II	0,3	-18,3	-2,6	-6,8	-11,5	-
ONW specyficzne utrudnienia	51,4	19,2	-2,1	-9,9	-	-
ONW górskie	40,5	-1,8	-	-	-	-

Źródło: Jak w tabeli III. 10.

zwiększył się w kolejnych latach w stosunku do roku 2004. Szczególnie w grupach gospodarstw do 4 ESU z kategorii Górskie ONW dochód w roku 2006 w stosunku do roku 2004 zwiększył się czterokrotnie a w gospodarstwach 4-8 ESU dwu i półkrotnie. Najmniejsze zmiany w wielkości dochodu w kolejnych latach wystąpiły w grupach gospodarstw spoza ONW o sile ekonomicznej do 40 ESU a w grupie gospodarstw bardzo dużych (powyżej 100 ESU) dochód gospodarstw zwiększył się ponad cztery i pół krotnie w 2006 roku w stosunku do roku 2004.

Tabela III. 14

Zmiana wielkości dochodu w stosunku do dochodu z roku 2004 po przeliczeniu dochodu na ceny stałe z roku 2006 (dochód z 2004 r. = 100%)

Kategoria ONW i poza (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I 2004	100	100	100	100	100	100
ONW nizinne I 2005	276	143	128	115	112	89
ONW nizinne I 2006	376	172	159	128	111	71
ONW nizinne II 2004	100	100	100	100	100	-
ONW nizinne II 2005	158	141	129	123	98	-
ONW nizinne II 2006	204	215	173	141	86	-
ONW specyficzne utrudnienia 2004	100	100	100	100	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2005	110	135	156	0	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2006	205	215	172	217	-	-
ONW górskie 2004	100	100	-	-	-	-
ONW górskie 2005	320	152	-	-	-	-
ONW górskie 2006	408	246	-	-	-	-
spoza ONW 2004	100	100	100	100	100	100
spoza ONW 2005	98	91	96	89	81	195
spoza ONW 2006	165	135	122	107	96	469

Źródło: Jak w tabeli III. 10.

Zmiany w poziomie dochodu gospodarstw z terenów ONW wystąpiły również w wyniku otrzymania przez nie płatności kompensacyjnych ONW, których udział w dochodzie wzrastał w kolejnych latach. Należy zaznaczyć, że gospodarstwa z każdej kategorii ONW w niewielkim stopniu otrzymały płatności kompensacyjne w roku 2004 w wyniku czego skumulowały się one w roku 2005. Taki stan rzeczy był wynikiem trudności związanych z wdrożeniem programu w roku akcesji do UE.

Udział płatności w dochodzie z tytułu położenia na ONW w gospodarstwach z terenów ONW przewyższał poziom płatności w gospodarstwach spoza ONW od kilku – do kilkunasto – krotnie.

Tabela III. 15

Średni udział dopłat ONW w dochodzie rolniczym (%) w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW
(liczby średnie z lat 2004-2006)

Kategorie ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I	17,2	12,9	10,0	8,3	7,2	5,0
ONW nizinne II	19,2	13,4	9,1	7,2	5,8	-
ONW specyficzne utrudnienia	11,1	8,2	10,5	11,1	-	-
ONW górskie	9,2	7,7	-	-	-	-
spoza ONW	1,3	0,7	0,4	0,4	0,4	0,3

Źródło: Jak w tabeli III. 10.

Wielkość wypracowanego dochodu przypadającego na jedną osobę pełnozatrudnioną i nieopłaconą (dochód zł/FWU) przeliczono na ceny stałe roku 2006, następnie wyliczono różnicę w p.p. wartości średniego dochodu/FWU z trzech lat z gospodarstw położonych na ONW do wartości średniego dochodu gospodarstw spoza ONW. Różnice wartości średniego dochodu/FWU w gospodarstwach położonych na ONW do gospodarstw spoza ONW są podobne do różnic w dochodzie na gospodarstwo opisane powyżej.

Dopiero właściciele gospodarstw o wielkości ekonomicznej powyżej 16 ESU osiągają dochód porównywalny z wypracowanym na jednego pełnozatrudnionego w gospodarce narodowej (20 300 zł w 2006 r.).

Gospodarstwa z terenów górskich i podgórskich ONW bardzo małe ekonomicznie wykazały poziom zadłużenia ponad trzykrotnie większy niż gospodarstwa spoza ONW. Taka różnica w poziomie zadłużenia wynikła z aktywności gospodarstw ONW w roku 2004 z uwagi na konieczność dostosowania się tychże do wymogów unijnych związanych z partycypowaniem w programie (stosowanie się do zaleceń KDPR). Poziom zadłużenia z innych kategorii ONW niewiele odbiega od poziomu zadłużenia gospodarstw spoza ONW

w tej samej kategorii wielkości ekonomicznej. Nie wpływa on negatywnie na dochody gospodarstw.

Tabela III. 16

Średnia wartość dochodu (zł) na 1 FWU w latach 2004-2006 (ceny stałe z roku 2006) w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW

Kategorie ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
Średnia wartość dochodu na 1FWU (zł)						
ONW nizinne I	6007	10005	18360	35325	69505	214656
ONW nizinne II	4881	8955	18030	35333	67631	-
ONW specyficzne utrudnienia	8647	14471	18664	34884	-	-
ONW górskie	6621	10880	-	-	-	-
spoza ONW	5462	11263	18704	38726	81802	523837
Różnica w p.p. wartości średniego dochodu na 1 FWU na terenach ONW do wartości średniego dochodu na 1 FWU z gospodarstw spoza ONW						
ONW nizinne I	10,0	-11,2	-1,8	-8,8	-15,0	-59,0
ONW nizinne II	-10,6	-20,5	-3,6	-8,8	-17,3	-
ONW specyficzne utrudnienia	58,3	28,5	-0,2	-9,9	-	-
ONW górskie	21,2	-3,4	-	-	-	-
Średnia wartość dochodu na 1ha						
ONW nizinne I	775	1131	1479	1686	1594	1779
ONW nizinne II	722	1059	1566	1981	2070	-
ONW specyficzne utrudnienia	1624	1636	1326	1272	-	-
ONW górskie	1081	852	-	-	-	-
spoza ONW	934	1438	1612	1841	1878	899
Różnica w p.p. wartości średniego dochodu na 1 ha w gospodarstwie na terenach ONW do wartości średniego dochodu gospodarstw spoza ONW						
ONW nizinne I	-17,0	-21,3	-8,25	-8,4	-15,1	97,9
ONW nizinne II	-22,7	-26,4	-2,8	7,6	10,2	-
ONW specyficzne utrudnienia	73,9	13,8	-17,7	-30,9	-	-
ONW górskie	15,7	-40,8	-	-	-	-

Źródło: Jak w tabeli III. 10.

Stopa reprodukcji majątku trwałego w gospodarstwach o najmniejszej sile ekonomicznej (do 8 ESU) zarówno w grupach gospodarstw z terenów ONW i poza ONW jest ujemna. Natomiast w gospodarstwach o wielkości ekonomicznej powyżej 8 ESU zanotowano reprodukcję rozszerzoną majątku trwałego, przy czym w gospodarstwach z terenów ONW wskaźnik reprodukcji jest wyższy choć kształtuje się różnie w różnych grupach wielkościowych pod względem siły ekonomicznej.

Tabela III. 17

Relacja kwoty zadłużenia do łącznej wartości aktywów (%) oraz stopa reprodukcji majątku trwałego w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (liczby średnie z lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
Relacja kwoty zadłużenia do łącznej wartości aktywów (%)						
ONW nizinne I	3,4	5,4	9,4	14,4	20,8	25,1
ONW nizinne II	2,4	4,3	7,6	13,4	19,5	-
ONW specyficzne utrudnienia	12,6	6,8	7,0	11,5	-	-
ONW górskie	14,8	5,9	-	-	-	-
spoza ONW	4,0	6,1	8,8	13,6	20,4	29,6
Różnica w p.p. relacji kwoty zadłużenia do łącznej wartości aktywów (%) na gospodarstwo na terenach ONW do relacji kwoty zadłużenia do łącznej wartości aktywów (%) na gospodarstwo spoza ONW						
ONW nizinne I	-15,0	-11,5	6,8	5,9	2,0	-15,2
ONW nizinne II	-40,0	-29,5	-13,6	-1,5	-4,4	-
ONW specyficzne utrudnienia	215,0	11,5	-20,5	-15,4	-	-
ONW górskie	270,0	-3,3	-	-	-	-
Stopa reprodukcji majątku trwałego (%) średnia z lat 2004-2006						
ONW nizinne I	-3,2	-1,6	1,1	3,8	5,2	3,1
ONW nizinne II	-3,5	-1,3	1,4	4,0	6,5	-
ONW specyficzne utrudnienia	-1,9	-0,4	1,7	2,9	-	-
ONW górskie	-4,3	-3,4	-	-	-	-
spoza ONW	-4,2	-1,5	0,2	3,1	3,4	0,6

Źródło: Jak w tabeli III. 10.

3.6. Struktura przychodów gospodarstw z działalności rolniczej

Główne źródła przychodu gospodarstw to produkcja roślinna, produkcja zwierzęca oraz produkcja pozostała. Analiza tych elementów w gospodarstwach położonych na ONW oraz spoza ONW pozwoli na znalezienie różnic w gospodarowaniu między wymienionymi.

Wartość produkcji ogółem w gospodarstwach ONW różnie kształtowała się w odniesieniu do wartości produkcji z grup gospodarstw o tej samej wielkości ekonomicznej spoza terenów ONW. Gospodarstwa z kategorii ONW górskie osiągały wartość produkcji niższą o ponad 25,5 p. p. w gospodarstwach bardzo małych a w gospodarstwach małych niższą o nieco ponad 10 p. p. w stosunku do gospodarstw spoza ONW Gospodarstwa z terenów podgórskich (kategoria – specyficzne utrudnienia) osiągały wyższą wartość produkcji w grupach gospodarstw o wielkości do 8 ESU w stosunku do tych samych gospodarstw spoza ONW o ponad 30 p. p. Wartość produkcji ogółem w gospodarstwach każdej kategorii ONW była podobna między grupami gospodarstw o tej samej wielkości ekonomicznej.

Natomiast gospodarstwa z obu kategorii ONW nizinne (I i II) uzyskiwały niższą wartość produkcji niż w gospodarstwach spoza ONW od 8 p.p. do około 52 p.p.

Tabela III. 18

Średnia wartość produkcji ogółem w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (liczby średnie z lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I	26897	50847	96743	198311	465465	1431129
ONW nizinne II	28224	43886	91631	163680	431802	-
ONW specyficzne utrudnienia	41198	77946	88309	167245	-	-
ONW górskie	23018	53627	-	-	-	-
spoza ONW	30900	59628	106134	220571	526621	2971181
Różnica w p.p. wartości średniej produkcji ogółem gospodarstw na terenach ONW do wartości średniej produkcji ogółem gospodarstw spoza ONW						
ONW nizinne I	-13,0	-14,7	-8,8	-10,1	-11,6	-51,8
ONW nizinne II	-8,7	-26,4	-13,7	-25,8	-18,0	-
ONW specyficzne utrudnienia	33,3	30,7	-16,8	-24,2	-	-
ONW górskie	-25,5	-10,1	-	-	-	-

Źródło: Jak w tabeli III. 10.

Wartość produkcji roślinnej w grupach gospodarstw położonych w każdej kategorii ONW jest niższa od wartości produkcji roślinnej uzyskiwanej w gospodarstwach spoza ONW od 14,1 p. p. (nizinne I bardzo małe) do około 84 p. p. na ONW górskim w gospodarstwach małych. Wartość produkcji roślinnej gospodarstw spoza ONW stanowiła jej krotność w stosunku do gospodarstw z ONW. Wartość produkcji roślinnej gospodarstw spoza ONW w odniesieniu do gospodarstw o tej samej wielkości ekonomicznej z ONW górskiego stanowiła jej 5-cio i 6-cio krotność.

Tabela III. 19

Średnia wartość produkcji roślinnej w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (liczby średnie z lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I	16830	25112	39417	71570	180648	664680
ONW nizinne II	13167	16440	23372	34841	118633	-
ONW specyficzne utrudnienia	15625	29302	40743	70381	-	-
ONW górskie	4235	5670	-	-	-	-
spoza ONW	19586	35239	62019	119661	297143	1584964
Krotność wartości produkcji roślinnej w gospodarstwach na terenach spoza ONW do wartości produkcji roślinnej w gospodarstwach z terenów ONW						
ONW nizinne I	1,16	1,40	1,57	1,67	1,64	2,38
ONW nizinne II	1,49	2,14	2,65	3,43	2,50	-
ONW specyficzne utrudnienia	1,25	1,20	1,52	1,70	-	-
ONW górskie	4,62	6,21	-	-	-	-

Źródło: Jak w tabeli III. 10.

Gospodarstwa z terenów ONW „postawiły” na rozwój produkcji zwierzęcej gospodarując w trudnych warunkach na glebach słabych i bardzo słabych oraz w terenach górskich i podgórskich. Dowodem na to jest wartość produkcji zwierzęcej w gospodarstwach z ONW stanowiąca jej krotność w stosunku do gospodarstw spoza ONW. Wyjątek stanowią grupy gospodarstw o wielkości ekonomicznej powyżej 8 ESU położone w kategorii ONW specyficzne utrudnienia, gdzie wartość produkcji zwierzęcej jest równa (8-16 ESU) lub stanowi połowę (16-40 ESU) wartości produkcji zwierzęcej gospodarstw spoza ONW.

Tabela III. 20

Średnia wartość produkcji zwierzęcej w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (liczby średnie z lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I	9306	24754	56093	125031	282706	577322
ONW nizinne II	13704	26526	67296	127327	310987	-
ONW specyficzne utrudnienia	22748	46548	46133	49785	-	-
ONW górskie	16899	46947	-	-	-	-
spoza ONW	10759	23459	43037	99191	226290	1319112
Krotność wartości produkcji zwierzęcej w gospodarstwach na terenach ONW do wartości produkcji zwierzęcej w gospodarstwach spoza ONW						
ONW nizinne I	0,86	1,06	1,30	1,26	1,25	0,44
ONW nizinne II	1,27	1,13	1,56	1,28	1,37	-
ONW specyficzne utrudnienia	2,11	1,98	1,07	0,50	-	-
ONW górskie	1,57	2,00	-	-	-	-

Źródło: Jak w tabeli III. 10.

Potwierdzeniem wysokiego udziału przychodu z produkcji zwierzęcej w gospodarstwach położonych na ONW jest liczba przeliczeniowych sztuk zwierząt na gospodarstwo (LU). Liczebność zwierząt w gospodarstwach położonych na terenach ONW stanowi jej krotność w stosunku do gospodarstw spoza ONW. Największą różnicę w wielkości stada zwierząt zanotowano w gospodarstwach położonych w kategorii ONW górskie, gdzie wielkość stada zwierząt w stosunku do gospodarstw spoza ONW stanowi ich trzy - krotność.

Uzupełnienie przychodu gospodarstw położonych na ONW stanowił przychód z produkcji pozostałej. Wartość produkcji pozostałej w gospodarstwach położonych na terenach ONW stanowi jej krotność w stosunku do gospodarstw spoza ONW w najmniejszych ekonomicznie od ponad 2 do ponad 5 razy (do 8 ESU). W gospodarstwach większych ekonomicznie wartość produkcji pozostałej jest podobna w grupach gospodarstw położonych na ONW, jak i poza nimi.

Tabela III. 21

Liczba sztuk przeliczeniowych (LU) zwierząt w gospodarstwach na terenach ONW i poza terenami ONW (liczby średnie z lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I	3,5	8,3	17,4	37,5	86,6	322,2
ONW nizinne II	4,9	9,6	20,9	40,4	103,5	-
ONW specyficzne utrudnienia	5,5	9,5	14,8	23,0	-	-
ONW górskie	10,1	15,3	-	-	-	-
spoza ONW	3,1	6,7	13,5	31,1	71,6	367,9
Krotność liczby zwierząt (LU) w gospodarstwach na terenach ONW do liczby zwierząt (LU) w gospodarstwach spoza ONW						
ONW nizinne I	1,13	1,24	1,29	1,21	1,21	0,88
ONW nizinne II	1,58	1,43	1,55	1,30	1,45	-
ONW specyficzne utrudnienia	1,77	1,42	1,10	0,74	-	-
ONW górskie	3,26	2,28	-	-	-	-

Źródło: Jak w tabeli III. 10.

Tabela III. 22

Średnia wartość produkcji pozostałej w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (liczby średnie z lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I	760	981	1233	1711	2111	4516
ONW nizinne II	1349	919	963	1485	2181	-
ONW specyficzne utrudnienia	2824	2095	1432	3513	-	-
ONW górskie	1884	1009	-	-	-	-
spoza ONW	554	920	1078	1680	3188	67104
Krotność wartości produkcji pozostałej w gospodarstwach na terenach ONW do wartości produkcji pozostałej w gospodarstwach spoza ONW						
ONW nizinne I	1,37	1,07	1,14	1,02	0,66	0,07
ONW nizinne II	2,44	1,00	0,89	0,88	0,68	-
ONW specyficzne utrudnienia	5,10	2,28	1,33	2,09	-	-
ONW górskie	3,40	1,10	-	-	-	-

Źródło: Jak w tabeli III. 10.

Struktura wartości produkcji ogółem w grupach gospodarstw na obszarach ONW w podziale na kategorie ONW oraz w grupach gospodarstw spoza ONW wskazuje na ponad 50% udział przychodu z produkcji zwierzęcej w grupach gospodarstw położonych na obszarach ONW w kategorii podgórskie i górskie (87,5% do 55,5%). Natomiast grupy gospodarstw z ONW nizinne I mają podobny udział przychodu z produkcji roślinnej, jak grupy gospodarstw spoza terenów ONW.

Tabela III. 23

Struktura średniej wartości produkcji ogółem w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (lata 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
Struktura wartości produkcji na terenie ONW nizinne I						
Wartość produkcji ogółem = 100 %						
- roślinna	62,6	49,4	40,7	36,1	38,8	46,4
- zwierzęca	34,6	48,7	58,0	63,0	60,7	40,3
- pozostała	2,8	1,9	1,3	0,9	0,5	13,3
Struktura wartości produkcji na terenie ONW nizinne II						
Wartość produkcji ogółem = 100 %						
- roślinna	46,7	37,5	25,5	21,3	27,5	-
- zwierzęca	48,6	60,4	73,4	77,8	72,0	-
- pozostała	4,7	2,1	1,1	0,9	0,5	-
Struktura wartości produkcji na terenie ONW specyficzne utrudnienia						
Wartość produkcji ogółem = 100 %						
- roślinna	37,9	37,6	46,1	42,1	-	-
- zwierzęca	55,2	59,7	52,2	29,8	-	-
- pozostała	6,9	2,7	1,7	28,1	-	-
Struktura wartości produkcji na terenie ONW górskie						
Wartość produkcji ogółem = 100 %						
- roślinna	18,4	10,6	-	-	-	-
- zwierzęca	73,4	87,5	-	-	-	-
- pozostała	8,2	1,9	-	-	-	-
Struktura wartości produkcji na terenie spoza ONW						
Wartość produkcji ogółem = 100 %						
- roślinna	63,4	59,1	58,4	54,3	56,4	53,3
- zwierzęca	34,8	39,3	40,5	45,0	43,0	44,4
- pozostała	1,8	1,6	1,0	0,8	0,6	2,3

Źródło: Jak w tabeli III. 10.

3.7. Użytkowanie gruntów

Analiza użytkowania gruntów w gospodarstwach położonych na ONW w odniesieniu do gospodarstw spoza ONW wykazała znaczne różnice między tymi grupami gospodarstw. Dzieje się tak ze względu na gorsze warunki naturalne w uprawie roślin w grupach gospodarstw położonych w każdej kategorii ONW. W gospodarstwach położonych na terenach ONW z reguły zanotowano wyższy udział odłogów i ugorów w gruntach ornych niż w gospodarstwach spoza ONW za wyjątkiem tych o najmniejszej wielkości ekonomicznej z ONW górskie i podgórskie.

Zasadnicze różnice wystąpiły w powierzchni uprawy zbóż w gospodarstwach z terenów ONW oraz poza ONW. Największe różnice zanotowano w gospodarstwach zaliczonych do kategorii ONW podgórskie i górskie (37-83

p.p.) a w obu kategoriach nizinne I i nizinne II wystąpiły nieznaczne różnice w udziale zbóż w powierzchni użytków rolnych.

Tabela III. 24

Udział ugorów i odłogów (%) w gospodarstwach położonych na terenach ONW poza terenami ONW (lata 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I	2,8	2,6	2,7	1,9	1,5	3,4
ONW nizinne II	7,1	3,8	3,5	2,5	2,7	-
ONW specyficzne utrudnienia	2,2	4,6	3,6	1,0	-	-
ONW górskie	1,6	3,6	-	-	-	-
spoza ONW	2,4	3,0	1,6	1,4	1,7	1,1
Różnica w p.p. udziału odłogów i ugorów (%) na gospodarstwo na terenach ONW do udziału odłogów i ugorów (%) na gospodarstwo spoza ONW						
ONW nizinne I	16,7	-13,3	68,8	35,7	-11,8	209,1
ONW nizinne II	195,8	26,7	118,8	78,6	58,8	-
ONW specyficzne utrudnienia	-8,3	53,3	125,0	-28,6	-	-
ONW górskie	-33,3	20,0	-	-	-	-

Źródło: Jak w tabeli III. 10.

**w roku 2006 nie występują ugory lecz występują odłogi rolnicze*

Wynika to z osiągania przez gospodarstwa położone na obszarach zaliczonych do ONW niższych plonów zarówno w uprawie kukurydzy, jak i pszenicy. Plony pszenicy były około połowę niższe w gospodarstwach położonych we wszystkich kategoriach ONW z wyjątkiem plonów osiąganych w gospodarstwach położonych w kategorii ONW nizinne I. Uprawy kukurydzy nie zanotowano w gospodarstwach zaliczonych do kategorii ONW górskie.

Tabela III. 25

Udział zbóż w powierzchni użytków rolnych (%) w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (lata 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I	60,9	60,0	58,1	61,9	67,9	65,1
ONW nizinne II	51,7	54,0	51,3	53,2	67,5	-
ONW specyficzne utrudnienia	38,9	38,0	57,2	50,5	-	-
ONW górskie	13,1	10,0	-	-	-	-
spoza ONW	61,5	60,3	59,5	62,3	66,0	60,4
Różnica w p.p. udziału zbóż (%)w gospodarstwach na terenach ONW do udziału zbóż (%) w gospodarstwach spoza ONW						
ONW nizinne I	-1,0	-0,5	-2,4	-0,6	2,9	7,8
ONW nizinne II	-15,9	-10,4	-13,8	-14,6	2,3	-
ONW specyficzne utrudnienia	-36,7	-37,0	-3,9	-18,9	-	-
ONW górskie	-78,7	-83,4	-	-	-	-

Źródło: Jak w tabeli III. 10.

Niski udział zbóż w gospodarstwach położonych na terenach ONW oraz niski udział przychodów z produkcji roślinnej jest rekompensowany przez wysoki udział roślin pastewnych oraz trwałych użytków zielonych, co pozwala na wyższą obsadę zwierząt przeżuwających. Obszar trwałych użytków zielonych na terenach ONW stanowi jego krotność w stosunku do gospodarstw o tej samej

Tabela III. 26

Plon pszenicy * (dt/ha) w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (lata 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I	36,0	37,1	40,5	44,2	47,9	47,6
ONW nizinne II	31,4	33,8	36,7	34,7	39,5	-
ONW specyficzne utrudnienia	29,3	31,2	34,7	34,7	-	-
ONW górskie	28,4	27,8	-	-	-	-
spoza ONW	41,7	43,6	47,1	51,0	54,8	57,6
Różnica w p.p. plonu pszenicy w gospodarstwach na terenach ONW do plonu pszenicy w gospodarstwach spoza ONW						
ONW nizinne I	-13,7	-14,9	-14,0	-13,3	-12,6	-17,4
ONW nizinne II	-24,7	-22,5	-22,1	-32,0	-27,9	-
ONW specyficzne utrudnienia	-29,7	-28,4	-26,3	-32,0	-	-
ONW górskie	-31,9	-36,2	-	-	-	-

Źródło: Jak w tabeli III. 10.

** analizowane dane dotyczą gospodarstw, w których występowała uprawa pszenicy*

Tabela III. 27

Plon kukurydzy (dt/ha) w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (lata 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I	63,4	52,1	55,4	56,8	53,6	52,2
ONW nizinne II	41,7	46,2	50,1	59,7	63,2	-
ONW specyficzne utrudnienia	62,5	65,8	26,2	0,0	-	-
ONW górskie	0,0	0,0	-	-	-	-
spoza ONW	56,1	63,0	64,2	64,2	67,1	65,4
Różnica w p.p. plonu kukurydzy na gospodarstwo na terenach ONW do plonu kukurydzy na gospodarstwo spoza ONW						
ONW nizinne I	13,0	-17,3	-13,7	-11,5	-20,1	-20,2
ONW nizinne II	-25,7	-26,7	-22,0	-7,0	-5,8	-
ONW specyficzne utrudnienia	11,4	4,4	-59,2	-	-	-
ONW górskie	-	-	-	-	-	-

Źródło: Jak w tabeli III. 10.

** analizowane dane dotyczą gospodarstw, w których występowała uprawa kukurydzy*

wielkości ekonomicznej położonych poza ONW. Największy udział TUZ zanotowano na obszarach górskich i podgórskich, gdyż ich udział jest większy o 5,4 do 6,8 krotnie na ONW górskim w stosunku do gospodarstw spoza ONW a na ONW

specyficzne utrudnienia jest większy o 2,4 do 2,8 razy. W gospodarstwach położonych na obszarach zaliczonych do kategorii ONW nizinne I oraz nizinne II również udział TUZ stanowi krotność udziału TUZ w gospodarstwach spoza ONW (od około 1,5 do 6 razy w gospodarstwach największych ekonomicznie).
Ze względu na wysoki udział TUZ oraz roślin pastewnych w gospodarstwach zostały stworzone sprzyjające warunki dla zwierząt przeżuwających, w skład których zaliczone zostały w analizie krowy mleczne, pozostałe bydło,

Tabela III. 28

Udział upraw pastewnych (%) w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (lata 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I	5,0	3,9	7,1	8,7	5,1	6,3
ONW nizinne II	4,2	5,1	8,6	11,8	11,1	-
ONW specyficzne utrudnienia	2,7	5,3	3,0	2,6	-	-
ONW górskie	5,6	0,6	-	-	-	-
spoza ONW	3,4	3,6	5,5	5,5	5,0	11,1
Różnica w p.p. udziału upraw pastewnych (%) na gospodarstwo na terenach ONW do udziału upraw pastewnych (%) na gospodarstwo spoza ONW						
ONW nizinne I	47,1	8,3	29,1	58,2	2,0	-43,2
ONW nizinne II	23,5	41,7	56,4	114,5	122,0	-
ONW specyficzne utrudnienia	-20,6	47,2	-45,5	-52,7	-	-
ONW górskie	64,7	-83,3	-	-	-	-

Źródło: Jak w tabeli III. 10.

Tabela III. 29

Udział trwałych użytków zielonych (%) w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (lata 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I	20,4	22,0	20,0	15,4	9,5	7,2
ONW nizinne II	27,9	29,6	30,9	28,0	15,1	-
ONW specyficzne utrudnienia	33,5	34,6	28,9	28,1	-	-
ONW górskie	75,3	83,2	-	-	-	-
spoza ONW	13,9	12,2	10,3	8,1	3,8	1,2
Krotność udziału tuz na gospodarstwo na terenach ONW do udziału tuz na gospodarstwo spoza ONW						
ONW nizinne I	1,47	1,80	1,94	1,90	2,50	6,00
ONW nizinne II	2,01	2,43	3,00	3,46	3,97	-
ONW specyficzne utrudnienia	2,41	2,84	2,81	3,47	-	-
ONW górskie	5,42	6,82	-	-	-	-

Źródło: Jak w tabeli III. 10.

kozy i owce. Liczebność stada zwierząt przeżuwających w każdej kategorii ekonomicznej w gospodarstwach położonych na ONW stanowi jej krotność w stosunku do gospodarstw spoza ONW poza jedną grupą gospodarstw ONW nizinne

I największych ekonomicznie. W tym przypadku jest na odwrót. Liczebność zwierząt przeżuwających w gospodarstwach położonych w kategorii ONW górskie przewyższa sześcio- i trzy – krotnie liczebność zwierząt w gospodarstwach spoza ONW. W innych kategoriach ONW liczba zwierząt przeżuwających przewyższa około 1,2 do 2,3 – krotnie liczbę zwierząt w odniesieniu do gospodarstw spoza ONW.

Tabela III. 30

Liczba zwierząt przeżuwających w gospodarstwie (LU) w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (lata 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I	1,8	4,3	9,6	16,2	18,4	30,6
ONW nizinne II	2,5	5,5	12,5	21,5	27,8	-
ONW specyficzne utrudnienia	2,8	5,1	9,9	13,3	-	-
ONW górskie	9,1	9,8	-	-	-	-
spoza ONW	1,5	3,1	6,2	10,9	12,3	94,9
Krotność liczby zwierząt przeżuwających (LU) na gospodarstwo na terenach ONW do liczby zwierząt przeżuwających (LU) na gospodarstwo spoza ONW						
ONW nizinne I	1,20	1,36	1,55	1,48	1,49	0,32
ONW nizinne II	1,67	1,76	2,01	1,97	2,26	-
ONW specyficzne utrudnienia	1,87	1,62	1,60	1,22	-	-
ONW górskie	6,07	3,15	-	-	-	-

Źródło: Jak w tabeli III. 10.

Grupy gospodarstw położone na terenach ONW w większości uzyskiwały niższą wydajność mleka (kg/krowę) w odniesieniu do gospodarstw spoza ONW. Największa różnica w wydajności mleka w p.p. zaznaczyła się w kategoriach ONW górskie i podgórskie (od -2,0 do -16,3 p.p.). Mniejsze różnice lub ich brak zanotowano w obu kategoriach nizinnych ONW.

Tabela III. 31

Wydajność mleka (kg/krowę) w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (lata 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I	3182	3368	3880	4308	4619	4538
ONW nizinne II	3253	3312	3801	4332	4567	-
ONW specyficzne utrudnienia	3110	3227	3644	3643	-	-
ONW górskie	2861	3131	-	-	-	-
spoza ONW	3203	3355	3719	4353	4857	5954
Różnica w p.p. wydajności mleka na gospodarstwo na terenach ONW do wydajności mleka na gospodarstwo spoza ONW						
ONW nizinne I	-0,7	0,4	4,3	-1,0	-4,9	-23,8
ONW nizinne II	1,6	-1,3	2,2	-0,5	-6,0	-
ONW specyficzne utrudnienia	-2,9	-3,8	-2,0	-16,3	-	-
ONW górskie	-10,7	-6,7	-	-	-	-

Źródło: Jak w tabeli III. 10.

Gospodarstwa położone na obszarach obu kategorii ONW nizinne o wielkości ekonomicznej powyżej 16 ESU charakteryzował w produkcji zwierzęcej większy udział zwierząt ziarnożernych. Natomiast w kategorii ONW górskie i podgórskie udział zwierząt ziarnożernych w produkcji zwierzęcej wahał się od 9,7% (ONW górskie do 4 ESU) do 46,6% (specyficzne utrudnienia 4-8 ESU).

Można więc uogólnić, że w gospodarstwach ONW leżących na terenach górskich i podgórskich w produkcji zwierzęcej istotne znaczenie miała produkcja zwierząt przeżuwających, zaś w gospodarstwach ONW nizinne I i II istotne znaczenie w produkcji zwierzęcej miała produkcja zwierząt ziarnożernych.

Tabela III. 32

Udział zwierząt ziarnożernych w gospodarstwie (% LU) w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (lata 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I	47,4	48,7	44,8	56,8	78,8	90,5
ONW nizinne II	48,3	42,6	40,3	46,7	73,1	-
ONW specyficzne utrudnienia	48,4	46,6	33,0	42,3	-	-
ONW górskie	9,7	35,8	-	-	-	-
spoza ONW	53,0	53,4	54,0	64,9	82,8	74,2

Źródło: Jak w tabeli III. 10.

3.8. Elementy kosztów na gospodarstwo różniące gospodarstwa położone na ONW oraz spoza ONW

Istotnym elementem kosztów w gospodarstwie, w którym zanotowano różnice między gospodarstwami położonymi na ONW oraz gospodarstwami spoza ONW są koszty usług. Gospodarstwa położone w kategorii ONW górskie i specyficzne utrudnienia mają niższe koszty usług od gospodarstw spoza ONW o 6,1 p.p. do 70,7 p.p. W grupach gospodarstw położonych na obszarach ONW górskich i podgórskich właściciele ponosili najmniejszy koszt usług. Również w grupach gospodarstw położonych na ONW nizinne I i II koszt usług był o wiele niższy niż koszt usług w gospodarstwach spoza ONW o tej samej sile ekonomicznej. Różnice w p.p. w zakresie kosztu usług zwiększały się wraz ze wzrostem siły ekonomicznej gospodarstw położonych na ONW nizinne I i II.
Analiza różnic w nakładach kosztów nawozów między gospodarstwami położonymi na ONW a gospodarstwami spoza ONW wykazała, że w gospodarstwach z terenów ONW koszty nawozów stanowiły kilkakrotnie mniejszą kwotę w stosunku do kosztów nawozów poniesionych w gospodarstwach

Tabela III. 33

Koszty usług (zł) na gospodarstwa położone na terenach ONW i poza terenami ONW (lata 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I	1197	1471	1841	2398	3804	46090
ONW nizinne II	1225	1394	1743	2055	2021	-
ONW specyficzne utrudnienia	692	1442	1764	1631	-	-
ONW górskie	349	639	-	-	-	-
spoza ONW	1193	1535	1973	3124	6275	120249
Różnica w p.p. kosztów usług na gospodarstwo na terenach ONW do . kosztów usług na gospodarstwo na terenach pozostałych						
ONW nizinne I	0,3	-4,2	-6,7	-23,2	-39,4	-61,7
ONW nizinne II	2,7	-9,2	-11,7	-34,2	-67,8	-
ONW specyficzne utrudnienia	-42,0	-6,1	-10,6	-47,8	-	-
ONW górskie	-70,7	-58,4	-	-	-	-

Źródło: Jak w tabeli III. 10.

spoza ONW. Najmniejsze koszty ponosiły gospodarstwa z ONW górskie – mniejsze o 8,8 do 10,6 razy od kosztów gospodarstw spoza ONW. Natomiast gospodarstwa położone w pozostałych kategoriach ONW ponosiły mniejsze koszty nawozów od 1,2 do 1,9 razy od gospodarstw spoza ONW.

Tabela III. 34

Koszty nawozów (zł/ha) w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (liczby średnie z lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I	232	257	302	354	450	431
ONW nizinne II	191	212	288	272	-	-
ONW specyficzne utrudnienia	187	200	223	250	-	-
ONW górskie	35	33	-	-	-	-
spoza ONW	309	350	405	474	544	553
Krotność kosztu nawozów w gospodarstwach na terenach spoza ONW do kosztu nawozów na gospodarstwa na terenach ONW						
ONW nizinne I	1,3	1,4	1,3	1,3	1,2	1,3
ONW nizinne II	1,6	1,7	1,4	1,7	-	-
ONW specyficzne utrudnienia	1,7	1,8	1,8	1,9	-	-
ONW górskie	8,8	10,6	-	-	-	-

Źródło: Jak w tabeli III. 10.

Koszty ponoszone na środki ochrony roślin w gospodarstwach położonych na terenach ONW w każdej kategorii i wielkości ekonomicznej również tak, jak koszty nawozów, stanowiły kilkakrotnie mniejszą kwotę w porównaniu do kwoty kosztów środków ochrony roślin poniesionej w gospodarstwach spoza ONW. Szczególnie duża różnica występuje w grupie gospodarstw położonych

w ONW górskie, gdzie nakłady na środki ochrony roślin są około 30 krotnie mniejsze od nakładów ponoszonych w gospodarstwach spoza ONW.

Tabela III. 35

Koszty środków ochrony roślin (zł/ha) w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (liczby średnie z lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw (ESU)					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I	70	105	114	135	183	201
ONW nizinne II	66	53	67	76	100	-
ONW specyficzne utrudnienia	140	167	76	80	-	-
ONW górskie	6	7	-	-	-	-
spoza ONW	172	199	229	247	282	352
Krotność kosztu środków ochrony roślin w gospodarstwach na terenach spoza ONW do kosztu środków ochrony roślin w gospodarstwach na terenach ONW						
ONW nizinne I	2,5	1,9	2,0	1,8	1,5	1,8
ONW nizinne II	2,6	3,8	3,4	3,3	2,8	-
ONW specyficzne utrudnienia	1,2	1,2	3,0	3,1	-	-
ONW górskie	28,7	28,4	-	-	-	-

Źródło: Jak w tabeli III. 10.

Aneks

Tabela A. III. 1

Liczba gospodarstw położonych na terenach ONW i poza terenami ONW według klas wielkości ekonomicznej dla lat 2004-2006

Kategoria ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I 2004 r.	284	798	1258	1224	302	50
ONW nizinne I 2005 r.	363	844	1264	1254	359	55
ONW nizinne I 2006 r.	333	827	1221	1335	393	63
ONW nizinne I **średnia 2004-2006**	**327**	**823**	**1248**	**1271**	**351**	**56**
ONW nizinne II 2004 r.	83	288	453	354	71	9
ONW nizinne II 2005 r.	110	290	448	385	73	12
ONW nizinne II 2006 r.	105	293	437	375	76	-
ONW nizinne II **średnia 2004-2006**	**99**	**290**	**446**	**371**	**73**	**10**
ONW specyficzne utrudnienia 2004 r.	28	70	34	17	2	-
ONW specyficzne utrudnienia 2005 r.	34	67	41	-	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2006 r.	36	61	35	19	-	-
ONW specyficzne utrudnienia **średnia 2004-2006**	**33**	**66**	**37**	**18**	**-**	**-**
ONW górskie 2004 r.	16	17	5	4	1	-
ONW górskie 2005 r.	19	18	-	-	-	-
ONW górskie 2006 r.	26	19	8	3	1	-
ONW górskie **średnia 2004-2006**	**20**	**18**	**6**	**3**	**1**	**-**
spoza ONW 2004 r.	492	1185	1680	1817	500	113
spoza ONW 2005 r.	602	1152	1805	1851	575	167
spoza ONW 2006 r.	567	1234	1785	1876	613	186
spoza ONW **średnia 2004-2006**	**553**	**1190**	**1757**	**1848**	**563**	**155**

Źródło: Polski FADN 2004-06, wyliczenia własne na podstawie danych przygotowanych przez J. Sobierajewską.

Tabela A.III.2

Powierzchnia gospodarstw (użytki rolne w ha) położonych na terenach ONW i poza terenami ONW według wielkości ekonomicznej dla lat 2004-2006

Kategoria ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I 2004 r.	9,2	13,8	22,4	39,2	91,0	224,8
ONW nizinne I 2005 r.	9,6	14.0	20,4	39,8	85,8	241,2
ONW nizinne I 2006 r.	9,7	13,9	22,6	38,1	80,4	202,4
ONW nizinne I **średnia 2004-2006**	**9,5**	**13,9**	**21,8**	**39,0**	**85,7**	**222,8**
ONW nizinne II 2004 r.	10,0	13,6	20,4	33,4	64,2	-
ONW nizinne II 2005 r.	10,5	13,7	20,7	30,2	69,5	-
ONW nizinne II 2006 r.	8,8	13,0	20,3	36,1	64,5	-
ONW nizinne II **średnia 2004-2006**	**9,8**	**13,4**	**20,5**	**33,2**	**66,1**	-
ONW specyficzne utrudnienia 2004 r.	5,2	12,1	24,1	51,5	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2005 r.	6,7	12,8	24,6	-	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2006 r.	7,1	12,7	24,1	49,3	-	-
ONW specyficzne utrudnienia **średnia 2004-2006**	**6,3**	**12,5**	**24,3**	**50,4**	-	-
ONW górskie 2004 r.	6,6	19,0	-	-	-	-
ONW górskie 2005 r.	13,6	19,5	-	-	-	-
ONW górskie 2006 r.	7,6	20,6	-	-	-	-
ONW górskie **średnia 2004-2006**	**9,3**	**19,7**	-	-	-	-
spoza ONW 2004 r.	7,1	11,8	20,2	37,7	81,4	453,8
spoza ONW 2005 r.	7,5	12,0	20,6	38,2	83,8	531,2
spoza ONW 2006 r.	7,5	12,2	20,4	38,9	81,7	707,0
spoza ONW **średnia 2004-2006**	**7,4**	**12,0**	**20,4**	**38,3**	**82,3**	**564,0**

Legenda: Jak w tab. A.III.1 Źródło: jak w tab. A.III.1.

Tabela A.III.3

Nakłady pracy ogółem (AWU) w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW dla lat 2004-2006

Kategoria ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I 2004 r.	1,40	1,68	1,87	2,12	2,96	6,74
ONW nizinne I 2005 r.	1,35	1,66	1,92	2,14	2,86	2,86
ONW nizinne I 2006 r.	1,27	1,27	1,90	2,17	2,74	7,24
ONW nizinne I **średnia 2004-2006**	**1,34**	**1,54**	**1,90**	**2,14**	**2,85**	**5,61**
ONW nizinne II 2004 r.	1,45	1,45	1,82	2,08	2,55	-
ONW nizinne II 2005 r.	1,45	1,65	1,82	2,06	2,65	-
ONW nizinne II 2006 r.	1,47	1,60	1,85	2,05	2,71	-
ONW nizinne II **średnia 2004-2006**	**1,46**	**1,57**	**1,83**	**2,06**	**2,64**	-
ONW specyficzne utrudnienia 2004 r.	1,26	1,56	1,81	2,10	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2005 r.	1,27	1,56	1,94	-	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2006 r.	1,33	1,60	1,88	2,16	-	-
ONW specyficzne utrudnienia **średnia 2004-2006**	**1,29**	**1,57**	**1,88**	**2,13**	-	-
ONW górskie 2004 r.	1,27	1,75	-	-	-	-
ONW górskie 2005 r.	1,50	1,63	-	-	-	-
ONW górskie 2006 r.	1,50	1,73	-	-	-	-
ONW górskie **średnia 2004-2006**	**1,42**	**1,70**	-	-	-	-
spoza ONW 2004 r.	1,34	1,68	1,96	2,39	3,57	11,62
spoza ONW 2005 r.	1,34	1,34	2,08	2,40	3,50	13,70
spoza ONW 2006 r.	1,31	1,64	1,98	2,40	3,53	21,50
spoza ONW **średnia 2004-2006**	**1,33**	**1,55**	**2,01**	**2,40**	**3,53**	**15,61**

Nakłady pracy ogółem (AWU) średnio dla lat 2004-2006						
ONW nizinne I	**1,34**	**1,54**	**1,90**	**2,14**	**2,85**	**5,61**
ONW nizinne II	**1,46**	**1,57**	**1,83**	**2,06**	**2,64**	-
ONW specyficzne utrudnienia	**1,29**	**1,57**	**1,88**	**2,13**	-	-
ONW górskie	**1,42**	**1,70**	-	-	-	-
spoza ONW	**1,33**	**1,55**	**2,01**	**2,40**	**3,53**	**15,61**

Różnica w p.p. AWU na gospodarstwo na terenach ONW w podziale na kategorie ONW do AWU gospodarstw spoza ONW						
ONW nizinne I	0,8	-0,6	-5,5	-10,8	-19,3	-64,1
ONW nizinne II	9,8	1,3	-9,0	-14,2	-25,2	-
ONW specyficzne utrudnienia	-3,0	1,3	-6,5	-11,3	-	-
ONW górskie	6,8	9,7	-	-	-	-

Źródło: Jak w tab. A.III.1.

Tabela A.III.4

Nakłady pracy własnej (FWU) w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW dla lat 2004-2006

Kategoria ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I 2004 r.	1,30	1,60	1,74	1,85	1,96	1,84
ONW nizinne I 2005 r.	1,29	1,57	1,77	1,86	1,94	0,69
ONW nizinne I 2006 r.	1,22	1,22	1,75	1,86	1,96	1,85
ONW nizinne I **średnia 2004-2006**	**1,27**	**1,46**	**1,75**	**1,86**	**1,95**	**1,46**
ONW nizinne II 2004 r.	1,39	1,42	1,76	1,89	2,03	-
ONW nizinne II 2005 r.	1,42	1,59	1,77	1,86	2,02	-
ONW nizinne II 2006 r.	1,43	1,55	1,79	1,84	2,00	-
ONW nizinne II **średnia 2004-2006**	**1,41**	**1,52**	**1,77**	**1,86**	**2,02**	-
ONW specyficzne utrudnienia 2004 r.	1,14	1,42	1,71	1,87	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2005 r.	1,18	1,40	1,73	-	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2006 r.	1,26	1,44	1,68	1,80	-	-
ONW specyficzne utrudnienia **średnia 2004-2006**	**1,19**	**1,42**	**1,71**	**1,84**	-	-
ONW górskie 2004 r.	1,27	1,60	-	-	-	-
ONW górskie 2005 r.	1,50	1,49	-	-	-	-
ONW górskie 2006 r.	1,49	1,57	-	-	-	-
ONW górskie **średnia 2004-2006**	**1,42**	**1,55**	-	-	-	-
spoza ONW 2004 r.	1,27	1,54	1,73	1,85	1,97	1,20
spoza ONW 2005 r.	1,26	1,24	1,84	1,85	2,88	1,10
spoza ONW 2006 r.	1,26	1,50	1,71	1,87	1,86	1,01
spoza ONW **średnia 2004-2006**	**1,26**	**1,43**	**1,76**	**1,86**	**2,24**	**1,10**
Nakłady pracy własnej (FWU) średnio dla trzech lat 2004-2006						
ONW nizinne I	**1,27**	**1,46**	**1,75**	**1,86**	**1,95**	**1,46**
ONW nizinne II	**1,41**	**1,52**	**1,77**	**1,86**	**2,02**	-
ONW specyficzne utrudnienia	**1,19**	**1,42**	**1,71**	**1,84**	-	-
ONW górskie	**1,42**	**1,55**	-	-	-	-
spoza ONW	**1,26**	**1,43**	**1,76**	**1,86**	**2,24**	**1,10**
Różnica w p.p. FWU na gospodarstwo na terenach ONW w podziale na kategorie ONW do FWU gospodarstw spoza ONW						
ONW nizinne I	0,8	2,1	-0,6	0,0	-12,9	32,7
ONW nizinne II	11,9	6,3	0,6	0,0	-9,8	-
ONW specyficzne utrudnienia	-5,6	-0,7	-2,8	-1,1	-	-
ONW górskie	12,7	8,4	-	-	-	-
Różnica w p.p. pracy najemnej na gospodarstwo na terenach ONW w podziale na kategorie ONW do pracy najemnej gospodarstw spoza ONW						
ONW nizinne I	0,0	-33,3	-40,0	-48,1	-30,2	-71,4
ONW nizinne II	-28,6	-58,3	-76,0	-63,0	-51,9	-
ONW specyficzne utrudnienia	42,9	25,0	-32,0	-46,3	-	-
ONW górskie	-100,0	25,0	-	-	-	-

Źródło: Jak w tab. A.III.1.

.

Tabela A.III.5

Wartość kapitału (tys. zł) na gospodarstwo położone na terenach ONW i poza terenami ONW (dla lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I 2004 r.	130,77	186,30	293,36	490,93	102,06	2 244,70
ONW nizinne I 2005 r.	116,78	193,58	299,04	511,15	953,30	2 322,04
ONW nizinne I 2006 r.	117,18	184,95	303,07	504,24	976,48	2 107,87
ONW nizinne I **średnia 2004-2006**	**121,58**	**188,28**	**298,49**	**502,11**	**677,28**	**2 224,87**
ONW nizinne II 2004 r.	159,82	168,84	286,98	493,86	942,26	-
ONW nizinne II 2005 r.	137,90	183,84	288,09	387,12	960,68	-
ONW nizinne II 2006 r.	130,74	171,38	294,69	528,34	949,38	-
ONW nizinne II **średnia 2004-2006**	**142,82**	**174,69**	**289,92**	**469,77**	**950,77**	
ONW specyficzne utrudnienia 2004 r.	206,44	214,20	262,66	479,73	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2005 r.	179,41	213,72	320,22	-	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2006 r.	158,23	243,91	300,93	549,09	-	-
ONW specyficzne utrudnienia **średnia 2004-2006**	**181,36**	**223,94**	**294,60**	**514,41**	-	-
ONW górskie 2004 r.	129,40	195,01	-	-	-	-
ONW górskie 2005 r.	141,65	185,76	-	-	-	-
ONW górskie 2006 r.	136,15	203,12	-	-	-	-
ONW górskie **średnia 2004-2006**	**135,73**	**194,63**	**-**	**-**	**-**	**-**
spoza ONW 2004 r.	130,53	205,21	319,76	541,10	1155,93	3 315,42
spoza ONW 2005 r.	141,01	200,69	315,62	548,05	1128,95	3 746,97
spoza ONW 2006 r.	131,86	198,03	322,32	536,04	1129,90	5 722,08
spoza ONW **średnia 2004-2006**	**134,47**	**201,31**	**319,23**	**541,73**	**1138,26**	**4 261,49**

Źródło: Jak w tab. A.III.1.

Tabela A.III.6

Dochód (zł) z gospodarstw położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (dla lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I 2004 r.	2880	11048	24253	55670	122499	445847
ONW nizinne I 2005 r.	8110	16091	31645	65482	140049	403249
ONW nizinne I 2006 r.	11153	19569	39641	73624	140218	324485
ONW nizinne I **średnia 2004-2006**	**7381**	**15569**	**31846**	**64925**	**134255**	**391194**
ONW nizinne II 2004 r.	4361	8998	23164	52624	139750	-
ONW nizinne II 2005 r.	7037	12984	30561	66016	139865	-
ONW nizinne II 2006 r.	9155	19983	41318	76257	124587	-
ONW nizinne II **średnia 2004-2006**	**6851**	**13988**	**31681**	**64966**	**134734**	**-**
ONW specyficzne utrudnienia 2004 r.	7335	13332	21879	38830	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2005 r.	8209	18305	34862	-	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2006 r.	15475	29558	38822	87044	-	-
ONW specyficzne utrudnienia **średnia 2004-2006**	**10340**	**20398**	**31854**	**62937**	-	-
ONW górskie 2004 r.	3406	9918	-	-	-	-
ONW górskie 2005 r.	11118	15434	-	-	-	-
ONW górskie 2006 r.	14321	25118	-	-	-	-
ONW górskie **średnia 2004-2006**	**9615**	**16823**	**-**	**-**	**-**	**-**
spoza ONW 2004 r.	5533	15405	30043	69269	162180	209216
spoza ONW 2005 r.	5517	14339	29487	63135	134108	416562
spoza ONW 2006 r.	9414	21475	37879	76295	160465	1010765
spoza ONW **średnia 2004-2006**	**6821**	**17073**	**32470**	**69566**	**152251**	**545514**

ONW nizinne I 2004 r.

Średnia wartość dochodu z gospodarstwa z lat 2004-06						
ONW nizinne I	**7381**	**15569**	**31846**	**64925**	**134255**	**391194**
ONW nizinne II	**6851**	**13988**	**31681**	**64966**	**134734**	**-**
ONW specyficzne utrudnienia	**10340**	**20398**	**31854**	**62937**	**-**	**-**
ONW górskie	**9615**	**16823**	**-**	**-**	**-**	**-**
spoza ONW	**6821**	**17073**	**32470**	**69566**	**152251**	**545514**

Różnica w p.p. wartości średniego dochodu na gospodarstwo na terenach ONW do wartości średniego dochodu gospodarstw spoza ONW						
ONW nizinne I	8,2	-8,8	-1,9	-6,7	-11,8	-28,3
ONW nizinne II	0,4	-18,1	-2,4	-6,6	-11,5	-
ONW specyficzne utrudnienia	51,6	19,5	-1,9	-9,5	-	-
ONW górskie	41,0	-1,5	-	-	-	-

Źródło: Jak w tab. A.III.1

Tabela A.III.7

Wielkość dochodu z gospodarstwa (zł) w kolejnych latach po przeliczeniu na ceny stałe z roku 2006

Kategoria ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I 2004 r.	2969	11390	25005	57396	126296	459668
ONW nizinne I 2005 r.	8191	16252	31961	66137	141449	407281
ONW nizinne I 2006 r.	11153	19569	39641	73624	140218	324485
ONW nizinne I **średnia 2004-2006**	**7438**	**15737**	**32202**	**65719**	**135988**	**397145**
ONW nizinne II 2004 r.	4496	9277	23882	54255	144082	-
ONW nizinne II 2005 r.	7107	13114	30867	66676	141264	-
ONW nizinne II 2006 r.	9155	19983	41318	76257	124587	-
ONW nizinne II **średnia 2004-2006**	**6919**	**14125**	**32022**	**65729**	**136644**	-
ONW specyficzne utrudnienia 2004 r.	7562	13745	22557	40034	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2005 r.	8291	18488	35211	-	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2006 r.	15475	29558	38822	87044	-	-
ONW specyficzne utrudnienia **średnia 2004-2006**	**10443**	**20597**	**32197**	**63539**	-	-
ONW górskie 2004 r.	3512	10225	-	-	-	-
ONW górskie 2005 r.	11229	15588	-	-	-	-
ONW górskie 2006 r.	14321	25118	-	-	-	-
ONW górskie **średnia 2004-2006**	**9687**	**16977**	-	-	-	-
spoza ONW 2004 r.	5705	15883	30974	71416	167208	215702
spoza ONW 2005 r.	5572	14482	29782	63766	135449	420728
spoza ONW 2006 r.	9414	21475	37879	76295	160465	1010765
spoza ONW **średnia 2004-2006**	**6897**	**17280**	**32878**	**70492**	**154374**	**549065**

Źródło: Jak w tab. A.III.1.

Tabela A.III.8

Udział dopłat ONW (%) w dochodzie rolniczym w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (dla lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I 2004 r.	2,8	1,1	0,8	0,6	0,6	0,0
ONW nizinne I 2005 r.	18,0	12,3	9,6	7,8	6,8	4,8
ONW nizinne I 2006 r.	16,4	13,5	10,5	8,8	7,5	5,2
ONW nizinne I **średnia 2004-2006**	**17,2**	**12,9**	**10,0**	**8,3**	**7,2**	**5,0**
ONW nizinne II 2004 r.	2,9	3,1	1,3	0,9	0,2	-
ONW nizinne II 2005 r.	28,5	19,0	12,9	9,3	7,3	-
ONW nizinne II 2006 r.	26,2	18,0	13,2	11,5	9,9	-
ONW nizinne II **średnia 2004-2006**	**19,2**	**13,4**	**9,1**	**7,2**	**5,8**	-
ONW specyficzne utrudnienia 2004 r.	3,1	1,4	3,4	0,0	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2005 r.	20,0	12,8	14,2	20,0	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2006 r.	10,3	10,3	14,0	13,4	-	-
ONW specyficzne utrudnienia **średnia 2004-2006**	**11,1**	**8,2**	**10,5**	**11,1**	-	-
ONW górskie 2004 r.	0,0	0,0	-	-	-	-
ONW górskie 2005 r.	14,7	14,3	-	-	-	-
ONW górskie 2006 r.	13,0	8,7	-	-	-	-
ONW górskie **średnia 2004-2006**	**9,2**	**7,7**	-	-	-	-
spoza ONW 2004 r.	0,3	0,2	0,1	0,01	0,1	0,0
spoza ONW 2005 r.	1,8	0,9	0,5	0,6	0,4	0,4
spoza ONW 2006 r.	1,9	1,0	0,6	0,7	0,7	0,5
spoza ONW **średnia 2004-2006**	**1,3**	**0,7**	**0,4**	**0,4**	**0,4**	**0,3**

Źródło: Jak w tab. A.III.1.

Tabela A.III.9

Dochód (zł) na 1 FWU w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (dla lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I 2004 r.	2199	6905	13939	30092	62500	242308
ONW nizinne I 2005 r.	6239	10249	17879	35017	71820	215641
ONW nizinne I 2006 r.	9452	12544	22652	39583	71540	176351
ONW nizinne I **średnia 2004-2006**	**5963**	**9899**	**18156**	**34897**	**68620**	**211433**
ONW nizinne II 2004 r.	3137	5554	13161	27843	68842	-
ONW nizinne II 2005 r.	4956	8166	17266	35493	69240	-
ONW nizinne II 2006 r.	6402	12892	23083	41444	61984	-
ONW nizinne II **średnia 2004-2006**	**4832**	**8871**	**17837**	**34927**	**66689**	-
ONW specyficzne utrudnienia 2004 r.	6434	9389	12155	20765	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2005 r.	6957	13075	20151	-	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2006 r.	12282	20526	23108	48358	-	-
ONW specyficzne utrudnienia **średnia 2004-2006**	**8558**	**14330**	**18472**	**34561**	-	-
ONW górskie 2004 r.	2682	6160	-	-	-	-
ONW górskie 2005 r.	7412	10289	-	-	-	-
ONW górskie 2006 r.	9611	15898	-	-	-	-
ONW górskie **średnia 2004-2006**	**6568**	**10782**	-	-	-	-
spoza ONW 2004 r.	4357	9939	17366	37443	84469	172906
spoza ONW 2005 r.	4379	9133	16026	34127	71334	378693
spoza ONW 2006 r.	7471	14317	22023	43105	86272	1010765
spoza ONW **średnia 2004-2006**	**5402**	**11130**	**18471**	**38225**	**80691**	**520788**
Średnia wartość dochodu/FWU z lat 2004-06						
ONW nizinne I	**5963**	**9899**	**18156**	**34897**	**68620**	**211433**
ONW nizinne II	**4832**	**8871**	**17837**	**34927**	**66689**	-
ONW specyficzne utrudnienia	**8558**	**14330**	**18472**	**34561**	-	-
ONW górskie	**6568**	**10782**	-	-	-	-
spoza ONW	**5402**	**11130**	**18471**	**38225**	**80691**	**520788**

Źródło: Jak w tab. A.III.1.

Tabela A.III.10

Dochód (zł) na 1 FWU po przeliczeniu dochodu na ceny stałe z roku 2006 w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (dla lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I 2004 r.	2267	7119	14371	31025	64438	249820
ONW nizinne I 2005 r.	6301	10351	18058	35367	72538	217797
ONW nizinne I 2006 r.	9452	12544	22652	39583	71540	176351
ONW nizinne I **średnia 2004-2006**	**6007**	**10005**	**18360**	**35325**	**69505**	**214656**
ONW nizinne II 2004 r.	3234	5726	13569	28706	70976	-
ONW nizinne II 2005 r.	5006	8248	17439	35848	69932	-
ONW nizinne II 2006 r.	6402	12892	23083	41444	61984	-
ONW nizinne II **średnia 2004-2006**	**4881**	**8955**	**18030**	**35333**	**67631**	-
ONW specyficzne utrudnienia 2004 r.	6633	9680	12532	21409	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2005 r.	7027	13206	20353	-	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2006 r.	12282	20526	23108	48358	-	-
ONW specyficzne utrudnienia **średnia 2004-2006**	**8647**	**14471**	**18664**	**34884**	-	-
ONW górskie 2004 r.	2765	6351	-	-	-	-
ONW górskie 2005 r.	7486	10392	-	-	-	-
ONW górskie 2006 r.	9611	15898	-	-	-	-
ONW górskie **średnia 2004-2006**	**6621**	**10880**	-	-	-	-
spoza ONW 2004 r.	4492	10247	17904	38604	87088	178266
spoza ONW 2005 r.	4423	9224	16186	34468	72047	382480
spoza ONW 2006 r.	7471	14317	22023	43105	86272	1010765
spoza ONW **średnia 2004-2006**	**5462**	**11263**	**18704**	**38726**	**81802**	**523837**

Źródło: Jak w tab. A.III.1.

Tabela A.III.11

Dochód (zł) na 1 ha z gospodarstw położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (dla lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I 2004 r.	313,0	800,6	1082,7	1420,2	1346,1	1983,3
ONW nizinne I 2005 r.	844,8	1149,4	1551,2	1645,3	1632,3	1671,8
ONW nizinne I 2006 r.	1149,8	1407,8	1754,0	1932,4	1744,0	1603,2
ONW nizinne I **średnia 2004-2006**	**769,2**	**1119,3**	**1462,6**	**1666,0**	**1574,1**	**1752,8**
ONW nizinne II 2004 r.	436,1	661,6	1135,5	1575,6	2176,8	-
ONW nizinne II 2005 r.	670,2	947,7	1476,4	2186,0	2012,4	-
ONW nizinne II 2006 r.	1040,3	1537,2	2035,4	2112,4	1931,6	-
ONW nizinne II **średnia 2004-2006**	**715,5**	**1048,8**	**1549,1**	**1958,0**	**2040,3**	-
ONW specyficzne utrudnienia 2004 r.	1410,6	1101,8	907,8	754,0	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2005 r.	1225,2	1430,1	1417,2	1225,2	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2006 r.	2179,6	2327,4	1610,9	1765,6	-	-
ONW specyficzne utrudnienia **średnia 2004-2006**	**1605,1**	**1619,8**	**1312,0**	**1248,3**	-	-
ONW górskie 2004 r.	516,1	522,0	-	-	-	-
ONW górskie 2005 r.	817,5	791,5	-	-	-	-
ONW górskie 2006 r.	1884,3	1219,3	-	-	-	-
ONW górskie **średnia 2004-2006**	**1072,6**	**844,3**	-	-	-	-
spoza ONW 2004 r.	779,3	1305,5	1487,3	1837,4	1992,4	461,0
spoza ONW 2005 r.	735,6	1194,9	1431,4	1652,7	1600,3	784,2
spoza ONW 2006 r.	1255,2	1760,2	1856,8	1961,3	1964,1	1429,7
spoza ONW **średnia 2004-2006**	**923,4**	**1420,2**	**1591,8**	**1817,1**	**1852,3**	**891,6**
Średnia wartość dochodu/ha u. r. z lat 2004-2006						
ONW nizinne I	**769,2**	**1119,3**	**1462,6**	**1666,0**	**1574,1**	**1752,8**
ONW nizinne II	**715,5**	**1048,8**	**1549,1**	**1958,0**	**2040,3**	-
ONW specyficzne utrudnienia	**1605,1**	**1619,8**	**1312,0**	**1248,3**	-	-
ONW górskie	**1072,6**	**844,3**	-	-	-	-
spoza ONW	**923,4**	**1420,2**	**1591,8**	**1817,1**	**1852,3**	**891,6**

Źródło: Jak w tab. A.III.1.

Tabela A.III.12

Dochód (zł) na 1 ha po przeliczeniu na ceny stałe z roku 2006 w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (dla lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I 2004 r.	323	825	1116	1464	1388	2045
ONW nizinne I 2005 r.	853	1161	1567	1662	1649	1689
ONW nizinne I 2006 r.	1150	1408	1754	1932	1744	1603
ONW nizinne I **średnia 2004-2006**	**775**	**1131**	**1479**	**1686**	**1594**	**1779**
ONW nizinne II 2004 r.	450	682	1171	1624	2244	-
ONW nizinne II 2005 r.	677	957	1491	2208	2033	-
ONW nizinne II 2006 r.	1040	1537	2035	2112	1932	-
ONW nizinne II **średnia 2004-2006**	**722**	**1059**	**1566**	**1981**	**2070**	-
ONW specyficzne utrudnienia 2004 r.	1454	1136	936	777	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2005 r.	1237	1444	1431	-	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2006 r.	2180	2327	1611	1766	-	-
ONW specyficzne utrudnienia **średnia 2004-2006**	**1624**	**1636**	**1326**	**1272**	-	-
ONW górskie 2004 r.	532	538	-	-	-	-
ONW górskie 2005 r.	826	799	-	-	-	-
ONW górskie 2006 r.	1884	1219	-	-	-	-
ONW górskie **średnia 2004-2006**	**1081**	**852**	-	-	-	-
spoza ONW 2004 r.	803	1346	1533	1894	2054	475
spoza ONW 2005 r.	743	1207	1446	1669	1616	792
spoza ONW 2006 r.	1255	1760	1857	1961	1964	1430
spoza ONW **średnia 2004-2006**	**934**	**1438**	**1612**	**1841**	**1878**	**899**
Średnia wartość dochodu na 1 ha u. r. z lat 2004-2006						
ONW nizinne I	775	1131	1479	1686	1594	1779
ONW nizinne II	722	1059	1566	1981	2070	-
ONW specyficzne utrudnienia	1624	1636	1326	1272	-	-
ONW górskie	1081	852	-	-	-	-
spoza ONW	**934**	**1438**	**1612**	**1841**	**1878**	**899**

Źródło: Jak w tab. A.III.1.

Tabela A.III.13

Relacja kwoty zadłużenia do łącznej wartości aktywów (%) w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (dla lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I 2004 r.	3,0	5,2	8,6	13,7	21,0	25,0
ONW nizinne I 2005 r.	3,4	5,3	8,2	14,6	20,5	23,4
ONW nizinne I 2006 r.	3,7	5,8	11,5	15.0	20,8	26,8
ONW nizinne I **średnia 2004-2006**	**3,4**	**5,4**	**9,4**	**14,4**	**20,8**	**25,1**
ONW nizinne II 2004 r.	2,7	4,1	7,3	12,2	19,7	-
ONW nizinne II 2005 r.	1,8	4,8	7,8	13,4	19,8	-
ONW nizinne II 2006 r.	2,7	4,1	7,8	14,5	18,9	-
ONW nizinne II **średnia 2004-2006**	**2,4**	**4,3**	**7,6**	**13,4**	**19,5**	-
ONW specyficzne utrudnienia 2004 r.	29,7	7,0	8,9	10,4	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2005 r.	3,4	7,2	6,1	3,4	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2006 r.	4,8	6,1	6,0	20,7	-	-
ONW specyficzne utrudnienia **średnia 2004-2006**	**12,6**	**6,8**	**7,0**	**11,5**	-	-
ONW górskie 2004 r.	39,3	7,5	-	-	-	-
ONW górskie 2005 r.	3,4	4,2	-	-	-	-
ONW górskie 2006 r.	1,8	6,0	-	-	-	-
ONW górskie **średnia 2004-2006**	**14,8**	**5,9**	-	-	-	-
spoza ONW 2004 r.	3,9	6,8	8,8	13,4	20,0	27,2
spoza ONW 2005 r.	5,1	5,5	8,7	13,6	20,2	32,0
spoza ONW 2006 r.	3,1	6,0	8,8	13,8	21,0	29,6
spoza ONW **średnia 2004-2006**	**4,0**	**6,1**	**8,8**	**13,6**	**20,4**	**29,6**
Relacja kwoty zadłużenia do łącznej wartości aktywów (%) średnia z lat 2004-2006						
ONW nizinne I	**3,4**	**5,4**	**9,4**	**14,4**	**20,8**	**25,1**
ONW nizinne II	**2,4**	**4,3**	**7,6**	**13,4**	**19,5**	-
ONW specyficzne utrudnienia	**12,6**	**6,8**	**7,0**	**11,5**	-	-
ONW górskie	**14,8**	**5,9**	-	-	-	-
spoza ONW	**4,0**	**6,1**	**8,8**	**13,6**	**20,4**	**29,6**

Źródło: Jak w tab. A.III.1.

Tabela A.III.14

Stopa reprodukcji majątku trwałego (%) w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (dla lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe (powierzchnia UR w ha)	Wielkość ekonomiczna gospodarstw					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I 2004 r.	-2,7	-2,7	-0,007	1,9	1,9	1,2
ONW nizinne I 2005 r.	-3,6	-1,5	0,7	3,6	6,6	3,2
ONW nizinne I 2006 r.	-3,2	-0,5	2,5	6,0	7,0	4,8
ONW nizinne I **średnia 2004-2006**	**-3,2**	**-1,6**	**1,1**	**3,8**	**5,2**	**3,1**
ONW nizinne II 2004 r.	-3,6	-2,8	0,4	1,8	8,4	-
ONW nizinne II 2005 r.	-3,6	-1,4	1,8	5,0	5,4	-
ONW nizinne II 2006 r.	-3,4	0,2	2,1	5,3	5,7	-
ONW nizinne II **średnia 2004-2006**	**-3,5**	**-1,3**	**1,4**	**4,0**	**6,5**	-
ONW specyficzne utrudnienia 2004 r.	-1,8	-0,9	1,1	-0,7	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2005 r.	-3,7	-1,8	1,5	-3,7	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2006 r.	-0,1	1,6	2,6	13,2	-	-
ONW specyficzne utrudnienia **średnia 2004-2006**	**-1,9**	**-0,4**	**1,7**	**2,9**	-	-
ONW górskie 2004 r.	-6,3	-5,6	-	-	-	-
ONW górskie 2005 r.	-4,2	-2,7	-	-	-	-
ONW górskie 2006 r.	-2,3	-1,9	-	-	-	-
ONW górskie **średnia 2004-2006**	**-4,3**	**-3,4**	-	-	-	-
spoza ONW 2004 r.	-2,9	-0,9	0,2	1,9	4,8	0,8
spoza ONW 2005 r.	-4,6	-1,8	0,05	3,6	4,7	0,1
spoza ONW 2006 r.	-5,1	-1,8	0,3	3,7	0,7	1,0
spoza ONW **średnia 2004-2006**	**-4,2**	**-1,5**	**0,2**	**3,1**	**3,4**	**0,6**
Stopa reprodukcji majątku trwałego (%) średnia z lat 2004-2006						
ONW nizinne I	**-3,2**	**-1,6**	**1,1**	**3,8**	**5,2**	**3,1**
ONW nizinne II	**-3,5**	**-1,3**	**1,4**	**4,0**	**6,5**	-
ONW specyficzne utrudnienia	**-1,9**	**-0,4**	**1,7**	**2,9**	-	-
ONW górskie	**-4,3**	**-3,4**	-	-	-	-
spoza ONW	**-4,2**	**-1,5**	**0,2**	**3,1**	**3,4**	**0,6**
Różnica w p.p. stopy reprodukcji majątku trwałego w gospodarstwach na terenach ONW do stopy reprodukcji majątku trwałego gospodarstw spoza ONW						
ONW nizinne I	-23,8	6,7	450,0	22,6	52,9	416,7
ONW nizinne II	-16,7	-13,3	600,0	29,0	91,2	-
ONW specyficzne utrudnienia	-54,8	-73,3	750,0	-6,5	-	-
ONW górskie	2,4	126,7	-	-	-	-

Źródło: Jak w tab. A.III.1.

Tabela A.III.15

Wartość produkcji ogółem w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (dla lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe	Wielkość ekonomiczna gospodarstw					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I 2004 r.	29471	52030	94020	202365	511159	1650664
ONW nizinne I 2005 r.	24842	50243	94101	195867	445653	1398748
ONW nizinne I 2006 r.	26377	50269	102108	196702	439583	1243975
ONW nizinne I **średnia 2004-2006**	**26897**	**50847**	**96743**	**198311**	**465465**	**1431129**
ONW nizinne II 2004 r.	30807	41613	88702	179619	452002	-
ONW nizinne II 2005 r.	26616	43612	90842	129341	430130	-
ONW nizinne II 2006 r.	27250	46433	95349	182081	413273	-
ONW nizinne II **średnia 2004-2006**	**28224**	**43886**	**91631**	**163680**	**431802**	-
ONW specyficzne utrudnienia 2004 r.	51098	74254	81693	146786	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2005 r.	36548	71963	95540	-	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2006 r.	35947	87622	87694	187704	-	-
ONW specyficzne utrudnienia **średnia 2004-2006**	**41198**	**77946**	**88309**	**167245**	-	-
ONW górskie 2004 r.	20163	54135	-	-	-	-
ONW górskie 2005 r.	22424	52048	-	-	-	-
ONW górskie 2006 r.	26467	54697	-	-	-	-
ONW górskie **średnia 2004-2006**	**23018**	**53627**	-	-	-	-
spoza ONW 2004 r.	28879	61169	105913	228711	551951	2360590
spoza ONW 2005 r.	33163	54438	102691	215020	504553	2585313
spoza ONW 2006 r.	30657	63278	109799	217982	523359	3967639
spoza ONW **średnia 2004-2006**	**30900**	**59628**	**106134**	**220571**	**526621**	**2971181**

Źródło: Jak w tab. A.III.1.

Tabela A.III.16

Wartość produkcji roślinnej w gospodarstwach położonych na terenach ONW w podziale na kategorie i poza terenami ONW (dla lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe	Wielkość ekonomiczna gospodarstw					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I 2004 r.	19243	25765	40467	77376	209222	715156
ONW nizinne I 2005 r.	14980	24000	36518	64194	166337	653324
ONW nizinne I 2006 r.	16267	25572	41265	73139	166385	625560
ONW nizinne I **średnia 2004-2006**	**16830**	**25112**	**39417**	**71570**	**180648**	**664680**
ONW nizinne II 2004 r.	16726	16922	24968	42923	122001	-
ONW nizinne II 2005 r.	10785	15204	20526	18951	116547	-
ONW nizinne II 2006 r.	11989	17195	24621	42650	117351	-
ONW nizinne II **średnia 2004-2006**	**13167**	**16440**	**23372**	**34841**	**118633**	-
ONW specyficzne utrudnienia 2004 r.	15140	30145	40692	88649	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2005 r.	13755	27136	38177	13755	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2006 r.	17980	30625	43360	108739	-	-
ONW specyficzne utrudnienia **średnia 2004-2006**	**15625**	**29302**	**40743**	**70381**	-	-
ONW górskie 2004 r.	3998	6776	-	-	-	-
ONW górskie 2005 r.	3110	6245	-	-	-	-
ONW górskie 2006 r.	5598	3988	-	-	-	-
ONW górskie **średnia 2004-2006**	**4235**	**5670**	-	-	-	-
spoza ONW 2004 r.	19664	34694	62128	123866	313636	1360329
spoza ONW 2005 r.	18671	32382	57693	112418	272678	1503030
spoza ONW 2006 r.	20422	38642	66237	122698	305114	1891534
spoza ONW **średnia 2004-2006**	**19586**	**35239**	**62019**	**119661**	**297143**	**1584964**
Różnica w p.p. średniej wartości produkcji roślinnej na gospodarstwo na terenach ONW do średniej wartości produkcji roślinnej na gospodarstwo spoza ONW						
ONW nizinne I	-14,1	-28,7	-36,4	-40,2	-39,2	-58,1
ONW nizinne II	-32,8	-53,3	-62,3	-70,9	-60,1	-
ONW specyficzne utrudnienia	-20,2	-16,8	-34,3	-41,2	-	-
ONW górskie	-78,4	-83,9	-	-	-	-

Źródło: Jak w tab. A.III.1.

Tabela A.III.17

Wartość produkcji zwierzęcej w grupach gospodarstw położonych na terenach ONW w podziale na kategorie i poza terenami ONW (dla lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe	Wielkość ekonomiczna gospodarstw					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I 2004 r.	9400	25412	52343	123352	300019	931230
ONW nizinne I 2005 r.	9015	25200	56463	130090	277327	739200
ONW nizinne I 2006 r.	9503	23649	59474	121652	270771	61536
ONW nizinne I **średnia 2004-2006**	**9306**	**24754**	**56093**	**125031**	**282706**	**577322**
ONW nizinne II 2004 r.	13012	23676	62590	135402	328402	-
ONW nizinne II 2005 r.	14049	27519	69545	109078	312127	-
ONW nizinne II 2006 r.	14052	28382	69753	137500	292432	-
ONW nizinne II **średnia 2004-2006**	**13704**	**26526**	**67296**	**127327**	**310987**	-
ONW specyficzne utrudnienia 2004 r.	33480	42296	39262	57066	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2005 r.	20467	42225	56016	20467	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2006 r.	14297	55123	43120	71822	-	-
ONW specyficzne utrudnienia **średnia 2004-2006**	**22748**	**46548**	**46133**	**49785**	-	-
ONW górskie 2004 r.	15809	45192	-	-	-	-
ONW górskie 2005 r.	17534	45596	-	-	-	-
ONW górskie 2006 r.	17353	50052	-	-	-	-
ONW górskie **średnia 2004-2006**	**16899**	**46947**	-	-	-	-
spoza ONW 2004 r.	8655	25802	42733	103558	236071	972992
spoza ONW 2005 r.	13866	21171	43781	100649	229013	956005
spoza ONW 2006 r.	9755	23405	42597	93367	213785	2028340
spoza ONW **średnia 2004-2006**	**10759**	**23459**	**43037**	**99191**	**226290**	**1319112**

Różnica w p.p. średniej wartości produkcji zwierzęcej na gospodarstwo na terenach ONW do średniej wartości produkcji zwierzęcej na gospodarstw spoza ONW						
ONW nizinne I	-13,5	5,5	30,3	26,1	24,9	-56,2
ONW nizinne II	27,4	13,1	56,4	28,4	37,4	-
ONW specyficzne utrudnienia	111,4	98,4	7,2	-49,8	-	-
ONW górskie	57,1	100,1	-	-	-	-

Źródło: Jak w tab. A.III.1.

Tabela A.III.18

Wartość (zł) produkcji pozostałej w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (dla lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe	Wielkość ekonomiczna gospodarstw					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I 2004 r.	828	852	1209	1637	1917	4277
ONW nizinne I 2005 r.	846	1043	1120	1584	1989	6224
ONW nizinne I 2006 r.	606	1047	1369	1911	2427	3048
ONW nizinne I **średnia 2004-2006**	**760**	**981**	**1233**	**1711**	**2111**	**4516**
ONW nizinne II 2004 r.	1068	1014	1144	1295	1598	-
ONW nizinne II 2005 r.	1773	888	771	1311	1456	-
ONW nizinne II 2006 r.	1207	855	975	1850	3490	-
ONW nizinne II **średnia 2004-2006**	**1349**	**919**	**963**	**1485**	**2181**	-
ONW specyficzne utrudnienia 2004 r.	2476	1812	1738	1071	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2005 r.	2326	2601	1346	2326	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2006 r.	3669	1873	1213	7143	-	-
ONW specyficzne utrudnienia **średnia 2004-2006**	**2824**	**2095**	**1432**	**3513**	-	-
ONW górskie 2004 r.	356	2165	-	-	-	-
ONW górskie 2005 r.	1779	206	-	-	-	-
ONW górskie 2006 r.	3516	656	-	-	-	-
ONW górskie **średnia 2004-2006**	**1884**	**1009**	-	-	-	-
spoza ONW 2004 r.	559	673	1051	1287	2243	27269
spoza ONW 2005 r.	625	855	1217	1836	2861	126278
spoza ONW 2006 r.	479	1231	965	1916	4459	47764
spoza ONW **średnia 2004-2006**	**554**	**920**	**1078**	**1680**	**3188**	**67104**

Źródło: Jak w tab. A.III.1.

Tabela A.III. 19

Średnia wartość produkcji w grupach gospodarstw położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (dla lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe	Wielkość ekonomiczna gospodarstw					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
Średnia wartość produkcji ogółem z lat 2004-2006						
ONW nizinne I	26897	50847	96743	198311	465465	1431129
ONW nizinne II	28224	43886	91631	163680	431802	-
ONW specyficzne utrud-nienia	41198	77946	88309	167245	-	-
ONW górskie	23018	53627	-	-	-	-
spoza ONW	30900	59628	106134	220571	526621	2971181
Średnia wartość produkcji roślinnej z lat 2004-2006						
ONW nizinne I	16830	25112	39417	71570	180648	664680
ONW nizinne II	13167	16440	23372	34841	118633	-
ONW specyficzne utrud-nienia	15625	29302	40743	70381	-	-
ONW górskie	4235	5670	-	-	-	-
spoza ONW	19586	35239	62019	119661	297143	1584964
Średnia wartość produkcji zwierzęcej z lat 2004-2006						
ONW nizinne I	9306	24754	56093	125031	282706	577322
ONW nizinne II	13704	26526	67296	127327	310987	-
ONW specyficzne utrud-nienia	22748	46548	46133	49785	-	-
ONW górskie	16899	46947	-	-	-	-
spoza ONW	10759	23459	43037	99191	226290	1319112
Średnia wartość produkcji pozostałej z lat 2004-2006						
ONW nizinne I	760	981	1233	1711	2111	4516
ONW nizinne II	1349	919	963	1485	2181	-
ONW specyficzne utrud-nienia	2824	2095	1432	3513	-	-
ONW górskie	1884	1009	-	-	-	-
spoza ONW	554	920	1078	1680	3188	67104

Źródło: Jak w tab. A.III.1.

Tabela A.III. 20

Średnia wartość produkcji w gospodarstwach położonych na terenach ONW w podziale na kategorie i poza terenami ONW (dla lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe	Wielkość ekonomiczna gospodarstw					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
Wartość produkcji na terenie „1" ONW nizinne I						
Wartość produkcji ogółem	26897	50847	96743	198311	465465	1431129
- roślinna	16830	25112	39417	71570	180648	664680
- zwierzęca	9306	24754	56093	125031	282706	577322
- pozostała	760	981	1233	1711	2111	4516
Wartość produkcji na terenie „2" ONW nizinne II						
Wartość produkcji ogółem	28224	43886	91631	163680	431802	-
- roślinna	13167	16440	23372	34841	118633	-
- zwierzęca	13704	26526	67296	127327	310987	-
- pozostała	1349	919	963	1485	2181	-
Wartość produkcji na terenie „3" specyficzne utrudnienia						
Wartość produkcji ogółem	41198	77946	88309	167245	-	-
- roślinna	15625	29302	40743	70381	-	-
- zwierzęca	22748	46548	46133	49785	-	-
- pozostała	2824	2095	1432	3513	-	-
Wartość produkcji na terenie „4" ONW górskie						
Wartość produkcji ogółem	23018	53627	-	-	-	-
- roślinna	4235	5670	-	-	-	-
- zwierzęca	16899	46947	-	-	-	-
- pozostała	1884	1009	-	-	-	-
Wartość wartości produkcji na terenie „0" spoza ONW						
Wartość produkcji ogółem	30900	59628	106134	220571	526621	2971181
- roślinna	19586	35239	62019	119661	297143	1584964
- zwierzęca	10759	23459	43037	99191	226290	1319112
- pozostała	554	920	1078	1680	3188	67104

Źródło: Jak w tab. A.III.1.

Tabela A.III.21

Struktura średniej wartości produkcji ogółem w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW dla lat 2004-2006

(wartość produkcji ogółem = 100 %)

Kategoria ONW i tereny pozostałe	Wielkość ekonomiczna gospodarstw					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
Struktura wartości produkcji na terenie „1" ONW nizinne I						
- roślinna	62,6	49,4	40,7	36,1	38,8	46,4
- zwierzęca	34,6	48,7	58,0	63,0	60,7	40,3
- pozostała	2,8	1,9	1,3	0,9	0,5	13,3
Struktura wartości produkcji na terenie „2" ONW nizinne II						
- roślinna	46,7	37,5	25,5	21,3	27,5	-
- zwierzęca	48,6	60,4	73,4	77,8	72,0	-
- pozostała	4,7	2,1	1,1	0,9	0,5	-
Struktura wartości produkcji na terenie „3" specyficzne utrudnienia						
- roślinna	37,9	37,6	46,1	42,1	-	-
- zwierzęca	55,2	59,7	52,2	29,8	-	-
- pozostała	6,9	2,7	1,7	28,1	-	-
Struktura wartości produkcji na terenie „4" ONW górskie						
- roślinna	18,4	10,6	-	-	-	-
- zwierzęca	73,4	87,5	-	-	-	-
- pozostała	8,2	1,9	-	-	-	-
Struktura wartości produkcji na terenie „0" spoza ONW						
- roślinna	63,4	59,1	58,4	54,3	56,4	53,3
- zwierzęca	34,8	39,3	40,5	45,0	43,0	44,4
- pozostała	1,8	1,6	1,0	0,8	0,6	2,3

Źródło: Jak w tab. A.III.1.

Tabela A.III.22

Udział ugorów i odłogów (%) w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (dla lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe	Wielkość ekonomiczna gospodarstw					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I 2004 r.	2,0	1,3	0,9	0,8	1,4	2,9
ONW nizinne I 2005 r.	4,9	6,0	6,1	4,1	2,2	5,2
ONW nizinne I 2006 r.	1,6	0,6	1,2	0,7	1,0	2,2
ONW nizinne I **średnia 2004-2006**	**2,8**	**2,6**	**2,7**	**1,9**	**1,5**	**3,4**
ONW nizinne II 2004 r.	3,9	3,1	0,6	0,8	0,6	-
ONW nizinne II 2005 r.	12,9	7,2	8,9	6,4	6,0	-
ONW nizinne II 2006 r.	4,5	1,2	0,9	0,3	1,4	-
ONW nizinne II **średnia 2004-2006**	**7,1**	**3,8**	**3,5**	**2,5**	**2,7**	-
ONW specyficzne utrudnienia 2004 r.	0,5	1,8	0,2	1,0	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2005 r.	5,3	9,4	10,3	-	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2006 r.	0,7	2,6	0,2	0,9	-	-
ONW specyficzne utrudnienia **średnia 2004-2006**	**2,2**	**4,6**	**3,6**	**1,0**	-	-
ONW górskie 2004 r.	0,8	0,0	-	-	-	-
ONW górskie 2005 r.	3,9	10,9	-	-	-	-
ONW górskie 2006 r.	0,0	0,0	-	-	-	-
ONW górskie **średnia 2004-2006**	**1,6**	**3,6**	-	-	-	-
spoza ONW 2004 r.	1,0	0,9	0,7	0,8	1,3	0,5
spoza ONW 2005 r.	4,4	7,2	3,2	2,7	1,8	1,6
spoza ONW 2006 r.	1,9	1,0	1,0	0,6	2,0	1,3
spoza ONW **średnia 2004-2006**	**2,4**	**3,0**	**1,6**	**1,4**	**1,7**	**1,1**

Źródło: Jak w tab. A.III.1.

Tabela A.III.23

Udział zbóż (%) w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (dla lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe	Wielkość ekonomiczna gospodarstw					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I 2004 r.	60,0	59,0	59,0	62,8	68,6	68,2
ONW nizinne I 2005 r.	59,7	60,6	57,7	61,8	68,2	63,3
ONW nizinne I 2006 r.	63,1	60,4	57,5	61,0	67,0	63,8
ONW nizinne I **średnia 2004-2006**	**60,9**	**60,0**	**58,1**	**61,9**	**67,9**	**65,1**
ONW nizinne II 2004 r.	51,2	54,2	52,8	53,6	74,9	-
ONW nizinne II 2005 r.	49,6	54,2	51,1	52,8	57,7	-
ONW nizinne II 2006 r.	54,3	53,7	49,9	53,1	69,8	-
ONW nizinne II **średnia 2004-2006**	**51,7**	**54,0**	**51,3**	**53,2**	**67,5**	**-**
ONW specyficzne utrudnienia 2004 r.	40,2	40,3	59,5	62,0	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2005 r.	34,6	37,8	56,3	34,6	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2006 r.	42,0	36,0	55,8	55,0	-	-
ONW specyficzne utrudnienia **średnia 2004-2006**	**38,9**	**38,0**	**57,2**	**50,5**	-	-
ONW górskie 2004 r.	19,7	12,6	-	-	-	-
ONW górskie 2005 r.	6,6	11,1	-	-	-	-
ONW górskie 2006 r.	13,1	6,2	-	-	-	-
ONW górskie **średnia 2004-2006**	**13,1**	**10,0**	-	-	-	-
spoza ONW 2004 r.	61,9	60,0	59,6	62,4	66,7	61,5
spoza ONW 2005 r.	63,1	60,3	59,8	62,3	67,2	58,4
spoza ONW 2006 r.	59,4	60,6	59,0	62,1	64,0	61,4
spoza ONW **średnia 2004-2006**	**61,5**	**60,3**	**59,5**	**62,3**	**66,0**	**60,4**

Źródło: Jak w tab. A.III.1.

Tabela A.III.24

Plony pszenicy * (dt/ha) w grupach gospodarstw położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (dla lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe	Wielkość ekonomiczna gospodarstw					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I 2004 r.	41,0	41,6	45,1	49,2	53,7	53,0
ONW nizinne I 2005 r.	38,0	38,9	42,1	46,0	49,0	49,2
ONW nizinne I 2006 r.	28,9	30,8	34,2	37,4	41,0	40,6
ONW nizinne I **średnia 2004-2006**	**36,0**	**37,1**	**40,5**	**44,2**	**47,9**	**47,6**
ONW nizinne II 2004 r.	35,3	39,7	41,2	43,2	48,8	-
ONW nizinne II 2005 r.	29,4	35,0	39,6	29,4	35,0	-
ONW nizinne II 2006 r.	29,6	26,7	29,4	31,5	34,6	-
ONW nizinne II **średnia 2004-2006**	**31,4**	**33,8**	**36,7**	**34,7**	**39,5**	-
ONW specyficzne utrudnienia 2004 r.	34,1	35,6	40,8	43,4	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2005 r.	26,3	26,6	26,3	26,6	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2006 r.	27,5	31,4	37,0	34,1	-	-
ONW specyficzne utrudnienia **średnia 2004-2006**	**29,3**	**31,2**	**34,7**	**34,7**	-	-
ONW górskie 2004 r.	29,4	32,4	-	-	-	-
ONW górskie 2005 r.	26,3	26,6	-	-	-	-
ONW górskie 2006 r.	29,4	24,3	-	-	-	-
ONW górskie **średnia 2004-2006**	**28,4**	**27,8**	-	-	-	-
spoza ONW 2004 r.	45,8	47,4	52,2	55,9	61,0	64,5
spoza ONW 2005 r.	43,4	45,3	48,8	52,5	56,7	59,7
spoza ONW 2006 r.	36,0	38,0	40,2	44,7	46,7	48,5
spoza ONW **średnia 2004-2006**	**41,7**	**43,6**	**47,1**	**51,0**	**54,8**	**57,6**

**średnia dla gospodarstw, w których uprawiano pszenicę*

Źródło: Jak w tab. A.III.1.

Tabela A.III.25

Plony kukurydzy* (dt/ha) w gospodarstwach położonych na terenach ONW w podziale na kategorie i poza terenami ONW (dla lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe	Wielkość ekonomiczna gospodarstw					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I 2004 r.	53,0	49,0	55,5	62,4	57,9	60,7
ONW nizinne I 2005 r.	62,3	59,1	56,6	62,3	55,5	57,0
ONW nizinne I 2006 r.	75,0	48,3	54,2	45,6	47,3	39,0
ONW nizinne I **średnia 2004-2006**	**63,4**	**52,1**	**55,4**	**56,8**	**53,6**	**52,2**
ONW nizinne II 2004 r.	30,0	58,5	53,3	64,8	64,4	-
ONW nizinne II 2005 r.	35,0	40,1	55,3	63,6	69,2	-
ONW nizinne II 2006 r.	60,2	40,0	41,6	50,8	56,0	-
ONW nizinne II **średnia 2004-2006**	**41,7**	**46,2**	**50,1**	**59,7**	**63,2**	-
ONW specyficzne utrudnienia 2004 r.	87,5	56,0	0,0	0,0	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2005 r.	0,0	62,5	0,0	0,0	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2006 r.	100,0	79,0	78,5	0,0	-	-
ONW specyficzne utrudnienia **średnia 2004-2006**	**62,5**	**65,8**	**26,2**	**0,0**	-	-
ONW górskie 2004 r.	0,0	0,0	-	-	-	-
ONW górskie 2005 r.	0,0	0,0	-	-	-	-
ONW górskie 2006 r.	0,0	0,0	-	-	-	-
ONW górskie **średnia 2004-2006**	**0,0**	**0,0**	-	-	-	-
spoza ONW 2004 r.	58,3	63,0	66,2	65,9	67,7	57,6
spoza ONW 2005 r.	61,8	65,7	70,0	71,9	71,0	62,7
spoza ONW 2006 r.	48,2	60,3	56,3	54,8	62,5	75,8
spoza ONW **średnia 2004-2006**	**56,1**	**63,0**	**64,2**	**64,2**	**67,1**	**65,4**

**średnia dla gospodarstw, w których uprawiano kukurydzę*

Źródło: Jak w tab. A.III.1.

Tabela A.III.26

Udział upraw pastewnych (%) w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (dla lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe	Wielkość ekonomiczna gospodarstw					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I 2004 r.	6,3	5,4	8,0	8,6	4,6	6,8
ONW nizinne I 2005 r.	3,8	0,6	4,4	7,3	4,8	7,2
ONW nizinne I 2006 r.	5,0	5,8	8,8	10,2	5,8	4,9
ONW nizinne I **średnia 2004-2006**	**5,0**	**3,9**	**7,1**	**8,7**	**5,1**	**6,3**
ONW nizinne II 2004 r.	5,2	6,8	9,5	12,4	15,0	-
ONW nizinne II 2005 r.	2,1	1,7	4,4	8,6	9,0	-
ONW nizinne II 2006 r.	5,4	6,9	11,9	14,3	9,4	-
ONW nizinne II **średnia 2004-2006**	**4,2**	**5,1**	**8,6**	**11,8**	**11,1**	-
ONW specyficzne utrudnienia 2004 r.	3,2	6,1	5,8	2,4	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2005 r.	1,3	0,0	0,0	1,3	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2006 r.	3,7	9,8	3,2	4,1	-	-
ONW specyficzne utrudnienia **średnia 2004-2006**	**2,7**	**5,3**	**3,0**	**2,6**	-	-
ONW górskie 2004 r.	0,0	1,6	-	-	-	-
ONW górskie 2005 r.	0,8	0,3	-	-	-	-
ONW górskie 2006 r.	16,1	0,0	-	-	-	-
ONW górskie **średnia 2004-2006**	**5,6**	**0,6**	-	-	-	-
spoza ONW 2004 r.	4,7	6,0	6,1	6,0	4,1	12,4
spoza ONW 2005 r.	1,3	0,0	4,3	5,1	6,2	10,8
spoza ONW 2006 r.	4,3	4,9	6,0	5,3	4,8	10,1
spoza ONW **średnia 2004-2006**	**3,4**	**3,6**	**5,5**	**5,5**	**5,0**	**11,1**

Źródło: Jak w tab. A.III.1.

Tabela A.III.27

Udział trwałych użytków zielonych (%) w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (dla lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe	Wielkość ekonomiczna gospodarstw					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I 2004 r.	19,9	22,5	20,2	15,6	9,2	6,0
ONW nizinne I 2005 r.	21,4	21,5	19,7	15,2	9,9	7,2
ONW nizinne I 2006 r.	20,0	22,0	20,0	15,4	9,4	8,4
ONW nizinne I **średnia 2004-2006**	**20,4**	**22,0**	**20,0**	**15,4**	**9,5**	**7,2**
ONW nizinne II 2004 r.	27,7	28,5	31,0	28,6	6,3	-
ONW nizinne II 2005 r.	27,8	29,2	30,2	28,0	25,3	-
ONW nizinne II 2006 r.	28,3	31,1	31,4	27,3	13,7	-
ONW nizinne II **średnia 2004-2006**	**27,9**	**29,6**	**30,9**	**28,0**	**15,1**	-
ONW specyficzne utrudnienia 2004 r.	30,2	33,7	27,4	19,0	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2005 r.	36,8	37,2	25,1	36,8	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2006 r.	33,6	32,8	34,1	28,4	-	-
ONW specyficzne utrudnienia **średnia 2004-2006**	**33,5**	**34,6**	**28,9**	**28,1**	-	-
ONW górskie 2004 r.	74,0	82,9	-	-	-	-
ONW górskie 2005 r.	86,4	75,0	-	-	-	-
ONW górskie 2006 r.	65,6	91,6	-	-	-	-
ONW górskie **średnia 2004-2006**	**75,3**	**83,2**	-	-	-	-
spoza ONW 2004 r.	12,8	12,6	10,7	8,3	4,1	1,8
spoza ONW 2005 r.	13,1	12,6	10,2	8,1	3,5	1,1
spoza ONW 2006 r.	15,9	11,4	9,9	8,0	3,7	0,6
spoza ONW **średnia 2004-2006**	**13,9**	**12,2**	**10,3**	**8,1**	**3,8**	**1,2**

Źródło: Jak w tab. A.III.1.

Tabela A.III.28

Liczba sztuk przeliczeniowych (LU) zwierząt w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (dla lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe	Wielkość ekonomiczna gospodarstw					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I 2004 r.	3,2	8,2	17,0	37,2	87,2	323,0
ONW nizinne I 2005 r.	3,5	8,4	17,3	38,0	87,6	357,0
ONW nizinne I 2006 r.	3,7	8,3	17,8	37,3	85,1	286,7
ONW nizinne I **średnia 2004-2006**	**3,5**	**8,3**	**17,4**	**37,5**	**86,6**	**322,2**
ONW nizinne II 2004 r.	4,8	9,4	20,5	42,0	105,5	-
ONW nizinne II 2005 r.	4,8	9,5	21,0	36,4	106,5	-
ONW nizinne II 2006 r.	5,0	9,9	21,2	42,7	98,6	-
ONW nizinne II **średnia 2004-2006**	**4,9**	**9,6**	**20,9**	**40,4**	**103,5**	-
ONW specyficzne utrudnienia 2004 r.	6,2	9,0	14,0	22,8	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2005 r.	5,3	9,2	16,2	23,0	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2006 r.	5,0	10,3	14,3	23,1	-	-
ONW specyficzne utrudnienia **średnia 2004-2006**	**5,5**	**9,5**	**14,8**	**23,0**	-	-
ONW górskie 2004 r.	7,4	14,3	-	-	-	-
ONW górskie 2005 r.	16,2	16,0	-	-	-	-
ONW górskie 2006 r.	6,6	15,7	-	-	-	-
ONW górskie **średnia 2004-2006**	**10,1**	**15,3**	-	-	-	-
spoza ONW 2004 r.	3,1	7,1	13,6	31,0	72,2	295,8
spoza ONW 2005 r.	3,0	6,5	13,4	31,5	70,8	285,5
spoza ONW 2006 r.	3,3	6,6	13,6	30,9	71,7	522,5
spoza ONW **średnia 2004-2006**	**3,1**	**6,7**	**13,5**	**31,1**	**71,6**	**367,9**

Źródło: Jak w tab. A.III.1.

Tabela A.III.29

Udział zwierząt przeżuwających w gospodarstwie (% LU) w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (dla lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe	Wielkość ekonomiczna gospodarstw					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I 2004 r.	54,5	51,6	55,4	42,0	19,7	8,3
ONW nizinne I 2005 r.	55,4	51,9	56,1	43,2	21,2	11,2
ONW nizinne I 2006 r.	47,8	50,3	54,2	44,5	22,6	9,0
ONW nizinne I **średnia 2004-2006**	**52,6**	**51,3**	**55,2**	**43,2**	**21,2**	**9,5**
ONW nizinne II 2004 r.	54,4	59,1	58,5	51,4	20	-
ONW nizinne II 2005 r.	50,8	56,7	59,2	53,9	39,5	-
ONW nizinne II 2006 r.	49,8	56,4	61,3	54,6	21,3	-
ONW nizinne II **średnia 2004-2006**	**51,7**	**57,4**	**59,7**	**53,3**	**26,9**	-
ONW specyficzne utrudnienia 2004 r.	37,2	50,7	69,3	50,7	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2005 r.	59,2	58,9	57,4	-	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2006 r.	58,5	50,5	74,2	64,7	-	-
ONW specyficzne utrudnienia **średnia 2004-2006**	**51,6**	**53,4**	**67,0**	**57,7**	-	-
ONW górskie 2004 r.	97,4	59,8	-	-	-	-
ONW górskie 2005 r.	85,5	67,3	-	-	-	-
ONW górskie 2006 r.	87,9	65,5	-	-	-	-
ONW górskie **średnia 2004-2006**	**90,3**	**64,2**	-	-	-	-
spoza ONW 2004 r.	46,9	45,8	46,6	33,8	15,8	26,2
spoza ONW 2005 r.	47,5	50,4	46,2	35,4	17,1	31,9
spoza ONW 2006 r.	46,7	43,7	45,1	36,2	18,7	19,4
spoza ONW **średnia 2004-2006**	**47,0**	**46,6**	**46,0**	**35,1**	**17,2**	**25,8**
Udział zwierząt przeżuwających w gospodarstwie (% LU), średnia z lat 2004-2006						
ONW nizinne I	**52,6**	**51,3**	**55,2**	**43,2**	**21,2**	**9,5**
ONW nizinne II	**51,7**	**57,4**	**59,7**	**53,3**	**26,9**	-
ONW specyficzne utrudnienia	**51,6**	**53,4**	**67,0**	**57,7**	-	-
ONW górskie	**90,3**	**64,2**	-	-	-	-
spoza ONW	**47,0**	**46,6**	**46,0**	**35,1**	**17,2**	**25,8**

Źródło: Jak w tab. A.III.1.

Tabela A.III.30

Wydajność mleka (kg/krowę) w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (dla lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe	Wielkość ekonomiczna gospodarstw					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I 2004 r.	3158	3348	3723	4110	4402	4414
ONW nizinne I 2005 r.	3280	3357	3915	4428	4630	4913
ONW nizinne I 2006 r.	3108	3400	4003	4387	4826	4288
ONW nizinne I **średnia 2004-2006**	**3182**	**3368**	**3880**	**4308**	**4619**	**4538**
ONW nizinne II 2004 r.	3201	3221	3676	4236	4556	-
ONW nizinne II 2005 r.	3199	3436	3867	4436	4572	-
ONW nizinne II 2006 r.	3360	3279	3860	4323	4572	-
ONW nizinne II **średnia 2004-2006**	**3253**	**3312**	**3801**	**4332**	**4567**	**-**
ONW specyficzne utrudnienia 2004 r.	2985	3222	3627	3822	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2005 r.	3032	3213	3477	3032	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2006 r.	3312	3246	3827	4074	-	-
ONW specyficzne utrudnienia **średnia 2004-2006**	**3110**	**3227**	**3644**	**3643**	-	-
ONW górskie 2004 r.	2748	3154	-	-	-	-
ONW górskie 2005 r.	2763	3186	-	-	-	-
ONW górskie 2006 r.	3072	3054	-	-	-	-
ONW górskie **średnia 2004-2006**	**2861**	**3131**	-	-	-	-
spoza ONW 2004 r.	3268	3246	3619	4213	4700	5456
spoza ONW 2005 r.	3275	3428	3804	4416	4961	6221
spoza ONW 2006 r.	3065	3390	3733	4429	4911	6186
spoza ONW **średnia 2004-2006**	**3203**	**3355**	**3719**	**4353**	**4857**	**5954**

Źródło: Jak w tab. A.III.1.

Tabela A.III.31

Udział zwierząt ziarnożernych (% LU) w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (dla lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe	Wielkość ekonomiczna gospodarstw					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I 2004 r.	45,5	48,4	44,6	58,0	80,3	91,7
ONW nizinne I 2005 r.	44,6	48,1	43,9	56,8	78,8	88,8
ONW nizinne I 2006 r.	52,2	49,7	45,8	55,5	77,4	91,0
ONW nizinne I **średnia 2004-2006**	**47,4**	**48,7**	**44,8**	**56,8**	**78,8**	**90,5**
ONW nizinne II 2004 r.	45,6	40,9	41,5	48,6	80,0	-
ONW nizinne II 2005 r.	49,2	43,3	40,8	46,1	60,5	-
ONW nizinne II 2006 r.	50,2	43,6	38,7	45,4	78,7	-
ONW nizinne II **średnia 2004-2006**	**48,3**	**42,6**	**40,3**	**46,7**	**73,1**	-
ONW specyficzne utrudnienia 2004 r.	62,8	49,3	30,7	49,3	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2005 r.	40,8	41,1	42,6	-	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2006 r.	41,5	49,5	25,8	35,3	-	-
ONW specyficzne utrudnienia **średnia 2004-2006**	**48,4**	**46,6**	**33,0**	**42,3**	-	-
ONW górskie 2004 r.	2,6	40,2	-	-	-	-
ONW górskie 2005 r.	14,5	32,7	-	-	-	-
ONW górskie 2006 r.	12,1	34,5	-	-	-	-
ONW górskie **średnia 2004-2006**	**9,7**	**35,8**	-	-	-	-
spoza ONW 2004 r.	53,1	54,2	53,4	66,2	84,2	73,8
spoza ONW 2005 r.	52,5	49,6	53,8	64,6	82,9	68,1
spoza ONW 2006 r.	53,3	56,3	54,9	63,8	81,3	80,6
spoza ONW **średnia 2004-2006**	**53,0**	**53,4**	**54,0**	**64,9**	**82,8**	**74,2**

Źródło: Jak w tab. A.III.1.

Tabela A.III. 32

Koszty usług (zł)na gospodarstwo położone na terenach ONW i poza terenami ONW (dla lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe	Wielkość ekonomiczna gospodarstw					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I 2004 r.	1134	1466	1886	2236	3848	113073
ONW nizinne I 2005 r.	1189	1470	2079	2544	3918	10774
ONW nizinne I 2006 r.	1204	1472	1841	2413	3647	14422
ONW nizinne I **średnia 2004-2006**	**1197**	**1471**	**1841**	**2398**	**3804**	**46090**
ONW nizinne II 2004 r.	1270	1281	1621	1735	1699	-
ONW nizinne II 2005 r.	1260	1463	1823	2219	2342	-
ONW nizinne II 2006 r.	1145	1437	1785	2211	2022	-
ONW nizinne II **średnia 2004-2006**	**1225**	**1394**	**1743**	**2055**	**2021**	-
ONW specyficzne utrudnienia 2004 r.	579	1325	1736	2204	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2005 r.	539	1601	1534	539	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2006 r.	957	1400	1791	2150	-	-
ONW specyficzne utrudnienia **średnia 2004-2006**	**692**	**1442**	**1764**	**1631**	-	-
ONW górskie 2004 r.	264	760	-	-	-	-
ONW górskie 2005 r.	422	595	-	-	-	-
ONW górskie 2006 r.	360	563	-	-	-	-
ONW górskie **średnia 2004-2006**	**349**	**639**	-	-	-	-
spoza ONW 2004 r.	1193	1483	1975	2937	5845	81386
spoza ONW 2005 r.	1252	1584	2028	3188	5838	111287
spoza ONW 2006 r.	1133	1538	1917	3246	7143	168073
spoza ONW **średnia 2004-2006**	**1193**	**1535**	**1973**	**3124**	**6275**	**120249**

Źródło: Jak w tab. A.III.1.

Tabela A.III.33

Koszty nawozów (zł/ha) w gospodarstwach położonych na terenach ONW w podziale na kategorie i poza terenami ONW (dla lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe	Wielkość ekonomiczna gospodarstw					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I 2004 r.	254	255	299	343	474	428
ONW nizinne I 2005 r.	228	254	329	348	427	398
ONW nizinne I 2006 r.	236	260	302	372	450	468
ONW nizinne I **średnia 2004-2006**	**232**	**257**	**302**	**354**	**450**	**431**
ONW nizinne II 2004 r.	185	211	257	283	375	-
ONW nizinne II 2005 r.	176	209	351	245	364	-
ONW nizinne II 2006 r.	212	217	256	288	371	-
ONW nizinne II **średnia 2004-2006**	**191**	**212**	**288**	**272**	**370**	**-**
ONW specyficzne utrudnienia 2004 r.	209	172	222	290	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2005 r.	153	186	273	153	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2006 r.	200	243	223	306	-	-
ONW specyficzne utrudnienia **średnia 2004-2006**	**187**	**200**	**223**	**250**	-	-
ONW górskie 2004 r.	56	32	-	-	-	-
ONW górskie 2005 r.	17	48	-	-	-	-
ONW górskie 2006 r.	32	19	-	-	-	-
ONW górskie **średnia 2004-2006**	**35**	**33**	-	-	-	-
spoza ONW 2004 r.	307	346	396	472	552	518
spoza ONW 2005 r.	309	341	400	467	523	562
spoza ONW 2006 r.	312	364	418	484	558	578
spoza ONW **średnia 2004-2006**	**309**	**350**	**405**	**474**	**544**	**553**

Źródło: Jak w tab. A.III.1.

Tabela A.III.34

Koszty środków ochrony roślin (zł/ha) w gospodarstwach położonych na terenach ONW i poza terenami ONW (dla lat 2004-2006)

Kategoria ONW i tereny pozostałe	Wielkość ekonomiczna gospodarstw					
	<4	4-8	8-16	16-40	40-100	>100
ONW nizinne I 2004 r.	102	96	105	119	177	233
ONW nizinne I 2005 r.	90	107	132	140	190	175
ONW nizinne I 2006 r.	50	102	114	147	181	195
ONW nizinne I **średnia 2004-2006**	**70**	**105**	**114**	**135**	**183**	**201**
ONW nizinne II 2004 r.	61	39	44	56	84	-
ONW nizinne II 2005 r.	60	61	88	91	100	-
ONW nizinne II 2006 r.	76	59	68	80	116	-
ONW nizinne II **średnia 2004-2006**	**66**	**53**	**67**	**76**	**100**	-
ONW specyficzne utrudnienia 2004 r.	215	183	66	20	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2005 r.	118	136	110	118	-	-
ONW specyficzne utrudnienia 2006 r.	88	182	85	101	-	-
ONW specyficzne utrudnienia **średnia 2004-2006**	**140**	**167**	**76**	**80**	-	-
ONW górskie 2004 r.	7	8	-	-	-	-
ONW górskie 2005 r.	2	9	-	-	-	-
ONW górskie 2006 r.	9	4	-	-	-	-
ONW górskie **średnia 2004-2006**	**6**	**7**	-	-	-	-
spoza ONW 2004 r.	178	197	223	242	284	379
spoza ONW 2005 r.	170	196	227	243	275	290
spoza ONW 2006 r.	167	204	236	255	288	386
spoza ONW **średnia 2004-2006**	**172**	**199**	**229**	**247**	**282**	**352**

Źródło: Jak w tab. A.III.1.

Literatura:

Bis K., *Możliwości rolniczego zagospodarowania gleb najsłabszych*. Roczniki Nauk Rolniczych ser. G, t. 86, z. 1. 1992.

Bis K., Krasowicz S., *Jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej a poziom produkcji roślinnej w Polsce*. IUNG, Puławy, 1989.

Ciołkosz A., *Charakterystyka rolniczej przestrzeni produkcyjnej Polski*. GUS, Warszawa, 2003.

Czapiewski K., Niewęgłowska G., *Przestrzenne zróżnicowanie dopłat wyrównawczych ONW w Polsce w 2004 roku*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej PIB, Warszawa, 2006,.

Czapiewski K., Niewęgłowska G., *Skutki działania instrumentu płatności wyrównawczych ONW ze szczególnym podkreśleniem zachowań migracyjnych ludności*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej PIB, Warszawa, 2007.

Delimitation of areas affected by significant natural handicaps according to Article 50, 3 (a) of Council Regulation (EC) 1698/2005, 2007, Brussels, working document.

Harasim A. *Wpływ trwałych użytków zielonych na wyniki produkcyjne i ekonomiczne rolnictwa*. IUNG Puławy 1989.

Institute for European Environmental policy for DG Agriculture, *An evaluation of the less favoured area measure in the 25 member states of the European Union*, 2006.

Juźwiak J., *Potencjał produkcyjny i sytuacja ekonomiczna gospodarstw rolnych na terenach ONW*, IERiGŻ PIB, Warszawa, 2007.

Juźwiak J., *Gospodarstwa rolne na terenach ONW*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 3, Warszawa, 2007.

Józwiak W., Czekaj T., Niewęgłowska G., *Zachowania gospodarstw działających na obszarach o niekorzystnych warunkach*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 3, Warszawa, 2006.

Józwiak W., *Jakość gleb użytków rolnych jako czynnik różnicujący procesy adaptacyjne zachodzące w produkcji rolniczej*, [w:] Ewolucja gospodarstw rolnych w latach 1996-2002 , GUS, Warszawa, 2002.

Klepacka D., *Wsparcie Unii Europejskiej dla obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania – doświadczenia i wnioski dla Polski*, maszynopis, IRWIR PAN, Warszawa, 2007.

Klepacka – Kołodziejska D., *Wsparcie ONW w opinii rolników i ich postawy wobec kontynuacji gospodarowania*, Wieś i rolnictwo nr 4 (137), Warszawa, 2007.

Krzymuski J., Krasowicz S., Filipiak K., *Ocena wykorzystania rolniczej przestrzeni produkcyjnej w Polsce*. Pamiętnik Puławski, IUNG, Puławy, 1985.

Kurek E., *Zagrożenia i szanse rozwojowe rolnictwa w rejonach o wysokim udziale gleb słabych*, Studia i Monografie nr 66, IERiGŻ, Warszawa, 1992.

Kurek E., Lidke D., Nagalska M., *Atlas gmin zróżnicowanych pod względem gleb niskourodzajnych*, IERiGŻ, Warszawa, 1993.

Kurek E., *Sytuacja produkcyjno-ekonomiczna gospodarstw o najsłabszych glebach*, KRE nr 353, IERiGŻ, Warszawa, 1994.

Kurek E., *Zróżnicowanie dochodów w gospodarstwach o niskourodzajnych glebach*, KRE nr 361, IERiGŻ, Warszawa, 1994.

Kutkowska B., *Ocena skuteczności wspierania gospodarstw rolniczych położonych na terenach o Niekorzystnych Warunkach Gospodarowania (ONW) na Dolnym Śląsku*, Wieś i rolnictwo, nr 4 (133), 2006.

Kutkowska B., *Możliwości kreowania dochodów w gospodarstwach rolniczych położonych w rejonie Sudetów*. Zesz. nauk. AR Wrocław, nr 294, Rozprawy CXLVI; 1996.

Michna W., *Racjonalizacja wykorzystania gleb marginalnych*, raport końcowy, Studia i monografie nr 11, IERiGŻ, Warszawa, 1998.

Niewęgłowska G., *Wsparcie polskich gospodarstw rolnych położonych na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania*, IERiGŻ-PIB, zeszyt nr 7, Warszawa, 2005.

Nietupski T., Szelwicki B.: *Minimalna wielkość gospodarstwa rolniczego w Polsce*. Podstawy Nauk Rolniczych nr 4, 1981.

Nietupski T., *Opłacalność produkcji rolnej w Sudetach*. Zesz. Nauk AR Wrocław nr 152, 1985.

Nietupski T., *Modele gospodarstw rodzinnych na glebach marginalnych*, Studia i monografie nr 7, IERiGŻ, Warszawa, 1997.

Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004-2006, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa, 2004.

Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa, 2007,.

Praca zbiorowa p. red Witkowskiego J., *Rolnictwo na terenach górskich i terenach o słabszych warunkach glebowych*. GUS, Warszawa, 2003.

Reinstein J., *Technologia, koszty i dochodowość produkcji roślinnej i zwierzęcej w gospodarstwach położonych w warunkach znacznego udziału gleb marginalnych*, IERiGŻ, Warszawa, 1998.

Rocznik Statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich, GUS, Warszawa, 2005, 2006, 2007.

Rowiński J., Wigier M, Przewodnik – wspieranie działalności rolników na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW). *Koszty i korzyści członkostwa*., minrol.gov.pl ., 2005

Rozporządzenie Rady (WE) nr 1257/1999 z dnia 17 maja 1999 r. w sprawie wsparcia rozwoju wsi przez Europejski Fundusz Orientacji i Gwarancji Rolnej (EAGGF).

Rozporządzenie Rady (WE) nr 1783/2003 z dnia 29 września 2003 zmieniające Rozporządzenie (WE) nr 1257/1999 z dnia 17 maja 1999 r. w sprawie wsparcia rozwoju wsi przez Europejski Fundusz Orientacji i Gwarancji Rolnej (EFOGR).

Skarżyńska A., praca zbiorowa, *Produkcja, koszty i dochody wybranych produktów rolniczych w latach 2002-2005*, IERiGŻ, Warszawa, 2006.

Stuczyński T., praca zbiorowa, *Obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania w Polsce*, Puławy, 2006.

Stuczyński T., praca zbiorowa, *Przyrodnicze uwarunkowania produkcji rolniczej w Polsce*, IUNG PIB Studia i raporty, nr 7, Puławy, 2007.

The Institute for Environment and Sustainability, Joint Research Centre, *Common biophysical criteria for defining areas which are less favourable for agriculture in Europe*, ISPRA (Italy), 2007.

Trzy lata po akcesji, ARiMR , Warszawa, 2007.

Ustawa z dnia 28 listopada 2003 r. o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich ze środków pochodzących z Sekcji Gwarancji Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej. Dz. U. Z 2003 r. Nr 229, poz. 2273 wraz z późniejszymi zmianami.

Goraj L., praca zbiorowa, *Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2005 roku*, IERiGŻ PIB, Warszawa, 2006.

Wasilewski A., *Ocena respektowania zasady eliminacji z rolniczego użytkowania gleb najsłabszych*, KRE nr 378, IERiGŻ, Warszawa, 1995.

Witek T., *Waloryzacja rolniczej przestrzeni produkcyjnej Polski wg gmin*. IUNG, Puławy, 1994.

IV. Wnioski

Wprowadzenie

Obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania w rolnictwie (ONW) zajmują w Polsce około 57% ogółu obszaru użytków rolnych, a wyznaczenie tych obszarów na podstawie kryteriów obowiązujących w innych krajach Unii Europejskiej (UE) nawet więcej, około 64%. Problematyka ONW jest więc dla naszego rolnictwa bardzo ważna, a w dodatku mało poznana i dlatego została podjęta w tym opracowaniu.

Opracowanie ma charakter monografii. Literatura przedmiotu i przeprowadzone analizy pozwoliły przede wszystkim określić różnice między gospodarstwami z ONW a gospodarstwami z terenów o lepszych warunkach. Oceny te objęły okres od ostatnich lat ubiegłego wieku, do pierwszych lat bieżącej dekady (do 2002 roku) oraz lata 2004-2006.

Analiza dokonana przez eksperta z Czech wskazała na dokonane zmiany w polityce wspierania obszarów wiejskich przez Unię Europejską i ogromne zróżnicowanie tej polityki w wybranych krajach tego ugrupowania. Podkreśla dalszą potrzebę zmian w programie wsparcia ONW oraz wskazuje ukierunkowanie zmiany realizacji celów ONW *„od zatrzymania depopulacji na obszarach wiejskich, wsparcia ekonomicznego gospodarstw do promocji zrównoważonego gospodarowania na obszarach wiejskich mające niebagatelny wpływ na bioróżnorodność i utrzymanie walorów krajobrazowych”*. Międzynarodowy przegląd różnego podejścia kierowania wsparcia ONW przez kraje unijne do konkretnych gospodarstw zlokalizowanych na tych terenach pozwolił na obiektywne przeanalizowanie kierowania pomocy krajowej. Bowiem pomoc krajowa kierowana jest do każdego gospodarstwa położonego na ONW, o powierzchni powyżej jednego hektara użytków rolnych oraz spełniającego podstawowe wymogi KDPR. Takich gospodarstw jest w Polsce około 840 tys., lecz beneficjentami płatności było 85% z tej liczby. Jest to ogromna rzesza odbiorców. Płatności przeznaczone na hektar użytków rolnych są mało znaczące (stanowią one od 19,2% do 5% dochodu rolniczego – odpowiednio dla gospodarstw od 2 do 4 ESU i powyżej 100 ESU) i nie wpływają na zmianę sposobu zarządzania gospodarstwem. W Polsce zachowana jest zasada modulacji płatności degresywna wraz z wielkością gospodarstw (od 50 ha płatność ulega zmniejszeniu – 50% za kolejne 50 ha, od 100-300, 25% za kolejne 200 ha a powierzchnia powyżej 300 ha nie jest dotowana).

Natomiast inne kraje unijne dokonują kierowania wsparcia za działalność, która jest zrównoważona środowiskowo z wyłączeniem działalności intensywnych. Wobec tego pomoc jest kierowana na trwałe użytki zielone ale pod wa-

runkiem ich wykorzystania jako pasze czy pastwiska dla zwierząt przeżuwających czy też jedynie do gospodarstw z tradycyjnym sposobem gospodarowania. Kraje te eliminują z pomocy gospodarstwa z produkcją intensywną.

W niniejszej publikacji podjęta też została próba innego niż obowiązujące zdefiniowania obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania. Autorzy w tym celu nałożyli na jedną mapę trzy typy obszarów w pierwszej kolejności wskazanych do wsparcia z tytułu niekorzystnych warunków przyrodniczych do produkcji rolniczej: górskie i podgórskie, o najniższych kompleksach przydatności rolniczej, szczególnie cenne przyrodniczo. Jako kryterium doboru zastosowano opracowania z lat 80-tych, współczesne opracowanie wyznaczania obszarów ONW górskie i podgórskie, wskazano na gminy z wartością wskaźnika WWRPP niższym niż 80% średniej krajowej. Na końcu wzięto pod uwagę gminy, w których ponad 2/3 powierzchni jest prawnie chronionej. Wartości graniczne zostały tak określone aby pokrywały się z podziałem ONW. W wyniku tak przeprowadzonej kwalifikacji wskazano do ONW 565,6 tys. gospodarstw rolnych położonych na niespełna 4 mln. ha. Takie wskazanie obszaru i potencjalnych beneficjentów płatności umożliwiłoby zwiększenie płatności na hektar z tytułu położenia na ONW od dwu – do trzy – krotnej aktualnej stawki płatności (zgodnie z maksymalnymi stawkami płatności).

Metoda, którą autorzy użyli podczas opracowania niniejszej publikacji. W publikacji posłużono się szeroką literaturą przedmiotu zarówno charakteryzującą obszary wiejskie o trudnych warunkach w rolnictwie, jak i literaturą charakteryzującą zagadnienie ONW w różnych krajach Unii Europejskiej począwszy od lat 70-tych do doku 2007. Oczywiście punkt wyjścia stanowiły Dyrektywy Rady Europy określające stare oraz nowe definicje obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania w rolnictwie (M. Stolbova, G. Niewęgłowska). Wykorzystano również statystykę masową GUS oraz dane ankietowe (K. Czapiewski). Ponadto wykorzystano szczegółowe badania ankietowe indywidualnych gospodarstw rolnych przeprowadzone przez Polski FADN z lat 2004-2006. W tym przypadku szczegółowa charakterystyka indywidualnych gospodarstw rolnych położonych na terenach ONW jak i poza nimi została dokonana na podstawie średnich z trzech lat w celu uniknięcia nieścisłości w rolnictwie w przypadku korzystania danych z jednego roku.

4.1. Wnioski odnoszące się do gospodarowania na obszarach wiejskich położonych na glebach słabych i bardzo słabych

Polska literatura przedmiotu charakteryzująca gospodarowanie na glebach słabych przedstawia gospodarstwa tam znajdujące się jako:

- ekonomicznie słabe (ich dochód osiągał 64% średniego dochodu z gospodarstw a w stosunku do średniej krajowej opłaty za pracę wyniósł około 50%),
- uzupełniające dochodem pozarolniczym w 70% dochód z gospodarstwa rolnego,
- o wysokim udziale odłogów i ugorów w gruntach ornych (średnio w grupie ponad 40% przy średniej krajowej 16,7% w roku 2002),
- o wysokim udziale trwałych użytków zielonych w strukturze użytków rolnych (około lub ponad 30%, wobec średniej krajowej 22,5%),
- niskim udziale w strukturze zasiewów tzw. roślin intensywnych (pszenica, buraki cukrowe czy rzepak - do 5%)
- skierowane na produkcję zwierzęcą z przewagą zwierząt przeżuwających (75% wartości przychodów pochodziło z produkcji zwierzęcej),
- ulegają stopniowej likwidacji (17% w latach 1996-2002).

4.2. Wnioski odnoszące się do gospodarowania na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania w rolnictwie po akcesji Polski do UE

Analiza gospodarstw z terenów ONW dla lat 2004-2006 na podstawie danych polskiego FADN wskazała następujące charakterystyki:
- dochód gospodarstw każdej kategorii ONW jest porównywalny z dochodem z gospodarstw spoza ONW o tej samej sile ekonomicznej a różnica dochodu w punktach procentowych wahała się od 2,1 do 27,7 p.p.,
- dochód na jedną osobę nieopłaconą w gospodarstwie (dochód/FWU zł) zarówno w gospodarstwach z ONW jak i spoza osiągnął dochód parytetowy w gospodarstwach o sile ekonomicznej powyżej 16 ESU. Oznacza to, że w kategorii ONW Górskie dochód/FWU stanowił 32,6% i 53,6% (odpowiednio: w grupach gospodarstw do 4 ESU i od 4 do 8 ESU) średniej opłaty pracownika w kraju,
- gospodarstwa z ONW uzupełniały przychody z produkcji roślinnej i zwierzęcej przychodami z produkcji pozostałej (jest to przychód z usług w tym z agroturystyki, jej wartość stanowi od 1% do 8,2% wartości produkcji ogółem w zależności od kategorii ONW),
- polski FADN nie zbiera informacji z zakresu udziału dochodu rodzin rolników z pozarolniczych źródeł, lecz dane GUS (2002) wskazują, że w gospodarstwach kategorii ONW górskie wynosi 91,6%, specyficzne utrudnienia 92,4%, nizinne I – 73,3%, nizinne II – 75,1% przy 74,2% w gospodarstwach spoza ONW,
- gospodarstwa zarówno z ONW, jak i spoza o sile ekonomicznej powyżej 8 ESU są zdolne do inwestycji gdyż stopa reprodukcji majątku trwałego osiąga wartości dodatnie,

- udział odłogów i ugorów znacznie się zmniejszył i w gospodarstwach ONW stanowił od 1% do 7,1% powierzchni użytków rolnych a w gospodarstwach poza ONW 1,1% - 3% (średnia krajowa to 7%),
- trwałe użytki zielone stanowią 30% i więcej w strukturze użytków rolnych na terenach ONW w zależności od kategorii przy 12,4% w gospodarstwach spoza ONW. Gospodarstwa z kategorii ONW górskie i podgórskie (specyficzne utrudnienia) charakteryzuje największy udział użytków zielonych (60,3% i 40,4%) a ONW nizinne I najmniejszy (21,2%),
- udział zbóż w powierzchni użytków rolnych (%) wahał się od 10% (górskie) do 67,9% (nizinne I) przy nieco ponad 60% w gospodarstwach spoza ONW,
- w strukturze wartości produkcji przewagę ma wartość produkcji zwierzęcej w gospodarstwach ONW górskie i podgórskie (około 80% i nieco ponad 54% z wyłączeniem grupy o wielkości 16-40 ESU) przy około 40% w gospodarstwach spoza ONW.

Wymienione powyżej różnice w gospodarowaniu na terenach ONW oraz poza nimi pozwalają wysnuć zaskakujące wnioski: *gospodarstwa położone w niekorzystnych warunkach gospodarowania w rolnictwie nie uległy likwidacji, uzyskują porównywalny dochód do dochodu uzyskiwanego z gospodarstw spoza ONW, obszar ziemi nie użytkowanej rolniczo zmniejszył się kilkakrotnie w stosunku do lat poprzednich i niewiele różni się od obszaru nie użytkowanego w gospodarstwach spoza ONW.*

Właściciele gospodarstw z terenów ONW tak zmienili *profil działalności produkcji rolnej aby dopasować się do warunków naturalnych. W produkcji zwierzęcej przeważają zwierzęta przeżuwające a w strukturze wykorzystania gruntów przeważają trwałe użytki zielone oraz uprawy pastewne. Te działalności przeważają na obszarach górskich i podgórskich (ONW górskie i ONW specyficzne utrudnienia)*, zaś w kategorii ONW nizinne przewagę mają uprawy zbóż oraz produkcja zwierząt ziarnożernych, szczególnie w grupach gospodarstw o sile ekonomicznej powyżej 8 ESU.

4.3. Wnioski odnoszące się do delimitacji terenów ONW

W kontekście delimitacji terenów ONW należałoby wziąć pod uwagę poniżej zaprezentowane fakty.

1. Gospodarstwa z kategorii ONW nizinne I niewiele różnią się od gospodarstw spoza obszarów ONW a przewaga intensywnych działalności produkcji nie sprzyja zrównoważonemu gospodarowaniu pod względem środowiskowym. Niewielki udział płatności kompensacyjnych w dochodzie tych gospodarstw (179 zł/ha u. r.) nie wpływa na ich sposób gospodarowania. Małe kwoty kiero-

wane na jeden hektar użytków rolnych uprawnionych do korzystania z tej formy pomocy nie odnoszą spodziewanych rezultatów w zmianie zarządzania gospodarstwem. Wobec tego w przypadku kategorii ONW nizinne I płatność ONW nie spełnia określonych celów wymienionych w rozporządzeniach Komisji Europejskiej. Nie jest promowane zrównoważone środowiskowo gospodarowanie, a co za tym idzie nie jest realizowany cel środowiskowy.

2. Wspólna Polityka Rolna zmienia kierunek z produkcyjnego na środowiskowy. Aktualnie płatności ONW mają ogromne znaczenie w programach skierowanych na obszary wiejskie. Ewoluowanie programu ONW w UE zmieniło cele od socjalnych do środowiskowych. Cele socjalne oraz wstrzymanie depopulacji ludności na obszarach wiejskich zostało wyeliminowane a płatność jest kierowana do gospodarstw położonych na Obszarach Chronionych (HNV) w celu zachowania krajobrazu i bioróżnorodności poprzez przyjazne środowiskowo zrównoważone gospodarowanie. Aktualnie toczy się dyskusja w krajach członkowskich UE w zakresie zmian programu ONW, a szczególnie uściślenia definicji związanej z kategorią „Inne ONW". Kraje UE mają wskazać nowy kształt programu ONW wspólnego dla wszystkich członków do roku 2009 a od roku 2010 program ma być wdrażany w nowej wersji.

Najważniejsze jest osiągnięcie celu środowiskowego nakierowanego na wstrzymanie zmian klimatu. Ponadto porozumienie WTO wskazuje iż pomoc na obszary wiejskie może być kierowana na środowisko. Płatności ONW tak, jak płatności rolnośrodowiskowe będą utrzymane znajdując się w tzw. „green box".

3. Nabiera więc dużego znaczenia fakt istotnego udziału obszarów chronionych (w Polsce składają się na nie parki narodowe, rezerwaty przyrody, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, użytki ekologiczne, stanowiska dokumentacyjne, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe i pomniki przyrody; określane przez UE jako HNV – High Nature Value) w ONW w Polsce. Jest on wysoki szczególnie na obszarach charakteryzujących się najgorszymi warunkami agro-ekologicznymi (rozdział 2) czyli na obszarach górskich i podgórskich (ONW górskie i ONW specyficzne utrudnienia) w tej kategorii obszary te stanowią nieco mniej niż 70% obszarów obu kategorii ONW. Nieco ponad 40% obszarów chronionych stanowi obszar ONW nizinne II. Natomiast udział obszarów chronionych na terenach ONW nizinne I jest zbliżony wartości średniej dla obszarów wiejskich Polski (33,2% przy średniej kraju 37,2%).

4. Przestrzenna charakterystyka gospodarstw położonych na terenach ONW udowodniła, że:

- poziom rozwoju gospodarstw indywidualnych jest uwarunkowany zróżnicowaniem regionalnym a nie kategoriami ONW,

- trwałe użytki zielone mają dużo większe znaczenie w strukturze użytkowania ziemi na ONW niż poza nimi (ONW od 22% do 40%, poza 14%),

- zauważalny jest wzrost odsetka ugorów i odłogów wraz z pogarszającymi się warunkami agro-ekologicznymi i zmianami kategorii ONW,

- udział obszarów chronionych w ogólnej powierzchni ONW wzrasta w miarę pogarszania się warunków gospodarowania.

5. Wnikliwa analiza obszarów problemowych w rolnictwie polskim prezentowana w literaturze naukowej zarówno z lat dziewięćdziesiątych, jak z ostatniego okresu wskazała następujące konstatacje:

- charakterystyka kategorii ONW ze względu na cechy przyrodnicze i społeczno-gospodarcze wykazała, że kategoria ONW „nizinne I" w bardzo wielu przypadkach wykazuje podobne do przeciętnej zróżnicowanie cech,

- cytowane opracowania naukowe z okresu przed akcesją Polski z UE określają zbiór obszarów problemowych jako dużo mniejszy niż aktualnie wyznaczone tereny ONW,

- aktualna korekta delimitacji ONW w Polsce wykonana w roku 2007 przez zespół ekspertów IUNG PIB według nowych uwarunkowań Komisji Europejskiej (prezentowanych wcześniej w opracowaniu) wskazała większy obszar zakwalifikowany do ONW. Teren zaliczony do ONW według kryteriów wspólnych dla całej UE to 10 040,38 tys. ha wobec aktualnego terytorium obejmującego 9 228,3 tys. ha. Również liczba gospodarstw uprawnionych do korzystania z płatności ulegnie istotnemu zwiększeniu.

6. Wobec zwiększonego obszaru zakwalifikowanego do ONW może należałoby zawęzić liczbę uprawnionych do korzystania z pomocy wyznaczając warunki brzegowe określające zarówno system produkcji czy też położenie gospodarstw w obrębie obszarów chronionych. Wówczas, przy zmniejszonej liczebności beneficjentów programu można by zwielokrotnić płatność do hektara stosując stawki maksymalne określone dyrektywą Rady UE. Efektem zmiany sposobu alokacji wsparcia w ramach ONW byłaby realizacja celów programu. Płatność nie stanowiąca kilku procent dochodu rolnika lecz około 20% miałaby istotny wpływ na zmianę sposobu zarządzania gospodarstwem.

7. W związku z powyżej zaprezentowanymi uwarunkowaniami autorzy w formie głosu w dyskusji zaproponowali inne podejście do wskazania obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania w rolnictwie. Wynikiem nowej kwalifikacji zaproponowano więcej niż połowę mniejszy obszar niż aktualnie zaliczony do ONW oraz odpowiednio mniejsza liczba beneficjentów.

Tabela IV. 1

Porównanie zaproponowanego w dyskusji obszaru ONW
w stosunku do aktualnego

Propozycja autorów ONW			Aktualny stan ONW		
Typy obszarów	Powierzchnia (tys. ha)	Liczba gosp. rol. (tys.)	Kategoria ONW	Powierzchnia (tys. ha)	Liczba gosp. rol. (tys.)
Niski wskaźnik bonitacji gleb	2 208,8	271,0	Nizinne I i II	8 541,4	780,3
Wysokie walory przyrodnicze	949,8	101,5	-	-	-
Górskie i podgórskie	799,9	193,1	Górskie i Specyficzne utrudnienia	686,9	59,4
Ogółem ONW	3 958,5	565,6	Ogółem ONW	9 228,3	839,7
Udział ogólnej liczbie (%) w kraju	24,5%	31,3%	-	57,0%	46,4%

Źródło: Wyliczenia własne, PROW na lata 2007-2013.

Zastosowanie powyższego sposobu wyznaczania beneficjentów programu ONW umożliwiłoby zwiększenie płatności do maksymalnego limitu określonego w Dyrektywie Rady UE. Wówczas udział płatności w strukturze dochodu rolniczego miałby istotne znaczenie, a co za tym idzie miałaby wpływ na zarządzanie gospodarstwem.

Oczywiście ostatnie wnioski i pytania należy potraktować jako głos w naukowej dyskusji odnośnie różnego potraktowania kwalifikacji obszarów do ONW. Rozważania niniejsze są aktualne wobec, jak wiadomo, toczącej się dyskusji w KER w Brukseli w sprawie zmian delimitacji ONW. Nowa delimitacja ONW ma być określona do roku 2009 aby w roku 2010 kraje UE ją zastosowały. Zasięg obszarów zakwalifikowanych do ONW według najnowszych zasad powinien być bardziej dostosowany do realizacji celów środowiskowych, zachowania krajobrazu i promocji rolnictwa tradycyjnego, zrównoważonego środowiskowo.

Czy wobec tego nie byłoby bardziej poprawne wykorzystanie pomocy unijnej w ramach działania ONW na skierowanie jej do gospodarstw zrównoważonych środowiskowo i produkujących systemem tradycyjnym czy też ekologicznych?

EGZEMPLARZ BEZPŁATNY

Nakład: 500 egz.
Druk i oprawa: QUICK-DRUK s.c.